

5

1982

létünk

**társadalom
tudomány
kultúra**

létünk

TÁRSADALOM, TUDOMÁNY, KULTÚRA

XII évfolyam, 5. szám, 1982. szeptember—október

*„Nem az emberek tudata az, amely létüket,
hanem megfordítva, társadalmi létük az,
amely tudatukat meghatározza.”*

Karl Marx: A politikai gazdaságtan bírálataho
Előszó, 1859.

Forum Könyvkiadó, Újvidék

Szerkesztő bizottság

Arokszállási Borza Gyöngyi szerkesztő

Ing. Bacsí Sándor

Bózsó István

Fehér Kálmán

Fejős I. István

Gabriel-Molnár Irén magiszter

Dr. Györe Kornél főszerkesztő-helyettes

Illés Lajos műszaki szerkesztő

Dr. Matkovics József

Borislav Martin magiszter

Dr. Rehák László fő- és felelős szerkesztő

Szilágyi Gábor

Dr. Szórád György

Dr. Tóth Lajos

Dr. Várady Tibor

Szerkesztői tanács

Apró László

Dr. Balla Ferenc

Borza József

Csonti János

Dr. Gyüre István

Földessy László

Franc Lajos

Gere Terézia

Gutási Miklós

Dr. Jankovics József

Kelemen Dezső

Dr. Božidar Kovaček

Borislav Martin magiszter

Dr. Mírnics József

Vladimir Popin

Dr. Rehák László

Szilágyi Gábor

Szirovica Antal

Dr. Teleki György

Tóth István, a tanács elnöke

Dr. Vajda József

Zrilić Ilona

Szerkesztőségi titkár

Terényi Zsófia

A fedőlapot

Sáfrány Imre és Szilágyi Gábor tervezték

Készült a Forum nyomdájában, Újvidéken

A szám kéziratának leadási ideje 1982. augusztus 23.

Megjelent 1982. október 15.

YU ISSN 0350-4158

TARTALOM

Bevezető

Árokszállási Borza Gyöngyi Hogyan fogalmazódik meg a nőkérdés az öngazgatású társadalomban — tematikus számunk cikkei elé 694

A z e l m é l e t ú j r a g o n d o l á s a

Blaženka Despot A nőkérdés a szabadságfilozófia dialektikus-spekulatív módszerében 704

Žarana Papić—

Lydia Skelevický

Rada Iveković

Adalékok a nő antropológiájához 716

Tudni és cselekedni — Válaszúton a nők 737

A d o l g o z ó n ő

Gabrić Molnár Irén A nők foglalkoztatottsága és részvételük a társadalmi döntéshozatalban 749

Biacsi Mária

Mirnicz Zsuzsa

A dolgozó anya szerepkonfliktusa 761

Közösségi vagy családi teher?

A szülési és gyermekgondozási szabadság néhány vonatkozása 778

K ö z ü g g y é m i n ő s ü l ő m a g á n é l e t

Kovács Teréz

Slobodan Drakulić

Szőllősy Vágó

László

A család fejlődése — különös tekintettel a nő helyzetének változására 787

A nő és a család 798

A nő szexuális objektum-szerepének pszichoszociális és szexuálpszichológiai hátteréről 805

T ü k r ö k

Nancy Huston

Žarana Papić

Fekete Elvira

A háború, ahogy a nőknek mesélik 816

Őnámítás? — Gondolatok Simone de Beauvoir önéletrírása kapcsán 831

Kék angyalok és Norma Rae-k 842

D o k u m e n t u m

Dušan Bilandžić

A Jugoszláv Kommunista Szövetség a nők társadalmi helyzetéről 855

J e l e n é s m ű l t

Beszédes Valéria

A falvak, mezővárosok asszonyai 869

Nemzetközi szemle

- Arckeszallási Borza*
Gyöngyi A feminizmus és a neofeminizmus útjai 876
Ferge Zsuzsa Változik-e manapság a nők helyzete Magyarországon
883
Rada Iveković Az olasz kommunisták és a nőmozgalom 908

Könyv- és folyóiratszemle

- Nadežda Tomić* A nő szerepe szocialista öngazgatásunk fejlődésében
926
Bajagić Veronika Milić—Berković—Petrović: A házasság, a család és a
háztartás Jugoszláviában 930
Újhelyi Zoltán A családtervezés és az emberi szabadság 934
Ágoston Pribilla
Valéria Hans Mayer: Kívülállók 938
Dunja B'azević Eszményi nő — szabványra 943

BEVEZETŐ

Tematikus számunk célja és feladata arra a kérdésre keresni a választ, miként fogalmazódik meg a „nőkérdés” társadalmi fejlődésünk jelenlegi szintjén, a szocialista öngazgatású élettermelés feltételei között. Hogyan valósul meg, jut kifejezésre az alkotmány biztosította egyenjogúság a gyakorlatban, társadalmi valóságunk különböző területein.

A nő helyzete és szerepe a közéletben és a magánéletben egyaránt sok öröklött előítélettől, korláttól terhes, ami folytán ellentmondások egész sorával találja magát szemben; mások a proklamált elvek, és más a gyakorlat, a mindennapi élet. Jugoszlávia társadalmi rendszere megteremtette az elvi feltételeket arra, hogy felszámolja a nemek szerinti munkamegosztásra vonatkozó megkövesedett hagyományokat, de népeink viszonylagos fejletlensége, patriarchális kultúrája és az okjektív társadalmi, de főleg gazdasági körülmények a probléma rendkívüli összetettségét eredményezték. Épp ezért mind kifejezettebb az igény arra, hogy társadalmunkban gyakorlati változásokat is eredményező, széles körű dialógus alakuljon ki a témával kapcsolatban. Ennek az igénynek szeretne eleget tenni, de magát az igényt is fokozni a Létünk jelenlegi, nőkérdéssel foglalkozó tematiku: száma.

Árokszállási Borza Gyöngyi

HOGYAN FOGALMAZÓDIK MEG A NŐKÉRDÉS AZ ÖNIGAZGATÁSÚ TÁRSADALOMBAN

— tematikus számunk cikkei elé —

*A nőkérdéshez való viszonyulás**

A nőkérdést a szocialista öngazgatási rendszerben a proletariátus osztálykérdésére kell alapozni: a természethez való másmilyen viszonyulás történelmi lehetőségére, az alternatív technológiára és a nem autoritárius jellegű kultúrára. Mindez magában foglalja a munkamegosztás megszüntetését, a tudomány és politika társadalmosítását — ami a nőkérdésnek és az osztálykérdésnek szoros kapcsolatára utal. A nőkérdés megfogalmazásakor a munkásosztálynak önnön emancipációjáért folytatott harcát és törekvéseit, valamint a szocialista öngazgatást a kérdés rendezésének feltételeként kell értelmezni. A munkásosztály azonban az öngazgatás rendszerében nem valósíthatja meg önnön emancipációját addig, amíg a nőkérdést meg nem oldja. Mind ez ideig a nőkérdést és a nemek közötti viszony problémáját általában mássá változtattuk, mint amit a priori és absztrakt módon az osztálykérdés megoldásával azonosítottuk, legtöbbször pedig a végleges megoldása a szocializmus = nők felszabadítása leegyszerűsített képletre redukálódott. A nőkérdés ma nem úgy vetődik fel, mint ami a munkásosztály osztálykérdésének megoldásával automatikusan oldódik meg, hanem épp fordítva, a proletariátus osztálykérdése és felszabadulása csak akkor valósulhat meg, ha előbb a nőkérdés megoldást nyer.

A jogi, alkotmányos és törvény adta egyenjogúság tekintetében Jugoszlávia a leghaladóbb országok közé sorolható a világban. A gazdasági emancipáció, mint az emberi emancipáció jelentős vetülete terén azonban a nő (proletár) a proklamált alkotmányos, törvényes és jogi normák ellenére sem egyenjogú, egyenlőtlen viszonyok közé kerül. A nemekhez való eltérő viszony, a férfi és nő eltérő értékelése mint ideológia gyökeret vert a proletariátus tudatában is, amit igazol a nők helyzete öngazgatói gyakorlatunkban is.

* Dolgozatunkban a „nőkérdés” kifejezést csak jobb híján használjuk.

„A proletariátus csak annyiban valósítja meg magát, amennyiben osztályharca végigharcolása útján létrehozza az osztály nélküli társadalmat. Az e társadalomért folytatott harc, amelynek a proletariátus diktatúrája csak egyik szakasza, nemcsak a külső ellenség, a burzsoázia elleni küzdelem, hanem egyben a proletariátus *önmagával* folytatott csatája is azon elszurkító és megalázó hatások ellen, amelyet a kapitalista rendszer gyakorol osztálytudatára. Csak akkor győzött valóban, ha legyőzte önmagában e hatásokat.”¹

A kapitalista rendszernek az osztálytudatra gyakorolt elszurkító és megalázó hatása a nőhöz való viszonyulásban, különösen kifejezésre jut. Ez a, nem is a nőhöz, hanem a „nő természetéhez” való viszony lehetetlenné teszi a nő számára, hogy a történelem részesévé váljon. Ugyanakkor a proletariátust is megfosztja a természethez való újfajta viszonyulás lehetőségétől, ami pedig önnön megszüntetésének is előfeltétele.

A nemek közötti viszony esetében a biologizmus még erősen tartja magát, lépten-nyomon vitalitásáról tesz tanúbizonyságot. Az ilyen, történelmileg feltételezett „biologista” tudat abszolutizálja a biológiai tényezők jelentőségét és a nemek közötti egyenjogúság kérdését meg nem kérdőjelezhető, problémamentes alapra helyezi — a nő anyaságára, a gyermek és anya „biológiai” kapcsolatára, és arra a látszatra ősi törekvésre, hogy évek hosszú során át a gyermekeket gondozza. Az ilyen felfogás és gyakorlat tulajdonképpen a nemek között eddig fennálló viszonyokból indul ki, és elhanyagolja az emberi nemek tulajdonságának társadalmi folyamat általi meghatározottságát.

Ez pedig azt jelenti, hogy figyelmen kívül marad minden eddigi társadalmi forma alapvető jellemzője, amelyekben a férfi világa mint a kultúra világa elkülönül a nőétől (az anyáétól), mely utóbbi a természet világával, a változatlanul azonosul.

A nőkkel való társadalmi törődés megnyilvánulási formái nálunk azok az intézmények és törvényes rendelkezések, amelyek a nő reprodukív, biológiai funkcióinak betöltését segítik, illetve szabályozzák. Önmagában véve ez a viszonyulás a nőkérdés sajátos voltát a nő természetére redukálja, a természet állandóságát, konstans és ahisztorikus voltát tételezve. Ezzel nem azt állítjuk, hogy az ilyen jellegű törődés felesleges, ellenkezőleg, nagyon is nagy szükség van rá és a jelenlegi szintje közelről sem elégíti ki az igényeket, azonban a nők előnytelen, hátrányos helyzetének nem ez az egyetlen területe. A probléma összetettsége sokkal komplexebb hozzáállást követel a társadalomtól. »A természeti, történelmen és időn kívüli lény (a nő) saját „történelmiségét” önnön befejezettségének megvalósításaként éli meg, tehát a változatlan, történelmietlen és determináló természetben. Amennyiben a nő, vagyis a „nő természete” az így értelmezett természet része, akkor a nőnek nincs történelme, befejezettsége a reprodukációs ciklus biológiájára redukálódik. Mindenkor (időtlenül!) szül, és világot a szülés-anyaság tölti ki. Minden, ami időtlen, időn kívüli — történelmietlen. Az, aki az időben, történelemben és társadalomban egyaránt létezik, az a férfi. S bár a férfinek úgy-

szintén megvan a maga „férfi természete”, mivel az közvetlenül nem kötődik reprodukív, biológiai szerepéhez, lehetővé válik számára, hogy belépjen a történelembe, az időbe, a „második természetbe” — nevezetesen a társadalom, a politika és kultúra birodalmába.«²

A marxizmus feloldotta a történelem és természet absztrakt kettősségét. A történelmi materializmus szerint az ember igazi történelme a termelési módok történelme, ahol az ember és természet termelői közvetítettsége bevonja a történelembe a természetet is. A természethez, tehát „a természet történelméhez” való viszony ilyen értelmezése szerint a természet nem determináló, konstans tényező, ezért nem lehet az a nő természete sem. A történelmi materializmus történelemfelfogásába beletartozik a termelés, az egész élettermelés, az emberek újratermelése, a család is.

Az eddigi autoritárius termelési módon autoritárius viszonyokra épülő élettermelést is feltételeznek: hierarchikus, hatalomelvű viszonyokat a családban és általában az emberek között. Az ilyen szellem természetes velejárója és következménye többek között a nőnek „természete” történő redukciója. Mindezek a viszonyok a patriarchális család keretein belül reprodukálódnak, a hierarchikusan megszervezett családi munkamegosztás és a családi élet minden területén. A családon belül, ahol a felnövekvő generáció szocializációja történik, épp a nő, mint e funkció legfőbb hordozója (és nemcsak a családban, hanem az egész társadalomban, az oktató és nevelő munka elnőiesedése folytán) interiorizálja a társadalom autoritárius értékeit és ezzel az egész ilyen alapon nyugvó élettermelési mód meghosszabbítójává, átörökítőjévé válik.

Szocialista öngazgatású társadalmunkban az élettermelés számos területén éreztetik még hatásukat a régi, hierarchiára és dominanciára épülő rendszerek hagyományai, de nem halt ki az autoritárius mentalitás sem. Egyik legszembetűnőbb megnyilvánulási formája épp a nőhöz, a nő helyzetéhez és a nőkérdéshez való viszonyulásban jut kifejezésre. A nők gazdasági függetlenségének szükségszerű elismerése, valamint a nők tömeges bevonulása a közéletbe magában véve nem tekinthető végleges és gyökeres megoldásnak mindaddig, amíg a család szerkezete, a benne uralkodó „természetes” munkamegosztás és szerep, valamint a szocialista átalakulás által lényegében érintetlenül hagyott patriarchális előírások és szabályok érvényben maradnak. Ide sorolható még, vagy ebből következik a nők társadalmi szegregációja a termelés és közélet egyes területeire, a nemek pszichosztruktúrájának szocializációja, amely problémákat bár néha szégyenlősen beismer, lényegében érintetlenül hagy a társadalom. Mindezt a látszólag független, különálló magánélet szférájába utalja, ahol azután a patriarchális rend tovább él és virágzik az emberek fejében és szívében egyaránt. S mivel a társadalmat épp az ilyen „magánemberek” alkotják, ezek az értékek beszívárognak és átszövik az egész társadalmat is.

A nők tömeges bevonása a társadalmi termelésbe (ahol azonban helyzetük szintén hátrányosabb férfi kollégáikénál) nem eredményezte hasonló arányú részvételüket az öngazgatásban, annál az egyszerű oknál

fogva, hogy nincs rá idejük.³ Pedig épp a nők a legérdekeltebbek abban, hogy radikálisan megkérdőjelezzék az egész élettermelést: a munkamegosztást, a természethez való (vagy a természettel szembeni) viszonyt, az autoritárius magatartást és struktúrát stb. A legfőbb akadályt, e téren a minden szinten és környezetben sokszor burkoltan, rejtett formában megnyilvánuló, férfi rasszizmus⁴ jelenti, amely a szocialista öngazgatás történelmi lehetőségeit az adott lehetőségek szintje alá süllyeszti.

Tudatosítani kell, hogy a nőkérdés általános emberi kérdés. »A „nő emancipációja” helyett a társadalom emancipációjáról kellene beszélni, azéről a társadalméról, amely még nem hordozza magában a nemek társadalmi egyenlőségének megoldását szolgáló tudatot és energiát.«⁵

Annak a szerepnek a terhe, amely a nőt a magán- és közéletben egyaránt „megilleti”, és amelyet az évezredek patriarchális kultúra kényszerített rá, ma nemcsak a nők, hanem a férfiak, tehát az egész társadalom problémája kell hogy legyen. A nő, bár biológiai felépítésében valamelyest különbözik a férfitől, átlagban azonos képességekkel rendelkezik, ami lehetővé teszi számára a legkülönbözőbb feladatok végzését a civilizált társadalomban. Ehhez azonban nem elegendő holmiféle automatizmussal a társadalmi termelésbe történő bevonása. Marx és Engels elemzéseinek impresszív képet nyújtanak a nők drasztikusan nehéz helyzetéről a gyárakban, de ettől függetlenül úgy tekintettek a nőkre a termelőmunkába való bekapcsolására, mint az emancipáció megvalósításának nélkülözhetetlen *kiindulópontjára*. A termelésbe való közvetlen bekapcsolódás teszi lehetővé a nő számára, hogy kilépjen sok évszázados házi rabságából, a közélettől való teljes elszigeteltségből. Azonban senki és sehol nem állította azt, hogy a bér munka (vagy a személyi jövedelemért végzett munka) önmagában véve felszabadítja a nőt (pl. a specifikus szexuális elnyomatástól és a házi munkán keresztüli kizsákmányolástól). A társadalmi szférában végzett munka csak előfeltétele az emancipációs folyamatnak. Ha megmaradunk az „emancipációnak” ezen a szintjén, miközben nem forradalmasítjuk az egész élettermelési módot és társadalmi szférát, az erkölcsöt és a tudatot, és amennyiben nem szocializáljuk mindazokat a funkciókat a családon belül, amelyek terhe ez ideig hagyományosan a nők vállát nyomta, a nőkre a termelőmunkába való bevonása a szabadság és emancipáció negációjaként is értelmezhető. Funkciójával ellentétben: többszörös rabsággá válik.

A nő helyzete néhány számadat tükrében

Az előbbieken hangsúlyoztuk, hogy a nők foglalkoztatása és ezzel együtt képzése az emancipációnak csak feltétele. A nők azonban még ezen a téren is sokkal hátrányosabb helyzetben vannak a férfiaknál.

A foglalkoztatott nők százalékaránya (1980-ban 35,5) is jelentősen elmarad hazánkban a potenciális lehetőségek mögött.⁶ Ezt tükrözi a munkaügyi érdekközösségeknél bejelentett munkát kereső nők száma is. Ju-

goszláviában 1980-ban a 789 000 munkát keresőnek 56,4 százaléka nő, Vajdaságban viszont a munkát kereső nők százalékaránya még ettől is jóval magasabb, 66,2 százalék. Az esélyeik, hogy munkát kapjanak, viszont kisebbek, mint férfi sorstársaiké. Az érdekközösségek közvetítésével 1980-ban az ország területén 26 953 egyén jutott munkához, ezek 45 százaléka volt nő, Vajdaságban annak ellenére, hogy jóval több nő, mint férfi keresett így munkát, az elhelyezetteknek mindössze 50,3 százaléka volt a nő. Feltehetőleg azonban azoknak a nőknek a száma, akik szívesen munkába állnának, nagyobb azokénál, akik mint munkanélküliek a munkaügyi érdekközösségeknél bejelentkeznek.

A nők hátrányos helyzete a munka megszerzése után sem szűnik meg, ellenkezőleg. Általában az alacsony felhalmozású ágazatokban, a gyengébben fizetett és alacsonyabb státusú munkakörökben alkalmazzák őket. Az általuk végzett munka sok esetben csak a hagyományosan „női” (házi) munka különböző fajtáinak szocializált változata. Vesna Pusić a nők foglalkoztatását elemezve⁷ kimutatta, hogy azonos képzettségi szint esetén a férfiak átlagos személyi jövedelmének hány százalékát teszi ki a nők átlagos havi személyi jövedelme. Az adatokból kiderül, hogy a nők átlagban a férfiak fizetésének csak 84 százalékát keresik meg, az iparban pedig csak a 81 százalékát! Ha egy munkaszervezetben a személyi jövedelmek 80 százalékosra csökkennek, ez nyilvánvaló gazdasági krízisről tanúskodik, és potenciális politikai problémát jelent — mondja Vesna Pusić. Az azonban, hogy a nő állandóan 80 százalékos személyi jövedelemért dolgozik, mintha még a nők és férfiak munkára vonatkozó egyenlő alkotmányos jogait sem sértené. Mindebből az a következtetés vonható le, hogy a tradíciók a törvényeknél sokkal erősebbek: a nők gyakorlatilag még mindig a munkaerő tartalékhadseregét alkotják és szervezetségük tradicionális hiánya következtében nincs is olyan szervezet, amely védelmezné specifikus érdekeiket.

A nők nehezebben jutnak munkához, így beletörődnek az alacsonyabb személyi jövedelembe, a rosszabb munkakörülményekbe, a munkahelyen való nehezebb vagy semmilyen előrehaladás lehetőségébe. Hogy mennyire másként kezelik őket a foglalkoztatottak tömegén belül, tükrözik azok a nézetek is, amelyek szerint esetleg fizetni kellene a saját háztartásban végzett házi munkát. Ilyen feltételek mellett a nő nem lenne érdekelt a munkavállalásban és így helyet lehetne biztosítani a hazatérő munkások és a (férfi) munkanélküliek számára.⁸ Ebből négy következtetést von le Pusić: a házi munkát kizárólag nők végzik és ha megfizetik ezt nekik, nem fognak „tülekedni” a munkaerő piacán „elëve a kenyeret” a férfi munkásoktól. 2. A nők munkába állásának motívumai eltérnek (alacsonyabb rendűek) a férfiakétól. 3. A női munkanélküliség nem munkanélküliség vagy legalábbis nem *veszélyes* munkanélküliség. 4. Mindebből pedig az következik, hogy a gazdasági prosperitás időszakában a nők munkaerőként bukkannak fel, míg krízisek idején észrevétlenül eltűnnek, mint ahogy arra mindenkoron számítanak is és el is várják tőlük. »Ha a „nő” terminust a fenti fejtegetésben a „munkásosztály része” vagy

a „külföldön dolgozó munkások” terminussal helyettesítenénk, akkor ezek a munkaerő tartalék hadseregét jelölnék. Így azonban *csak* nőket jelöl.»⁹

A foglalkoztatás szoros összefüggésben van a nők képzésével. A lányok tömeges bevonása a középiskolai és egyetemi oktatásba bár csökkenti a foglalkoztatási esélyegyenlőtlenséget és a két nem műveltségi szintje közötti különbséget, ez ideig meg nem szüntette. A képzettség terén mutatkozó különbségek férfi és nő között társadalmunkban a közelmúltig nagyon jelentősek voltak, a statisztikai adatok azonban azt bizonyítják, hogy még ma sem nevezhetők elenyészőknek.

A tíz éven felüli férfilakosság körében az írástudatlanok aránya 1971-ben 7,5 százalék (1948-ban 15,4), míg a nőlakosság között 22,2 százalék (1948-ban 34,4). A Vajdaságra vonatkozó adatok ettől sokkal kedvezőbbek, a két nem írástudatlansága közötti különbség azonban itt is hatalmas: a férfiak esetében 2,5, a nők esetében 6,6 százalék.

Az oktató intézményekbe beiratkozott tanulók nemek szerinti százalékos megoszlását Jugoszláviában a következő táblázat érzékelteti.

	1979/80 tanév	
	fiú	lány
általános iskola	52,1	47,9
középiskola	53,7	46,3
felsőoktatás	60,0	40,0

Az iskolák magasabb fokozatával csökken a lányok részaránya, ami már az általános iskolánál sem kiegyenlített. A felsőoktatásnál érdemesnek tartjuk megemlíteni, hogy a tanulmányaikat sikeresen befejezettek, tehát az oklevelet szerettek között a nők százalékaránya a beiratkozási arányokhoz viszonyítva (40,0⁰/0) kedvezőbb: 44,6 százalék. A férfiak nagyobb fokú lemorzsolódása ha nem is teljes egészében, de részben azzal indokolható, hogy nem mindig a képességük a döntő, amikor a továbbtanulást választják, hanem jelentős szerepet játszik férfi mivoltuk is. Mint az „intelligensebb, okosabb nem” képviselője a férfi „természetes”, hogy oklevelet próbál szerezni még akkor is, ha képességei erre nem nyújtanak fedezetet. A lányok maguk is, és közvetlen környezetük, családjuk is könnyebben beletörődik abba, ha kvalitásaik folytán esetleg felesleges erőltetni a továbbtanulást. Hisz ők csak lányok.

A nők hátrányos helyzetéről legkésebben a felnőttképzés adatai tanúskodnak. A továbbképzés minden szintjén és válfajában sokkal kedvezőtlenebb arányuk a férfiakénál. Ez azonban „természetes” is, hisz ekkor már rájuk szakad női sorsuk összes terhe: a családi, háztartási, gyereknevelési, munkahelyi kötelezettségek sora. Csak néhány adatot emelünk ki a sok közül: a középfokú továbbképzésben részesülő felnőtteknek 32 százaléka a nő. Magasabb ez az arány az első fokozaton (37,9)

míg a második fokozaton jelentősen alacsonyabb (22,8). A magas szak-képzettséget adó iskolák felnőtt hallgatói között pedig csak 12,1 százalék a nők aránya. (Az adatok az 1979/80-as tanévre vonatkoznak.)

A család és funkcióinak átalakulása, szükségleteinek kielégítési formái még távolról sem követték a nő termelésbe és társadalmi életbe való bekapcsolódásának ütemét. Ez az össze nem hangoltság egész sor objektív és szubjektív körülmény következménye, ami egyrészt lassítja a nemek közötti egyenlőség megvalósulásának folyamatát, másrészt viszont épp azért áll fenn, mert a nemek emancipációjának problémája nem eléggé épült bele szocialista öngazgatási rendszerünkbe. Ezzel kapcsolatban felmerül a kérdés: Kiaknáltuk-e e téren a gazdaságunk elért fejlettségi szintje által nyújtott lehetőségeket ahhoz, hogy *reális* alapot teremtsünk a nők egyenlő helyzetének megvalósulására a társult munkában? A válasz az elért eredmények ellenére is csak az lehet, hogy a reális lehetőségeket nem használtuk ki a szükségleteknek megfelelően. Ezt illusztrálандó elég, ha közlünk néhány adatot:

Bölcsődében, napköziben és óvodában az 1978/79-es¹⁰ évben az iskoláskor előtti korosztálynak mindössze a 11⁰/₀-a (62 471 gyermek) nyerhetett elhelyezést. A vajdasági adatok valamivel kedvezőbbek, mert itt az adott korosztály 21,9 százaléka részesült társadalmilag szervezett gondozásban. Az ország össz általános iskolája közül mindössze 24,7 százalék rendelkezik teakonyhával, és csak 7,7 százaléka biztosított főtt ételt is a tanulóknak. A középiskolákban ezek az arányok még kedvezőtlenebbek: 7,4 százaléukban van teakonyha és 2,5 százalék biztosít ebédet a diákoknak. Napközis tartózkodásra az iskoláknak mindössze 5,5 százalékban van lehetőség.

A nőkérdés megfogalmazását gátló két szociokulturális tényezőről

Az eddig elért szegényes eredmények ellenére, a nők az előző korokhoz viszonyítva szélesebb körű, magasabb szintű műveltségüknek köszönve, már aligha hihetnek hátrányos helyzetük szükségyszerűségében és igazoltságában. A családi, gyermeknevelési és háztartási kötelezettségek gátolják a nőt társadalmi és professzionális ambícióinak megvalósításában, míg ez utóbbiak a háztartási, a családon belüli munka sikeres végzését kérdőjelezi meg. A nők helyzetének eme kettőssége a családnak, mint olyan közösségi formának a létéből ered, amely egyrészt minden egyén magánügye, másrészt társadalmi alapegység, ahol a családtagoknak nem elég világosan meghatározott társadalmi kötelezettségeik vannak. Ilyen értelemben a házasságra lépés magánügy, míg a gyermekek nevelésének és oktatásának módja és jellege társadalmi ügy. A nő társadalmi egyenlősége is társadalmi ügy, míg a családon belüli egyenlőség (nem)létét az egyén saját problémájaként éli meg. A családot övező probléma egysége egészének ilyen kettéválasztása következtében ködössé válik a nő-

probléma jellege és megnehezíti a nő számára, hogy saját helyzetének tudatára ébredjen.

Mindaddig, míg a terhek a nemek között nem egyformán oszlanak meg, s míg ezek nagy részét társadalmilag szervezett formában nem tudjuk levenni a nő, s ezáltal a család válláról, addig a nőnek vajmi kevés lehetősége van arra, hogy kreativitását, emberi potenciáljait teljes egészében kibontakoztassa, önmaga és társadalma épülésére kamatoztassa is azt. Nagy tékozlás a társadalom részéről ekkora potenciálról lemondani.

A nő emancipációja megvalósulásának jelentős akadályát képezi még az androcentrizmus (férfiközpontúság), amely ilyen vagy olyan formában az egész nyugati (és nemcsak nyugati) civilizáció jellemzője. A jugoszláv társadalomban és kultúrában ennek „gazdag” hagyományai vannak. Legelvakultabb követői közé gyakran maguk a nők tartoznak. A férfi és a férfiasságot dicsőítő és csodáló mentalitás rabja még ma is a nők nagy része. A férfiasság szinonimájaként ebben a kontextusban a dominancia, a kezdeményezés, a (látszólagos) racionalitás, önállóság, kreativitás, önzés, egocentrizmus stb. sorolható fel, míg a nőiességet az alázatosság, a kezdeményezés hiánya, a szentimentalizmus, az ésszerűtlenség, az önállótlanúság, a lemondás, az önfeláldozás, a másokra való irányultság — legyen az szülő, férfi vagy gyermek — jellemzik. A tulajdonságok ilyen megoszlása mellett aligha egyenlíthető ki a nő a férfival, ahhoz ezeket a kultúr- és magatartásmintákat kell megszüntetni. Sajnos azonban a nevelés, az oktatás (az iskola is!) a tömegtájékoztató eszközök, valamint a nők valóságos helyzete a családban és a társadalomban mind hozzájárulnak (egyes esetekben önszántukon kívül) az említett minták és tartalmak átörökítéséhez.¹¹

A nők valóságos felszabadításáért folytatott harc hordozóinak maguknak a nőknek kell lenniük. Ők saját bőrükön érzik a specifikus helyzetükből eredő hátrányokat és nehézségeket, így ők a leghivatottabbak arra is, hogy törekvéseiket, igényeiket a legautentikusabb módon fogalmazzák meg. Ezzel nem állítjuk feltétlenül azt, hogy a probléma megoldása kizárólag a nőkre tartozik. Ellenkezőleg: hangsúlyoztuk már, hogy a férfiaknak és a társadalomnak egészében véve ez közös érdeke kell hogy legyen. E törekvés megvalósítása pedig annál könnyebb lesz, minél több — nemcsak nő áll ki meggyőződésből a kérdés rendezéséért. Az a szerep, amelybe a férfi beleszületik, ez ideig „kiváltságos” személyé teszi őt. Kicsi a valószínűsége, hogy a férfiak önként lemondjanak privilégizált helyzetükről, azért hogy „kiegyenlítődjenek” a nőkkel. A patriarchális generációk túl hosszú láncolata van már mögöttünk ahhoz, hogy a férfiak elvégezhetheték önnön „trónfosztásukat”. A nők feladata ezt minél fájdalom- és zökkenőmentesebben elvégezni. Nem a férfi ellen, hanem az ember érdekében.

A nőkérdés felvetődését egész sor gazdasági, szociális, politikai és kulturális körülmény feltételezte. A kérdést felvetni azonban nem elegendő. Mind sürgetőbb az igény és szükség a nőkérdés egységes, marxista elmé-

letnek létrehozására. Ez ideig ugyanis a nőkérdés, a nőprobléma a marxista elméletben — szándékosan vagy véletlenül — mindig háttérbe szorult. Napjainkban mind több nőt foglalkoztat ez a kérdés társadalmunkban is. És ha a „nőről szóló új tudománynak” jövője van (amiben nem kételkedünk), akkor ez nagyon sokban azoknak a nőknek köszönhető — legyenek bár szociológusok, antropológusok, pszichológusok, közgazdászok, filozófusok vagy bármilyen formában aktív szellemi harcosai a nők felszabadításának —, akik a nők problémáinak, szükségleteinek, lehetőségeinek és törekvéseinek hangot adva a nőről alkotott gondolataikat a társadalmi tudatba igyekeznek integrálni. Mindezt az új szocialista öngazgatású társadalom keretei között, amelyért valamennyien küzdenek és kiállnak. Elmélet nélkül a gyakorlati megoldások csak ösztönszerűek, ideiglenes vagy kényszermegoldások lehetnek, ami a jövőben esetleg újra csak a nő hátán csattan. Forradalmi elmélet nélkül nincs forradalmi gyakorlat — mondta Lenin —, és ez vonatkozik a nőkérdésnek a társadalmi élettermelést forradalmasító megoldására is. Ennek a — társadalmi és magánéletet megváltoztató — permanens forradalomnak a legfőbb hordozójává pedig a nőnek kell válnia, miután saját sorsának és helyzetének a tudatára ébredt. Öntudatosulnia kell tehát, és ebben szükség van a társadalom segítségére.

*

Tematikus számunk összeállításakor annak sem reprezentáns, sem átfogó voltára nem törekedhettünk. Az itt közölt cikkek azonban tanúbizonyságát adhatják annak, hogy a nőket (de nem csak őket) nagyon is foglalkoztatja a „nőkérdés”, mind elméleti, mind gyakorlati vonatkozásaiban. A szerzők hozzáállásában és látásmódjában sokszor nem elhanyagolható eltérések mutatkoznak és ez az útkeresésről tanúskodik, ami majdan egységes, kiforrott álláspontokhoz vezethet. Célunk az volt, hogy rögzítsük a jelenséget, ha mindjárt az útkeresés fázisában is — hisz a probléma, amellyel foglalkozik mindenképpen megérdemli azt. Olvasóink át- és továbbgondolására...

Jegyzetek

- ¹ Lukács György: Történelem és osztálytudat, Magvető, Bp. 1971, 317. o.
- ² Blaženka Despot: Žena i samoupravljanje. Delo, 1981. XXVII. évfolyam, 4. szám, 112. l.
- ³ A nők részvételéről a társadalmi döntéshozatalban részletesebben lásd Molnár Irén e számunkban közölt cikkét.
- ⁴ A rasszizmus az emberi lényeket biológiai tulajdonságukra és ezzel történelmietlenségre redukálja, vagyis egyes fajok „természeti determináltságuk folytán” gátoltnak abban, hogy a történelem részesévé váljanak.

- ⁵ dr. Prvoslav Ralić: Komunistički pokret i „žensko pitanje”. Marksistička misao, 1981, 4. szám, 56. l.
- ⁶ A felsorolt adatokat, ahol azt másképp nem jelöltük a Jugoszláv Statisztikai Évkönyv (JSÉ) 1981-es kiadásából vettük át.
- ⁷ Vesna Pusić: Žene i zaposlenost, Sociologija, 1981. 3—4. szám, 337. l.; V. Pusić adatforrásként az 1181. számú Statisztikai Közlöny (Statistički Bilten) 1980. májusi számára hivatkozik. Szövetségi Statisztikai Hivatal, Belgrád.
- ⁸ Egy esetleges ilyen megoldással épp az ellenkezőjét szorgalmaznánk a női emancipációnak. Ha ugyanis a nő fizetést is kapna házimunkájáért, végleg elesne a lehetőségtől, hogy ezt a tevékenységét ne tekintsék „természeti” adottságaiból eredő birodalmaként. Ezzel együtt felszámolódnának számára az eddigi lehetőségek is, hogy sorsa adta gettójából kitörjön.
- ⁹ Vesna Pusić: id. mű 339. l.
- ¹⁰ Az itt felsorolt adatokat Eva Berković és Mirosinka Dinkić Ekonomski položaj žene u Jugoslaviji című írásából vettük át, amely a Marksistička misao című folyóirat 1981/4. számában jelent meg, a 15. oldalon.
- ¹¹ Hogy hogyan teszi ezt az iskola, pl. a tankönyveken keresztül, lásd: Horváth Mátyás cikkét. A tömegtájékoztatási eszközök közül Dunja Blažević a „női sajtót” teszi meg bírálata tárgyául.

AZ ELMÉLET ÚJRAGONDOLÁSA

Blaženka Despot

A NŐKÉRDÉS A SZABADSÁGFILOZÓFIA DIALEKTIKUS-SPEKULATÍV MÓDSZERÉBEN

A nőkérdésnek éppen ott vitatják el elméleti probléma rangját, ahol megalapozása egyáltalán lehetséges — a szabadságfilozófiában. A szabadságfilozófiát, ellentétben a társadalmi léttel és azzal a ténnyel, hogy a szabadság a polgári élettermelési módon alapul — Hegel az abszolút szellemből és magának a társadalomnak a szelleméből való szükség-szerű, szabad-szükségszerű és szükségszerű-szabad közvetítéséből fogja fel, miközben a „nőkérdést” megszüntnek, a megszüntetett nemiséget a filozofálás természetes alapjának tekinti. Hegel a szabadságot, illetve az abszolút szellemet az állam realitásával közvetíti. Az állam nála a szellem objektív megnyilvánulása és a valóságos viszonyok idealitása. A dialektikus spekulatív gondolkodásban az abszolút szellemnek az államban való objektíválása a munka és az ész megbékélését jelenti. A dialektikus-spekulatív filozófiának mint szabadságfilozófiának a módszerével felismerhető az egyenlőség és szabadság, a modernség, a moralitás, a modern érzékiség forradalmával együtt kikiáltott polgári élettermelési mód munkavilágának tökéletesedése. A nemiség (mind a női, mind a férfi) megszüntnek (feladottnak) minősül ennek az erkölcsiségnek pusztá tételezése által *az alanynak szubjektumkénti tételezésével*. A személy mint szubjektum az, ami maga a végtelen akarat. „A morális álláspont az akarat álláspontja, amennyiben az akarat nem *csakán magánvalósága, hanem magáért-valósága szerint is végtelen*. Az akaratnak e magára irányuló reflexiója és magáért-való azonossága, szemben a magánvaló léttel, a közvetlenséggel és a benne fejlődő meghatározottságokkal, a *személyt szubjektummá teszi*.”¹ Tehát a magáért-való végtelen akarat a meghatározója a szabad személyek egyenlőségének. Az akarat idealitása csupán a birtokban található meg objektívációját, a birtok az igazi akarat, s így a szabadság objektívációját csak abban a felismerésben biztosított, hogy a szabadság eszméje csak mint *állam* áll fenn igazán. Az 57. §-ban a szabad személy modernsége, amely mint végtelen magáért-való, akarat a birtoklásban biztosított, a birtoklás mint igazi akarat pe-

dig annak a szabadságnak az objektiválása, amely csak államként állhat fenn. Hegel és a hegeli különösség elve a személyt mint szubjektumot, a személyes boldogságra való jogot nem tudja levezetni a polgári világ megosztottságából, olyan egyenlő embereknek mint személyeknek világából, akik mint magukért-való végtelen akarat egyenlők meghatározottságuk, a munka és az objektív formában megnyilvánuló szabadság szerint, ahol a birtok a szabadság objektiválása. Ezzel az emberek közötti egyenlőséget valóban lehetetlenné teszi. Ezért a moralitás mint a személy egyik szférája, a szubjektumban mint magáért-való végtelen akaratban alá lesz rendelve a tulajdonnak, ha a tulajdont a szabadság és egyenlőség igazi helyének fogjuk fel: szubjektív (munka) és objektív (birtok, tőke) értelemben vett magántulajdon különösségében. Itt a polgári társadalom bizonytalansága és a rá épülő szabadságfilozófiáé is szükségszerű, vagyis az ember akkor szabad, ha van magántulajdona és akkor ember, ha nem szabad (ha nincs magántulajdona). A tulajdon a munka lényeges meghatározója — objektív forma, ellentétben a munka szubjektivitásával (a munkával mint képességgel). A szabad személy mint magáért-való végtelen akarat korlátozott. Korlátozottsága akkor szűnik meg, ha felismeri saját akaratának, a szabadságnak az államban való objektiválását. Ezért Hegel arra a következtetésre jut, hogy az emberek egyenlőségének követelése absztrakció, mert az „Egyenlőség az értelem elvont azonossága, amelyre akkor bukkan a reflektáló gondolkodás és vele a szellem középszerűsége általában, ha az egységnek egy különbségre való vonatkozásával találkozik. Itt az egyenlőség csak az elvont személyeknek, mint olyanoknak egyenlősége volna, amelyen épp ezért kívül esik minden, ami a birtoklást illeti, az egyenlőtlenség e talaja.”²

A középszerű szellem tehát mint vágy, ami egyáltalán nem objektív, nem tudja felfogni mi a magáért-való szabadság, ez a síróság viszont nem fogja fel, hogy a mindenki fennmaradása követelésének alapja nem a moralításban és a jogban, hanem a polgári társadalomban van.

A személynek mint magáértvaló végtelen akarat szabadságnak a tulajdonra való korlátozottsága összefüggést teremt a moralitás, a polgári társadalom és az állam között. A szabadság eszméjét a maga elvontságától az államban való realitásáig az erkölcsiség és a család közvetíti. Marx elvontnak nevezi ezt a közvetítést és kritikájában rámutat a benne rejlő ellentmondásra, amely a munka szubjektív (munka) és objektív (tőke) formája közötti különbségen alapul. Itt még egy nőket érintő elvonatkozás történik, az, hogy a nők nem egyenlők és nem szabadok.

Magát a családot, a moralításban meghatározott személyek viszonyát az államig való átmenetben az erkölcsiség határozza meg, ami annyit jelent, hogy „az erkölcsi szubsztancia, mint az, ami a magáért-való öntudatot fogalmával egyesítve tartalmazza, igazi szelleme egy családnak és egy népnek.”³ Az egyén alárendelése az erkölcsnek azzal a gondolattal, hogy ez magát az egyént korlátozza. Hegel számára csupán az elvont tudat reflexiója. Éppen ezáltal, hogy a személy a végtelen akarat magá-

ért-valóságát szabadságként birtokolja, ez a szabadság a tulajdonban objektíválódik. „Az erkölcsiség a *szabadság eszméje* mint az eleven jó, amelynek az öntudatban van a tudása, akarása, s cselekvése által van a valósága, mint ahogyan a cselekvésnek az erkölcsi létben van magán- és magáért-való alapja és mozgató célja. Így az erkölcsiség a *szabadság fogalma*, amely a *létező világgá és az öntudat természetévé lett.*”⁴

Az így meghatározott erkölcsöt a közvetlen vagy természetes erkölcsi szellemnek szükségszerűen meg kell szüntetnie a családban, amelyben magáértvalóságában mindenki megszűnik, hogy a családnak *tagja* legyen. „A családnak mint a szellem *közvetlen szubsztancialitásának* meghatározása a *szeretet*, az, hogy a szellem *érzi* a maga egységét. Az ember *érzi*, hogy egyéniségének öntudata *ebben az egységben* mint magán- és magáért-való lényegiségben van, nem mint a magáért-való személy, hanem mint *tagja* az egységnek.”⁵ Az érzés és a szeretet a családban mint egységnek érzése — Hegel szerint — akkor is lehetséges, amikor a személy, aki magán- és magáért-való léttel bír, megszűnik a *családtagban*, mert a szellemnek ez a közvetlen szubsztancialitása.

Milan Kangrga A szeretet antimetafizikai jellege című művében ismerteti a többségünk számára ismeretlen hegeli művet a szeretet metafizikai jellegéről. A szeretetet úgy fogja fel, mint olyan történelmi-szellemi viszonyt, amely csak szabad személyek között lehetséges, mint a modern érzékiség olyan kifejezője, amelyben egyedül lehetséges, hogy azok, akik szeretik egymást, szabad személyként viszonyuljanak szabad személyhez. E viszonyban a szellem anélkül teremt kapcsolatot a másikkal, hogy magát feladná. A szeretet költői alkotás viszonya, amelyben az egyén szabadsága a másiban átéli a maga különösségét, a boldogságra és élvezetre való jogot és e másiknak jogát iránta, hogy ezáltal életet formálva alkossanak. A szeretetnyújtás és elfogadás önmegismerésében, az ember különössé válásában alakul ki az emberi lehetőségek világa, a mese. A szerelem mint természetes, közvetlen nemi, szexuális különösség két szabad lény viszonyává válik, akik történelmileg e szellemi közvetítésnél, esztétikai egyediségnél és e modern érzékiségnél fogva azok, amik. Ebben a bensőséges viszonyban az ember a maga emberi világát költő módjára teremti meg, ezzel egy történelmileg új emberi világot alakítva ki.

A „szabad szerelem” lehetséges mint szabadon szeretés, mint szabad emberek szerelme, akiknek ez a viszony az egész világot jelenti. Ennek a bensőségeséssé vált világnak a „maradék” azonban a tulajdon és az aggodalom azért, ami a szereteten kívül esik, ami a szeretettől idegen, amitől undorodik, mert ez a magáért-való személyek szabad viszonyába beviszi a tulajdon objektíválását. Olyan viszonyt hoz létre, amelyben egyiknek van tulajdona, a másiknak nincs, aminek már a gondolata is sérti azt, ami a szerelmi viszonyban, a két szabad személy szerelmi viszonyában a szabadság megvalósulása. A szabad szerelem intézményesítésétől — a házasságtól — a szerző szerint idegenkedett Hegel, túl bizonytalanoknak tartotta a polgári társadalom számára, s ezért nála e vi-

szonnyal kapcsolatos dilemma született: vagy szerelem vagy intézményesített házasság. Hegel a szerelem oldalán állt, szeretetet adó és elfogadó szabad személyek érvényesülési viszonyának tekintette ezt, olyan viszonyoknak, amelyben ezáltal nem veszítik el magukat és nem mondanak ellent a társadalomalapítás polgári módjának az államban. Azt mondják, többek között, hogy a nők többsége óhajtja a házasságot, a családot, a szeretet intézményesítését vagy halálát. Eszerint a nők kevésbé alkalmasak a szeretetre, kevésbé szabad személyek, akik moralitásból, a végtelen akarat különösségénél fogva nem alkalmasak egy történelmi-szabad-esztétikai viszony megteremtésére, viszont készek arra, hogy személyi mivoltukat mint a család *tagja* megszüntessék. Inkább tehát *a szellem közvetlen szubsztancialitásában* részesednének, amelyben a szeretetet csak mint a család tagja éreznék. Ebben az esetben közelebb lennének ahhoz a személyhez, aki a végtelen akarat magáért-valósága, közelebb annak fogalmához, mint szabadsághoz és államhoz, s ezáltal maga a szabadság kevésbé lenne közvetett számukra, benne tehát inkább magáért-valóan vannak. De éppen fordítva van! Hegel dialektikus-spekulatív módszerének feltevései alapján a magáért-való végtelen akarat objektiválása a tulajdonban van, s így ennek az akaratnak és szabadságnak az objektiválása egyedül az állam. Szabad személy — tulajdon — erkölcs — család — polgári társadalom — állam.

A szeretet tehát olyan érzelem — a dialektikus-spekulatív módszer alapvető meghatározása szerint —, amin felül kell kerekedni és csak arról lehet szó, hogy a „tag” szeretetének közvetítése a polgári társadalom felé a család tulajdonával történik. Mindenekelőtt erkölcsi kötelesség (!) házasságot kötni. A szeretet és a házasság esetlegességéről a maga különösségében Hegel a 162. §-ban beszél, ahol a szerelemből való házasságkötésről van szó: „A másik szélsőségben a *végtelenül különös* sajátosság az, amely érvényesíti igényeit és a modern világ szubjektív elvével függ össze. — A modern drámákban és más művészeti ábrázolásokban azonban, ahol a nemi szerelem a fő érdek, az átfogó fagyosságú elem, amelyet benne találunk, az ábrázolt szenvedély forrásává hevül a vele kapcsolatos teljes *esetlegesség* által, nevezetesen az által, hogy az egész érdekeket úgy mutatják be, mintha csupán *ezen* a személyeken nyugodnék, ami *rájuk* nézve csakugyan végtelen fontosságú lehet, de *magánvalósága* szerint nem ez.”⁶

A puszta nemiségnek és természetességnek a szellemi kapcsolat nevében való leküzdése a családban nem épül azokra a szabad egyénekkal kapcsolatos feltevésekre, amelyek a szabad szellemre nézve megengedettek, hanem: „A házasság *erkölcsi* mozzanata ennek az egységnek mint szubsztanciális célnak tudatában áll, tehát a szeretetben, a bizalomban és az egész egyéni egzisztencia közösségében. Ebben az érzületben és valóságban a természetes ösztön oly természeti mozzanat módozatává süllyed le, amely épp kielégülésében rendeltetésszerűen megszűnik. A szellemi kötelék érvényesíti *a maga jogát* mint a szubsztanciális mozza-

nat, tehát mint az, ami felette áll a szenvedélyek és a múlt különös tet-
szés esetlegességének, s *magánvalósága szerint* felbonthatatlan.”⁷

A modern érzékiség, a saját boldogságra való jog önmagában nem tű-
nik fontosnak, a szellemi kapcsolat viszont csak a maga *jogában* lehet-
séges. A szeretet antimetafizikai jellege lehetetlen, mert a szeretet mint
a boldogságra való jog, mint két szabad személy viszonya lehetetlen, ők
ugyanis a magáért-való végtelen akaratban, a tulajdonban szabadok; s
ezzel az erkölcsön keresztül, amely eszméje a szabadságnak, a közvet-
len erkölcsi viszonyba, jogba a természetes élet egy kis mozzanatát viszik
be. Ezzel a természetes ösztönt azért vezetik be a házasságba, hogy meg-
szűnjön. Hegelnek feltétlenül szüksége van a szabadságnak erre a közve-
títésére, hogy vele biztosítsa a család birtokát, a polgári társadalomba
való átmenetet, majd az államot mint az abszolút eszme realitását, az
állam objektíválását. A szeretet erkölcsi mozzanat, amelyet mindig a
magáértvaló végtelen akarat objektíválásán, vagyis a tulajdonon és álla-
mon keresztül közvetített. A szerelemnek és a házasságnak, a szerelem-
nek és a családnak, a családnak és az államnak ez a valóságos tulajdon-
nal közvetített viszonya, a szabadság és a társadalmi lét ellentmondása
képezi a tárgyat Hegel jogfilozófiája, államjog-filozófiája és filozófiája,
valamint dialektikája marxi bírálóatának. Az elméleti filozófia igazságá-
ban, a filozófiai ráció utópista eszméjében — a proletariátusban mutatja
ki Marx azt, hogy a szerelem csak a proletároknál lehetséges, mert sze-
relmüket nem az ésszerűtlen tulajdon közvetíti.

A nemiségnek mint a természet egyik mozzanata előfeltételének — a
szellemi kapcsolatnak a maga *jogában* való létrehozásáért — megszünte-
tésében rejlik a „nőkérdés” lehetetlenségének csapdája. Abban, hogy a
nők többsége a házasság nevében hajlandó lemondani a szerelemről. Vagy
a nők kevésbé alkalmasak a modern érzékiségnek, a személy moralitása-
nak részesévé válni és részesedni a végtelen akarat különösségében. Az
erkölcsi szubsztancialitás ugyanis mint magánvaló fogalom megoszlik s a
nemek természetes meghatározottsága ésszerűséget nyer. A nemek termé-
szetes meghatározottsága magában és magáért-valóban ésszerű marad, jól-
lehet a nemiséget a szellemi kapcsolatban feloldják. „A két nem *termé-
szetes* meghatározottsága ésszerűsége által *értelmi és erkölcsi* jelentőséget
kap. Ezt a jelentőséget meghatározza az a különbség, amelyre az erkölcsi
szubsztancialitás mint fogalom önmagában oszlik szét, hogy belőle nyerje
elevenységét mint konkrét egységet.”⁸ Mint két különböző nemű közötti
erkölcsi viszony „A házasság mint a *közvetlen erkölcsi viszony először
is a természetes* elevenység mozzanatát tartalmazza, mégpedig mint szubszt-
anciális viszonyt az eleveniséget a maga totalitásában, nevezetesen mint a
nem valóságát és folyamatát. De az öntudatban *másodszor* a természetes
nemeknek *belső* vagyis *magánvaló* s éppen ezért egzisztenciájában csak
külső *egysége szellemi*, öntudatos szeretetté változik át.”⁹

A természetes nemek mint a család „tagjai” ebben a külső egységben
mégis *egy személyként* realizálják a szerelmet, mert ők mint viszonyban
levő esetlegességek maguk a szubsztancialitás. Ez a kapcsolat, amint a

165. §-ban már szó volt róla, az erkölcsi szubsztancialitás magáértvaló fogalmának osztódása, amiből most konkrétságának ésszerűsége lényegbevéágóan következik: „Az egyik nem ennél fogva a szellemi, amint kettéválk a *magáért-való* személyes önállóságra és a *szabad általánosság* tudására és akarására, a felfogó gondolat öntudata és az objektív végcél akarása. A *másik* nem az egységben magát fenntartó szellemi mint a szubsztanciálisnak tudása és akarása a konkrét *egyediség* és az *érzés* formájában. Amaz a kifelé való viszonyban a hatalmas és cselekvő, emez a passzív és szubjektív. A férfinak tehát igazi szubsztanciális élete az államban, a tudományban és hasonlókbán van, s egyébként a harcban és munkában a külvilággal és önmagával, úgyhogy csak kettéválásából harcolja ki önálló egységét magával. Ennek nyugodt szemléletét és az érző szubjektív erkölcsiséget megtalálja a családban, amelyben a *nőnek* megvan a szubjektív rendeltetése és ebben a *kegyeletben* az erkölcsi érzülete.”¹⁰

A szubsztanciának mint a *családtag* családtaghoz való viszonyának a meghatározása most olyan, hogy jóllehet a nemek feladták a maguk közvetlen természetes nemiségét, az ösztön a természet módosulásának egyetlen módozatává lett és öntudatos szeretetté, magasztosult, a nemek természetes meghatározottsága az erkölcsi szubsztancialitással szembeni közvetettség útján magán- és magáért-való ésszerű marad. A férjnek megvannak a feltevései, hogy a modernség értelmében a végtelen akarat önmagáértvalósága által szabad személlyé váljon, számára *neme* lehetővé teszi, hogy a külső és a magával való harcban a családban érzelmileg a szubjektív erkölcsiség bizonyosságát birtokolja. A *nőnek* mint *nemnek* ebben a szerető ragaszkodásban megvan a maga helye, így Hegel ebben a paragrafusban meghatódva említi Szophoklész Antigónéját mint a nőtörvény példáját, mint érzéki szubjektív szubsztancialitást, mint olyan bensőséget, amely még nem vált valósággá. Az erkölcsi mozzanat itt Hegel szerint a tragikum, mert az állam köztörvényével szemben ellentétet teremt, ami a nőiességben és a férfiasságban egyenesítést nyer.

Az Antigónében individualizált nőiesség mint érzéki szubjektív szubsztancialitás a nő helyzetének le nem küzdött teljes nemisége, sőt a két nemnek erkölcsi szubsztancialitásából eredő természetes meghatározottsága, eszessége által *intellektuális és erkölcsi* jelentést kap. Így a *nem*, bár a családban magát a nemiséget legyőzi, a nő sorsává lesz. A sors lehetetlenné teszi szabadságát, ezért itt nem lehet szó szerelemről, mert a szerelem egyenlők szerelme. A férj és a feleség mint két tudat még a Szolga és Úr viszonyába sem léphet. A szolga tudata mint SZ—O (szubjektum—objektum) viszony lehetővé teszi számára, hogy a tudatnak tudathoz (T—T) az úrhoz való viszonyban a munka végtelen közvetítése által függővé tegye magától az urat, mert az úr nem az objektumhoz, a szabad tárgyhöz, hanem a szolga munkájának eredményéhez viszonyul. A szolga tehát azáltal, hogy az elismerésért lemondott a tudat harcáról, a munkának szabad tárgy útján való közvetítésével magát is szabaddá tette. *A szolgának van történelme*, szolgának lenni nem sors. *A nőnek azon-*

*ban nincs történelme, neki a neme a sorsa, őt nem lehet felszabadítani, ő nem tételezheti magát férjéhez való viszonyában mint tudat a tudathoz. A nő nem szabad személy, a nő nem tételezheti magát olyan alanyként, aki mint személy, végtelen magáért-való akart. Ezért a szubsztancia mint a tagok viszonya a családhoz a közös vagyon, a családi vagyon által jön létre. Az akarat végtelenségének önmagáértvalóságával azonos személy, akinek a tulajdon a valósága, most jogi személyként — családként jelentkezik. De „a családot mint jogi személyt másokkal szemben a férfinak mint családfőnek kell képviselnie. Reá tartozik továbbá főképpen a kereset a külső világban, a szükségletekről való gondoskodás, valamint a rendelkezés a családi vagyonnal...”¹¹ „A házassági szerződéseknek, ha korlátozást tartalmaznak a házasság felek vagyonszövetségére nézve, például *állandó jogi segítséget rendelnek a nő mellé* stb., az az értelmük, hogy útmutatást adnak arra az esetre, ha a házasság felbomlik természetes halál, válás stb. következtében...”¹²*

A fel nem adott nemiségnek ebben a meghatározásában — a nőnek mint a család nőtagjának a sorsában — jut kifejezésre a nőkérdés, a polgári társadalom által deklarált egyenlőség külön nemi problémája az osztályproblémával szemben. Mert, amíg az állam mint az abszolút szellem abszolút szabadsága az objektív (tőke) értelemben vett és szubjektív formában megnyilvánuló (munka) a magántulajdont kibékíti azzal a joggal, amely a tulajdonban biztosítja az akarat önmagáért-valóságának szabadságát, ily módon egyenlőknek tüntetve fel az embereket, a nő a törvény előtt sem egyenlő. A nő szabad személyének — mint a tulajdon objektivitásában a végtelen akarat szubjektumának korlátozását — törvény szabályozza, illetve itt a szabadságnak az osztályhelyzetből eredő korlátozása idézi elő, hogy a nő osztálya emancipációjának szintje alatt van. A nőnek csak jogi képviselője vagy gyámja lehet, aki vagyonaival rendelkezik.

A nő és a férfi mint természetes nemek a házasságban másként, a maguk közvetlen nemiségét illetően a szellemi, az öntudatos szerelemben szűnnek meg. Megszűnésük különbözősége biztosítja „az elevenséget a maga totalitásában, nevezetesen mint a *nem* valóságát és folyamatát”. Ezért a polgári társadalomban kialakult nőmozgalmak, amelyek egyedül csak egalitárius társadalomban jöhetnek létre, harcukat legelőször a nők jogaiért, a férfiakkal való azonos jogok kivívására alapozzák.

A „boszorkányokkal” és a nők jogainak követelésével szembeni agresszív ellenállás, a nemi és osztályszerepek, a család és az állam szerepének az összetévesztése akkor is nyilvánvaló, ha az állam mint politikai állam a polgári társadalom szférájába lép. „Amennyiben a gyári törvényhozás a munkát a gyárakban, manufaktúrákban stb. szabályozza, ez először csak a tőke kizsákmányolási jogaiba való beavatkozásként jelenik meg, az ún. otthonmunka minden szabályozása ellenben azonnal a patria potestasba (atyai hatalomba), azaz modernül értelmezve, a szülői tekintélybe való közvetlen belenyúlásként mutatkozik meg, olyan lépés-

ként, amelytől a gyengéd érzelmű angol parlament sokáig visszarettenést szenvedett.”¹³

Az állam, mégha arra is kényszerül, hogy „általánosságánál”, a szabadság valóságánál fogva törvényeket hozzon a polgári társadalomnak, mint saját empirikus alapjának szabályozására, habozik beavatkozni a polgári társadalom viszonyaiba, mert éppen a társadalom teszi számára lehetővé a saját megalapozottságát. A szubjektív és objektív munka el-
lentétét, amelyre az állam az abszolút szabadság valóságaként épül, „természetes” úton kell kialakítani, természetes alapját — a patriarchális családot biztosítani kell számára. Hegel ezt a természetet, nemet, az öntudatos szeretetben való közös megszüntetése előtt megnevezte hagyta, sőt, a nő nemiségét sorsának, a faj alapigazságnak és folyamatának hagyta meg. Mivel a család a polgári társadalomban megszűnik, a családnak mint természetes alapnak biztosítani kell saját létezésének természetességét, elsősorban a szubjektív és objektív munka közötti különbséget. Ez a különbség a munkamegosztáson alapul, tehát világosan meg kell határozni a nemek munkamegosztásával. A nő szül, a férfi gondolkodik, a férfi úr.

A polgári társadalom ésszerűségének, a munkamegosztás ésszerűségének magában az élettermelésben összefüggésbe kell hoznia az emberek egyenlőtlen helyzetét a családban egyenlőtlen helyzetükkel a polgári társadalomban. Ezzel a természetes meghatározottság ésszerűséget nyer, a természet viszont, amely Hegel számára az eszme másolata, itt a maga természetességében az abszolút szabadság előfeltétele. A természet levezetése magából a szabad egyének közötti viszonyból valami nem ésszerű lenne. De a szabad személyek, a tudat és tudat viszonya megteremtésének lehetetlenségéből, ha ezek nem harcolnak egymással, hanem szerelmük megerősítést nyer, beiktatták a természetet, a természetes meghatározottságot mint a közvetítés alapját.

A szerelem metafizikai jellege lehetetlen mind a végtelen akaratnak a maga objektivitásában — a tulajdonban való különlegességének korlátozottsága (osztálymozzanat), mind a nemek („nőkérdés” — nemi kérdés) természetes korlátozottsága által.

A nő történelmietlen szülőnővé való lefokozása, aki a maga lényegi meghatározását csak a házasságban nyeri el, a nőt alapvetően korlátozza és önmaga felé fordítja és önmagára mint saját tárgyára irányítja, miáltal a nő jogot szerez a „különösségre”, tehát arra, hogy a szeretetet nem olyan két tudat viszonyaként akarja, amelyek nem harcolnak egymással, hanem amelyek egymás által megerősítést nyernek és életet termelnek. Belülről, a maga korlátozott világában, korlátozott műveltségében ami pusztá nemisége megszüntetésének előfeltétele, mint a szabadságtól lényegében megfosztott, a nő nem képes kitermelni a különös személy, az individuum végtelenségét, ami éppen csak hogy modernség. Külsőleg a saját boldogságra, életének saját értelmére való jogát lehetetlenné tették számára, biztonságot viszont, azt, hogy egyáltalán van, a jogviszonyon belüli házasság biztosít számára. A férfi, akinek szubsztanciális élete az

államban, a tudományban, a külvilággal és a saját magával (maga felé és magába fordul) való harcában van, ami által a modern érzékiséget, a különösségre, a saját boldogságra való jogot valóságossá teszi.

A férfiak ezért a szerelmi kapcsolatban, a szerelemnek ebben a nemi és érzéki viszonyában; úgy viszonyulnak a nőhöz, mint az egész női nemhez, nem téve nagy különbséget a nők között. A férfiaknak a házasságból való kiruccanás is megengedett. A nő ezzel szemben „kedveli a férfi különösségét — és különbséget tesz e különösség tekintetében közöttük — és szabadságát és *egyetlen* férfit szeret. A nemiségbe való alámerülésből, mint szülőnő az egyetlen lehetséges szellemi kapcsolatba, az egy férfival való házasságba lép. Ezért óhajtják a nők a házasságot! Az objektív szellemnek ezen a viszonyán kívül a nők a pusztá nemiség. Ezért, ha az asszony *mást* szeret, törvénytelenséget követ el és megbélyegzik. A szerelem szabad személyek között lehetséges, a nő nem szabad személy, a nő a nem.

A szerelem kérdését, mint szabad szerelemét (mint szabad személyek közötti szerelmét, a szabad nőnek és a szabad férfinak házasság nélküli szerelmét a végtelen akarat különösségében) a feminista mozgalom tagjai tették fel anélkül, hogy megértették volna a szabadságot, anélkül, hogy az államban való szabadság realitását felfogták volna. Ezzel megkérdőjelezték a patriarchális családot, az államot és magának a szabadságfilozófiának dialektikus-spekulatív módszerét is.

A nők önfelvilágosodása mint olyan, amit elméletileg a modern világ moralitása és modernsége tesz lehetővé a szükségyszerűség birodalmában, nem a nők fokozatos felszabadításának a követelése a polgári társadalomban, hanem a magát közvetítés nélkül akaró végtelen akaraté, éppen ezért a nők önfelvilágosodását a kialakított társadalom, az életermelés polgári módja agresszívan visszaszorítja.

Hegel, mint a polgári társadalom filozófusa megszüntette a pusztá nemiséget a családban és az öntudatos szerelemig vezette, de ezt a nemek természetes meghatározottságának feltevései alapján tette. Ezzel biztosította átmenetét és megszűnését a polgári társadalomba.

Azoknak a szocializációja érdekében, akik az egyenlőséget nem követelik, hanem úgy fogják ezt fel, mint „az értelem elvont azonosságát, amelyre legelőször akkor bukkan a reflektáló gondolkodás s vele a szellem középszerűsége általában” mikor olyat óhajt, amelyben nincsen semmi objektív, azok számára a természetes meghatározottságot be kellett vezetni. Csupán a férfinak és nőnek mint családtagnak a természetes különbözősége, akiknek ez a *viszony* a lényegisége, biztosítja a gyermekek szocializációjában, magának a házasságnak a rendeltetésében; „a természetes elevenség mozzanatát mégpedig mint szubsztanciális viszonyt — az elevenséget a maga totalitásában mint a nem valóságát és folyamataát.” És maga „a család erkölcsi felbomlása abban van, hogy mihelyt a gyermekek szabad személyiséggé nevelődnek, és elérik *teljeskorúságukat*, akkor elismerik őket mint jogi személyeket, akik képesek egyrészt saját szabad tulajdon birtoklásra, másrészt önálló család alapítására, a *fiúk*

mint családfők, a leányok mint asszonyok (a szerző kiemelése). Ebben a családban van mármost szubsztanciális rendeltetésük; vele szemben az első család mint csupán első alap és kiindulópont visszalép, s még inkább a törzs absztraktuma, mert nincsenek jogai.¹⁴ A család erkölcsi feloldásával befejeződik az emberek szocializációja, ami lehetővé teszi az átmenetet a polgári társadalomba, *a fiúkat mint családfőket, a lányokat mint asszonyokét*.

A polgári társadalom a szabadság és a társadalmi lét ellentétében a mindenkinek mindenkitől való függőségében az általános és maradandó birtokot (lásd a 170. §-t) saját biztonságává kiáltja ki. A szocializált lények általános birtokában való egyenlő részvétel lehetetlensége — az, hogy a családban elfogadják a természetes munkamegosztást —, ismételten figyelmeztet az egyenlő részvétel lehetetlenségének természetességére: „Az általános vagyonból való *részvétel lehetősége* azonban, a *különös vagyon, meg van határozva*, részint egy saját (tőke) által, részint az ügyesség által; de ezt a maga részéről ismét ama tőke, azután meg azok a véletlen körülmények határozzák meg, amelyeknek sokfélesége létrehozza a *különbözőséget* már a *magáért-valóan egyenlőtlen* természetes testi és szellemi képességek *fejlődésében*. Olyan különbözőség ez, amely a különösség e szférájában minden irányban és minden fokon feltűnik, s a többi esetlegességgel és önkénnyel együtt a *vagyonnak* és az egyének *ügyességeinek egyenlőtlenységét* vonja szükségképp maga után.

A szellem *különösségének objektív joga*, amelyet az eszme tartalmaz, az embereknek a természettől — az egyenlőség elemétől — tételezett egyenlőségét a polgári társadalomban nemcsak nem szünteti meg, hanem a szellemből hozza létre, s az ügyesség, a vagyon, sőt az értelmi és morális műveltség egyenlőtlenységévé emeli. Ezzel a joggal az *egyenlőség követelményét* szegezni szembe, az üres értelemre tartozik, amely ezt az ő absztraktumát és *kellését* reálisnak és ésszerűnek veszi. A különösség e szférája, amely magába formálja bele az általánost, ebben a vele való csak viszonylagos azonosságban megtartja magában mind a természetes, mind az önkényes különösséget, s ezzel a természeti állapot maradékát. Továbbá az emberi szükségletek és mozgásuk rendszerében immanens ész az, amely e rendszert a különbségek szerves részévé tagolja.¹⁵

Ezt az emberek közti természetesnek kikialtott valóságos egyenlőtlen-séget úgy képzelték el, mint az állam konkrét szabadságának valóságát. Mert a család, a polgári társadalom, az állam által valóságos, nem pedig fordítva. Az abszolút szellem az államban mint objektív szellem lehetséges, amely joggal közvetíti a maga természetes alapját. Mivel a vég-telen akarat különösségének objektiválása a tulajdonban történik, az emberek csak az állam valóságos létezése által lehetnek szabadok. „Az állam a konkrét szabadság valósága; a *konkrét szabadság* pedig abban áll, hogy a személyes egyediségnek és különös érdekeinek egyfelől megvan a teljes *kifejlődése és jogának magáért-való elismerése* (a család és a polgári társadalom rendszerében) másfelől önmaguk által részint *átmen-nek* az általános érdekébe, részint tudással és akarással elismerik az álta-

lánost, mégpedig saját *szubsztanciális szellemüknek*, s tevékenyek érte, mint *végcéljukért*. Ennek következtében az általános nem érvényes és nem teljesül a különös érdek, ennek tudása és akarása nélkül, sem pedig az egyének nem élnek, mint magánszemélyek pusztán a különös érdekért, anélkül, hogy egyúttal az általánosban és az általánosért ne akarnának élni és e célért tudatosan cselekedni. A modern államok elvének megvan a roppant ereje és mélysége, hogy a szubjektivitás elvét a személyes különösség *önálló szélsőségévé* engedi tökéletesedni s egyúttal a *szubsztanciális egységbe vezet vissza*, s így magában a szubjektivitás elvében tartja fenn ezt az egységet.¹⁶

Így békíti ki az állam annak a magántulajdonnak az ellentmondását, amelynek a munka a lényegi meghatározása. A munkának mint a polgári élettermelést megalapozó magántulajdon szubjektumának — belső meghatározottságánál fogva — általános egyenlőséget kellene létrehoznia az emberek között. De az egyenlőség pusztán absztrakcióvá válik, mert a tulajdon az önmagáért-való szabadság objektivitása. A szabadság és a társadalmi lét ellentmondása ezáltal az állam *konkrét szabadságának* valóságába, a tökében meglevő objektív tulajdon és a szubjektív munkában meglevő képességek közötti különbségbe helyeződik.

Az emberek közötti természetes egyenlőtlenség, de különösen a nő és férfi közötti, az állam realitásában az abszolút szabadság közvetítésének természetes alapja, amely a polgári élettermelési mód idealitása. Mivel a polgári társadalom látszatszabadsága a szabadságfilozófia dialektikus-spekulatív módszerében elvontan megszünteti a nemiséget, illetve a nemek közötti egyenlőtlenséget saját feltevésének veszi, a nőkérdés, mint olyan, gyökeresen megkérdőjelezheti magát a szabadságfilozófiát, a dialektikus-spekulatív módszert és az e módszer számára nélkülözhetetlen polgári közvetítésű élettermelést, egyidőben a spekulatív filozófia igazságával — a proletariátussal.

Fordította Sirkó Ilona

Jegyzetek

- ¹ G. W. F. Hegel: A jogfilozófia alapvonalai. — 105. §, 126. o.
- ² Ibidem — 49. §, 77. o.
- ³ Ibidem — 156. §, 185. o.
- ⁴ Ibidem — 142. §, 178. o.
- ⁵ Ibidem — 158. §, 186—187. o.
- ⁶ Ibidem — 162. §, 189. o.
- ⁷ Ibidem — 163. §, 190. o.
- ⁸ Ibidem — 165. §, 193. o.
- ⁹ Ibidem — 161. §, 188. o.
- ¹⁰ Ibidem — 166. §, 193. o.
- ¹¹ Ibidem — 171. §, 196. o.
- ¹² Ibidem — 172. §, 197. o.

- ¹³ K. Marx: Töke I. Budapest 1962. 456. és 457. oldal
¹⁴ G. W. F. Hegel: A jogfilozófia alapvonalai. 177. §, 201. o.
¹⁵ Ibidem — 200. §, 220. o.
¹⁶ Ibidem — 260. §, 269. o.

Rezime

Žensko pitanje u dijalektičko-spekulativnoj filozofiji slobode

U pogledu tretmana položaja žena u filozofiji autor kroz Hegelovo određenje odnosa pojmova: slobodna ličnost — vlasništvo — moralitet — porodica — građansko društvo — država, pokušava, da odredi teoretske izvore neravnopravnosti žena kroz dijalektičko-spekulativnoj metodi filozofije slobode.

Ravnopravnost je po Hegelu moguća samo u teoretskoj sferi, u slobodi, koju jedino građanska država garantuje. Ona određuje i odnose u braku i čini ženu članom instituirane zajednice braka. A da li je to ujedno zajednica slobodnih ljudi, koje vezuje ljubav? Položaj žene u braku i u društvu uopšte onemogućuje to. Dok je muškarac glava i gospodar porodice, žena igra podređenu ulogu.

Resummee

Die Frauenfrage in der dialektisch-spekulativen Philisophie der Freiheit

Der Verfasser versucht, in der Behandlung der Frauenfrage, durch Hegels Feststellung der Begriffe: freie Person — Eigentum — Moralität — Familie — bürgerische Gesellschaft — Staat — festzustellen, wo die Quellen der Ungleichberechtigung der Frau, liegen laut der dialektisch-spekulativen Methode der Philosophie der Freiheit.

Die Gleichberechtigung ist laut Hegel nur in der theoretischen Sphäre möglich, in der Freiheit, die nur die bürgerliche Gessellschaft garantiert. Sie regelt auch die Verhältnisse in der Ehe, und macht die Frau zum institutionalisierten Mitglied der ehelichen Gemeinschaft. Ob diese, die Gemeinschaft freier Menschen ist, die durch die Liebe verbunden ist? Die Lage der Frau in der Ehe und in der Gesellschaft macht das überhaupt unmöglich. So lange der Mann Haupt der Familie ist, wird die Frau eine unterlegene Rolle spielen.

Žarana Papić — Lydija Sklevicky

ADALÉKOK A NŐ ANTROPOLÓGIÁJÁHOZ

Új szempontok a nemiség elemzésében

A szociálanropológia, illetve a hagyományoktól függően a kultúr-antropológia mint az emberrel vagy a kultúrával foglalkozó tudomány-ág a 19. század közepe táján jött létre, tárgyát, sokrétű módszereit akkor fejlesztették ki. Az antropológiai szakirodalom idővel maga mögött hagyta a szakmaiság szűk határait és széles körű népszerűsége tette még a laikusok körében is. Kezdetben azért irányult figyelme „más”, távolabbi egzotikus és úgynevezett primitív kultúrákra, mert egy adott történelmi időszakban a fejlett Nyugat érvényesítette hatását a „néma”, leigázott és még öntudatra nem ébredt másarcú kultúrák felett. „Az antropológia „klasszikus” időszakát a fehér ember privilegizált helyzete jellemezte, aki megfigyelés alá vonta, értelmezte, beavatkozásaival módosította és fogalmilag körülhatárolta a sajátjától eltérő kultúrákat és társadalmakat. Éppen ezért mondhatjuk, hogy az „antropológia válsága” a korábbi „primitív” társadalmak érvényesülési folyamatának a következménye, s ezért az antropológián kívül is széles körű visszhangra talált az egész antropológiai hagyomány radikális felülvizsgálásának a szükségessége.

Az amerikai „tanácsadóknak” és „kutatóknak” a latin-amerikai és délkelet-ázsiai országokban betöltött szerepének és a Camelott-hoz hasonló rossz hírű terveknek a közvélemény előtti ismertetése szükségszerűvé tette az antropológiai gyakorlat bírálatát. Az antropológusok közvetlen reagálása hívta életre a belső bírálatot. Az amerikai antropológusok egyesülete 1969-ben etikai bizottságot alakított, amely az antropológusok társadalmi és erkölcsi felelősségének vizsgálatával foglalkozik. Erre a bíráló önvizsgálatra az antropológia hagyományos tárgyát képező társadalmak és csoportok öntudatának a megerősödésével egy időben került sor.

Az antropológia válsága két területen jut kifejezésre:

1. egyrészt tevékenységében, azaz a gyarmatosító gyakorlattal és világnézettel való azonosulásban;

2. másrészt pedig a tudományon belül, tehát abban, hogy tevékenysége adott határait és jellegét elfogadja.

Mindkét vonatkozást az egész tudományos hagyományból és az „objektivitásából” következő ellentmondások kicsúcsosodásának tekinthetjük.

Az antropológia fejlődését kezdeteitől fogva a tudományok szoros együttműködése, határozott elméleti hozzáállása és alkalmazása jellemezte. Függetlenül attól, hogy a tudományág romantikus kalandvágytól fűtött úttörőinek többsége előtt ennek a fejlődésnek a gyarmatosító jellege rejtett és homályos maradt, mégsem hanyagolhatjuk el egykönnyen a gyarmatosító hatalmának a domináns elméleti irányvételbe beépülő céljait. A 19. századi egyoldalú evolúciós szemlélet a legkifejezettebb gyarmatosítás idején alkotta meg „vadember” képét, amelyet „elméletével” is igyekezett alátámasztani. Az imperializmus időszakára az a strukturális és funkcionalista megközelítés vált jellemzővé az antropológiában, amely a „hagyományos” kultúrák Hall-i értelemben vett integrációjára összpontosította figyelmét. A gyarmatokon jelentkező függetlenségi mozgalmak következtében az antropológiai kutatások súlypontja áttevődött a társadalmi változások menetére és az iparosítás bomlasztó hatására. Az antropológusok — függetlenül attól, hogy a „primitívek” alacsonyabbrendűségét hangsúlyozták, vagy természeti jellegüket idealizálták, esetenként pedig az iparosítás bomlasztó következményeit sérelmezték — valójában olyan elméleti modelleket hoztak létre, amelyek alkalmazását kisajátította magának a gyarmattartó rendszer. Így az antropológus mint egyén, továbbra is megmaradt a határozottan elkülönülő, uralkodó fehér réteg tagjának. Éppen ezért az antropológia nem a „Nyugat tisztátlan lelkiismeretének” (Claude Lévi-Strauss), hanem a „tulajdon felsőbbrendűségünkbe vetett hitnek a gyümölcse” (Jean Copans). A tanulmányozás tárgya azáltal válik ideológiai terméké, hogy az említett társadalmi „primitivitást” a tanulmányozott közösségtől idegen érdekek alapján határozzák meg. „Az etnológia empirikus szférája a Nyugat különböző anyagi és intellektuális szinten levő társadalmait integráló politikai és gazdaságtörténet terméke” — hangsúlyozza J. Copans.¹ A nyugati és a „primitív” társadalmak közötti különbséget nem a történelmi fejlődésben tapasztalt eltérések következményének — az egyenetlen fejlődésnek — tulajdonítják, hanem az utóbbiak természetéből fakadó sajátos és érthetetlen vonatkozásoknak. Megemlíthetjük például azt a szemléletet, amely különbséget tesz a nyugati társadalmak historikus jellege és az antropológia által tanulmányozott ahistorikus társadalmak között. „Ha a bennszülöttek tanulmányoznák önmagukat, azt mondhatnánk, nem antropológiával, hanem történelemmel vagy filológiával foglalkoznak.” (C. Lévy-Strauss).

Az antropológiai világszemléletnek és bírálatának egyéb támaszai is vannak. Az antropológiai ismeretek magukon viselik a „tudományos kolonializmus” jegyeit (J. Galtung), amely „az adott néppel kapcsolatos

ismereteket mindig kívülre helyezi”.² Ezek szerint maguk a „benszü-
lött” antropológusok is a hatalom és az egyenlőtlen viszonyok áldozatai
lesznek, mert a saját társadalmi közegükről kialakított képet „hozzáér-
tőbbek” közvetítésével fogadják el, ahogyan azok látják, ahogyan a „jöve-
vények” megfogalmazzák: tehát az ő besorolási rendszerük figyelembe
vételével. Bár a tudományos objektivitás fogalmának demisztifikálása
kétkedés formájában már korábban is jelentkezett egyes társadalomtu-
dományok keretében (T. Kuhn, C. W. Mills, T. Roszak), az antropoló-
gia esetében összetettebb problémáról van szó. A kutatóknak a társadal-
mi, politikai és gazdasági helyzete is kihatással van a megközelítés meg-
választására, az adatokra és azok értelmezésére. Ezt még fokozza az a
tény, hogy az osztály- és ideológiai különbségek mellett a kulturális je-
lenségek egész szövevényével kell számolniuk, amelyek eltávolítják ku-
tatása tárgyától és arra készítetik, hogy pusztá tényezőként kezelje, ér-
telmezze, kutassa őket. A tudományos objektivitás hordozóit korlátozza
az a tény, hogy kívülről szemléli a dolgokat, s ez új módszertani felté-
telek kialakítását tette szükségessé. A valóság sokdimenziós értelmezése
szükségszerűvé teszi az egyedül érvényes objektív ismeret fogalmának a
felcserélését, mégpedig egy olyanal, amely egy meghatározott szemlélet-
mód alapján jött létre (perspectivistic knowledge). Annak az álláspont-
nak az elfogadása, hogy maga az ismeret szükségszerűen parciális jel-
legű, tehát hogy a valóságot a tudományos megfigyelést végző sajátos
egzisztenciális szemszögének megfelelően tárja fel, lehetővé teszi, hogy
amennyiben egyetlen vonatkozás nem lép fel a totalitás igényével, akkor
új és sokkal objektívebb megismerésre kerülhet sor.

Az antropológiának mint pártatlan és független tudományágnak a fo-
kozatos felfedése és a kolonializmussal kialakított szövetségének a bírálata
ahhoz a felismeréshez vezetett, hogy a tudományos tevékenység —
amennyiben azt az általa tanulmányozott emberek valódi szükségletei-
vel és érdekeivel összhangban szándékozik kifejtetni, nem pedig csupán a
tudományág és művelőinek személyes és hivatásukból eredő érdekeit
tartja szem előtt — akkor szükségszerűen nyitott jellegű, elkötelezett
tudományágnak kell lennie, amely hozzájárulhat a társadalom radikális
megváltoztatásához.

Az antropológiai bizonyításra alkalmazott példáknak a bírálata, a fej-
lettek és a fejletlenek között egyenlőtlenség szorgalmazása nem marad
meg ezeknél az általános nemzeti viszonylatoknál. Már az antropológiai
megközelítés határainak meghatározásával kapcsolatos viták során tuda-
tossá vált a felismerés, hogy az antropológiai kutatások nemrégiben még
privilegizált területének, az ipari és a fejlődő országok társadalmi cso-
portjai — a nők, az ifjúság, a színes bőrűek, a kisebbségek — tanulmá-
nyozásának a hagyománya a gyarmatosítási viszonyok minden elemét
tartalmazza. A nő helyzetének és tevékenységének a sajátos antropoló-
giai felmérése és a tudomány — s vele párhuzamosan az antropológia
területén a nőknek az ismeretlenségéből való előlépése — a leghatározot-
tabb ösztönzést a nők felszabadítására irányuló mozgalmaktól kapta,

amelyek figyelmesen hozzáláttak a nőről és helyzetéről, a nemek viszonyáról, munkamegosztásáról, a nőiesség és a férfiasság társadalmanként elfogadott jellegéről kialakított hagyományos képzetek felülvizsgálásához és úgymond leleplezéséhez. Ez a virágkorát a 70-es évek elején élő mozgalom arra ösztönözte a tudományos köröket — mindenekelőtt pedig a nőket —, hogy új, a gyarmatosítási szemlélettől mentes módszerrel lássanak hozzá a nők marginális társadalmi csoportjának a tanulmányozásához, amely egyébként az emberiség felét képezi. A nő nem megfelelő antropológiai megközelítésének bírálata valójában a társadalom- és társadalomtudományokban egyaránt jelentkező szexközpontúság széles körű bírálatainak a része, amely „a férfinak azokat a társadalmi érdekeit és tevékenységeit jelöli meg és tartja helyénvalónak, amelyek a nemek különbözősége folytán térnek el egymástól”³ (Ann Oakley), miközben a nemiség kategóriája és társadalmi jellegének a problémája teljesen háttérbe szorul a társadalomtudományok területén, vagy pedig olyan előítéletekkel telítődik, amelyek a nemek megváltoztathatatlan jellemvonásaira és hajlamaira esküsznek.

Az alábbiakban röviden összegezzük a nő tanulmányozásával foglalkozó antropológia kritikájának a legfontosabb tételeit:

1) A nő mind a saját kultúránkban, mind másokéban afféle „másodlagos” szerepet tölt be. Ahistorikus, természeti lényként értelmezett sajátos jellege egyszer és mindenkorra megismerhetővé vált és ismeretes. A nő lényének változatlanságáról kialakított nézet szorosan kötődik mindazokhoz az elméletekhez, amelyek csupán reprodukív szerepet tulajdonítanak neki.

2) A nemek hagyományos különválasztása, ellentéte az antropológiára mint hivatásra is jellemző. A férfi antropológusok foglalkoznak kutatással, ők vázolják, értelmezik a jelenségeket és terveznek... Marguerite Yourcenart parafrázálva: Csak egy ilyen viszony következtében válhat meggyőződés, hogy a nők világa, „vagy túlságosan behatárolt, vagy pedig túlságosan titkos.” A férfi antropológus ezért kétszeresen is kívülálló: Idegen az általa tanulmányozott kultúrában, de idegen marad a „nők világában” is. Nőszemlélete teljesen esetleges, mert fenntartja a nők társadalmi szerepével kapcsolatos előítéleteket és nem jut el a nő megértésének kulcsáig sem a saját, sem a tanulmánya tárgyát képező kultúrában. Ilyetén az emberi teljesség megismerése nem válik teljessé, s ez lényeges szemléletbeli eltorzulásokhoz vezet. Az antropológiai hagyományt illetően kivételt képeznek Margaret Mead rendkívül népszerű kutatásai. Erre az úgymond hagyományra épül a nőknek az az erőfeszítése, amely a nyugati polgári társadalomban az antropológia segítségével szándékozik rekonstruálni saját történelmét, társadalmi elszigeteltségének visszhangját.

Az utóbbi évtizedekben egyre jelenvalóbbá válik az antropológiai hagyomány felülvizsgálása és egy olyan antropológia kialakításának az igénye, amely radikálisan újraértékeli önnön gyökereit és lehetőségeinek határait, beleértve mindazokat a posztulátumokat is, amelyek következ-

tében a nő nemcsak a tudományág számára válik „láthatóvá”, hanem társadalmilag is jelenvalóvá lesz. Ez a tetre kész antropológiai irányzat, amely új távlatokat szándékozik nyitni a nemiség társadalmi szintű elemzése előtt, s egy új irányvétel körvonalait kirajzolva az elnevezése is megváltozik, az említett kiindulópontok és feltételezések következtében válik a nő antropológiájává (anthropology of women).

A nő antropológiájának létrehozása elképzelhetetlen az eddigi gyakorlat során eredménytelennek, hiányosnak — s ami még fontosabb — tudománytalannak minősített eszköztár előzetes bírálata és újraértékelése nélkül. Ennek a tudománytalanságnak az a legszembetűnőbb megnyilvánulási formája, hogy végérvényesnek és egyedül lehetségesnek tekintett nemi felosztáson, és ellentéteken alapuló előítéletek sokaságával ügyködik. A meglévő elméletek újraértelmezésének feladata azoknak az elméleteknek a kutatásával kezdődik, amelyek a „történelem kezdeteivel”, a nemi különbségek evolúciójával és a férfiak dominanciájával foglalkoznak. Külön figyelmet érdemel Engels és Lévi-Strauss elmélete. De van még egy lényeges feladat, mégpedig a biológiai adottságok kivizsgálása, azaz a nők természetének és kultúrájának, férfiasságának (a férfiak nőiességének) a fogalmi meghatározása. Ezeknek a nemrégiben még ismeretlen kategóriáknak a segítségével lelhetjük meg a történetiség elveszített fonálát. Ennek következtében szükségszerűen meg kell változnia a kutatási területnek. A nőt úgymond „láthatóvá” kell tenni, tevékenységét nem tekinthetjük mellékesnek, s éppen ezért a férfiak felsőbbrendűségétől való megszabadulásként értelmezett „dekolonizálással” lehetséges csak eredményesebben áttekinteni az emberiség egyik felét érintő problémákat.

Az antropológia mint tudományág határainak a nálunk még kellőképpen nem ismeretes, és a nők méltánytalan helyzetét is szem előtt tartó bíráló újraértékelése minden bizonnyal lényeges információkkal szolgálhat számunkra az utóbbi évtizedek világban végbemenő változásairól, és éberebb viszonyulásra készíti elméletünket. Ugyanis éppen az emberi lét legáltalánosabb kategóriáinak a felülvizsgálása és ismételt meghatározása vált szükségessé valamennyi, de különösen a társadalomtudományok számára.

A nő antropológiájával foglalkozó szakirodalom által felvetett problémák áttekintése

Mindennemű, nővel kapcsolatos vizsgálódásnak és az eddiginél megfelelőbb meghatározási kísérletnek szükségszerűen a természeti és kulturális tényező felülvizsgálásával kell kezdődnie. Ezeket ugyanis összehá- kithetetlen és változatlan, tehát ahistorikus tényezőknek tekintik, s éppen a kettőnek az összehá- kithetlensége kényszerítette a nőt a történelmi hallgatás pozíciójába. Ezért egy új antropológia kialakítása során az ismertett elmélet bírálatának feltétlenül figyelembe kell vennie azokat a

kategóriákat, amelyek a lehető legteljesebben értelmezik számunkra az ember helyzetét és történelmi fejlődését. Az első helyre a munkamegosztásnak kell kerülnie, ugyanis a munkamegosztásban betöltött szerep határozza meg az ember társadalmi helyzetét. Az egyénnek a hatalmi struktúrában betöltött szerepe is közvetlenül ennek a következménye. Az ily módon kialakult körülmények hívják életre és feltételezik a személyiség tulajdonságait. A személyiség meghatározott vonásainak a birtoklása (adott esetben az indokolatlan biologizálásnak alávetett nemi jellemvonásokra gondolunk) kitűnik abból is, hogy mennyire szigorúan körülhatárolt a nőt és a férfit meghatározó állítólagos vagy valóságos sajátságok köre. Ez a kettő a magán- és közéletben jut leghatározottabban és a legélesebb formában kifejezésre, s a társadalmak többségében a nemek szerinti elkülönülés számlájára írhatjuk, s azzal azonosíthatjuk (a nőké a magánélet, a férfiaké pedig a közélet szférája). A magánélet szféráját szűken körülhatároltnak, áttekinthetőnek, előrejelezhetőnek, a társadalmi helyzet szempontjából lényegtelennek és kevésbé megbecsültnek tartjuk, a közéleti szférát pedig éppen az ellentétének tekintjük. A kör ezzel bezárul. Az önigazolását a biologizmusban felfedő történeti szemlélet ezáltal a nőt a magánélet örök és változatlan zárkájába kényszeríti. Ennek a tényszerű és elméletileg kialakított helyzetnek a kétségbe vonásából szükségszerűen következnek a már említett instanciák és azok kauzális és funkcionális kapcsolatai.

1) A természet és a kultúra mint ahistorikusan szétválasztott entitások?

Mivel a nő antropológiájának a megalapozásával kapcsolatos valamennyi tárgykörnek szükségszerűen ez képezi kiindulópontját, ezért ennek a problémakörnek a körülhatárolására fordítjuk a legtöbb figyelmet. A legfontosabb problémát kérdősként is megfogalmazhatjuk: Vajon a nő és a férfi ellentétét azonosíthatjuk-e a természet és a kultúra szembenállásával? Freud szavaival élve azt kérdezhetnénk, amennyiben az anatómia sorsszerű, vajon végérvényesen adott-e és szükségszerűen előfeltételét képezi-e a nő másodlagos helyzetének? Ahistorikus megközelítési módszerével a többi tudományág mellett az antropológia is felelős ezeknek a kérdéseknek könnyelmű és felelőtlen megítéléséért. Azáltal, hogy elhanyagolja a nemi szerep kialakításának és az egyes nemeknek tulajdonított kodifikált magatartásnak a társadalmi jellegét, s a nemiséget meghagyja a biológiai determináció „vastörvényei” körében, tulajdonképpen homályban hagyja az összes eddigi társadalmi formát.

Az apák és a férfiak világa a *kultúra világaként* különül el, az anyaság és a nők világa pedig az alacsonyabb szintű és változatlan *természet világával* azonosul. Sherry Ortner⁴ például a természet és a kultúra valamennyi társadalomban jelenvaló ellentmondását abban látja, hogy a nő másodrangú szerepet tölt be az egyetemes kultúrában. Minden kultúra elismeri a természet és a kultúra közti különbséget; önnön sajátos jellegét a természeti különbségek transzcendenssé válásában, és az új — a természetiekhez képest felsőbbrendű — társadalmi feltételek létrehozásában

látja. Az említett két pólus körül a történelem folyamán a két különböző nem egymástól eltérő, asszimetrikus helyet foglalt el. A férfi szinte minden kultúrában a magasabb rendű, transzcendens kultúrába tartozik, míg a nő és a nőiség megmarad az „animális”, a természetes és a kevésbé kulturálisnak mondható szférában. A nő szinte minden társadalom meghatározása szerint „közelebb áll a természethez, mint a férfi”, mert szervezeten és életmódját illetően sokkal szorosabban kötődik a fajfenntartás természetes folyamataihoz. Az ismert kultúrák mindennemű tevékenységét alacsonyabb rendűként jelölik meg, mert azok szoros kapcsolatban állnak természeti szerepének kiteljesítésével, s így kulturális szempontból kevésbé értékesek és a társadalmi hatalomtól mentesek. A nő, mivel olyan tevékenységekhez kötődik, mint a szülés, a gyermeknevelés és a háztartási teendők végzése, amelyeket mindenkori ura a természethez közelebb állónak ítél meg, mint a férfi tevékenységét, ezért a kialakított értékrendszer perifériájára szorul és a kulcsfontosságú társadalmi pozíciókat sem ő tölti be. Sherry Ortner szerint a probléma éppen a természet és a kultúra ekképpen kialakított ellentétében rejlik. Az antropológia számára ez az ellentét hosszú időn át nem jelentett gondot és a társadalmi élet természetes velejárójának számított. Véleménye szerint azonban a természet és a kultúra közötti szakadékot másutt kell keresnünk. A természetnek és a kultúrának ez az ellentéte nem a természet műve, hanem valamennyi társadalomban egy olyan sajátos kulturális magatartásának a következménye, amely az ember önnön társadalmi lényének egy részét kevésbé tartja értékesnek és értékrendje legalsó fokára helyezi, mert *túláságosan* közel áll a természethez. Így a nőnek a szülés, a gyermeknevelés és a konyhai munka által a természeti létét, a kulturális felé közelítő szerepét indokolatlanul úgy minősítik, mint pusztán természetit és nem ismerik el alapvetően kulturális, átminősítő dimenzióját. A történelem során már a legkorábbi időkben a nőre tartozott a nevelés, s ma is döntő kihatással van az emberi lény kialakulására és kulturális felemelkedésére. A háztartás szintén lényeges színhelye a természet társadalmisításának, mert a gyermeknevelés mellett még egy lényegbevágó dolog színtere: itt válik a nyers élelmiszerből elfogyasztható főtt étel, ami által az ember győzedelmeskedik a természet felett. Ortner szerint minden egyes kulturális rendszer belső ellentmondása abban a tényben rejlik, hogy a nőnek a természetit magunk mögött hagyó fejlődésben betöltött szerepét nem tekintette lényeges kulturális tényezőnek, hanem lehetővé tette, hogy ezáltal alacsonyabb rendű szerepet töltsön be a társadalomban és mind testileg, mind tevékenységét illetően nagyobb korlátozások övezzék, mint a férfit. A nőnek a természeti folyamatokhoz való közelségét minden kultúra középtájról helyezi a kultúrától a természethez vezető skálán. Ez az egyik oka, hogy a kultúra a nőt önmagánál *alacsonyabb rendűként* határozza meg, azaz alacsonyabb helyet szán neki, mint a férfinak, aki állítólag „független” a természettől, s egyedül csak ő képes átalakítására. A természettől független férfi *magasabb* szférába lép és *természetes* birtokosává válik a vallásnak, a társa-

dalmi szokásoknak, a politikának, a szellemi és társadalmi szintézis egyéb szféráinak. Sherry Ortner megállapítása szerint a férfi nem azonosult a kultúrával a természettel szembenálló emberi kreativitás értelmében, hanem egy szűkebb, hagyományosan értelmezett kultúra-fogalom értelmében, amely csak az olyan kifinomult és elvont szférákat ismeri el, mint a művészet, a vallás a jog stb.

Azokra az élénk vitákra, amelyek Engelsnek A család, a magántulajdon és az állam keletkezése című munkája kapcsán alakultak ki, tulajdonképpen a nőnek az összes eddig tanulmányozott társadalmakban betöltött másodlagos szerepére irányuló történelmi érdeklődés következtében került sor. Engelsnek az osztálytársadalmat megelőző viszonyokra vonatkozó rendszerezését, a „női nem világtörténelmi méretű veresége”, a magántulajdon létrejötte és az osztályellentétek kezdete közötti feltételes kapcsolattal foglalkozó elgondolását a korszerű antropológiai eredmények és a nőkérdés legújabb elméleti megközelítésének fényében vizsgálják, amelyek nem maradnak meg a leegyszerűsített általánosításoknál, hanem a nemek közötti társadalmi egyenlőtlenségek létrejöttének alapos elemzésére töreksenek.

Eleanor Leacock⁵ Engels említett művének az 1972. évi kiadásához írott előszavában elismeri fejlődési fokozatainak az elvi értékét, mert azok segítségével határozzák meg „a termelési viszonyok szerkezetének általános alternatíváit. Ezek képezik a történelmi folyamat tanulmányozásához szükséges fogalmi keretet”.⁶ Ugyanakkor kétségbe vonja a primitív kommunizmusra vonatkozó meghatározásának az egyetemességét, mert úgy véli, hogy nem vonatkozhat minden társadalomra, különösen nem azokra a nem euróázsiai társadalmakra, amelyeket Engels — Ausztrália kivételével — nem ismert. Leacock elfogadja azt a tézist, hogy az osztályviszonyok megjelenését követően jelentősen rosszabbodott a nők helyzete, de szerinte még nincs kellő tudomásunk arról, hogy a nő milyen szerepet töltött be az őstársadalmakban, s ezért nem is állíthatjuk, hogy valóban *egyenjogú* helyzetben volt. A nők primitív társadalmakban betöltött szerepének az elemzését gyakorta éppen az anyagi rokonsági rendszer túlhangsúlyozása érdekében szorították háttérbe, mert az utóbbit elegendőnek tartották az elemzéshez és könnyedén vonhattak le belőle általánosításokat a nők egész társadalmi helyzetére vonatkozólag. Leacock véleménye szerint Engels is ilyen könnyűszerrel jutott arra a következtetésre, hogy a matriarchátus — mint női hatalmi rendszer azonos a patriarchátussal, a férfiak hatalmi rendszerével — tehát *létezett és megelőzte* a patriarchátust. Ezáltal az anyaágú rokonsági rendszer fennállásának tényét egy olyan társadalmi rend létezésének az argumentumává teszi — mégpedig indokolatlanul —, amelyben állítólag a nők voltak a hierarchikus létra csúcán, s ugyanakkor elhanyagolja azt a tényt, hogy a matriarchátus létezésére bizonyítékunk nincsen. Bizonyos azonban, hogy a nők a matrilineáris társadalmakban — amelyekben a tulajdont, a társadalomban betöltött szerepet és valamely csoporthoz való tartozást női vonalon örökölték — jelentősebb befolyással rendel-

keztek és függetlenebbek voltak. Ez nem jelenti, hogy tényleges társadalmi tekintélyük volt, még kevésbé olyan hatalmuk, mint amelyet a férfi élvezett a patriarchális körülmények között. Már Lewis Morgan említést tett a „nemek közötti egyenlőtlenség hiányáról”, mert a nőket házasságtörés miatt nyilvánosan büntették és az említett társadalmakban mindenütt a férfi volt a családfő vagy a társadalmi csoport vezetője. A matriarchátus, a női „aranykor” mítosza Leacock szerint azoknak a fantáziadús teoretikusoknak köszönhető, akik „egy olyan férfiak által meghatározott és tulajdonra összpontosító kultúrában éltek, mint amilyen a viktoriánus kor volt”.⁷

A. Lane⁸ bírálja Engelsnek azt a nézetét, miszerint a női nemnek a monogám házasságban való elnyomása a magántulajdon és az osztályellentétek kialakulásával párhuzamosan jön létre, s úgy véli, hogy az elnyomatásnak és az osztályjellegű kizsákmányolásnak a szerves kapcsolataról kialakított tézise csak akkor lenne tartható, ha be lehetne igazolni az állítást, hogy a nők az ősközösségben *egyenlők* voltak. Éppen ellenkezőleg, úgy látja, hogy Engels még a női egyenjogúságra felhozott példáival sem támasztotta alá kellőképpen állítását, mert azok maguk is a nők egyenlőtlen helyzetére és hatalomfosztottságára utalnak, s ezáltal megkérdőjelezzik Engelsnek a nő „szabad és tisztességes” helyzetéről kialakított nézetét.

Lane szerint az egyszerű és ellentmondásmentes általánosítások iránt fogékony Engelsnek nem sikerült megoldania a legfontosabb kérdést, a nő alárendelt szerepe és a kizsákmányoló osztályviszonyok közötti kapcsolat mineműségét. A munkamegosztást, a társadalomnak ezt a legkorábbi és természetes differenciálódását a nemekre vonatkoztatva, s így ez a felosztása nem kötődik a későbbi összetett és sokrétű munkamegosztáshoz, nem épül be az osztályok létrejöttének folyamatába, mert „alapvető fontosságának a hangsúlyozását kivéve nem fordít különösebb figyelmet a férfi és a nő közötti munkamegosztásra”.⁹ Sőt, mi több, Engels a nemek elkülönülését egészen problémamentesnek tartotta, csupán a természet művét látta benne, s nem figyelt fel az uralkodási törekvés jegeire. Szerinte a primitív társadalmakban a nemek ugyan különböző szerepkörrel bírtak, de lényegében véve *egyenjogúak* voltak, s nem veszi észre már ezen a szinten a nő alárendeltségét, azt, hogy nem vett részt a nyilvános szertartásokban, a hatalom felosztásában. Emellett Engels a már említett művében gyakran összetévesztett két kibékíthetetlen kutatási szintet. A letűnt időket objektíven áttekinteni igyekvő történelmi elemzés összekeveredik a vele összeegyeztethetetlen szentimentalizmussal, a szexualitásról alkotott puritán képzetel: példaként megemlíthetjük a páros családra való áttérést, amikor a nők „annál inkább követelték jogukat a *hűség*re, az egy férfival való időleges vagy állandó házasságra, ami az előző állapothoz képest megváltás volt számukra.” (Kiemelés tőlem — Ž. P.)¹⁰

Bár Engels megállapításairól és érveiről elmondható, hogy rájuk antropológiai rövidlátás jellemző, műve mégis értékes, mert úttörő kezde-

ményezést képez a nő társadalmi helyzetéből adódó kérdések megválaszolását illetően. A későbbi marxisták szinte megfélemltek ezekről a kérdésekről: Milyen hatása volt az értéktöbblet megjelenésének a nemek viszonyára, és a termelési folyamatból történt kirekesztést követően a nők miért kerültek kedvezőtlenebb társadalmi, gazdasági és szexuális helyzetbe, miközben társadalmi újratermelő tevékenységük a kevésbé értékesnek számító *magánélet* szűk társadalmi és kulturális szférájára korlátozódott?

Claude Lévi-Strauss — korunk egyik legjelentősebb antropológusa — a természet és a kultúra kettősségének vizsgálata által igyekszik eljutni az ember társadalmi lényé válásának forrásáig, s ezzel párhuzamban a nemi szerepek kulturális feltételezettségét, a család formáit és a munkamegosztás kialakulását is vizsgálódási körébe vonja. A nőt tekinti az elsődleges társadalmi viszonyok kialakításában a legfontosabb tényezőnek. Lévi-Strauss számára a vérségi kapcsolatok struktúrája képezi azt az általános kulturális színhelyet, ahol mind a férfi, mind a nő meglelheti saját helyét, feladatait és szerepét. A vérségi kapcsolat kommunikációs rendszer is, ami által jelentéstartalmak jönnek létre és a rendszer minden egyes kategóriáját jelölik. Értelmezése szerint a vérségi kapcsolatokban a nő egyféle jel szerepét tölti be az exogámia rendszerében. Lévi-Strauss számára a nő cseréjének elve — beleértve a vérfertőzés tiltását — olyan elsődleges társadalmi forma vagy struktúra, amely lehetővé teszi a társadalmi lét (exogámia) kialakulását. A vérségi kapcsolat szabálya a társadalmi jelleg, a társadalmi élet kezdete. Az exogámiát, s ezáltal a kölcsönösség általánosabb elvét is az teszi lehetővé, hogy a nő — Lévi-Strauss véleménye szerint — *alapvető* közösségi értéket képez és az élelmiszer mellett a legértékesebb csereeszköz a szűkölködő társadalmi csoportok között. Elisabeth Cowie¹¹ anyagául jelként vizsgálja Lévi-Strauss nő-kategóriáját és igyekszik felderíteni annak okát, hogy miért tartja döntőnek a nő cseréjének tényét a természeti lényből társadalmivá fejlődés folyamatában. Megítélése szerint Lévi-Strauss helyénvalóan hangsúlyozza, hogy egyetlen elméleti elgondolással sem indokolható, hogy miért nem került sor éppenséggel a férfiak cseréjére, viszont arra már nem ad magyarázatot, hogy a történelemben ilyesmire miért nem került sor soha. Ehelyett minden különösebb érvelés nélkül állítja, hogy a nő par excellence érték, és hogy a csere elve valójában semleges kategória, miközben nem ad magyarázatot arra, hogy miért éppen a nő vált a vérségi rendszer legértékesebb „tárgyává”. Elisabeth Cowie egyetért azzal az elgondolásával, hogy a csere elve önmagában véve nem határozza meg és nem is „értékeli” a csere elemeit, mégis úgy véli, hogy Lévi-Strauss megfélemlkedett egy alapvető fontosságú tényről: a csere elemeit — legye-nek azok elvileg bármennyire is semlegesek — már előzőleg létre kell hozni, s ehhez hozzátartozik a hierarchikus értékelés is, hogy a csere rendszere egyáltalán létezhessen és funkcionálhasson. Lévi-Strauss nem sok ügyet vet erre a mozzanatra és inkább az ember társadalmi létét életre hívó mozzanatokot elemzi, s ugyanakkor lehetővé teszi az ember számára, hogy egyes

társadalminak mondható tulajdonságait és dimenzióit illetően megelőzze az állítólag elsőként létrejött struktúrákat. Az exogámia ténye szerinte átalakította a „természetes” családot a vérségi kapcsolatok kulturális rendszerévé. Az exogámiában jelöli meg a társadalmi jelleg kialakulásának kezdetét és a nemek tulajdonságait, tulajdonságaik „értékét” — egy későbbi cserére vonatkozóan — meghagyja a társadalmi jelleg ellenpólusán, az eredendő természeti család létformájában. Amennyiben a nő cseréjével kapcsolatos elvnek a bevezetése, az emberi kultúra kezdetét jelentette, hogyan került mégis erre sor, hogyan történhetett meg, hogy a nő vált a közösség legalapvetőbb értékévé és vajon ebben csak „természeténél” fogva játszott volna szerepet. Ezeket a kérdéseket Lévi-Strauss nem válaszolja meg. Elizabeth Cowie szerint a csere beidegződését a tulajdonságoknak és az „értékeknek” a nemek közötti előzetes felosztása tette lehetővé, amelyek semmiképpen sem értelmezhetőek a természet érintetlen részeként, hanem immanensen társadalmi jellegűek. Az exogámiát a természetiből a társadalmivá fejlődés döntő lépésének tartó Lévi-Strauss tehát éppen azokat a mozzanatokot hagyta figyelmen kívül, amelyeken állítása alapul: A nemek közötti társadalmilag megjelölt különbségeket. Csak ezeknek a társadalmi különbségeknek az alapján lehetséges meghatározni a csereértékek hierarchiáját, a csere rendszerét és magát az exogámiát mint a társadalmi jelleg „kezdetét”.

A nő cseréjének elve — mondja Gayle Rubin¹² kecsgetető, de ugyanakkor problematikus folyamat is. Kecsetető, mert a nők elnyomatásának gyökereit nem a biológiában, hanem a társadalmi berendezésben keresi, de problematikus is, mert magától értetődőnek tartja, hogy „a női nem világtörténelmi veresége” a kultúra és a társadalmi jelleg kialakulásának kezdetén ment végbe, s ezért mindenképpen a kultúra előfeltételét képezi. Azt is megállapítja, hogy Lévi-Strauss a csere semlegességét hangsúlyozva nem foglalkozott kellő figyelemmel az *ajándék* és az *ajándékozó* közti különbséggel. Ugyanis amennyiben a csere során a nő képezi az ajándékozás „tárgyát”, akkor a férfi partnerként szerepel a cserében és így a cserében részt vevő nő helyett ő tesz szert a „társadalmi kapcsolattal járó állítólagosan misztikus hatalomra”. Véleménye szerint a nők cseréje jól érzékelteti, hogy a nőknek nincs kellő önuralmuk és hogy ennek a cserének a gyümölcse — a társadalom szervezete — ténylegesen a férfiaké lett. A nő cseréjének elve azonban nem azonos a kultúra definíciójával, s nem is önmagáért való rendszer. Lényegében véve tömören kifejezésre juttatja a nem (szex) és a faj (gender) kapcsolatának egyes vonatkozásait, amelyek a legkorábbi társadalmak vérségi rendszerére is jellemzőek. Gayle Rubin¹³ szerint a vérrokonság olyan kategória, amely lehetővé teszi, hogy társadalmi célokkal lássák el a természeti világot — az emberi világot. Valójában a *faj* az a kategória, amely magában hordozza a társadalom nemekre való felosztását, amelyben a nő alárendelt szerepet tölt be. Véleménye szerint a nő másodrangú szerepének okát azoknak a viszonyoknak a kialakulásában kell keresnünk, amelyek közepette a *nem* és a faj megszerveződik és létrejön, azaz a nem és a faj

elsődleges „gazdasági” közösségében. Éppen ezért helyezkedik arra az álláspontra, hogy Lévi-Straussnak a vérségi kapcsolatokról kialakított elméletéből le lehet vonni valamiféle általános következtetéseket az emberi nemek szerveződéséről. Ez azonban nem elégséges, az antropológiának még mindig nem sikerült magyarázatot adnia a nemek asszimetrikus felosztását kialakító mechanizmusokra.

A társadalmi munkamegosztás

„Csak természeti munkamegosztás van: a munka a két nem között oszlik meg. A férfi harcol, vadászik és halászik, megszerzi a táplálkozást és a szerszámok nyersanyagait. A nő látja el a háztartást, ő készíti az élelmet és ruházatot, főz, sző, varr. Mindegyik úr a maga területén: a férfi az erdőben, az asszony a házban.”¹³ — mondja Engels a primitív közösségek munkamegosztásának „természetességéről” kialakított feltételezésében, s mint látjuk, nem osztja fel a már akkor megkezdődött nemi szegregációt két különálló, azaz magánjellegű és nyilvános szférára. A nőmozgalmi teoretikusok figyelmüket az utóbbi időben éppen erre a közelmúltig egyetemesnek tartott nézetre összpontosítják, a munkamegosztásnak erre az állítólag természetes felosztására, amely valahol a meghatározatlan *társadalomelőtti* szférában tűnik el a gondolkodók szeme elől. Gayle Rubin¹⁴ például úgy véli, hogy a faj (gender) a társadalmilag kieroszakolt nemi felosztás eredménye — egy olyan felosztásé, amelyben Engels véleménye szerint is „egyenjogúan” léteznek egymás mellett —, tehát a szexualitás *társadalmi* viszonyainak a terméke, amely a hím és nőnemű emberi egyedeket *férjiakká* és *nőkké* minősíti át. Rubin folytatja Lévi-Straussnak a családon alapuló rendszer működési feltételeivel kapcsolatos vizsgálódásait és továbbfejleszti azt az elgondolását, miszerint a nemek szerinti munkamegosztás nem a biológiai szakosodás következménye, hanem egészen más célt szolgál, mégpedig a nőnek és a férfinak azt a kölcsönös kapcsolatát, hogy „kölcsönös függőség állapota alakuljon ki a nemek között”.¹⁵ A nemek szerinti társadalmi munkamegosztást annak a társadalmi folyamatnak tulajdonítja, amely az emberi nemekből két egymást kölcsönösen kizáró kategóriát teremtett, elmélyítette biológiai különbségeiket és még azt is mondhatni: „tabut hozott létre a nő és a férfi hasonműsége ellen” a szexuális viszonyoknak a heteroszexuálisoktól való elkülönítésére. Állításai szerint a szexuális munkamegosztás nemcsak a férfi és a nő társadalmi kategóriájának kialakulásához vezetett, hanem ezentúl a társadalmi rendnek megfelelően heteroszexuális lényként fejleszti őket tovább, mert a nemek szerinti munkamegosztás jellege a szexuális vágyaknak kizárólag a másik nemre való áttevődését feltételezi.

A kutatók többsége hangsúlyozza, hogy a nemek szerinti munkamegosztás, a nőnek és a férfinak a közösség létrejöttében játszott és eltérően értékelt szerepe mennyire kapcsolatban áll a társadalom magán- és kö-

zösségi szférára való felosztásával. Karen Sacks¹⁶ megegyezik Engelsszel abban, hogy a nő helyzete rosszabbodott a magántulajdon fejlődésével, a piacra termelés és az osztálytársadalom kialakulásával. Nem fogadja el a nézetet, miszerint az osztálytársadalmakban a magántulajdon képezi a férfiak felsőbbrendűségének tényleges alapját, mert az osztálytársadalmakban sem rendelkezik minden férfi hatalommal járó tulajdonnal, s ugyanakkor termelőeszközöket birtokló nők is vannak. Hangsúlyozza, hogy minden osztálytársadalomban élesen elkülönül a magán- és közélet, s szinte lehetetlen a családban érvényesített hatalmat társadalmivá tenni, vagy annak alapján a közéletben befolyásos pozíciót szerezni. Meggyőződése szerint a nők alárendelt helyzetének nem a családi tulajdonviszonyok az okai, hanem a háztartáson kívüli viszonyok, amelyek megkérdőjelezzik a női nem felnőtt státusát. A társadalom a nőt kizárja a társadalmi munkából, többek között azért, hogy „minden időkre megkérdőjelezhesse társadalmi érettségét”. Karen Sacks szerint a nemek teljes társadalmi egyenlőségének csak az élet két különböző gazdasági szférájának felszámolása lehet az előfeltétele. A magánjellegű családi munkát közösségivé kell tenni, hogy a nő a társadalom teljes értékű felnőtté válhasson.

Ehhez közelálló véleményt képvisel Michelle Zimbalist Rosaldo¹⁷, aki azon a véleményen van, hogy szükségszerűen meg kell változtatni a munka természetét, csökkenteni kell a munka és az otthon, a magán- és a közélet ellentmondásait, s egyben külön kell választani őket a nemi vonatkozásoktól.

Nő és hatalom

A nemek viszonya mint hatalmi viszony két egymást kölcsönösen kizáró kategóriában, a patriarchátusban és a matriarchátusban fogalmazódik meg. Bőséges szakirodalom foglalkozik a matriarchátus és a patriarchátus szembeállításának indokoltásával, de ugyanakkor egyes analitikusok megkérdőjelezzik a matriarchátusnak mint társadalmi formának a történelmi létezését, amelyben a nők a patriarchátus mintájára érvényesültek. Azt is megfigyelhettük, hogy időről időre egyes vitákban történelmietlenül és specifikálás nélkül alakítják ki a patriarchátus fogalmát, de ez általában a harcias nőmozgalmakra jellemző, azok igyekeznek sablonos magyarázatot adni a nők egyetemes és mindenütt jelenvaló elnyomására. Mindezekben a vitákban felvetődik az emberi, különösen pedig a nemi egyenlőtlenség forrásának kérdése, s az őskommunizmus létezésébe vetett hitet is megkérdőjelezzik. Számos esetben meghasonlás jellemzi mindazokat a társadalmakat, amelyek a kulturális eszmék és azok gyakorlata között vannak. Függetlenül attól, hogy nem ismerik el a nő hatalmát — kivéve a mitológia területét —, mégis a legkülönbözőbb módon aktív tevékenységet fejt ki és gyakorta válik a társadalmi események döntő tényezőjévé. Ilyen esetekről a kutatások is beszámolnak.¹⁸

Vizsgálódásainkat csak azokra a munkákra korlátozzuk, amelyek a „nők perspektíváját” a társadalmi státusuk, politikai tevékenységük és hatalmuk értékének a tükrében vizsgálják, mert mindezek a kategóriák alárendelik őket. Michelle Zimbalist Rosaldo¹⁹ például a saját strukturális modellje alapján vizsgálja a férfiasság és a nőiesség pszichológiai, kulturális, társadalmi és gazdasági vonatkozásait, majd arra a következtetésre jut, hogy a háztartási (domestic groups) struktúrák legkülönbözőbb változataihoz igen közel állnak a hatalmi struktúrák. Szerinte az egyedi esetek komplex jellege nem veszélyezteti a nő és a férfi abszolút orientációja helyett a relatív kifejezésre jutó átfogó általánosítást. Ennek a modellnek a segítségével különböző kultúrák összehasonlító elemzése útján fel lehet mérni a női hatalom eredőit és társadalmi státusuk értékét. Kétféle strukturális lehetőség van a nők helyzetének előmozdítására; az egyik, ha a nőnek sikerül bejutnia a közéletbe, a másik pedig ha a férfiak szerepet vállalnak a háztartásban. A magán és a közéleti szférának az egységes vagy különálló jellege határozza meg legnagyobb mértékben a nőnek a hatalomból való részesedését. Azokban a társadalmakban, amelyekben a magán- és a közélet szférája világosan elkülönül, a nők a férfiak szerepkörét is elláthatják — integrálódhatnak a közéletbe és ezáltal egy különálló elit részévé válhatnak — vagy létrehozhatják a saját társadalmi kapcsolataikat, azaz külön női közéleti szférát alakíthatnak ki. A tanulmányíró azokban a társadalmakban leli meg a hatalom leggyengébb eloszlását, amelyekben a magán- és a közélet szféráját a legkisebb távolság választja el.

Louise Lamphere²⁰ a családdal foglalkozó antropológiai irodalom bírálatának elemzésével foglalkozik, amely kizárólag a férfi szemszögből ítéli meg a háztartást, a családot, a származás meghatározását és az öröklést. Szerzőnk — mivel nő — sorstársait politikai harcostársainak tekinti, akik a legkülönbözőbb stratégiát használják fel céljaik elérésére. Stratégiájuk szükségszerűen kapcsolódik a társadalom hatalmi struktúrájához. Azokban a társadalmakban, ahol a magán- és a közéleti szféra nincs élesen szembeállítva, többnyire a mindennapi gazdasági természetű együttműködésre irányul figyelmük, ahol viszont az említett szférákat radikálisan elkülönítik egymástól, ott stratégiájuk „politikai célokra” irányul. Mivel az említett társadalmakban a család struktúrája a férfiak hierchiájára épül, ezért „politikai céljaikat” a hatalmat gyakorló férfiak közvetítése útján igyekeznek megvalósítani. Gyakorlatilag ezek elvont ráhatási módszerek, amelyekkel a férjek álláspontját igyekeznek megváltoztatni, fiúgyermeküket lojalításra nevelik, vagy pedig a szomszédokkal való kötetlen beszélgetések során próbálnak kihatással lenni a férfiak közösségi határozataira stb.

Peggy R. Sanday²¹ a nő közéleti helyzetének problémakörével foglalkozva bírálja mindazokat az etnológusokat, akik a nő helyzetének meghatározásakor azt tartják mérvadónak, hogy milyen mértékben tartják tiszteletben egy meghatározott kultúrában. Ilyen mércék szerint a nyugati társadalmakban viszonylag kedvező lenne a nők helyzete, mert a kise-

gító nők, a szexuális objektumok és a sikeres férfikarrierok mögött álló nők szerepét magasra értékelik. Ezzel szemben az említett mércék alapján az afrikai nők nagy része státusát illetően igen alacsonyra kerülne, függetlenül attól, hogy jelentős mértékben hozzájárul az alapvető létfeltételek megteremtéséhez, mégis a férfiak tevékenységét becsülik többre,

Jane Fisher Collier²² a nők politikai helyzetét kutatva annak okaival is foglalkozott, hogy erről miért nem esik szó az antropológiai szakirodalomban. A legnyilvánvalóbb oka ennek, hogy a kutatók és az általuk megszólaltatott személyek úgy vélik, a politika általában a férfiak csoportjaira vonatkozik, s ezért erről a nők említése nélkül is szó eshet. A nők politikai tevékenysége az otthonukhoz kötődő csoportokban játszódik le, amelyek viszonyait elsősorban etnikai, nem pedig kontraktuális vonatkozások határozzák meg. Mivel otthonhoz kötődnek, ezért a szélesebb társadalmi közösséggel csupán a férfiak útján állnak kapcsolatban. Mivel a hatalom megszerzésére irányuló erőfeszítéseik a magánélet szférájára korlátozódnak, ez szükségszerűen a legközelebbi hozzátartozók körébe utalja őket, akikkel morális és etikai kapcsolatban állnak. Az ilyen körülmények között kiütöző konfliktusokat nevezik tragédiának. A szerző úgy véli, hogy a nőknek a hatalomért és presztízsért folytatott harcban elfoglalt hátrányos helyzete általános jelenség. Küzdelmük csak azokban a politikai rendszerekben ütközik kevesebb akadályba, amelyekben a vezetés (leadership) hozzáértő, és ahol egészen kis távolság választja el egymástól a magán- és a közélet szféráját. Az ilyen rugalmas rendszerekben a nők hatalmi és a döntéshozatal befolyásolására irányuló törekvéseit a politikai élet vonatkozásában elfogadhatónak tartjuk. Azokban a rendszerekben viszont, amelyekben a döntéseket a családi otthonoktól teljesen elkülönülten hozzák meg, s amelyekben a vezetés mindenkéltől a férfiak számára hozzáférhető értékek ellenőrzésén alapul, a nőket gyakorta rekesztik ki a politikai tevékenységből, hatáskörük a családi otthonra korlátozódik és „kiskorúaknak” tartják őket. A nőknek a hatalomért folytatott harcba való bekapcsolódását ilyen körülmények között dezintegrálónak bélyegzik meg és a leplezetlen ideológia erőteljesen tagadja a magánélet konfliktusainak széles körű érvényességét.

Magán- és közélet

A magán- és közélet szembenállása jelenvaló tény minden kultúrában. Michele Zimbalist Rosaldo²³ ennek az aránytalanságnak — a nő magánjellegű és a férfi közéleti orientációjának — a megértésére egy strukturális modellt javasol, aminek segítségével felvázolható és kikutatható a férfiasság és a nőiesség pszichológiai, kulturális, társadalmi és gazdasági vonatkozása. A szerző a magánélet szférájában azt a minimális intézményrendszert és tevékenységet érti, amely egy vagy több anya és azok gyermekei körül jön létre, a közéleten viszont azokat a tevékenységi formákat, intézményeket és társulási formákat, amelyek összekapcsolják,

szabályozzák, megszervezik vagy éppenséggel besorolják az anyák és gyermekeik partikuláris csoportjait. Függetlenül attól, hogy különböző társadalmi és ideológiai rendszerekben ennek az oppozíciónak milyen változata jön létre, ez egyetemes keretet biztosít a nemek tevékenységének. Az oppozíció nem határozza meg a kulturális sztereotípiákat vagy a nemek értékelésében kialakult aránytalanságot, hanem inkább kihangsúlyozza azokat, hogy megerősítse — a nők számára lealázó és lefokozó — magánélettel való általános azonosulást, miközben a férfi a közéleti szférában marad. Rosaldo szerint önmagában véve az ilyen identifikációkra nincs semmiféle szükség, s nem is kívánatosak. Ezt a nő gyermeknevelési szerepével lehet összefüggésbe hozni. Egyrészt az anyasággal járó háztartási munka köti le a nők energiáit, másrészt pedig a gyermeknevelés korlátozza gazdasági és politikai tevékenységüket, s így érzésviláguk és elvárásaik partikulárisan az otthonra és az utódnevelésre irányulnak. A tanulmány szerzője úgy véli, hogy a magán- és a közélet ellentétei — amelyek részben a nő gyermeknevelési tevékenységéből következnek — megfelelő alapul szolgálnak a nő és a férfi társadalmi szerepének kutatásához és az alábbi — egymással kölcsönösen összefüggő — tényezők elkülönítését teszik lehetővé:

- a) a személyiség,
- b) a hatalom (authority),
- c) a valós és a vélt szerepkör,
- d) a természet és a kultúra,
- e) a nő mint rendellenesség,
- f) a termelés.

a) A személyiség. A leánygyermek felnőtté válása „természetes” úton megy végbe, az anya vagy a nevelő egyszerű utánzása által, míg a fiúgyermeknek meg kell tanulnia, hogyan válhat férfivá, ugyanis nem áll előtte kész azonosulási minta, mert az apák többnyire kimaradnak a nevelésből. Felnőtté válásának jelentős mozzanata az anyával való szakítás. A lányok viszont az idősebbekhez kötődve lépnek be a felnőttek és a munka világába, tehát vertikálisan, meghatározott emberekkel kialakított kapcsolataik révén integrálódnak. Ezzel szemben a fiúk horizontálisan, a kortársaikból alakítanak ki csoportokat, amelyek túllépik az otthon keretét és „nyilvános”, szerteágazó kapcsolatot jelentenek. Mindebből nem nehéz megállapítani, hogy már a gyermekek világa is tükrözi a felnőttekét, és hogy már ekkor lerakják az elkülönítő szocializáció alapját.

b) A hatalom. Rosaldo ezt a fogalmat olyan döntéshozatali jognak tekinti, amely megköveteli mások engedelmségét, beleértve a rendelkezés és az ellenőrzés hierarchikus szintjeinek kialakulását, amely pozitív tevékenységet foglal magába. Amíg a nő élete a gyermek és az otthon között oszlik meg — amit nem tartanak azonos minőségűnek a férfiak minőségével —, addig elsődleges funkciója a közvetlen interakciónak és a környezetében levők személyes szükségleteinek való alárendeltség

marad. Ezzel ellentétben a bevett szokások egész sora teszi lehetővé, hogy a férfi úgymond tisztes távolságra kerüljön a szülőktől, s ez lehetővé teszi olyan személyiségjegyek kialakulását, amelyek megakadályozzák, hogy teljesen átengedje magát mások intim kívánalmainak. Ez a távolságtartás teszi a férfiak számára lehetővé, hogy manipuláljanak társadalmi környezetükkel, kívülállóként szemléljék az intim interakciókat, és amennyiben szükségesnek tartják, ellenőrizzék azokat. Mivel a nők esetében hiányzik ez a távolságtartás, ezért közvetítés nélkül nem kapcsolódhatnak be sehova, s hatalomra sem tehetnek szert, aminek éppen a kívülállás az előfeltétele.

c) A valós és a vélt szerepkör. Férfivá serdülni külön eredménynek számít: a társadalmi csoportok ebből a célból külön mércéket, hierarchikus rendet és intézményeket hoznak létre, amelyek a társadalmi rend igényeihez kapcsolódnak. A férfiak hozzák létre és ellenőrzik azt a társadalmi rendet, amelyben *individuális* versengésük lezajlik. A női magatartásforma a társadalmak többségében már „adott”, s ezért viszonylag nem nagy lehetőség áll a nők rendelkezésére, hogy kifejezésre juttassák egyéniségüket. Nőnek lenni annyi, mint egy vélt szerepkört betölteni, azaz a nő már „természeténél fogva” nő. Amíg a férfiak explicit eredmények következtében vívják ki helyüket, addig a nők egyéni eltéréseit általában véve idioszinkráziához kötődő tulajdonságok következményeinek tartják, mint például a külalak, a temperamentum vagy az egyéniség... Mivel a kultúrák nem teszik lehetővé egy árnyalt társadalmi besorolás kialakulását a nők és érdekeik elkülönítésére, ennek következtében jelentkezik az, hogy az idioszinkrázia és az irracionalitás körébe utalják magukat.

Vizsgálódásaink során feltétlenül ki kell mondanunk a társadalmi struktúrákkal foglalkozó hagyományos antropológiai hozzáállás bírálataát, amely többnyire a férfiak tevékenységével foglalkozik. A különböző csoportosulások, rangsorolások és differenciálódások tükrözik az adott társadalmi rendet, s az ilyenén kialakult helyzettel foglalkoznak a kutatók. Ilyen körülmények között a nők szinte láthatatlanok maradnak, mert viszonylag mellérendelt életmódot élnek valamennyi kultúrában.

e) A nő mint rendellenesség. A szimbolikus kultúráról készült legújabb tanulmányok arra utalnak, hogy minden olyan jelenség, amely veszélyezteteti egy adott társadalom közérzetét, az fenyegető, veszélyes, törvénytelen vagy rossz. Amilyen mértékben a férfiak a rokonsági, politikai és egyéb intézményesített kapcsolataik útján meghatározzák a társadalmi rendet, a nők ugyanolyan mértékben teszik ennek az ellentétét. Mivel a társadalom klasszifikációs rendszere csak ritkán ad teret érdekeiknek, s nem ismeri el közéleti jelenlétüket, ezért valamiféle deviációs vagy manipulációs jelenségnek tekintik őket. Természetesen a nők szembeszegülnek a férfiak eszményeivel. „Szüzekként is definiálhatnánk őket, de szükség van rájuk a társadalmi csoport regenerálódásához. Ha kizárjuk őket a hatalom gyakorlásából, akkor a hatalom nem hivatalos formáinak valamennyi válfaját igénybe veszik. Szerepkörüket csak férfi hozzá-

tartozóik közvetítésével határolhatjuk körül, bár előfordulhat, hogy túl-
élik házastársukat, szüleiket. Mivel a nő jelenléte efféle ellentmondások-
hoz vezethet, mindig valamiféle rendellenességet látnak benne és veszé-
lyesnek, tisztátalannak, fertőzőnek fogják minősíteni, olyasminek, amit
legjobb félretolni” — olvashatjuk Rosaldo tanulmányában. Végül a nő-
ket rendellenességként kezelhetjük azért is, mert az őket jogfosztottként
definiáló társadalmaknak sem áll módjában elismerni a női hatalom re-
ális létezését.

f) A termelés. Michelle Zimbalist Rosaldo a magán- és a közélet vég-
értvényes különválását a nő és a férfi eltérő gazdasági helyzetében látja.
Függetlenül attól, hogy a nőknek a gazdasági élet területén milyen jelen-
tős variációs lehetőségek állnak rendelkezésére a különböző kultúrákban,
a nők gazdasági szervezete kívül esik a közéleti szféra határán. Vagy
individuálisan dolgoznak, vagy pedig kis, rosszul megszervezett csoport-
okban. A nők által megtermelt javak a háztartást, a családot szolgálják.
Egyes kivételektől eltekintve általános jelenség, hogy a nők gazdasági
irányvétele — akárcsak érzelmi és társadalmi tájékozódása — viszonylag
individuálisabb és jelentősebb mértékben partikuláris, mint a férfiaké.
Szerzőnk külön kitért Engelsnek arra a tézisére, miszerint a nő koráb-
ban kivette részét a társadalmi termelésből, de a technológia és a tőke
fejlődése a magánélet szférájába szorította vissza. Véleménye szerint a
magán- és a közélet aránytalansága a gazdasági formákban általános és
a kapitalista társadalmak — bár szélsőséges formáit mutatják fel ennek
a kettősségnek — ezen a téren mégsem egyedülállóak a történelemben.

*

A nő antropológiájával foglalkozó szakirodalom legfontosabb tárgykö-
reinek és álláspontjainak a bemutatása nálunk mintegy bevezetője lehet
a tárgykör alaposabb megvitatásának. A nő antropológiája által felkínált
új távlatok tulajdonképpen egy eddig „elnémított” területnek a felfedé-
sét jelentik, egy kizárólagos értelmezés módosítását, amely az antro-
pológiai kutatások egész történetén végigvonul. A nemek szerinti felosz-
tás, a nemek biológiai előfeltételeinek a hangsúlyozása egyébként nem-
csak az antropológiára jellemző, hanem jelen van a tudomány egyéb te-
rületein is. Christine Delphy szavaival élve „nem is annyira a nemek
szerinti felosztás okainak el nem ismeréséről, mint inkább a kérdéskör
fel nem vázolásáról van szó... Az elmélet teljesen indifferens a problé-
ma iránt, mert a nemek szerinti felosztást adottnak veszi, beépíti rend-
szerébe és tulajdonképpen ezen alapul”.²⁵ Az egyoldalú leegyszerűsítések-
től függetlenül hangsúlyozni kell, hogy a nő antropológiája a társadalom-
vizsgálat egy eddig kellően fel nem derített területét tárta fel, s arra
irányul, hogy széteszlasson egy *nyilvánvalóan ideologizált rendet*. A nő
antropológiájával foglalkozó tudományág különböző eszmeáramlatainak
bemutatásával betekintést szeretnénk volna nyújtani azokba a tudomá-

nyos kísérletekbe, amelyek korunkat jellemzik és azoknak az általános erőfeszítéseknek az alkotórészei, amelyek az emberi történelem újraértékelésére és az emberi egyenlőség új területeinek feltárására irányulnak.

Fordította *Garai László*

Jegyzetek

- ¹ Jean Copans: De l'etnologie à l'anthropologie. Lásd: Copans, Godelier, Tornay, Backès—Clement: L'anthropologie: science des sociétés primitives? E. P. Kiadó, 1971, 29—30. old.
- ² Johan Galtung, After Camelot; Lásd: The Rise and Fall of Project Camelot, I. Horowitz, Cambridge M. I. T. Press Kiadó, 1967, 296. old.
- ³ Ann Oakley, The Invisible Woman: Sexism in Sociology; Lásd: The Sociology of Housework, Martin Robertson, Oxford, 1978, 2. old.
- ⁴ Sherry B. Ortner, „Is Female to Male as Nature is to Culture”; Lásd: Woman, Culture & Society, M. Zimbalist Rosaldo and Louise Lamphere Eds., Stanford University Press, California, 1978.
- ⁵ Idézte: Kathleen Gough, The Origion of the Family; Lásd: Toward an Anthropology of Women, 14. old.
- ⁶ Eleanor Burke Leacock, Fordításban: F. Engels, The Origin of the Family, Private Property and the State, Lawrence & Wishart, London, 1972.
- ⁷ E. B. Leacock, i. m. 35. old.
- ⁸ Ann J. Lane, Women in Society: A Critique of Engels; Lásd: Liberating Wommen's History, Berenice A. Carroll Ed., University of Illinois Press, Urbana, Chichago, London, 1976.
- ⁹ Ann J. Lane i. m. 21. old.
- ¹⁰ Friedrich Engels: A család, az állam és a magántulajdon keletkezése, Bratsztvo—Jedinsztvo Kiadóvállalat, Noviszád, 1940., 46. old.
- ¹¹ Elizabeth Cowie, Woman as Sign, M/F folyóiratban, London, 1978, 1. sz.
- ¹² Gayle Rubin, Traffic in Women: Notes on the „Political Economy” os Sex; Lásd: Toward an Anthropology of Women, Ravna R. Reiter Ed., Monthly Review Press, N. Y. & London, 1975.
- ¹³ F. Engels: A család, az állam és a magántulajdon keletkezése. Bratsztvo—Jedinsztvo Kiadóvállalat, Noviszád, 1940., 147. old.
- ¹⁴ Gayle Rubin, i. m. 178—180. old.
- ¹⁵ C. Lévi—Strauss, The Family; Lásd: Man, Culture and Society, H. Shapiro Ed., London, Oxford University Press, 1971, 348. old.
- ¹⁶ Karen Sacks, Engels Revisited: Women, the Organization of Production and Private Property; Lásd: Woman, Culture and Society, 207—222. old.
- ¹⁷ Michelle Zimbalist Rosaldo, Woman, Culture and Society: A Theoretical Overview; Lásd: Woman, Culture and Society, 42. old.
- ¹⁸ Ida Magli, Matriarcato e il potere delle donne, Feltrinelli, Milano, 1978; Paula Webster, Matriarchy: A Vision of Power; Lásd: Toward an Anthropology of Women, 141—156. old; S. B. Pomeroy, A Classical Scholar's Perspective on Matriarchy; Lásd: Liberating Women's History, Berenice A. Carrol Ed., University of Illinois Press, Urbana

- Chicago London, 1976, 217—233. old., Adrienne Rich, *The Kingdom of Fathers*; Lásd: *Of Woman Born*, Virago, London, 1976., 56—83. old., *Capitalist Patriarchy and the Case for Socialist Feminism*, Z. R. Eisenstein Ed., Monthly Review Press, New York and London, 1979., *Papers on Patriarchy*, PDC and Womens Publishing Collective, London, 1978.
- ¹⁹ S. Ardener, *Sexual Insult and Female Militancy*; Lásd: *Perceiving Women*, S. Ardener ed., J. M. Dent & Sons Ltd., London, 1977., C. F. Hofer, *Madam Yoko: Roler of the Kpa Mende Confederacy*; Lásd: *Woman, Culture and Society*, 173—188. old. C. Ifeka—Möller, *Female Militancy and Colonial Revolt: The Women' War of 1929.*, Eastern Nigeria; Lásd: *Perceiving Women*, 127—158. old.
- ²⁰ M. Z. Rosaldo, *Woman, Culture and Society: A Theoretical Overview*, 35—41. old.
- ²¹ Louise Lamphere, *Strategies, Cooperation, and Conflict Among Women in Domestic Groups*; Lásd: *Woman, Culture and Society*, 97—112. old.
- ²² Peggy R. Sanday, *Female Status in the Public Domain*; Lásd: *Woman, Culture and Society*, 189—206. old.
- ²³ Jane Fishburne Collier, *Women in Politics*; Lásd: *Culture and Society*, 89—96. old.
- ²⁴ M. Z. Rosaldo, *Woman, Culture and Society: A Theoretical Overview*; Lásd: *Woman, Culture and Society*, 17—43. old.
- ²⁵ Christine Delphy, *A Materialist Feminism is Possible*, *Feminist Review*, 1979., 2. sz. 87. old.

Rezime

K antropologiji žene

Kritika antropološke paradigme uslijedila je kao rezultat fundamentalnih procesa emancipacije dotad „primitivnih“ društava i osvještavanja njezinog kolonijalnog savezništva. No, ona ne ostaje samo na tim općim, nacionalnim relacijama. Već u jeku najžešćih rasprava o granicama antropološkog pristupa javlja se svijest o tome da tradicija proučavanja nekih društvenih grupa (obično marginalnih) sadrži sve elemente „kolonijalističkog“ pristupa. Specifična problematizacija statusa žene i njene djelatnosti u okviru antropologije, izlazak iz posebne vrste „nevidljivosti žene u znanosti, dio je, zapravo šire kritike postojećeg seksizma u znanostima. Borbena antropologija koja želi omogućiti nove horizonte analize spolnosti u društvu, utemeljena na specifičnoj „ženskoj perspektivi“ kritike antropoloških paradigmi, dobila je metaforički naziv „antropologija žene“. Ovaj tekst uz osnovna polazišta na kojima se zasniva ova orijentacija daje pregled najrelevantnije literature s tog područja. Autorice su kritički prikaz tog korpusa literature podijelile na četiri dijela instance neophodne za novo promišljanje položaja žene u različitim kulturama. To su razmatranje prirode i kulture čije je poimanje kao ahistorijskih, razdvojenih entiteta antropologija žene stavila u pitanje; problem društvene podjele rada; odnosi moći i poimanje privatnog i javnog. U zaključku se ističe kako je, i unatoč nekim jednostranostima i pojednostavljenjima, antropologija žene na putu da otkrije jedno novo, dosad neistraženo polje analize i da se usmjeri k razaranju jednog očigledno ideologiziranog poretka.

Summary

Towards the Anthropology of Woman

The critique of the anthropological paradigm arose as a result of fundamental processes of emancipation of previously „primitive” societies and of the arising cognition of its colonial alliance. However, it did not confine itself to those general, national relations. As early as in the heat of the bitterest debates on the pboundaries of the anthropological approach, the awareness of the fact that tradition of the study of some social groups (usually marginal) contains all the elements of „colonial” approach emerged. The specific consideration of woman’s status and her activities within anthropology, the springing out of a particular sort of „invisibility” of woman in science, is in fact only a part of a more widespread critique of the sexism existing in science. The militant anthropology which endeavors to provide for wide horizons of the analysis of sexuality in the society, based on a specific „female perspective” of the critique of the anthropological paradigm, was given a metaphorical name „the anthropology of woman”.

The article is giving, together with the fundamental starting assumptions serving as the base for such an orientation, a review of the most relevant literature dealing with the subject. The authors have divided their review of that body of literature into four parts, forming successive degrees indispensable for a new cognition of the position of woman in different cultures. Those are: a study of nature and culture, whose regarding as ahistorical separate entities has been challenged by the anthropology of woman; the problem of the social division of labour; the power relationships, and the notions of private and public. It is emphasised in the conclusion that, in spite of some one-sidedness and simplifications, the anthropology of woman is heading towards the ascertainment of a new, previously unexplored field of analysis, and towards the destruction of the manifestly ideologized order.

Rada Iveković

TUDNI ÉS CSELEKEDNI — VÁLASZÚTON A NŐK

A nő nem tud belépni a *meglevő* tudományok adott keretébe anélkül, hogy ne lenne hűtlen az alapvető női tiltakozási szándékhoz. Belépési vágyának gyökeresebbnek kell lennie — szét kell rombolnia a hagyományos gondolkodás kereteit és módszertanát, mert e keretek között a nőt táplálékként használják, kirekesztik viszont mint tudatos alkotó szubjektumot. Az uralkodó diszkurzus keretében a nőkérdést nem lehet taglalni. Ezért ezt a diszkurzust, de elsősorban a filozófiát szét kell osztalni, vissza kell utasítani, meg kell szüntetni *hatalmi* helyzetét, vágyat játszva iránta vele szemben. A vágy mint a filozófia feladata (mivel a libidinális gazdálkodás úgy jut kifejezésre, mint kreativitás, mint lehetőség s vele együtt mint *tudattalan* is) felborítja a lineáris oksági láncsor koncepcióját és áthatol az olyan ökonómián, amely mindent egyre vezet vissza, szakít az önmeghatározó, egységesítő elméletekkel és rangsoroló rendszerekkel. Minden fogalmat addig a változatig kell kiépíteni, kialakítani, amely a változásokat megszabja vagy lehetővé teszi, de nem úgy, hogy az elvont egyetemességben valamely fogalmat elemeire való tekintet nélkül egységesítsenek. Ezáltal a filozófiai rendszer nyitott marad. A filozófusnak ekkor az válik feladatává, hogy a hatalommal szemben a vágyat, egy ellenében a sokaságot játssza: az előre meghatározott „elmélet” területétől megfosztott helyrajzában: a korlátozó nyelvvel, a címkezett megneveléssel, a törvényesítő állammal, a manipuláló „tudománnyal”, a már és mindig rangsorhoz tartozó módszerrel szemben. A hagyományos gondolkodás dekodifikálásáról van szó (Deleuze & Guatari), amelyben a nők mint belőle kizártak vannak érdekelve. Itt Luce Irigaray *Speculum — de l' autre femme* című könyvének zárószavára hivatkoznék: „(Az a) nő, aki az elméleti feldolgozással szemben kettős funkciót tölt be, némán támogatva minden külső rendszerességet és a (még) hallgatagabb anyai talajt, amelyből minden meg-alapozás táplálkozik, *nem köteleles* (aláhúzta R. I.) az elmélet által törvényesített módon felvilágosítást nyújtani. Ez a »szubjektum« képzelő-

erejének ismételt összetévesztése lenne — a férfira vonatkozó jelentésében — azzal, ami lenne, ami lesz, esetleg a »nőből«. Ismerje fel ebben magát minden élő és holt, saját óhaja szerint, a saját megelégedésére, még a paródia nagy kezdőbetűi mögött is. De, ha valakivel megtörténne, hogy megérzi egy esetleg vissza nem vezethető elferdítés kényelmetlenségét, hogy az ellenállásban (ismét) magára talál, akkor esetleg a nemek közötti valamely különbség létrejöhetett a nyelvben is.”

A nemek közötti különbségnek — amely a nemi szerepekként szocializálódott és amely meghaladja a biológiai különbséget —, mindenképpen tükröződnie kellett a nyelvben is, és ahányszor a nyelvben, annyiszor a gondolkodásban is. Történelmileg ez annak a kárára (vagy nagyobb kárára) történt, akinek nincs szava és nincs meg a szavak adta hatalma sem, aki nem „gondolkodik” (azaz a nőnek). De, kirekesztve a felülkerekedő hatalomból, a hatalom birtoklásából, a szó és a gondolkodás adta hatalomból, a nőnek mégis meg volt az uralmon levőtől mellőzött, fel nem ismert és a „természetbe”, a nem történelmi területre száműzött saját hatalma, szava, gondolkodása stb. Azáltal, hogy a nő van és hogy (politikai, társadalmi, művészeti stb. értelemben vett) szubjektum, a két terület összefonódása szükségessé vált: nemcsak abban az értelemben, hogy az elnyomott elem tanulja az uralkodó elem nyelvét és gondolkodásmódját, hanem abban is, hogy követeli, hogy az is tanulja az ő nem totalizáló diszperzív nyelvét. Ez bár nem származik belőle kára egyik félnek sem, mégis mindkettőnek gondot okoz. Ezért az új nyelv (nevezzük feltételesen női nyelvnek) a hagyományossal szemben elferdültnek, excentrikusnak, mellékesnek tűnik, amely nem ér fel az „elmélet” szintjéig, sok elmélet számára úgy tűnhet, hogy nem jelent semmit (vagy csak annyit, mint egy silány költészet), mert egészen más, pluralisztikus jegyeket hordoz.

Megváltoztatva a nyelvet, a valóságot, a gondolkodásmódot, megbolygatva a politikai, a gazdasági, a társadalmi berendezést, a női elemnek megvan a lehetősége arra, hogy a hagyományos tudni és cselekedni viszonyon változtasson.

Manapság tanúi vagyunk — a tegnap még szubalternatívnak tekintett — legkülönbözőbb csoportok, népek, mozgalmak és személyek robbanás-szerű betörésének a politikai színtérre. Ezek jelenlétét néha kilengésnek, különködésnek minősítik. A hagyományos gondolkodásnál maradván nehezen tudják megérteni őket, főként azért, mert a tudás társadalmi megosztásában felborítják az előző állapotot, megingatják a tudományok módszertanát. A cenzúrában, már (előbb találva el a médiumot, mint az eszmék hordozóit), nemcsak az uralkodó, hanem egy másik hatalom is kifejti hatását: a tudás, vagyis a szellemi hatalom, amely maga is veszélyeztetett. A hatalom egyben arra is hatalom, hogy kerülje, hogy megkerülje a megismerést, olyan hatalom, amely magának a megismerésnek az inhibitorikus mechanizmusából tevődik össze. A megismerésnek, illetve magának a tudománynak megvan a hatalma arra, hogy egyes területeket elsötétítsen, háttérbe szorítson, másokat előtérbe hozzon meghatározott

(és minden egyes alkalommal más) ideológiai értelmezésben, mindegy, hogy tudatosan vagy anélkül.² Ez történik velünk — a nőekkel is.

Ha azt mondják nekünk, hogy követeléseink „tudományosan megalapozatlanok”, hogy nem érik el az elmélet szintjét, akkor még ha nem is ismerik el, *batalmi helyzetből*, az abszolút tudomány helyzetéből beszélnek hozzánk. Annak a *batalmi* pozíciójából, akinek szava van, és aki bitorolja, monopolizálja az elméletet. Az ilyen elméletet, amennyiben előre meghatározott, merev séma és metafizikai absztrakció, mi elvetjük, nem vetve el azonban a megismerés lehetőségét, s nem mondva le a vele szembeni kritikai feladatról, amelyet elsősorban magunk elé tűztünk. Ki állapítja meg, mi és hol kezdődik az elmélet, és mi nevezhető tudománynak? Mindazok, akik úgy gondolják, hogy ebben dönthetnek, szükségszerűen objektív kritériumokat előfeltételeznek. Ezek a tudományban ma gyanúsak, ha nem túlhaladottak, sőt gyakran a manipuláció eszközeül és az elleplezés fátylálul, a megismerés gátló mechanizmusául szolgálnak. Elvben mindannyian már régóta tudjuk, hogy nincs színtelen, szagtalan „objektív” és „semleges” tudomány. Az a szint, fogalom, „elméletideál”, amelyet még napjainkban is a dogmatikus marxisták soraiból (vagy még gyakrabban a pozitivisták korlátoltság irányából) felénk lobogtatnak, az voltaképpen abból az elszegényített hegeli sémából táplálkozik, amelytől tudományunk jórésze nem jutott tovább, tartva magát továbbra is a mesterkéltnél (ami nem jelent történelmietlent) szubjektum-objektum, természet-történelem, anyag-szellem, passzivitás-aktivitás, természet-kultúra és végül nő—férfi irracionális-rationális stb. binér modellhez. Az így meghatározott elmélet számára, amely úgy véli, hogy a személyes, szubjektív elem, a történelmietlen nőprobléma elismerésével „be-sárosódnék”, ez a probléma csupán valami hiányzó, valami tagadott, elnyomott, ahisztórikus jelenség. Ez az „elmélet” nem egyéb, mint a jó öreg abszolút tudomány helyettesítője, ezért ez az elmélet nem elérhetetlen: egyszerűen nem az ideálunk. Kritikai módon viszonyulva hozzá, elemezve, dekodifikálva, mi egy nem centralizált, nem rangsorba szorított új gondolatot támogatunk, amelyből nem zárnak ki bennünket, miután magunk is aktív részesei leszünk.

A filozófia, amely elsősorban az egyetemesben érdekelt — és ebben az összefüggésben azokból a kérdésekből kiindulva, amelyek a szabadságot vizsgálódásunk tárgyává teszik — eddig mint mellékeket és nevetségeket szükségszerűen elvetett minden részleges megoldást. Bár a maga metafizikai megosztottságában rendszeresen használta mind az egyik, mind a másik elvont fogalmait. Mi azt szeretnénk bebizonyítani, hogy *magának a filozófiának* és a filozófia jövőjének a követelménye (és nemcsak a mi követelésünk), hogy figyelembe vegye a „különöst” is, egészen a személyesig, abban a meggyőződésben, hogy rövidesen ennek általános jelentősége is meg fog mutatkozni. (Vjeran Katunarić)

Nem azt akarjuk bizonyítani, hogy kell-e egyáltalán annak a „különösnek” a filozófia tárgyává lennie, amely különös is marad. Ellenkezőleg, arra akarunk rámutatni, hogy a *vagy egyetemes vagy különös* di-

lemmája, legalábbis ha erről van szó, hamis (lásd a továbbiakban 7-es számú „tézisemet”). Ugyanis sem a „különös” valójában nem különös s (mint ahogy a nők sem alkotnak marginális csoportot, s eszerint a „nőkérdés” sem a nők kérdése csupán), sem az „egyetemesnek” tartott vagy egyetemesként feltüntetett valójában nem általános jelentőségű. A filozófiának itt felül kell vizsgálnia saját kiinduló álláspontjait. Hogy anticipáljuk: *a nőkérdést „különös” kérdésként értelmezve, míg annak az ún. egyetemesnek, mégba leplezetten is, uralkodó ideológia jelleget, minde- nekelőtt férfi jelleget tulajdonítva a filozófia tulajdonképpen összekeveri a fogalmakat és meghamisított, hazug egyetemességgel foglalkozik.* Ezek magának az elvont gondolkodásnak a csapdái, elsősorban a metafizikáé. Ezzel a filozófia korlátozza saját tárgyát, megmarad az említett dihotómiák keretében, továbbra is leplezetten, a szellem és a test, az anyag és az ész ellentétéből táplálkozik. Ilyen körülmények között a nőkérdés nem válhat filozófiai kérdéssé (megmarad zsákmánynak). Ha az eddigiek folyamán történelmileg a nő bejuthatott volna — és nemcsak kivételként — a filozófiába, a filozófia szükségszerűen más képet mutatna: a meglevő hamis dilemma az egyetemes és a különös között nem állna fenn, és az e kettő közötti határ kérdése, amelyet másként definiálnának, a második helyre szorulna. Persze, nem állítom, hogy ez ideig ez lehetséges lett volna, de úgy vélem, hogy lehetségessé válik a metafizikai hálózat eltűnésével.

Ezt nem nehéz kimutatni a filozófiatörténetben, sem a keletiben, sem a nyugatiban. Indiában pl., a filozófiában sokkal több női elemet őriztek meg, mint ahogy azt a romantikus, misztifikáló értelmezések hiszik. Bárhol, ahol a női elem jelen van, nyomára bukkanhatunk a materializmusnak (a magyarázatokban rendszerint mellőzöttek): ezt legjobban a legkülönbözőbb irányzatok, amilyenek a *lokāyata*, a *cārvākā*, a gyainizmus, a *sāmkhya*, a különféle miszticizmusok, a tantrizmus, a saktizmus mutatják. *Ezek azok a filozófiák*, amelyek jóllehet a racionális szakadás már megtörtént (mihelyt női és férfi elemről van szó) a *női elemet*, az anyagot, a természetet stb. tartják *aktív elemnek*. A félreértés elkerülése végett, tegyük hozzá: mivel metafizikáról van szó, ez a női elem sem kevésbé elvont a materializmusban, mint a férfi elem az idealizmusban, emellett nem a nők teszik ezt lehetővé, mert már az ilyen filozófia (azaz a korai materializmus) is hajlamos a szakadásra „mégba kisebb hangsúllyal is”, amelyben a férfiak az alkotók. Nem véletlen, hogy az ilyen korai materialista tanítások a matrilineáris társadalmi szervezet talaján nőttek ki. Minél erősebb ez az anyai vonalat követő elem, annál következetesebb a materializmus. Ugyanez mutatkozik meg más szinten a valóságokban. Az anyai vezetésű berendezéssel együtt járnak az istennők, a termékenység kultuszai és hasonlók. A fennálló férfi—női dihotómiában, amely egyidős a világgal és idősebb az osztályokra szakadástól, a materializmusok lennének a női elem (mégba férfi elem által közvetítetten is) az idealizmusok pedig a férfielem filozófiái. Csupán az a filozófia, amely ezt a dihotómiát egy magasabb szinten *túlhaladja*, csupán az a fi-

lozofia tekintheti a női elemet egyenrangúnak és nem magasabb rendű elvnek (ami a primitív materializmusokban történik) és nem alárendeltnek (ami minden idealizmusban előfordul). (Ebben az értelemben a materializmus és az idealizmus nem igazi ellentétek.) A túlhaladás lehetőségét csupán a marxizmus tárja fel, de mindeddig nem vitte keresztül következetesen, ha eltekintünk a frankfurti iskola és egyes marxista „női tanulmányoktól” (Women Studies). Rajtunk múlik, hogy ezt a lehetőséget a beteljesülésig vezessük ott, ahol a marxista redukcionizmus és dogmatizmus e kérdésben, fennakadt: az egész filozófiatörténetet, más tudományok és kultúrák történetét újra kellene olvasni. Ebben számos tudományág segíthetne (a pszichoanalízis, a nyelv filozófiája, a szemantika stb.)

Az *egyetemes* üres és hamis fogalmat használó idealizmusok mindig éppen azért váltak lehetővé, mert létezett az érem másik oldala is, az anyag, amelyet a szellem a maga fejlődése során felszippant, megőrizve az anyagot mint mozdulatlant (aszimmetrikus és ellentétes séma érvényes a primitív materializmusokra is.) Indiában ezt szépen illusztrálja (a *sām-khye* filozófia) a természet *prakerti* (női) és szellem vagy ész (férfi) közötti viszonya, *purusa*. A *purusa* szanszkrit nyelven szó szerint a szellem filozófiai fogalma és „férfit” jelent. Így létezik egy értelmetlen és női (káosz), természet. Erre hat és ébreszti fel a szellem (férfi), amely értelmet ad neki és meghatározza rendeltetését. E rendeltetés által a nőnek *céljává* válik. Így kezdődik a mozgás a történelem, a kozmosz, a rendezett és a szellem által áthatott világ. A történelem nem más, mint haladás a megmenekülés felé, a *férfi* megmeneküléséig. Ha célját elérte, a természet az indeterminista mozdulatlanságban, a történelmietlenségbe húzódik vissza. A férfi ideálja — s így az „egyetemes” ideál is — az *elidegenedés* (megszabadulás) a természettől, az anyagi világtól, az érzéki-ségtől, az élettől... A természet így mindvégig megmarad az alacsonyabb rendű, a fel nem szabadított szférában, negatív jelentésű (ami a párhuzamosság és a megfelelő munkamegosztás miatt a nőre jellemző). Az aszketizmus és a szellemi menekülés elmélete rendszerint férfi eredetű. És az adott keretekben nincs, és nem is lehet semmilyen „női” filozófia, amelyben az ideál a *természet* kiszabadulása lenne az abszolút szellem kisebb vagy nagyobb zsarnoksága alól, mint ahogy a „férfi” filozófiában (ez „egyetemesnek” hamisított) létezik, amelyben az ideál — a szellem megszabadulása az anyagtól. A „női” filozófia minden ilyen kísérlete természetesen halvaszületett lenne, mivel a természet szellem nélkül nem emberi természet, nincs történelme, nincs közege. Azonkívül logikailag is tarthatatlanok, mert a szellem nélküli anyag értelmetlen és nem gondolkodik. Ezek a kísérletek tehát csak az absztrakt kategóriák parcializálásaként képzelhetők el.

Miért és hogyan lehetett egyáltalán feltételezni, hogy valamennyi tudomány közül a filozófia került volna el, maradt volna mentes az őt átható patriarchális szellemtől és az uralkodó ideológia hatásától? Ez azt jelentené, hogy nincs kitéve a történelem hatásának, márpedig egyetemeséget állítva és a patriarchális hatást tagadva tartalmában igen is eluta-

sítja saját történelemszemléletét. De ha a női filozófia nem lehetséges (és nem is szükséges), az általános emberi és valóban egyetemes filozófia lehetséges. Abban a nőknek is együtt kell működniük, változtatva a filozófia felépítését: ez magának a filozófiának is érdeke és nem a nők szélsége. Nemcsak hogy a nők nem illenek bele az eddigi filozófiába, hanem a filozófia sem felel meg nekik. De, azzal hogy nem szól a nőknek, a filozófiának valójában nincs is reprezentatív jelentősége az emberre nézve. Ez nem jelenti kétségbe vonását annak, hogy a nők hagyományos módon foglalkozzanak a filozófiával (jóllehet csekélyke számuk mond erről valamit). Ellenkezőleg, ezzel csupán utalás történik a nők határozottabb részvételére a filozófiában — új és kreatív módon.

Ezt a filozófiába való belépést Luce Irigaray a tükrön, a spekuláció tükrén való átlépésnek nevezi. Mi történik, ha az, ami a filozófia tárgya, tápláléka, anyaga elkezd gondolkodni? Mi lesz, ha tudatosul? A nő ekkor egyből kettős és paradox szerepben találja magát. Mint a férfiak közötti csere tárgya, mint áru vagy jel, de mint olyan, akinek nincsen szava és nem válthat szót, a nőnek megvan az a lehetősége, hogy áthaladjon a tükrön (azaz ha tudatos lényvé válik) az elmélethez új kritikai módon viszonyuljon. Mondjuk, mivel kívül esik a cseretörvényeken és egy sajátosságos elnyomás alatt áll, így megvan a lehetősége a politikai gazdaságtan új bírálataira. Ez azonban megrendíti a gondolkodó világot (és nemcsak a gondolkodó, hanem a közéletbe lépő nőét), a szó, az áru, a tárgy, a szót kér, a gondolkodik, a cselekszik szavak jelentését is. Nem a férfiak meglevő világába való belépésről, hanem gyökeres változásról van szó.

A filozófiai diszkurzus látszólagos általánossága minden más diszkurzust egyetlenegy szubjektum kifejezésére és visszatükrözésére vezet vissza, törölve az eltérést és a sokféleséget, mint jelentéktelent. A „Másik” (a nő) számára ez redukció, többek között a nemek megszüntetése a szubjektum önmegmutatkozásában. Ezek a mechanizmusok persze tudattalanul hatnak (s ezért van szükség pszichoanalízisre a filozófiában). De annak a „Másiknak” az artikulációja a csapda pusztá észrevételével és saját magától nem válik lehetővé. Más valakinek, egy új szubjektumnak az erőfeszítésére van szükség. Ez az erőfeszítés nemcsak a férfi érdekében történik, hanem maga a diszkurzus is szükségessé teszi, hogy a tükrökörforatagából ki lehessen jutni. Ez az erőfeszítés valamennyi filozófiai diszkurzus szétosztatására vagy megakadályozására irányul, mindenestre az uralkodó ideológiáéra is. Ezeket a kísérleteket, egy új, szertelen nyelven kifejezve, a hagyományos gondolkodás álláspontjáról megítélve, örültségnek, elmélet nélküli, haszontalan gondolkodásnak tartják. A férfiak dacolnak a logikában megszokott egyenes olvasással éppen azért, hogy az egész gondolkodást és filozófiai rendszert (vagy rendszereket) *belülről* fenyegetik: hisz az, ami mint a filozófia tárgya szükségszerű — vagy, ha már nem tárgy, legalább biztosítéka (a társadalmi berendezéssel összhangban) — tudatosul. Feltételesen a mi terminológiánkkal azt mondhatnánk, alannyá válik, bár ez a kifejezés is túl rövid, mivel a

cél magának a dihotómiának (metafizikai) szubjektum-objektumra való felosztására irányul. Amint Irigaray gondolja, nem új elmélet felállításáról van szó, amelyben a nő szubjektum vagy objektum lenne, hanem arról, hogy meg kell állítani *magának az elméletnek* a gépezetét. Nem arról van szó, hogy egyetértünk a jelenlegi diszkurzus során, mert ezen belül a nő megbélyegzett, mint hiány és mint kasztráció. A tükrön való áthatolást Luce Irigaray a logika excesszusának tartja, amelyet ő a nők élvezetének nevez, amit viszont a megszokott módon úgy jelölhetnénk mint észretérítést. A nők élvezete mindig másodlagos a férfiak élvezetével szemben, amely egyben — önmagában összpontosul. Hogyan azonosíthatjuk, lefordítva a *jouissance* (élvezet) kifejezést mint tudatot (*conscience*)? A történelmileg mindig a természet, tehát a mozdulatlanág területén hagyott nők e kettősség közé sohasem húztak végérvényes vonalat. A nő „*nincs teljesen*” jelen (*pas toute*, Lacan), a nő másutt *is* van. Cserébe bocsátva testét mint árut és „történelmietlen” természetét mint tárgyat a filozófiában, amikor e rendszereken *belül* mint emberi lény tudatosul, feltétlenül egy sajátos, és a férfiak többsége számára ismeretlen (de nem elérhetetlen) távlatra tesz szert. Ez a távlat és annak tudatossá válása veszélyezteti a logocentrikus (és phallokrata) diszkurzust. Itt van a lehetősége a nőnek, hogy lerombolja a tudás és a hatalom közötti hagyományos viszonyt, hogy megfossa az „elméletet” szellemi hatalom jellegétől, s hogy a hatalommal szembe helyezze a vágyat és (mint) kreativitást.

A NŐMOZGALOM ÉS A NŐKRŐL KÉSZÜLT TANULMÁNYOK EGYES JELLEGZETESSÉGEI

— tézisek —

1. Az elmélet és a gyakorlat egysége

A nőmozgalom és a nőkről készült tanulmányok, a neofeminista irodalom, bizonyos ellentmondások ellenére is, csupán egészként vizsgálhatók. Az egyik ugyanis elképzelhetetlen a másik nélkül, mert mind a nőmozgalomnak, mind a nők elméleti erőfeszítésének legfőbb feltétele: az elmélet és a gyakorlat egysége. A kettő közötti eltérés sokkal kisebb, mint számos más klasszikus tudományágban, mert a „magán és a nyilvános” egysége (a neofeminista jelszó szerint) előfeltétele annak, hogy a nők helyzetét problémává tegyék. Neofeminizmusról nem is beszélhetünk az elmélet és gyakorlat egységén kívül. Ez persze feltételezi az elméletnek az „objektív” tudományok akadémiáitól idegen, szabadabb felfogását. Az előfeltétel lemondást jelent az ész kizárolagosságáról és zsarnokságáról, a logocentrizmusról, a testiség és az érzékiség feletti racionalitásról.

2. Tudományos módszertan és harci stratégia

A nőmozgalom és a nőkről készült tanulmányok eretnek módon viszonyulnak a tudományhoz és a politikai harchoz. Mint ahogy a nőkről készült tanulmányokat módszertanilag elferdültnek, mellékesnek, és szertelennek mutatják be, az „igazságnak” posztuláló elmélet elvontságához viszonyítva (a nőkről készült tanulmányok nem illenek a tudomány keretébe, mert a tudományok felépítése már kezdettől fogva patriarchális, és kizárja a nőt), ugyanúgy az újabb nőmozgalmak sem illenek a politikai harc hagyományos kereteibe. Éppen ezért van szó mozgalomról, nem pedig politikai pártokról, mivel a nők már harcuk folyamán sem az önkényre és a hierarchiára épülő viszonyokat alakítanak ki. A nők tehát a filozófiában tapasztalható logocentrizmus leleplezésén keresztül (amelynek a nők mint „természet” csupán tápláléka, talaja, tárgya) a tudományokban a megkülönböztető metodológia megszüntetéséért szállnak síkra egy olyan új nyelv kialakításáért, amely a „tárgyat” nem fogja címkézett megjelöléssel korlátozni. Tehát egy, nem a kategóriákban gondolkodás és társadalmi sztereotípiákon keresztül közvetített nyelvért, hanem másfajta gondolkodásmódot küzdenek, amely új keretek között lehetővé fogja tenni nemcsak azt, hogy a nő ne legyen objektum, hanem, szétszlatja a racionalizmus nyugati (és minden más) binér modelljét, amelyben a megélt és az anyagi világ szubjektumra és objektumra oszlik.

3. Tevékenységi mód

A nő nemcsak vetülete a férfi befejezetlenségének, tökéletlenségének, nem a férfimodell kiforgatása, nem a tagadott szó, a tiltott test, a történelem nélküli puszta természet csupán. A nő lénye nem lehet parciális: a nőnek emberi funkciót kell átvenni, minden nemet és emberi lehetőséget képviselve, mert pillanatnyilag a nő mint mindig elnyomott, mint mindig kiszorított a legnagyobb mértékben érdekelt ebben. A nő tehát lényegében *nincs* vagy még nincs. Ezért nem engedheti meg, hogy definiálják őt, hogy arra tanítsák, mi a női „természet”, hogy magyarázzák neki *mi* a nő, hogy megnevezzék, s hogy boszorolják. A nő funkciója továbbra is *kritikai* marad. Bennünket nőket, nem érdekel a női természet, ez a mítosz. Nincs is szándékomban előrelátni és meghatározni mi a *női*, ez hűtlenség lenne a nőkkel szemben. A nő nem lehet többé az, aki nem hagy nyomot és nem foroghat többé körben. A nőeknek nem a szerkezetbe kell behatolnia (a behatolás, penetrálás férfias), a nőnek át kell hatnia, szőnie mindent; *a nő a hajszalerek módjára alulról hat*. Ez egyaránt érvényes a „tudományos” módszertanban és a politikai harcban, ezért a nő a meghonosodott, a hagyományos struktúrákkal szemben potenciális és valóságos veszélyt jelent. Innen a félelem, a gyűlölet és az ellenállás a nővel szemben.

4. A nőmozgalom szükségszerűen osztályközi

Nem tagadva a tényt és a társadalom osztályszerkezetének fontosságát, állíthatjuk, hogy a társadalomban létezik egy másik kulcsfontosságú felosztás is, mégpedig a nemek szerinti. A nők jelen vannak minden osztályban, kasztban, rétegben stb., de mindenütt alárendeltek a férfiakkal szemben. A nőknek ez a férfiakkal szembeni alárendeltsége új női tudat kialakulására ad alkalmat. Az akadály e téren abban keresendő, hogy a nők elszigeteltek családjukban, nincs együttes közéletük. Társadalmi státust a nő a férfin keresztül szerez, mint ahogy az esetek legtöbbszörében a tőkéhez való viszony közvetítése is a férfin keresztül történik. A nőknek tehát bizonyos mértékben a férfiakkal megosztott osztályérdekük mellett vannak sajátos érdekeik is, csakúgy mint a férfiaknak, akik élnek is vele. *El kell vetni a hamis dilemmát: vagy osztály vagy nő.*

5. Internacionalizmus

A nőmozgalom soraiban (és a nőkről készült tanulmányokban is) egy igazi internacionalizmus alakult ki, amely a közös érdekekre támaszkodik. (Ki kell zárni a negatív mellékjelentést, amely ehhez a kifejezéshez tapadt.) A világ asszonyainak még mindig több az elméleti és a gyakorlati közös problémája, mint a sajátos, az éghajlathoz vagy a helyi politikához kötött.

6. Kapilláris hatás

Mint az előbbiekből tapasztalható (ezek a tételek nem tartanak igényt a rendszerességre) a nőmozgalmak és a nőkről készült tanulmányok legfőbb esélye a kapilláris, a szubverzív hatás a kultúrában, a társadalomban, a tudományban, a szokások terén stb. A szubverzió (főleg) a módszerre, a valamennyi szinten való hatásra vonatkozik, az egyénből kiindulva, a minden szinten való reagálásig: a régi patriarchális és osztályviszonyokra, a társadalmi és szellemi berendezés megdöntésére, és új, mind a nők, mind a férfiak (és mások) számára kellően reprezentatív rendszer kiépítésére vonatkozik.

7. Az úgynevezett „egyetemes” és „különös” közötti hamis dilemma elvetése

Hagyományosan — a filozófia eljárásának jóvoltából — a filozófiának mindig a férfi az alanya (a nő csupán az a kivétel, amely erősíti a szabályt). A „férfira” vagy a férfitermészetre (amelynek eltérően a nőitől elismerik történelmiségét, a nőt meg sem említve, mivel a törté-

nelem, illetve a kultúra a férfi birodalma), sohasem úgy tekintettek, mint a partikuláris jelzőjével megbélyegzettre, éppen ezért magától adódik, hogy a filozófiában a férfit tekintik egyetemes érvényűnek és meghatározónak. Ugyanakkor a női természet, amely tőle csak abban tér el, hogy (női) jelzővel illetik — csak partikuláris lehet. Az egyetemesség minden jellemzője a férfit illeti meg (még ha elvontan is), mert eddig csupán a férfinemet tekintették az emberi nem képviselőjének. A nehézség abban van, hogy az ilyen szemléletbe hagyományosan beépült a helytelen gondolkodásmód felismerésének lehetetlensége is. A dolgot jól érzékelteti az ember, a férfi és a nő szavak példája.

A férfi és a nő emberek, mind a ketten emberek, és mégis, ha azt mondjuk „ember”, inkább a férfira gondolunk. Ha közelebbről nem jelöljük meg, akkor az „ember” „férfi” jelent. „Megy egy ember”, rendszerint azt jelenti „megy egy férfi”. Elvben a nő is ember, de ezt közelebbről is jelölni kell. Legtöbb nyelvből, mint felesleges, eltűnt a „férfi” szó (man/woman, homme/femme, uomo/donna); ezeken a nyelveken a „nő” egyértelműen a partikulárisra vonatkozik, míg az „ember” „férfi” jelentésének látszólag egyetemes jelentése van. Nyelvünkben is fennáll egy hasonló tendencia, amikor azt mondjuk „az ember és az asszony”. A „férfi” szót nem illeti partikuláris jelző, mint a „nő” szót, az „ember” szó viszont a maga nivelláló és hamis egyetemességével, ha az asszonyt közelebbről nem jelölik másként, kizárja. Ugyanez a helyzet, nemcsak a gondolkodásban, hanem a nyelvben is. A nő szót nem lehet olyan értelemben használni, hogy mind a kettőt jelentse, míg az „ember” szót a leplezetten elsődleges „férfi” jelentésében (sőt néha magát a „férfi” vagy „férj” szót) úgy is lehet használni, hogy legalább elvben mind a kettőt kifejezze. Minket az érdekel, ami a nyelv előtt van, ami e szavak használatának előfeltétele (s amit azután a nyelv visszatükröz): miért nem lehet a nő általános emberi, akit mindig a partikuláris fogalmára vezetnek vissza, míg a férfi lehet (mondjuk, ilyen értelemben „elestek hazánk legjobb fiait)? Amíg így van, azt válaszolják nekünk, hogy a „mi nők” nem lehet program. Amíg a „nőt” partikulárisra csökkentve fogják fel, addig nem lehet. A nő ugyanis éppúgy igényt tarthatna az egyetemességre, mint a férfi, megváltoztatva ezáltal a nyelvet is és a gondolkodást is. Az az egyetemesség, amely a maga *elvontságában* és hamis jelentésében ellenáll a női partikulárisnak, nem nevezhető tulajdonképpen semmilyen egyetemességnek sem. A „férfi” és a „nő” szavak nem viszonyulnak egyformán a föléjük rendelt „ember” fogalomhoz. Ugyanis azt, hogy itt egy embercsoport, elsősorban mint férfiak csoportját értelmézik, pedig a férfiak is csak *alfajt* vagy csak eltérést jelentenek, ugyanúgy, mint a nők. Ilyen egyetemességgel (és hamis dilemmával) vezettek bennünket félre az egész történelem során. Ezért állítjuk: a férfi nem kevésbé partikuláris, mint a nő és a nők követelései (a politikától a filozófiáig) sem partikulárisak, sőt még csak nem is sajátosan a női jogokra vonatkoznak. Először történik meg, hogy az egyetlen igazi, történelmi és filozófiai egyetemességet pillanatnyilag nyilvánvalóan az általános em-

beríert harcoló nők képviselik. Mert mindaz, ami a nőkkel kapcsolatos, megköveteli az egész rendszer megbolygatását, bármennyire is átfogónak, toleránsnak és egyetemesnek tünnek. Ez a partikuláris és személyes új értékének megállapításán keresztül történik. Nem egy fogalom unifikálásáról van szó, hanem arról, hogy minden fogalmat addig a változatig kell alakítani, amelyet (a jelentésre ható) változások meghatároznak.

Fordította *Sirkó Ilona*

Jegyzetek

¹ Minuit, Paris, 1974.

² Lásd Rem Bode fejtegetését a genovai „Sapere e potere” szemináriumon 1980-ban, az „Alfabet” 1981. február 21-ei számában a 15. oldalon.

Rezime

Znati i moći: žene u procjepu

Ravnopravnost odnosno neravnopravnost žena u oblasti znanja i moći najadekvatnije se odražava u opšte-društvenom položaju žena. Istinsko određenje tog položaja otežan je nemogućnošću sagledavanja i istraživanja problema putem primene naučne metodologije. Klasične metode nauke mogu se primeniti samo na nešto objektivno, merljivo i određivo. Nauka, a prvom redu filozofija bave se univerzalnim, sa sveopštim određenjem čoveka prema svetu. Autorova kritika odnosi se jednako na tretiranje pojma i reči *čovek*, ali se pod čovekom prvenstveno podrazumeva muškarac. Pojam i reč žensko odnosi se isključivo na nešto posebno u odnosu na univerzalan pojam čoveka. Takvo shvatanje, a u prvom redu klasična binarna podela pogoduje i podeli na muško—žensko, što podrazumeva „čovek—žena”. Dok se ova dihotomija ne prevazilazi, ne može se govoriti o ravnopravnosti žena i muškaraca. Imajući ovo u vidu trebalo bi uz pomoć srodnih nauka ponovno proučiti istoriju filozofije i kulture i kulture uopšte, pružati ženama i znanje i moć, da bi se uz njihovo ravnopravno uključivanje prevazišla podela na univerzalno muško i partikularno žensko u teoretskom istraživanju pa samim tim i u društvu.

Resumee

Wissen und Macht: Frauen in der Klemme

Die Gleichberechtigung bzw. Ungleichberechtigung der Frauen im Gebiete des Wissens und der Macht, offenbart sich am besten in der allgemeinen gesellschaftlichen Lage der Frau überhaupt. Die eigentliche Schwierigkeit der Feststellung dieser Lage, erstellt sich in der Unmöglichkeit der Erforschung dieses

Problems, mit wissenschaftlichen Methoden. Die klassischen wissenschaftlichen Methoden, können nur bei der Vorschung einer objektiven, messbaren und wägbaren Sache gebraucht werden. Die Wissenschaften, insbesondere die Philosophie, befassen sich mit der universellen, allgemeinen Festsetzung des Menschens, gegen der Welt. Die Kritik des Verfassers beschäftigt sich gleichmässig mit dem Gebrauch des Begriffes und des Wortes *Mensch*, jedoch versteht man unter den Wort Mensch zunächst den Mann. Der Begriff und das Wort Frau, bezeichnet ausschliesslich etwas spezifisches, gegen dem universellen Begriff: Mensch. Solche Auffassung entspricht zunächst der klassischen binaren Einteilung männlich — weiblich, d. h. Mensch—Frau. Solange diese Dychotomie nicht überwunden wird, kann man nicht von Gleichberechtigung der Männer und Frauen sprechen. Wenn wir das einsehen, ist es nötig, die Geschichte der Philosophie und Kultur, mit Hilfe anderer Wissenschaften noch einmal durchzuprüfen, den Frauen Wissen und Macht geben, um damit ihre Gleichberechtigte Einfügung zu gewährleisten und die Teilung auf universellen männlich und partielle weiblich, in der theoretischen Forschung und dadurch auch in der Gesellschaft zu überwinden.

A DOLGOZÓ NŐ

Gabrić Molnár Irén

A NŐK FOGLALKOZTATOTTSÁGA ÉS RÉSZVÉTELÜK A TÁRSADALMI DÖNTÉSHOZATALBAN

A marxizmus klasszikusai a nemek közötti viszony taglalását nem választották el a társadalmi viszonyok egészétől és a forradalom elméletétől. Az ember felszabadulását a marxizmus részletesen elemzi, nemcsak elméleti síkon, hanem a probléma gyakorlati megoldása szemszögéből is, a munka felszabadítása kapcsán. Az ember felszabadulását két szempontból vizsgálta Marx: először, az ember és a természet viszonyában, majd az ember—ember közötti kapcsolaton keresztül. A férfi és a nő viszonyát ugyancsak a társadalmi viszonyok részeként kell analizálni, amiben fel kell fedni a „természetes, szükséges, kapcsolatot”, az emberi faj együttélésének törvényét, majd tanulmányozni kell a társadalmi viszonyokat, amelyek kereteiben kialakulnak a társadalmi szituációk, változnak a társadalmi intézmények. A nő emancipációját nem lehet csak az elmélet szemszögéből áttekinteni, hanem szorosan kell kapcsolódnunk azokhoz a társadalmi feltételekhez, amelyeket a gyakorlat nyújt e kérdés megoldásában. A termelési mód a társadalmi viszonyok alapjában van, tőle függnék tehát az osztályviszonyok is. A marxista elmélet pedig a nő helyzetének kérdését egybefonja az osztályelmélettel és a munkásosztály helyzetével általában. Így válik a nők felszabadulása osztálykérdéssé. A munkásosztály társadalmi helyzetének megoldásával azonban még nem oldottuk meg automatikusan a dolgozó nő egyenrangúságának problémáját is.

A nő gazdasági helyzete a szocializmusban

Az ember társadalmi helyzete mindig gazdasági pozíciójától függ, hisz a termelési viszonyok határozzák meg a történelemben az egyes társadalmi csoportok, a család és a nő szerepét is. Első feladatunk tehát a termelés folyamatát figyelni. A nő egyenjogúságának kérdése ennél fogva közvetlenül a társadalmi munkába való bekapcsolódásától, foglalkoztatottságától függ. A tőkés társadalmi rendszerben a női munkaerő szakkép-

zetlen és olcsó. A női munka tehát eleve nem egyenlíthető ki a férfiével, így a kizsákmányolás is nagyobb és nyíltabb.

A szocializmus megszünteti az antagonisztikus osztályellentéteket, megteremtve a feltételeket a munka fokozatos felszabadításához. A nő egyenjogúságának itt már anyagi alapja is van, mivel a dolgozó nő anyagilag függetlenné válik a férfitől. Engels ezt a kérdést egybekapcsolja a párvasztás szabadságával is. Szerinte a házasság nem érdekkapcsolatot, hanem érzelmi viszonyt kell hogy kialakítson. A szocializmusban mentesítve vagyunk a tőke érdekétől, most már az egész társadalmi fejlődés és az egyéni munka felszabadítása a cél.

Hazánkban a női egyenjogúság nem jogi probléma és nem jelent többé politikai kérdést. Egyelőre „a családi életre még ható gazdasági fejletlenségből, primitivizmusból, vallási felfogásokból, maradi előítéletekből és a magántulajdonos viszonyokból eredő problémáról” van szó. „Az elmaradott háztartás és család jelenlegi anyagi problémái megakadályozzák a nőt abban, hogy teljes mértékben részt vegyen az ország gazdasági és társadalmi életében, ellentétet teremtenek a társadalomban és a háztartásban játszott szerepe között.”¹

A nőkérdést különösen kiélezte hazánkban a háború utáni gyors ipari fejlődés, ami a lakosság szociális összetételében jelentős változásokat idézett elő. Ezzel a forradalmi változással nem tartott lépést a háztartási berendezések gyártása, a társadalmi szolgáltatások fejlődése, és a gyermekvédelem, amivel megkönnyítettük volna a nő gyorsabb bekapcsolódását a társadalmi termelés folyamatába. Ha a háború utáni időszak mennyiségi adatait vizsgáljuk, akkor fejlődésünk vitathatatlan. 1948-ban lakosságunk 72,4⁰/₀-a, míg 1978-ban már csak a 35,7⁰/₀-a foglalkozik mezőgazdasággal. Főleg a férfilakosság változtatta foglalkozását, de a nőknek is kb. a 9,3⁰/₀-a évente.² Az ifjabb generáció a hatvanas évek közepén kezd munka után látni. Ekkor kezdődik nálunk a munkanélküliség. A nők jobbra csak az alacsony felhalmozású iparágakban (textil-, élelmiszer-, bőr-, cipő-, dohányipar stb. helyezkednek el. A társadalmi szektorban köztársaságonként és tartományonként a következőképpen alakul a nők részvételi aránya az összfoglalkoztatott között:³

Köztársaság, ill. tartomány	1976	1978	1980
Bosznia és Hercegovina	29,1	30,0	31,2
Crna Gora	31,0	31,8	30,9
Horvátország	38,3	38,5	39,0
Macedónia	29,5	29,6	30,4
Szlovénia	43,4	43,6	44,4
Szerbia	32,0	32,4	32,9
— a tartományok nélkül	32,4	32,8	33,5
— Kosovo	20,4	20,6	20,5
— Vajdaság	34,3	35,0	35,4
JSZSZK	34,5	34,9	35,5

A társadalmi újratermelésben mind több nő vesz részt. Az sem vitás, hogy a fejlettebb gazdasági feltételek és társadalmi környezet jobb lehetőségeket nyújtanak a foglalkoztatottak részére, de a fejletlen területeken is van változás. A nők fokozatos bekapcsolása a társadalmi munkába azonban nem minden területen történt egyöntetűen. A szolgáltatások, az egészségügy és szociális védelem főleg a „nők kezében van”, míg az építőiparban, a közlekedésben, az erdészetben, a kisiparban alig foglalkoztatjuk őket. Azok a gazdasági ágazatok, ahol a foglalkoztatottak számát főleg nők alkotják, a következők:⁴

	%
textilipar	66,3
bőripar	63,0
dohányipar	41,9
kereskedelem és vendéglátóipar	46,8
személyes szolgáltatások	71,4
bankrendszer	67,6
társadalmi szektor számvevőségében	67,6
általános oktatás	59,1
önigazgatási érdekközösségek	56,1
egészségügy és szociális védelem	71,5

A szocializmus, a társadalmi és termelési viszonyok fejlődésétől függően előrelépést jelent a női emancipációban, de ugyanakkor újabb problémákat is teremt az egyenlőtlen feltételek nyújtásával.

A foglalkoztatottság és az emancipáció kérdései

A társadalmi gyakorlatban objektív és szubjektív tényezők akadályozzák a munkásnők törekvéseit. A dolgozó nő elé már a munkába lépés előtt akadály hárul:

1. a szubjektív tényezők:

- tradicionális családi előítéletek,
- vallási korlátok,

b) objektív tényezők:

- a pályázatokban meghirdetett szakmák jobbára férfimunkát igényelnek,
- a háztartásban való elfoglaltság miatt időszűke miatt nehezen tud „házon kívül” is munkát vállalni,
- a gyermekszülés és -nevelés.

2. Ha a munkásnő társította munkáját, munkatársaival nincs mindig egyenrangú helyzetben:

a) szubjektív tényezők:

— az előítéletek szerint a nyilvános társadalmi aktivitás nem nőnek való,

b) objektív tényezők:

— a gyermek miatti kimaradás a munkából,

— gyengébb fizikai képessége korlátozza egyes szakmákban,

— a háztartási elfoglaltság elvonja figyelmét és idejét a társadalmi munkától.

Az említettek nemcsak a nő problémái, hanem az egész társadalomé. Közös erővel kell tehát törekednünk a megoldásukra.

A nő pl. mindig nehezebben talál magának megfelelő munkát, mint férfikollégája, sőt akkor is, ha egyenlő feltételeik vannak, gyakran alacsonyabb személyi jövedelmet kap. Ez a helyzet elsősorban abból a felfogásból ered, hogy a nőnek a háztartásban és a gyermekek mellett a helye. Ezt a funkcióját csak nehezen hanyagolhatja el más elfoglaltság miatt. Másodszor, maga a társadalom megosztja a foglalkozásokat ún. férfi- és női munkákra. A nő meghatározott professzionális orientációja nemcsak fizikumából következően korlátozott, hanem, sajnos, a környezet hatása is igen jelentős. Azokban a munkákban, ahol gyakran kell utazni (például kereskedelem és idegenforgalom), ritkán vállal állást egy férjzett nő vagy gyermekes anya, míg a férj vagy apa számára mi sem természetesebb, mint hogy ilyen munkát elvállal. A tőkés társadalom középrétegének foglalkozásait hagyta meg a szocializmus a dolgozó nőnek: tanítás, nevelés, szociális és egészségvédelem, elárusítás, bizonyos kisipari munkák, hivatalnoki munka stb. Habár igyekszünk a szocialista feltételek között egyenlő munkalehetőségeket nyújtani, mégis nyilvánvaló az a tendencia, hogy a nők lehetőleg az egyszerűbb munkákat végezzék. Így munkásnőink azokban a gazdasági ágazatokban tömörülnek, amelyek a gépesítés hiányában betanított munkaerőt igényelnek. Ezekben a munkaszervezetekben az anyagi kiadások 10—20%-kal is magasabbak a gyakori betegszabadságok, kimaradások miatt, amire a dolgozó nő gyermeke miatt kényszerül.

A tőkés társadalom válságos időszakában megfigyelhető, hogy a munkaerő-felesleg először is azokban a gazdasági ágazatokban jelentkezik, ahol sok a női foglalkoztatott. Leghamarább a nő válik munkanélkülivé és neki kell otthon maradnia.

Hazánkban a munkát keresők között mindig több a nő. A férfi kötelezően dolgozik egy családban, de az anya csak, ha rászorul, illetve ha a családi feltételek megengedik, végül pedig, ha megfelelő munkához jut. A fejlettebb gazdasági területeken a női munkaerő bekapcsolása a gazdasági tevékenységbe igen mérvadó mutatója a fellendülésnek. Míg a fejletlen területeken nemcsak a munkát kereső nők száma a kisebb, de a foglalkoztatási lehetőségek is. A táblázat mutatja a munkanélküliek között a nők százalékarányát:⁵

Köztársaság, tartomány	1978	1979
Összesen	53,7	53,7
Bosznia és Hercegovina	53,0	53,2
Crna Gora	59,0	61,3
Horvátország	62,7	61,5
Macedónia	52,2	53,1
Szlovénia	57,3	56,1
Szerbia	52,2	52,1
— a tart. nélkül	55,6	56,0
— Kosovo	19,0	19,3
— Vajdaság	65,8	65,2

Általános társadalmi állásfoglalásunk az, hogy a nő bevonásával a termelésbe nagy előrehaladást érhetünk el az emancipáció kérdésében. A gyakorlat azonban azt mutatja, hogy a munkába lépéssel a dolgozó nő még nehezebb helyzetbe jut, ha nem veszi igénybe a társadalmi szolgáltatások és a korszerű háztartási gépek segítségét. Ugyanis most már nemcsak a munkahelyén kell helyt állnia, hanem továbbra is el kell látnia ugyanazokat a háztartási tevékenységeket, amelyekkel azelőtt foglalkozott, a gyermekgondozással együtt. Az emancipáció kérdése tehát változást követel a családon belüli munkamegosztás területén is, igényli a férfi és a társadalom segítségét, ami pillanatnyilag még sok kívánnivalót hagy maga után.

A dolgozó nő problémája nemcsak az újabb megterhelésből fakad, hanem itt van még a nem egyenlő díjazási rendszer is, ami rendszerint szerényebb személyi jövedelemhez juttatja a munkásnőt, mint férfikollégáját.

Adataink azt mutatják, hogy az ún. könnyebb munka alacsonyabb jövedelemhez is juttatja a munkásnőt. Fizikailag és szellemileg megterhelő munkát főleg férfiak végeznek, tehát érthető, hogy jobban fizetjük munkájukat. Ez a gyakorlat azonban igazságtalan kivételeket is engedélyez. Gyakran végez a szakképzetlen nő fárasztóbb munkát, s ez mégsem ér annyit, mint a koordináló, vagy felügyelő férfimunka. Gyárainkban is a munkásnőknek rendszerint férfi a munkavezetőjük. Tisztázatlan még az is bizonyos munkáknál, hogy miért értékeljük le őket eleve, ha tudjuk, hogy a nők fogják végezni, vagy fordítva. A munkásnő kollégája személyi jövedelmének átlagban körülbelül a 80%-át kapja. A gazdasági ágazatokban a helyzet mindig kedvezőtlenebb, mint a társadalmi, nem termelői vagy szolgáltatási területeken. A következő táblázat a női munkaerő személyi jövedelmének az ugyanazon képzettséggel rendelkező férfi kollégák szem. jövedelméhez viszonyított százalékarányát mutatja.⁶

Szakképesítés	Gazdaság %	Társadalmi szektor %	Összesen a JSZSZK-ban %
Egyetemi végzettség	83,0	83,0	84,0
Főiskolai végzettség	87,0	92,0	87,6
Középiskolai végzettség	85,0	92,0	87,0
Alsófokú végzettség	95,0	100,0	96,0
Magas szakképzettség	81,0	87,0	81,7
Szakképzett munkás	78,0	87,0	79,0
Félszakképzettség	88,0	91,0	88,0
Alacsony szakképzettség	80,0	99,0	88,0
Összesen	81,0	90,0	84,0

A nő társadalmi-politikai aktivitása

A női egyenjogúság nemcsak a termelés és a közvetlen munkafeladatok területére vonatkozik, hanem az öngazgatásban való részvételre is. Tanúi vagyunk azoknak a sikereknek, amit a női munkaerő foglalkoztatásában és az oktatásban fokozatosan elértünk, de a társadalmi-politikai aktivitás területén már gyengébb eredménnyel dicsekedhetünk. Márpedig az öngazgatás fejlődése megköveteli minden munkás, tehát a munkásnő bekapcsolódását is az öngazgatású döntéshozatalba. Ám ezen a téren is két akadállyal kell számolnunk. Az egyik az a felfogás, mely szerint „nem nőnek való politikával foglalkozni”, a másik pedig a munkásnők kisebb érdeklődése a társadalmi aktivitás iránt, a gyermekevelés és a háztartási munka megterhelése miatt. A nők részvétele a társadalmi-politikai munkában jobbára csak formális, hogy az öngazgatási, vagy társadalmi-politikai szerv struktúrája megfelelő legyen. A nők politikai és öngazgatási aktivitásáról legtöbb szó társadalmi-politikai szervezetekben: a Dolgozó Népek Szocialista Szövetségében és a Jugoszláv Kommunista Szövetségben esik. A DNSZSZ-nek Országos Választmány, majd a Szövetségi Képviselőház néhányszor már vitát szervezett a nők részvételéről a küldöttrendszerben, egyes öngazgatási szervekbe történő megválasztásukról stb.

A küldöttségek és küldött-testületek első választási periódusától, 1974-től kísérjük figyelemmel a helyzetet. A Szövetségi Káderpolitikai Koordinációs Bizottság 1977 júniusában, a nők társadalmi aktivitásának választmány, majd a Szövetségi Képviselőház néhányszor már vitát szervezett a nők részvételéről a küldöttrendszerben, egyes öngazgatási szervekbe történő megválasztásukról stb.

sőbb kapcsolódott be a vitába, hogy végül is 1978 márciusában a JSZSZK Képviselőháza határozatot hozzon a nők társadalmi tevékenységének és társadalmi-gazdasági aktivitásának alapvető irányvonaláról az öngazgatású társadalomban.⁸ Az említett viták megállapították, hogy a legsürgősebb feladatok a következő területeken várnak ránk: fokozni a nők részvételét a küldöttrendszerben, a vezetői funkciókban; fokozni a nők aktivitását falun; fokozni a nők tevékenységét a társadalmi-politikai szervezetekben.

A nő részvétele a küldöttrendszerben

A küldöttrendszer nálunk a munkásosztály közvetlen hatalmának megalósulását jelenti, dolgozóink döntéshozatala útján, a társadalmi-politikai közösségekben, a társult munka alapszervezeteiben (az öngazgatási szervezetekben) és a társadalmi-politikai szervezetekben. A társadalmi élet minden területén polgáraink és dolgozóink döntenek és érvényesítik érdekeiket, amihez fejlett politikai aktivitásra, öngazgatási tudatra van szükség. Hazánkban a nők is alkotó egyéniségekként tevékenykednek politikai és öngazgatási életünkben. Részvételük azonban nincs összhangban foglalkoztatásuk arányával és a társadalmi szükségletekkel. A statisztikai adatok azt mutatják, hogy tapasztalható ugyan némi előrehaladás a munkásnők fokozatos bekapcsolódásában küldöttrendszerünkbe, de ez még mindig elégtelen. Vajdaságban a küldöttségek 27,8%-a nő. Az öngazgatási szervek és közösségek küldöttségében 31,5%-os, a helyi közösségek küldöttségében 15,3%-os, míg a társadalmi-politikai szervezetek küldöttségében 20,6%-os a részvételük. Különösen kevés a nő az egyéni mezőgazdasági termelők küldöttségében. A társultmunka-szervezetekben ügyelnek legjobban a nők részvételére, habár a gyakorlatban ez is néha csak formáság. A községi küldött-területekben a küldöttek legmegfelelőbb aránya a társult munka tanácsában van. A küldöttek női tagjai legtöbbit a társult munka és a termelés területén érték el az egyenjogúság gyakorlásában. Munkakötelezettségüket végezve a nők könnyebben bizonyítanak a társadalomban és így hamarabb is jutnak elismeréshez is és társadalmi-politikai feladatokhoz is.⁹

Országos viszonylatban az 1947—78-as választási időszakban a nők részvétele csak 4%-kal nőtt meg. A küldöttségekben való részvételük 26%, ami természetesen elégtelen. Az egyes küldöttségeket figyelve, itt is a társult munka küldötteinél jobb a helyzet, ahol a 33,6%-os részvétel majdnem megfelel a foglalkoztatási aránynak. A helyi közösségek küldöttségében 1975-ben csak 6,7% nő volt, 1977-ben pedig, 7,2%.

A helyi közösségekben jelentős döntéseket hoznak: a területrendezés, kommunális szolgáltatások, játszóterek, bölcsődék, szervizek stb. sorsáról döntenek. Mindez közelről érinti a nőket, s ezért nem maradhatnak kívül a nők a helyi közösségek tanácsain vagy egyes bizottságain. Különösen falun jelentősek a helyi közösségek, mert általuk a háztartásbeliek

is bekapcsolódhatnak a társadalmi életbe — mégis csak minden harmincadik nő tagja itt egy-egy küldöttségnek.

1978-ban, a második választási időszak kezdetén némi javulást tapasztaltunk a küldött-testületek szerkezetében. Legtöbb községben átlagosan 4⁰/₀-os növekedést figyelhettünk meg a nők részvételét illetően. A köztársasági és tartományi képviselőházakban ez a javulás 3,5⁰/₀-os, míg a JSZSZK Képviselőházában a korábbi 42 nő helyett ezúttal 55-öt választottak. A föderációs küldöttségekben a férfiak részvétele 83⁰/₀-os volt, a nőké pedig csak 17⁰/₀-os. Az ún. bázisban tehát jobb a helyzet, mint a magasabb szintű társadalmi-politikai közösségekben. Mindent meg kell tennünk, hogy a helyzeten javítsunk, mert a megkérdezett nők 45⁰/₀-a szívesen vállalna társadalmi munkát és feladatot.¹⁰ A probléma okát tehát nem a nők szubjektív állásfoglalásában kell keresni, hanem azokban a tényezőkben, amelyek elvonják a nőt a nyilvános társadalmi élettől: a háztartás és a gyermekgondozás területén.

A nő megválasztása vezetői funkcióba

Mint említettük, a küldöttrendszer bázisában még található női vezető káder, a magasabb beosztásoknál azonban már csak elvétve. A szövetségi szervezetekben 37 nő van, a Szövetségi Végrehajtó Tanácsban pedig csak elvétve akad. Mivel a nők 35⁰/₀-a van munkaviszonyban, logikus tehát, hogy legalább az ügyvezető szervek tagjai legyenek. Mégis az adatok arról tanúskodnak, hogy a társultmunka-szervezetek ügyvezető szerveiben mindössze 5,5⁰/₀-os részvétellel találkozunk dolgozó nővel. Figyelemre méltó az is, hogy azokban a munkaszervezetekben, ahol aránylag sok a nő, az ügyvezető szervben szinte kizárólag férfiak dolgoznak.

Természetesen a helyzet köztársaságonként és tartományonként változik. A gazdaságilag és kulturálisan fejlettebb területeken hamarabb jut a nő vezetői tisztségbe. Például Szlovéniában a nők 10⁰/₀-a, míg Kosovo Autonóm Tartományban a 3⁰/₀-uk, Crna Gorában pedig mindössze 1⁰/₀-uk.¹¹

A táblázaton megfigyelhetjük, hogyan változik a nők részvétele az ügyvezető szervezetekben a társulási szintektől függően:

Nők ügyvezető szervezetben 1976-ban	%-ban
Társult munka alapszervezete	3,5
Munkaszervezet (tmasz-ok nélkül)	8,7
Munkaszervezetek (tmasz-okkal)	2,3
Összetett társultmunka-szervezet	2,6
Munkaközösségben	4,5
Összesen	5,5

Észrevehető, hogy a kisebb munkaszervezetek és dolgozói közösségek szívesebben választanak női ügyvezető szervezet, mint a nagy társulások.

A nők tevékenysége a társadalmi-politikai szervezetekben

Tradicionalisan alacsony a nők aktivitása a társadalmi-politikai szervezetekben, mivel azok tevékenységüket főleg munkaidő után végzik. Némi javulás észlelhető a társult munka területén, de ezt a tendenciát is növelni kell. A JK SZ XII. kongresszusának dokumentuma megállapítja, hogy a nők bekapcsolását a társadalmi-politikai életbe továbbra is komplex módon és sokoldalúan kell végrehajtani. Különösen jelentős feladat hárul a DNSZSZ-re a választások megszervezésekor, valamint a társult munka szervezeteinek káderbizottságaira az öngazgatási szervek működésében. Társadalmi-politikai szervezeteinknek ügyelniük kell, hogy minél több nő és ifjú lépjen be soraikba.

Megfigyelhető, hogy nőket főleg azokban a társadalmi-politikai szervezetekben aktivizálunk, ahol saját érdekükben kénytelenek harcolni, mint például, a Szocialista Szövetségben, a nőtanácsban stb. A társult munkában a nők még kiveszik részüket az egyes öngazgatási szervek munkájából, de már a társadalmi-politikai szervezetek alapszervezeteiben nehézkes a bekapcsolódásuk. A gyakorlat igényli a fokozottabb munkát a szakszervezeti alapszervezetekben, az ifjúsági szövetségben, de a JK SZ alapszervezeteiben is. Nem engedhető meg, hogy a kommunisták ne érezzék hatásukat ezen a téren is.

A nők részvétele különösen szövetségi szinten elégtelen. Egyes társadalmi-politikai szervezeteinkben a helyzet a következő:¹²

A társadalmi-politikai szervezetek testületeiben	nők száma	%-ban
JKSZ KB és Elnöksége	20	10,6
JDNSZSZ Szövetségi Választmánya és Elnöksége	50	17,6
JSZSZ Tanácsa és Elnöksége	33	19,8
JSZISZ Választmánya és Elnöksége	69	26,6
JNHHSZ Szövetségi Bizottsága és Elnöksége	13	9,3

1978-ban a társadalmi-politikai szervezetek legfelsőbb szerveiben szintén bírálni való volt a helyzet:

JKSZ KB Elnöksége	1 nő
JDNSZSZ Szövetségi Választmányának Elnöksége	

a JDNSZSZ 9 szakosztályának elnökei között	1 nő
JSZSZ Tanácsának Elnökségében	3 nő (31 tagú)
JNHHSZ Szövetségi Bizottságának Elnökségében	1 nő (22 tagú)
JSZISZ Választmányának Elnökségében	7 nő (41 tagú)

Végezetül tehát megállapíthatjuk, hogy szocialista öngazgatási rendszerünk jelentősen elősegítette a nők aktivizálódását, ám ennek jelenlegi szintjével távolról sem lehetünk elégedettek. „A nő egyenjogú helyzetéért folytatott harc osztálykérdés, stratégiai jelentőségű a KSZ számára. Részt képezi a munka felszabadításáért, a munkásosztálynak a társadalmi újratermelés folyamatában betöltött döntő szerepéért folytatott harcnak, valamint az emberi viszonyok humanizálásáért folytatott társadalmi harcnak. A KSZ ezzel kapcsolatos feladatait továbbra is komplex módon és sokoldalúan kell végrehajtani. A Kommunista Szövetségnek az elkövetkező időszakban ki kell harcolnia, hogy a nők minden szinten, a társadalom fejlődéséhez való hozzájárulásukkal összhangban fokozottabban bekapcsolódjanak a társadalmi döntéshozatal folyamataiba és fokozott tevékenységet kell kifejteni a nőkről alkotott maradi felfogások megszüntetéséért.”¹⁸

Jegyzetek

- ¹ JKSZ programja. Forum, 1972, 238. oldal
- ² Samoupravljanje i društvena nejednakost polova, Marksistička misao 4/81. str. 19.
- ³ Pokrajinska konferencija Socijalističkog saveza radnog naroda Vojvodine: Aktuelna pitanja društvenog položaja i uloge žena u SAPV. Újvidék, 1981 decembere
- ⁴ Statistički godišnjak Jugoslavije. 1980, 428, 429.
- ⁵ Materijal PK SSRNV — Aktuelna pitanja društvenog položaja i uloge žena u SAP Vojvodini — Novi Sad, decembar 1981.
- ⁶ Statistički bilten 1981, SZS Beograd, maj 1980. Čist lični dohodak po radniku prema stepenu stručne spreme za rad na radnom mestu i polu za 1976.
- ⁷ Ostvarivanje društveno usvojenih stavova kadrovske politike u odnosu na izbor žena i neposredni zadaci u predizbornoj aktivnosti — című anyag.
- ⁸ Rezolucija o osnovnim pravcima društvenog delovanja na unapređenju društveno-ekonomskog položaja i uloga žena u socijalističkom samoupravnom društvu.
- ⁹ Az adatokat az 1978-ban Újvidéken megjelent Funkcionisanje i ostvarivanje delegatskog sistema c. tudományos kutatómunkából vettük.
- ¹⁰ Informacija o rezultatima izbora žena u organe i organizacije federacije u 1978. god.

- ¹¹ Marksistička misao 4/81. Aleksandra Mitrović felszólalása a tanácskozáson, 1981. március 7-én, 36—41. oldal
- ¹² Ugyanott, 40. oldal
- ¹³ A JKSZ XII. kongresszusának dokumentuma, Belgrád, 1982. április 16., 16. oldal

Rezime

Zaposlenost žene i njeno učesće u društvenom odlučivanju

Prema marksističkom konceptu, pitanje uloge i položaja žene u društvu treba rešavati najpre u procesu proizvodnje. Ravnopravnost žene sa muškarcem treba da se ostvari prvo u sferi rada, zatim u povoljnoj raspodeli poslova u porodici i oko dece.

Naša društvena praksa pokazuje da smo postigli vidne rezultate u novijem ravnopravnijem uključivanju žene u proces proizvodnje i tok samoupravljanja, međutim rezultati još uvek nisu zadovoljavajući. Najpre, pojavljuju se teškoće oko zapošljavanja žene, koja bira profesiju, posao, vreme i mesto rada, prema potrebama porodice i dece. Zatim, ako se zaposlila, radnica je još više opterećena i obavezama na radnom mestu i kućnim poslovima što ne sme zapostavljati. Neadekvatna preraspodela poslova u okviru porodice i nedovoljna pomoć društva još uvek izražavaju problem preopterećenosti žena. Pored objektivnih ograničenja, što izaziva nedovoljna društveno-ekonomska razvijenost našeg sistema, tu su i subjektivne kočnice: tradicionalna shvatanja o ulozi žene pretežno u okviru porodice, predrasude da žena ne treba da se bavi javnim, društvenim delatnostima, politikom itd.

Statistički podaci pokazuju da oko 34% zaposlenih su žene, ali mnogo manji deo njih učestvuju u procesu društvenog odlučivanja, a još manje u društveno-političkim organizacijama. Struktura delegacija od 1974. godine, već idućeg mandatnog perioda (1978. god.) se poboljšala za 4% u korist žena, međutim to nije zadovoljavajuće. Posebno se ističe potreba da se žena aktivira na sledećim poljima društvenog života:

- u delegatskom odlučivanju i na rukovodećim funkcijama,
- u društvenim aktivnostima na selu,
- u društveno-političkim organizacijama.

Resumee

Die Beschäftigung der Frau und ihr Anteil in den gesellschaftlichen Beschlussfassungen

Laut den marxistischen Konzept, soll die Rolle und Lage der Frau in der Gesellschaft zuerst in dem Produktionsprozess gelöst werden. Die Gleichheit der Frau mit dem Mann soll zunächst in der Arbeitssphäre erzielt werden und dann in einer besseren Verteilung der Arbeit, in der Familie und um den Kindern.

Unsere Gesellschaftspraxis bestätigt, dass wir grosse Erreignisse in der Gleichstellung der Frau im Produktionsprozess und in der Selbstverwaltung, erzielt haben, diese Ergebnisse jedoch noch nicht zufriedenstellend sind. Zunächst melden sich Schwierigkeiten bei der Beschäftigung der Frau, die Profession, Arbeit und Arbeitsplatz sucht und Arbeitszeit, die der Familie und den Kindern entspricht. Weiterhin, wenn sie beschäftigt wurde, ist sie mit den Aufgaben in der Arbeit und den Arbeiten in der Familie, die nicht vernachlässigt sein dürfen, überbelastet. Die ungleichmässige Verteilung der Tätigkeiten in der Familie und die ungenügende Hilfe der Gesellschaft, unterstreichen das Problem der Überbelastung der Frauen. Ausser der objektiven Schranken, die der gesellschaftlich-ökonomischer ungenügender Entwicklung unseres Systems folgen gibt es auch subjektive Hemmungen: traditionelle Auffassungen über die Rolle der Frau, vorwiegend im Rahmen der Familie; das Vorurteil, dass die Frau sich nicht mit öffentlichen gesellschaftlichen Betätigungen — mit der Politik — beschäftigen soll usw.

Die statistische Daten beweisen, dass etwa 34% der Beschäftigten, Frauen sind, jedoch dass sich viel weniger im Prozess der gesellschaftlichen Beschlussfassung und noch weniger in den gesellschaftlich-politischen Organisationen mitwirken. Die Struktur der Delegationen vom Jahr 1974 hat sich schon in der nächsten Mandatsperiode (1978) um 4% für die Frauen verbessert, dass ist aber noch immer nicht genügend. Es wird besonders unterstrichen das sich die Frauen in deren Bereichen des gesellschaftlichen Lebens, beschäftigen sollten wie:

- in der Beschlussfassung der Delegationen und führenden Funktionen
- in den gesellschaftlichen Aktivitäten in den Dörfern
- in den gesellschaftlich-politischen Organisationen.

Biacsi Mária

A DOLGOZÓ ANYA SZEREPKONFLIKTUSA

Mottó: A család az emberi társadalom alapsejtje, az együvé tartozás, a munkamegosztás, a humanizmus, az öröm, a kreativitás, a gyermekek ego ideáljának a generátora. A család híd a társadalom és a személyiség között, a szocializálódás és a kulturáció hordozója, mert a család formálja a személyiség következő elemeit: a fundamentális emberi képességeket és szükségleteket; bizonyos pszichoszociális sajátosságokat és meghatározott társadalmi szükségleteket, de ugyanakkor a fontos személyi tulajdonságok, vagyis az individuum formálója is a család.

Városainkban a család nagy változásokon megy át. Írásom célja utalni a változásokra és átfogóan feldolgozni a dolgozó anya szerepkonfliktusának kérdését. A változások a következők: csökkent a népszaporulat; lazább a család és a rokonság közötti kapcsolat; csökkent a család és háztartás tagjainak létszáma; növekszik a családtagok foglalkoztatottsága, s ezzel a női munkaerő foglalkoztatása is; demokratizálódott az oktatási rendszer és ez jelentős változásokat eredményez a gyermekek szociális-gazdasági helyzetében.

Teljes értékű felmérések és vizsgálatok hiányában feltételezhetjük csupán, hogy a családi élet formái vidékenként is nagy különbségeket mutatnak. Evidens a patriarchális családi viszonyok jelenléte, ami elsősorban a szülő és gyermekek egymás iránti kötelezettségében, a nevelésben, a tekintélytiszteletben nyilvánul meg. Városi környezetben a család és tagjai a változásokat többféleképpen élik át. A család védő szerepének gyengülése a válások számának növekedését, a szociális értelemben patológikus viselkedési formák megjelenését, a tekintélytisztelet gyengülését és a nemzedékek ellentétét eredményezi. Ilyen szinten és körülmények között alakul ki a dolgozó anya szerepkonfliktusa.

Századunk folyamán a nő társadalmi helyzete — amit elsősorban a társadalmi-gazdasági viszonyok fejlettségi foka határozott meg — a

gyökeres változások sorozatán ment keresztül. Ezek közül az egyik legfontosabb, hogy mind több nő kész arra, hogy összekösse házon kívüli munkáját és családi kötelezettségeit.

A munkakörülmények és az egyéb munkahelyi feltételek időközben megváltoztak, a nő képességeihez igazodtak. Az ipari termelés mind kevesebb fizikai erőfeszítést igényel, de annál több pszichikai képességet a termelési folyamat egyes fázisainak figyelemmel kísérésére és ellenőrzésére. Rövidebb lett a munkanap, javultak a lakás- és életkörülmények, a gyermeknevelés és oktatás feltételei, nőtt az általános egészségügyi kultúra szintje stb., kedvezőbb lehetőségek vannak a nő szélesebb körű bekapcsolódására a termelési folyamatba.

A nő szerepét a két háború között kettősség és a férfiakkal szembeni egyenlőtlen helyzet jellemezte. A szocialista forradalom gyökeres változásokat eredményez a nő társadalmi-politikai helyzetében is. Jogi vonatkozásban kiegyenlítik a férfiakkal, de „a nő igazi emancipációja elsősorban a gazdasági emancipációval valósul meg, olyan lehetőségek biztosításával, amelyek szavatolják egyéniségének kibontakozását anyagi biztonságát és egyenrangúságát a családban és társadalomban egyaránt.”¹ Mindez pedig oly módon valósul meg, hogy „a nő emancipációja ne veszélyeztesse a házasság harmóniáját és a házastársak közötti viszonyt”². A nő bevezetése az ipari tevékenységbe csak *előfeltétel* a nő mint kreatív emberi lény emancipálásának.

Nem téveszthetjük szem elől, hogy a mai életkörülmények közepette a nő szerepköre olyan összetett, hogy az élet reprodukálása; vagyis biológiai szerepe mellett az anyagi újratermelésben is részt kell vennie. Éles ellentétek jelentkeznek a nő háziasszonyi szerepe és professzionális, azaz munkahelyi szerepe között.³

Feltételezem, hogy ez az ellentét erősebb azoknál a nőknél, akiket felsőbb, magasabb szükségletek motiválnak a házon kívüli munkára, mint pl. a hivatás, a szakmában való előrehaladás, az emancipáció. Ezek a nők igazán szükségét érzik a munkának mint kreatív tevékenységnek, tudásuk, képességeik kibontakoztatásának a termelésben. A szerepellentét „kisebb, amikor a nő kizárólag gazdasági okokból áll munkába”.⁴ Ezért szükségesnek tartom megvizsgálni, milyen és mekkora a munkaviszonyban lévő nők kötődése hivatásukhoz-foglalkozásukhoz, hogy a két szerepkör közötti viszonyra ilyen szempontból is rávilágítsak. Az anya és a dolgozó nő szerepe a munkahelyi feltételekhez és a családi életkörülményekhez igazodik.

„A nő gyárban, üzemben, hivatalban, iskolában, kórházban, üzletben, üzemi konyhán napi hat—nyolc—kilenc órát dolgozik. Ez egy műszak. Aztán hazamegy, és elkezd az otthoni munkát. Illetve már hazafelé menet elkezd, s folytatja, míg le nem fekszik. Ez a második műszak. A két műszak között a hasonlóság: mindkettő munka, és mindkettő teljesen igénybe veszi az embert.

Az első műszakot családja jobb anyagi helyzetéért vállalja a nő. A második műszakot családja jobb közérzetéért. A két műszak között a

különbség: az első műszak kezdetét blokkolás, jelenléti ív aláírása jelzi; a második műszak kezdetét az első műszak vége. Az első műszak napi hat—nyolc—kilenc órát tart; a második műszak végkimerülésig. Az első műszakban öt-hat naponként van egy-két pihenőnap; a második műszakban nincs pihenőnap. Sőt, a második műszak végezhető este, éjszaka és hajnalban is, előnye, hogy nincs időhöz kötve. Az első műszakért fizetés jár és szabadság; a második műszakért nem jár semmi, még köszönet sem.”⁵

Szemmel látható tehát a nő kettős megterhelése. Ezt a jelenséget az alábbiakban a következő mutatókkal érzékeltetem: mennyi időt tölt a dolgozó nő-anya a munkaszervezetben anyagi javak szerzése és személyiségének, kreativitásának teljesebb kibontakoztatása céljából. Ez újabb problémát vet fel, hogy jut-e ideje otthonára és a családjára, illetve marad-e szabadideje. Más szóval a kérdés így is megfogalmazható: Az anya munkában állásával csökken-e anyai szerepének ellátása? Meg kell állapítani, hogy milyen mértékben tudja a feleség és egy kisgyermek anyja a családban ellátni mindkét szerepkört, mennyire elégedett egyfelől munkájával és önmagával mint dolgozóval, és mennyire elégedett önmagával a feleség és anya szerepében? Ha létezik szerepkonfliktus, milyen formában jelentkezik? Érti-e a nő, hogy munkahelyi elfoglaltsága miatt a család és gyermekei kárt szenvednek, hogy ő maga — mivel nincs elég ideje — rendetlen vagy kimerült? Elsőbbségben részesíti-e valamelyik szerepét, és ha igen, melyiket, és mivel magyarázza ezt. Miért állt munkába? Munkájában egyéb motívumok is közrejátszanak, vagy felmondana munkahelyén, ha férje szolid jövedelmet biztosítana a család eltartására? Egyedül viseli-e a háztartási gondok terhét vagy családon belül egyenlően osztják meg a feladatokat?

Munkámban igyekszem megvilágítani a kérdést, hogy van-e ellentét a dolgozó nő és anya, az anyai szerep és a gazdasági tevékenység között.

Feltételezésem szerint a nő akkor lesz anyai szerepének tudatában, ha érzékeli a különbséget, eltérést anyai szerepének betöltéséről alkotott elképzelései és a konkrét megvalósítás között. Érti, hogy anyai feladatait nem látja el teljesen, mert gyermekei kárt szenvednek munkahelyi elfoglaltsága miatt, hogy kettős megterhelése miatt nincs kellő befolyással gyermekeire, vagy mert megítélése szerint nem fordít elegendő időt a házi munkák elvégzésére és gyermekei nevelésére. A szerepkonfliktus tudatos elmélyítésében — véleményem szerint — ugyancsak közrejátszik a nő és családtagjainak negatív viszonya az anya foglalkoztatottsága iránt. A termelésben való foglalkoztatottság iránti pozitív viszonyulás kedvez a konfliktus áthidalásában.

Feltevéseimet a továbbiakban tények és vizsgálatok elemzésével próbálom igazolni.

„Dolgozónak lenni” (mindenekelőtt az alacsony képzettségű háziasszonyok számára) előrelépést jelent a társadalmi ranglétrán. A nő munkája ily módon társadalmilag is értékelt és elismert lesz a személyi jövedelem, és évi szabadság, a nyugdíjjogosultság révén (hogy a többi tár-

sadalmi juttatást mint az egészségügyi biztosítást, születési szabadság stb. ne is említsük). A nő tudja, mit várnak el tőle munkahelyén, és az elvárásoknak igyekszik eleget tenni. Ha a nőnél szerepellentét jelentkezik, tudatába jut annak, hogy munkahelyi feladatainak olybéli ellátásában, ahogyan azt ő szeretné, *korlátozva van*, akár a kedvezőtlen munkafeltételek miatt, vagy a magas normák, az ellenőrzése alá eső munkagépek nagy száma miatt stb. Amennyiben ezekhez társul még az, hogy munkahelyén sem tud előrehaladni, magasabb beosztásba kerülni, ha munkahelyével elégedetlen, szükségszerűen jelentkezik a munkából való kilépés vágya, vagy a munkahelycsere iránti igény.

Ilyen komplex jelenség, mint az anya és a dolgozó nő szerepkörének ellentéte közvetlenül nem szembetűnő (és nem mérhető). Hogy mégis konfliktusról van szó, azt a nő munkakörülményeinek figyelmes elemzésével és életkörülményeinek vizsgálatával állapíthatjuk meg. Ezért is fontos a továbbiakban a kutatás tárgyának szempontjából részletezni a problémát: *a dolgozó anya szerepkonfliktusát*. A nő szerepkörének konfliktusai ugyanis csak az ellentétek megnyilvánulási formái által vizsgálhatók, mivel az ellentéteket — amelyek elsősorban pszichikai természetűek —, a nő átéli.

A konfliktus átélésének *szubjektív* szférája mellett a kutatók figyelmét az ellentétek *objektív* megnyilvánulási formái is felkeltették. Ezeket a dolgozó nőnél — anyánál a *mindkét szerepkörből adódó feladatok nem teljes elvégzése* váltja ki, vagyis a munkahelyi és az otthoni, anyai feladatok nem teljes elvégzése. Esetünkben az ellentét olyan folyamat, amelyben egyik tevékenység végzése akadályozza a másik végzését.”⁶

Szabadkán, a Március 8-a Harisnyagyárban végeztem empirikus-szociológiai kutatásaimat 1972. július 1. és 1973. november 1. közötti időszakban. Statisztikailag arányosan csoportosított 100 válaszadó vizsgálati alanyom volt. A kutatás alapegységét a dolgozó nő, legalább egy kisgyermek anyja képezte, aki városi környezetben él. A csoportosítás elemeiként az alábbi szempontokat vettem:

a) *A munkásnő szakképzettségét*, mégpedig úgy, hogy a vizsgált alanyok felét szakképzetlen, vagy félszakképzettségű nők alkották, míg másik felét szakképzett és magas szakképzettek.

b) *A jellegzetes „harisnyakészítő” mesterségeket*: harisnyakötőnő, harisnyavarrónő, takarítónő, harisnyaformázó és ellenőr.

c) hogy az anyának legalább egy kiskorú gyermeke legyen,

d) hogy városban lakjon.

Az adatgyűjtési módszerek közül az interjút, a résztvevéses megfigyelést és a munkaszervezet archívumanyagának használatát alkalmaztam. Állíthatom, Milić professzor nem ok nélkül mondta, hogy a participációs obszerváció „kétséget kizáróan a szociológiai adatgyűjtés legnehezebb formája”.⁷ A harisnyagyártás folyamatának átélése a szigorúan meghatározott megfigyelési terv szerinti egyidőben történő megfigyelés, a begyűjtött adatok mindennapi rendszerezése és egyéb körülmények sokáig emlékeztetése maradnak, mint értékes metodológiai tapasztalat.

A vizsgálat által bebizonyosodott, hogy az ellentétek jelentkezésének feltételeit a következő tényezők alkotják:

1. *A nő kimerültsége a munkában.* A nő ugyanis elérte, hogy „a férfiakkal egyenrangú feltételek mellett kapcsolódhat be a társadalmi munkamegosztásba”, de természeti sajátosságai, pszichofizikai konstrukciója következtében — és nagymértékben a családon belüli megterhelése miatt — a nő kimerül munkahelyén. A kimerültség foka magasabb az idős nőknél — 40 éven felül — akik több mint 10 évet töltöttek munkában — ezek 71,4 százaléka kimerült. Amíg gyökeresen nem tesszük humánusabbá a munkakörülményeket, nem számíthatunk arra sem, hogy csökken a kimerültség, amely kedvez a szerepkonfliktus fellépésének.

2. *A férj, s gyakran a gyerekek sem veszik szívvesen az anya elhelyezkedését.* A férfiak többsége ugyanis még mindig úgy vélekedik, hogy „az asszonynak a házban a helye”. Különösen a fiatal dolgozó nők vannak annak tudatában, hogy férjük negatívan viszonyul a gyárban végzett munkájuk iránt. Az idősebb munkásnők iskolás gyermekei az esetek 21,4 százalékában nem értékelik azt, hogy anyjuk a harisnygyárban dolgozik. Az anya, aki tisztában van legközelebbi családtagjainak az ő gyári munkájáról alkotott véleményével két tűz közé kerül: elhagyni a munkahelyet, vagy tovább dolgozni, mert személyi jövedelmének hiányában legközelebbi hozzátartozói nélkülöznének.

3. A dolgozó nő és az anyai szerep közötti ellentét megjelenésének kedvez az is, ha a nőt *kizárólag gazdasági okok motiválják az elhelyezkedésre.* Már Evelyne Sullerot felhívta a nyilvánosság figyelmét arra, hogy a szegénység és nem az ambíció vitte a nőket a munkaerő piacára...⁸ Kvantitatív analízissel megállapítottam, hogy az esetek 78,8—100 százalékában az anyagi helyzet volt a nők munkába állásának motívuma. Vajdaság északi vidékén a munkás- és földművescsaládokban a nők szükségből, vagy a magasabb életszínvonal biztosítása miatt álltak munkába. Csak a megkérdezettek 13,3 százaléka vállalt azért állást, mert az iskola befejezése után ezt természetesnek találta. Foglalkozását a megkérdezettek többsége nem tartotta hivatásnak. A szerepkonfliktus, túlterheltség, a tulajdon külső, a gyermekek és a férj elhanyagolásának formájában jelentkezett.

A konfliktust kiváltó okok feltérképezése után a következő lépés a vizsgálat tárgyában az *ellentét megnyilvánulási formáinak feltárása.*

I. A szerepkonfliktus abból is nyilvánvaló, hogy a megkérdezettek többsége szerint *gyermeküknek kára származik abból, ha anyjuk munkaviszonyban van.* Ez fokozottabban vonatkozik a két-, vagy többgyermekes, valamint a 30—40 év közötti anyákra. A többgyermekes anyák 71,8 százaléka állítja, hogy gyermekei hiányt szenvednek, a 30—40 éves nők 61,3 százaléka is ugyanezen a véleményen van. Ezek a gyermekek a következőkben szenvednek hiányt:

a) *Hiányzik az anya gondoskodása és nevelése.*

b) *Az anya személye különösen azokban a családokban hiányzik, ahol a gyermekek hét évnél idősebbek.*

c) *A gyermek rendszeres napi életritmusa* mindenekelőtt a két vagy többgyermekes családokban sínyli meg az anya távollétét (az esetek 25,6 százalékában).

A gyermekek tehát hiányt szenvednek. A megkérdezettek többsége ebből leszögezi, hogy:

II. *Az anya munkahelyi foglalkoztatottsága negatívan hat a gyermekek nevelésére.* Eseteinkre jellemző, amit Zagorka Golubović mond már idézett könyvében. „Csak azt vesszük figyelembe, hogy megváltozott az anya szerepe, és hogy kevesebbet van otthon.” Vizsgálatunk alanyai nincsenek tisztában a *gyermeknevelés* fogalmának jelentőségével. Úgy vélik, hogy az anya otthoni jelenléte, vagyis a gyermekek idejében történő étkeztetése, öltöztetése és felügyelete önmagában is a nevelés egy magasabb szintjét jelenti. Közben meg is feledkeznek arról, hogy a nevelés a személyiség formálásának igen összetett folyamata és fontos követelménye a gyermek egyéni képességei kibontakoztatásának, szociális érzelmei kifejlődésének. Következésképp, ha a munkaviszonyban lévő anya kevesebb időt tölt otthon családjá, gyermekei körében, a gyermekek ezt meg is sínylik. Az alábbi táblázatban vázolom, hogy milyen életkorú és milyen iskolai végzettségű anyák véleménye szerint hat foglalkoztatottságuk negatívan gyermekeik nevelésére.

1. táblázat

A foglalkoztatottság befolyásolja a gyermek nevelését:

A válaszadók életkora			Iskolai végzettség		A gyermekek száma	
18—30	30,1—40	40,1	*	**	1	1
76,82	81,6	78,7	72,7	82,3	80,3	71,8

* általános iskoláig

** szakmunkásképző, magasszakképzetség, középiskola vagy gimnázium

Esetünkben a képzettségi szint közötti kis különbség (a JSZSZK iskola-rendszerének skáláján mindössze egy fok) is határozottabban juttatta kifejezésre, hogy az anya foglalkoztatása kedvezőtlenül hat a gyermeknevelésre. De még így is elmondható, hogy az alacsony képzettségi szint nem befolyásolja különösebben az embereknek a foglalkoztatásról és nevelésről alkotott véleményét. Az anyák foglalkoztatottságuknak a gyermekeik nevelésére gyakorolt rossz hatását a következőkkel indokolták:

1. Az anya kevés időt tölt gyermekével és nem neveli kellő mértékben (31—40 éves nők 37,8 százaléká).

2. Akik az anyát helyettesítik, másképpen nevelik a gyereket, mint ahogyan azt ő szeretné. Ilyen feleletet többnyire a 18—30 életév közötti anyák közül adtak (25,5 százalék).

3. Mivel a gyerek keveset van anyjával, így el is idegenedik tőle — panaszkodnak ugyanezek az anyák (18,2 százalék).

4. A gyerekek ki vannak téve az utca rossz hatásának (40 éven felüli anyák 21,5 százaléka).

Nem téveszthetjük azonban szem elől azt sem, „hogy a család nevelési funkciójában történelmileg változás következett be, mert az ismeretközlés teljes súlyától a család megszabadult, azt átvette az iskola, újabban segít ebben az óvoda és a bölcsőde is.”⁹ Vizsgált eseteinkre ugyanakkor ez nem vonatkozik, mivel mindössze hét gyerek van napköziben addig, míg anyja dolgozik. Ennek egyik oka a véletlen is. A harisnyagyárban ugyanis kevés olyan anya van, aki munkahelyi beosztásánál fogva mindig délelőtt dolgozik, a gyermekintézmények pedig délután és éjszaka zárva vannak. Érthető tehát, hogy az itt dolgozó anyák elsősorban a szomszédokra, nagyapákra és nagymamákra támaszkodnak, rájuk bízzák gyermekeiket, amíg maguk dolgoznak.

Az a felfogás, hogy az anya foglalkoztatottsága kedvezően hat a gyereknevelésre, elsősorban a többgyermekes anyákra jellemző. Véleményüket elsősorban gazdasági okokkal magyarázzák. Úgy vélik, hogy az anya foglalkoztatottsága hozzájárul a gyerek jobb anyagi ellátásához és ilyenképpen a foglalkoztatottság a gyermeknevelés szempontjából pozitív (így vélekedett 7,7 százalék). Szerintük fontos az is, hogy munkahelyükön az anyák egymás között kicserélhetik nevelési tapasztalataikat (5,1 százalék), továbbá ha az anya dolgozik, a gyerek rendszeret és munkaszokásokat tanul, mert anyja mint eszménykép jelentkezik (a megkérdezett 31—40 éves nők 16,2 százaléka volt ezen a véleményen). A megkérdezettek egyetlen kategóriájában sem szerepelt 10 százaléknál nagyobb arányban az a nézet, hogy az anya foglalkoztatottsága semmilyen hatással sincs a gyermeknevelésre.

III. *Kevesebb gyerek, mint amennyit szerettek volna.* A válaszokból az tűnik ki, hogy a foglalkoztatottság miatt nem születtek többen. Ez különösen a 31—40 év közötti nőkre vonatkoztatható (az esetek 32,2 százalékában).

IV. A szerepkonfliktus jelentkezésének egy másik oka, hogy a *nőket vajmi kevés tényező motiválja arra, hogy mindenekelett jó dolgozók legyenek.* Róluk nem mondható el, hogy „a hivatás a modern emberi lét leglényegesebb tényezője.”¹⁰ Ugyanis a fiatal nők, akik tíz évnél rövidebb munkakorral rendelkeznek az esetek 53,3 százalékban mindenekelett arra törekszenek, hogy jó anya és feleség válják belőlük, ami megítélésük szerint sikerül is nekik. Legtöbbjük (60 százalékuk) elfogadta az anyá és a pénzkereső-gazdálkodó családtag kettős és egyenrangú szerepét.

Felfedezhető bizonyos törvényszerűség arra vonatkozóan, hogy a megkérdezett személyek munkahelyi jellegzetesség és életkor szerint a kettős szerep közül melyiket tartják fontosabbnak. A fiatal nők (az első életkori kategóriából) az otthoni, anyá és feleség szerepüket részesítik előnyben. Lásd ezzel kapcsolatban a 2. számú táblázatot.

Anyai szerepét vagy munkaköri feladatát részesíti előnyben —
a jellegzetes harisnyagyári foglalkozások szerint

Jó szeretne lenni mint...	A jellegzetes foglalkozások és életkor szerint kimutatva														
	kötőnők			varrónők			ellenőrök			formázók			párosítók		
	a	b	c	a	b	c	a	b	c	a	b	c	a	b	c
feleség — anya	41,9	2,2	3,5	42,4	11,8	6,0	50,0	—	10,0	53,8	—	—	30,8	15,4	—
munkásnő	3,2	—	—	3,0	—	—	10,0	—	—	7,7	7,7	7,7	—	7,7	—
egyik is másik is	6,5	32,3	9,7	11,8	15,0	9,0	10,0	10,0	10,0	—	15,4	7,7	7,7	30,7	7,7
összegezés	100,0 n = 31			100,0 3 = 33			100,0 n = 10			100,0 n = 13			100,0 n = 13		

Jelmagyarázat: a = 18—30 év között
b = 31—40 év között
c = 40 éven felül

Érdekes talán megemlíteni, hogy valamennyi foglalkoztatott közül a harisnya formázók szeretnék legjobban ellátni anyai szerepüket. A mélyrehatóbb elemzés után bebizonyosodott, hogy amennyivel nehezebb ellátni a munkahelyi feladatokat, vagyis minél inkább kimerül a munkahelyén az anya, annál fontosabb neki, hogy jó szülő és feleség legyen. (A gyári munkavégzés közben a kötőnők 78,8 és a formakészítők 84,6 százaléka elfárad.)

V. A szerepkonfliktus — sorrendben ötödik — kiváltó okaként tüntethetjük fel azt is, hogy sok dolgozó nő — *anya felmondaná állását, ha férje eleget keresne a család ellátásához*. Kérdéseimmel, mint amilyenek: felmondaná-e munkahelyét terhesség, gyermeknevelés, a férj magasabb jövedelme esetén vagy egyáltalán nem mondana fel munkahelyén, azt szerettem volna megtudni, milyen okokból és milyen intenzitással kötődnek a dolgozó anyák munkahelyükhöz, mennyire „verték gyökeret” a termelőmunkában. A válaszok alapján az derült ki, hogy közülük kevesen hagynák ott munkájukat az elsőként említett két ok miatt. (Elsősorban a fiatal munkásnők, akik 10 évnél rövidebb ideje dolgoznak, hagynák el munkahelyüket, ha még egy gyermeket szülnének.) A kötőnők, talán a gyárban végzett nehéz munka miatt szívesebben szentelnék idejüket gyermekeik nevelésének, méghozzá az esetek 9,1 százalékában. A sorrendben harmadik alternatíva, vagyis „ha a férjnek magasabb jövedelme lenne” kapta a legtöbb szavazatot. A legtöbb kötőnő, ellenőrzőnő, alacsonyabb képzettségű munkásnő és a rövidebb munkakorral rendelkezők legtöbbször döntött úgy, hogy felmondaná állását, ha férje több pénzt hozna a házhoz. Ők úgy vélekednek, hogy „az anyának — ideális körülmények között — a házban, a családban a helye, a gyermekei mellett és nem a gyárban”. Az utolsó alternatíva, miszerint semmi áron sem mondana fel munkahelyén, mégis sok munkásnő fogadta el. A megkérdezettek nem kevesebb mint 48 százaléka. Természetesen nem szabad ezt úgy értelmeznünk, mint a hivatás iránti, a gyári munka iránti abszolút motivációt, mert közülük is 14,5 százalék elhagyná a gyári munkát, ha a társadalom segítené; például ha férje a családtagok után külön juttatásban is részesülhetne.

VI. A szerepkonfliktus kiéleződésének egyik oka az is, hogy a dolgozó nőnek kevés a szabadideje, mert azt is a házi munka tölti ki, noha a szabadidőt ők is szívesebben töltenék házon kívül. Az alábbiakban kvalitatív szempontból vizsgáljuk a szabadidő eltöltésének különböző formáit, elsősorban a szabadidőt mint „kötetlen” tevékenységet. Először is osszuk fel az időt három részre, ahogy J. Dumazedier tette:¹¹

1. munkaidő,
2. félszabadidő,
3. szabadidő.

Vizsgálódásunk tárgya szempontjából fontos idézni, mit is ért Dumazedier a félszabadidő fogalma alatt. „A félszabadidős tevékenységnek legalább négy kategóriáját különböztethetjük meg:

- a) olyan szabadidős aktivitás, amelynek az egyén részese és bizonyos

anyagi haszna is van belőle: mechanikus munkák, vagy más kisebb munkák elvégzése a szomszédok részére, hasznot hozó halászat, pénzért sportolás, zenélés stb.;

b) félig anyagi hasznot hozó, félig rekreatív házi tevékenység: kertészet, apróbb munkák végzése, háztáji állattenyésztés;

c) félig nevelő célzatú, félig szórakozást szolgáló családi aktivitás: házi feladatkészítés-segítés, játékok a gyerekekkel;

d) dísz tárgykészítés a saját, vagy a család szükségleteire, barátoknak, ismerősöknek . . .¹²

Elfogadva a félszabadidő kategóriát és ennek definícióját, nézzük meg, hogy az anketában részt vevő munkásnők körében melyik félszabadidős aktivitás a leggyakoribb:

a) nincs,

b) sertés tenyésztés a családok 3 százalékában, kertészet 63 százalékában, meszelés 58 százalékában,

c) a munkásnők 35,5 százaléka a családi aktivitás legtipikusabb formájának a gyerekekkel való időtöltést nevezte meg,

d) kézimunkával a megkérdezettek 11 százaléka foglalkozik, két százalékuk varr a családtagoknak.

3. számú táblázat

Hogyan szeretnék a munkásnők eltölteni a szabadidejüket és félszabadidejüket — a legtipikusabb formák

A félszabadidő eltöltésének formái	Tipikus %	Törekvés vágy %
a gyerekekkel	35,5	16,0
kézimunkával	18,0	1,0
egyéb	2,0	4,0
összeg:	48,5	41,0

Szabadidő formák:

tv-nézés	18,0	1,0
pihenés, alvás	8,5	12,0
olvasás	6,5	13,0
kirándulás	4,0	15,0
szórakozni jár	1,0	16,0
egyéb formák	1,5	2,0
nincs szabadideje	12,0	—
összeg	51,5	59,0
végösszeg	100,0	100,0

A táblázat taglalja a félszabadidő és szabadidő eltöltésének tipikus formáit százalékban kifejezve, valamint azt is, hogy a munkásnők mivel, hogyan szeretnék eltölteni idejüket. A vágyak a tényleges szabadidő különböző formái felé hajlanak.

Már érintettük a szabadidő eltöltésének kérdését, amelyet a szabadidő alábbi három funkciójának dominanciája *a priori* meghatároz:

1. A szabadidő egyik „funkciója a *pihenés*, hogy visszanyerjük munkavégzési képességünket. A szabadidő megszünteti a fáradtságot és ilyen értelemben az idegrendszeri és fizikai károsodást, amelyet a munkavégzés és a munkával járó feszültség okozott.”¹³ Formái a *pihenés és alvás*.

2. „*Unaloműző*” funkciója is van a szabadidőnek. Formái a *tv-nézés*. „A televízió segítségével a nézőnek lakásában is lehet vizuális élménye és nem muszáj moziba mennie, hanghatásaival pedig a tv a rádiót is helyettesítheti.”¹⁴ *Kirándulások* — mindenekelőtt az autóval rendelkező családok szabadidő eltöltésének formája. „A városon kívüli autós kirándulás a városi családok milliói számára a rekreáció egyik fő formája.”¹⁵ *Szórakozás*: rokon látogatások, barátok meglátogatása, vendéglőbe, moziba — ritkán — színházba járás, séta a városban. *Hobbi*, esetünkben kézimunka, gyakran szerepel a megkérdezettek körében mint a szabadidő eltöltésének formája (kötés, horgolás, hímzés stb.).

3. *Személyiségfejlesztő* funkció, amelynek különösen aktív álláspontok kialakításában van szerepe az egyén-egyen, egyén-társadalmi csoport és egyén-társadalom vonalon. Az *olvasás* igen elterjedt formája a szabadidő eltöltésének. „A városi emberek olvasmánya igen csak különböző, nem csak könyvekről, újságokról, hetilapokról, folyóiratokról van szó.”¹⁶ Ezen a helyen említeném meg a családi könyvtárakra vonatkozó adatokat. (Családi könyvtárnak tekinthető az a könyvvállomány a családban, amely száznál több kötetet tartalmaz, mégpedig szépprózát és szakkönyvet.) Ankéntal felölelt munkásnőink közül 20 családnak van könyvtára.

Külön is érdekelt a kérdés, van-e különbség a szabadidő eltöltésének módja és időtartama között az életkortól függően. A felmérés azt bizonyította, hogy az életkor nem befolyásolja jelentősen a dolgozó nő szabadidejének eltöltését. De abban, hogyan szeretnék eltölteni szabadidejüket, már mutatkozik életkor szerinti különbség:

Életkor	A leginkább óhajtott szabadidős tevékenység
18—30 év	1. a gyerekekkel tölteni az időt 2. kirándulni a természetbe
31—40 év	1. pihenni és aludni 2. kézimunkázni
40 éven felül	1. gyakrabban eljárni szórakozni 2. pihenni és aludni 3. kézimunkázni

A szabadidő eltöltésének egyik cseppet sem mellékes formája az *évi szabadság* „... mint a természethez való visszatérés módja, menekülés a zajtól és más városi ártalmaktól”.¹⁷ Igazi pihenéssel azonban az ankéttal felülelt munkásnők mindössze 49 százaléka tölti évi szabadságát. Az évi szabadság emellett legalább ilyen mértékben jó alkalom a nagytakarítás, meszelés, építés vagy adaptálás stb. elvégzésére, és ilyen értelemben legfeljebb félszabadidős kategóriaként kezelhetjük.

Összegezés: a munkásnők-anyák a rendelkezésükre álló szabadidő tekintetében — amely lényegesen rövidebb is a férj szabadidejénél — még mindig túlnyomóan az otthonhoz kötődnek (kézimunkáznak, televíziót néznek, pihennek, alszanak vagy olvasnak $F = 51$), ugyanakkor óhajaik szerint sokkal inkább szeretnének szélesebb körben, más emberekkel is kapcsolatot teremteni és nem csupán családtagjaikkal. A most tipikus szabadidőformák 5 százalékos gyakoriságával szemben a kirándulások, a szórakozás 31 százalékkal szerepel a szabadidő eltöltésének óhajtott formáinál.

VII. A szerepellentét jelentkezésének hetedik okaként tüntethetjük fel azt, hogy *ma még nem érezhető lényegesebben a családon belül egyenlő munkamegosztás, a házimunka végzésében és a gyermekevelésben, amelyet a harmonikus családi élet érdekében kellene férjnek és feleségnek egyenletesen megosztania*. A családi munka jelentős része az asszonyt terheli. A tradicionálisan női munkát továbbra is az anya végzi, még akkor is, ha munkaviszonyban van.¹⁸

A házimunka olyan teher, amelyet azokban a családokban, ahol mindketten dolgoznak, meg kellene osztani a családtagok között. Az ankéttal felülelt munkásnők körében a családi munkamegosztás négy formáját vizsgáltam:

1. *Tradicionális*, amikor a házimunkákat kizárólag a feleség végzi (az esetek 15 százalékában).

2. A családi munkamegosztás *transzformált változata*, amikor a férj az úgynevezett „férfimunkát” végzi el. Ezek a munkák: beszerzés, bevásárlás, kerti munka, kisebb javítások a házban, meszelés stb. Ez a munkamegosztás a vizsgált családok 33 százalékában érvényes.

3. *Egalitáris* munkamegosztás, amikor a családban nincs felosztás „férfi” és „női” munkákra, hanem mindkét házastárs egyformán vesz részt a házimunka végzésében, vagyis a férj segít az étel elkészítésében, a takarításban, mosogatásban, mosásban, nagytakarításban. A vizsgált családokban ennek gyakorisága 28 százalék.

4. Bővített egalitáris munkamegosztás, amikor a családban a gyerekek, a nagyszülők és a házastársak egyaránt kiveszik részüket a házi munkából. Ilyen munkamegosztás jellemző a családok 24 százalékára.

Emlékeztetnék ugyanakkor, hogy a férfi csak segít. Munkája önkéntes jellegű, ha kedve van, csinálja, ha nincs kedve, nem csinálja. Sőt, mivel segít, ezért hálát és előzékenységet vár el feleségétől.¹⁹ „A férjek... mindenekelőtt a beszerzést végzik, aminek jellemzője, hogy a munkát házon kívül végzik. Ez a munka kommunikációt és a családon kívüli kapcsos-

latok fenntartását teszi lehetővé. A beszerzés kiváló alkalmat nyújt mindennek áttekintésére, ami házon kívül van.”²⁰

A háztartási teendők végzésével kapcsolatban igaznak bizonyul E. Sulzerot állítása: a nő házon *belül*, a férfi házon *kívül* végzi a munkát.

Felmérésünk alanyai ANYÁK, akik férjükkel együtt vesznek részt gyermekeik gondozásában és nevelésében. A családok 64 százalékában csak iskoláskor előtti gyerek van, ahol a gyerek felügyelete első számú kérdésként jelentkezik. A gyerekek mindössze 7,81 százaléka részesül gyermekintézményi nevelésben. A házastársak ellenkező váltásban dolgoznak és így felváltva vigyáznak a gyerekekre (10,93 százalék). A vizsgált családok egynegyede fizet a gyerek felügyeletéért. Az esetek 50,62 százalékában a férj vagy feleség szülei vigyáznak az unokákra. Az alábbi táblázatban szemléltetem, ki és milyen mértékben vesz részt a gyermekek körüli teendőkben (az adatok az iskoláskorú gyerekekre vonatkoznak).

4. számú táblázat

A gyerekek körüli munka megosztása családon belül

	Leggyakrabban végzi — %							Össze- sen
	A	AP	Sz	Cs.T.	M.Sz.	S	E	
segít a tanulásban	16,7	12,5	16,7	—	4,1	50,0	—	100,0
szülői értekezlet- re megy	54,2	18,8	20,8	—	4,1	—	2,1	100,0
A gyermeket bü- nteti	31,3	20,8	35,4	—	2,1	10,4	—	100,0
a kötelezettségek teljesítését el- lenőrzi	41,7	16,7	20,8	—	—	10,4	10,2	100,0
beszél(get) a gyerekkel	37,5	16,7	—	43,7	2,1	—	—	100,0
gondoskodik a gyerek szóra- kozásáról	16,7	—	—	29,2	—	54,1	—	100,0

Jelmagyarázat: A = csak az anya
 Ap = csak az apa
 Sz = szülők közösen
 Cs.T. = családtagok
 M.Sz. = más személyek
 S = senki
 E = egyéb megoldás

Magyarázat nélkül is látható, hogy az anya a legfontosabb nevelője gyermekeinek. A gyárban végzett munkája mellett szükségszerűen otthonának, férjének, gyerekeinek szenteli idejét.

Érdekelt, hogy mennyi időt kell az anyáknak naponta a házi munkák elvégzésére és a gyerekek gondozására fordítaniuk. A válaszokat táblázatban összegeztem.

5. számú táblázat

A házi munkára és gyermekgondozásra fordított idő és ennek értékelése

Napi óraszám	Összesen az anyák száma	Ennyi időt tölt, és ezt tartja elegendőnek	és ezt tartja elégtelennek	
2	3	100,0	—	100,0
3	16	62,5	37,5	100,0
4	34	55,9	44,1	100,0
5	25	55,6	44,4	100,0
6	12	66,7	33,3	100,0
6+	10	60,0	40,0	100,0

Amit a táblázat ugyan nem tükröz, de amire a felmérés ugyancsak rávilágított, hogy a fiatalabb nők és a többgyermekes anyák több időt fordítanak házimunkára és gyermekgondozásra.

Összegezés

A kutatás adatainak közlését munkámban a vizsgált probléma szempontjainak rendelttem alá. Feltártuk a szerepkonfliktus megjelenésének okait és annak megnyilvánulási formáit. Végezetül szeretnék rámutatni azokra a tényezőkre is, amelyek kihatnak a konfliktus-érzés intenzitására. Számos adat mellett az alábbiakat is figyelembe vettem: az életkort, a képzettséget, a gyermekek számát, a jellegzetes harisnyagyári foglalkozásokat, a munkakort és a személyi jövedelmet. A következtetés a vizsgálat anyagán és adatain alapszik.

A szerepkonfliktus érzése intenzívebb lesz:

1. *Ha a nő idősebb.* A negyvenedik életévüket betöltött munkásnők arra töreksenek, hogy anyai és munkásnői feladataikat egyformán jól elvégezzék, ami nagy erőfeszítést igényel. Mivel gyermekeik már idősebbek és kisebb az anya rájuk gyakorolt hatása, így szerintük a foglalkoztatottság negatívan befolyásolja a gyermeknevelést. Mindez pedig alaposan kihat a szerepkonfliktus érzésének fokozott kiéleződésére.

2. *Minél több a gyermek a családban.* Ugyanis ha több a gyermek, növekszik az anya felelőssége is, közben pedig a gyárban is többet dolgo-

zik, hogy minél többet keressen és növelje családjá anyagi bevételét. A házban is nagyobb szükség van az anya jelenlétére, főleg munkájára. Két vagy több gyermek esetében az anyának többet kell alkalmazkodnia gyermekeihez, mivel ezek életkora rendszerint eltérő (a csecsemőt például szoptatni, etetni kell, az iskolás gyerekeknek ugyanakkor segíteni a tanulásban). Ezek a nők több időt fordítanak házi munkára, mint az egygyermekes családanyák. Érthető tehát ha úgy érzik, hogy ennek ellenére sem látják el teljesen anyai-háziasszonyi feladataikat. A szerepkonfliktus megjelenése elkerülhetetlen annál is inkább, mert a társadalom, a munkaszervezet semmit, vagy csak nagyon keveset tesz az anya tehermentesítése érdekében. A többgyermekes anyák 30,8 százaléka szeretné, ha a gyermekintézmények fejlettebbek és szervezettebbek lennének. Akkor talán nem éreznék annyira, hogy távollétüket gyermekeik megsínylik, vagyis, hogy a foglalkoztatottság negatívan befolyásolja a gyermeknevelést. A szerepkonfliktus érzése is minden bizonnyal csökkenne.

3. *A fizikai fáradtság* is lényegesen befolyásolja a szerepellentét intenzitását. Említettem a munkahelyi fáradtságot, mint a szerepkonfliktus megjelenésének egyik okát. A szerepkonfliktus érzése különösen a formázóknál és a kötőnőknél erős. Rendkívül nehéz munkát végeznek és jóformán semmi sem ösztönzi őket arra, hogy jó munkásnők legyenek. Közöttük voltak legtöbben (53,9, illetve 76,7 százalék), akik az anyai szerepnek adtak elsőbbséget. Ha a család anyagi helyzete megengedné, 100, illetve 78,8 százalékuk fel is mondana munkahelyén.

4. *A munkakor* hosszúsága már csak azért is kiváltja a szerepkonfliktus érzését, mert összefüggésben van az életkorral. Minél több munkakorral rendelkezik valaki — az esetek többségében — annál idősebb személyről van szó, akinek évek hosszú során kialakult termelői szokásai is vannak, és tudja azt is, hogy munkafeladatainak végzése távol áll az eszményitől, mivel megterhelése kétszeres (otthoni és munkahelyi). Ebben a kategóriában is a megkérdezettek többsége úgy véli, a foglalkoztatottság és a gyermeknevelés csak egymás rovására történhet.

5. *A személyi jövedelem* sem mellékes szempont. Minél alacsonyabb egy munkásnő személyi jövedelme, annál elégedetlenebb munkájával. Elégedetlenségét csak növeli, hogy az alacsony személyi jövedelem miatt a családtagok is negatívan viszonyulnak az anya foglalkozásához, bár ő inkább arra törekszik, hogy jó anya és feleség, mintsem hogy jó munkásnő legyen. A kis keresetű munkásnő 85,7 százaléka hagyná el munkahelyét, ha férje keresetéből el tudná tartani a családot.

A szerepkonfliktus tehát fennáll. A munkaszervezet és a szélesebb társadalmi közösség feladata, hogy szervezett intézkedésekkel megszüntesse az ellentétet. Ez egyebek között elérhető

— a hivatásérzés és hivatásszeretet fejlesztésével a fiatal női munkakerő körében,

— olyan intézmények létesítésével, amelyek átveszik a gyermeknevelés, gondozás és a háztartási munka egy részét, és ezzel is tehermentesítik a dolgozó nőt,

— olyan munkafeltételek megteremtésével, amelyek jobban megfelelnek a nő fizikai és pszichikai teljesítőképességének, ezen belül, ha lehet, megszüntetni az éjszakai műszakot, a magas normákat és az egészségtelen munkakörülményeket.

A nevelés feladata pedig, hogy a felnövő nemzedékek felfogásán változtasson, olyan férfiakat és nőket, egyszerűen egyéneket formáljon, akik a családi munkában és a házon kívüli tevékenységben, természetesen egyenlően vesznek részt. Ily módon a szerepellentét érzése is csökken.

Jegyzet

- ¹ dr. Vera Pilić: Karakteristike i problemi ženske radne snage u Jugoslaviji, Belgrád, 1969. 171. oldal
- ² dr. Elizabeth Pfeil: Radna uloga žene i brak, Žena, 1970., 2. szám
- ³ dr. Zagorka Golubović: Porodica kao ljudska zajednica, II. rész, 2. fejezet
- ⁴ Uo.
- ⁵ Sulyok Katalin: Nőnek születtem, Budapest, 1973., 120—121. o.
- ⁶ R. Lukić: Osnovi Sociologije, 174. o.
- ⁷ Vojin Milić: Sociološki metod, Belgrád, 1965.
- ⁸ Evelyne Sullerot: A női munka története és szociológiája, Gondolat, Bp. 1971.
- ⁹ dr. Lukács Tibor: Szerelem, házasság, család. Budapest, 1968. 372. o.
- ¹⁰ Zagorka Golubović, i. m. 230. o.
- ¹¹ J. Dumazedier: Rad i slobodno vreme. Fridman—Navie: Sociologija rada című kötetében, Szarajevó, 1972.
- ¹² Uo. 682. o.
- ¹³ Uo. 682. o.
- ¹⁴ Cvetko Kostić: Sociologija rada, Belgrád, 1973. 63. o.
- ¹⁵ Uo. 64. o.
- ¹⁶ Uo. 63. o.
- ¹⁷ Uo. 64. o.
- ¹⁸ H. Sass Judit: A családi munkamegosztásról a Tanulmányok a nők helyzetéről című kötetben, Budapest, 1972. 171—176. o.
- ¹⁹ Gyurkó László: Kortárs, 1965/2. szám
- ²⁰ H. Sass Judit: i. m. 177—178. o.

Rezime

Konfliktna uloga radnice majke

U svom istraživačkom radu autor osvetljava preko pojava oblika sukoba i preko doživljaja ispitanica konfliktnu ulogu radnice majke. Konflikt je produkt postojanja svesnog odnosa prema obe uloge žene. Proces sukoba (konfliktata) u ovom radu treba shvatiti „kao proces u kome vršenje jedne radnje, jedno ponašanje ljudi smeta vršenje druge radnje, drugog ponašanja”. Pored subjektivne sfere doživljaja sukoba uloga, naglašeno se razmatra i objektivna

strana, koja je prisutna u neizvršenju svih zadataka oba polja delatnosti, tj. neizvršavanje zadataka u sferi rada i u sferi materinstva.

Daje se elaboracija uslova javljanje sukoba uloga, i opis manifestnih oblika konfliktnosti. Organizovano otklanjanje sukoba uloga radnice majke moguće je realizirati menjanjem široke spone uslova života i rada, što će nedovoljno generirati pojam takve generacije mladića i devojaka koji će svojim savremenim shvatanjem uloga u porodici i u ekonomskim delatnostima egalitarno učestvovati u njihovom vršenju. Tek će se tada manje konfrontirati subjektivna sfera motivacija i doživljavanja sa objektivnim sferom delatne manifestacije, nego danas.

Résumé

Le rôle conflictuel de la mère-travailleuse

Dans ce travail explorateur l'auteur tire au clair — par l'intermédiaire des formes apparentes du conflit et à travers des aventures de celles qui ont été interrogées — le rôle conflictuel de la mère-travailleuse. Le conflit est un produit de l'existence de rapport conscient entre les deux rôles de la femme. Il faut concevoir ce procès de collision (de conflit) dans ce travail-ci „comme un procès où l'accomplissement d'une action ou d'un comportement d'homme empêche l'accomplissement d'une autre action, d'un autre comportement". Il est aussi accentuée, outre la sphère subjective des conflits des rôles, la considération du côté objective, que est présent dans le non-accomplissement des tâches sur tous les deux champs d'activité, à savoir, le non-accomplissement des tâches dans la sphère du travail et dans la sphère de la maternité.

On donne ici l'élaboration des conditions de l'apparition du conflit des rôles et la description des formes manifestes du conflit. L'action organisé de faire disparaître les conflits des rôles de la mère-travailleuse on peut réaliser par le changement de la vaste liaison des conditions de vie et de travail, qui va sans contredit générer la notion d'une telle génération des jeunes hommes et des jeunes filles qui auront — par ses conceptions des rôles dans la famille et dans les activités économiques — prendre part également à leur accomplissement.

Ce n'est qu'après que la sphère subjective des motivations et l'épreuve avec la sphère objective de la manifestation active seront moins confrontées qu'aujourd'hui.

Mirnicz Zsuzsa

KÖZÖSSÉGI VAGY CSALÁDI TEHER?

A szülési és gyermekgondozási szabadság néhány vonatkozása

Nem kis érdeklődéssel várta tavaly a közvélemény, mindenekelőtt pedig a jövőendő édesanyák az új tartományi munkaügyi törvényt. A bizonyos szurkolással és reménykedéssel vegyes izgalom érthető is volt, s azóta már túl vagyunk rajta. Az akkor még munkaügyi törvénytervezetnek — most már törvénynek — volt egy új, a dolgozó édesanyák számára a korábbiánál jóval kedvezőbb szakasza: a 210 napos szülési szabadság egy évre módosult. Az előírás január elsején lépett életbe, azóta már az édesanyák ezrei élnek vele. Hogy meghozza-e majd a várt eredményt, s legalább hozzávetőlegesen elérjük-e majd vele a kívánt célt, arról még korai beszélni. Közösségünk, s vele együtt a törvényt készítőik törekvéseinek ismeretében azonban néhány, már most felmerülő jelenségről feltétlenül szólni kell.

A szaporulat

Hogy egy fiatal házaspár mikor és hány gyermeket akar, első pillantásra úgy tűnik, ez kizárólag csak rá tartozik. A szabad családtervezésnek a joga azonban csak látszatra magánügy, hiszen egy ország biológiai reprodukciója nem múlhat a véletlenen. Egyáltalán nem mindegy ugyanis, hogy napjainkban hány gyermek születik, mert ettől függ majd, hogy húsz év múlva hány keresőképes dolgozója lesz az országnak, akik el-tartják a mai felnőtteket — akkor már idős egyéneket —, s munkájukkal tovább építik az országot. Ettől függ az is, hogy hány jövőendő édesanya nevel csecsemőt húsz év múlva, s végső soron az is, hogy hány katonája lesz majd a hazának.

A biológiai újratermelés közügy. Tartományunkban ez annál inkább megkülönböztetett figyelem tárgya már évek óta, mert vidékünkön régóta a legalacsonyabb a népszaporulat. Köztudott, hogy még az egyszerű újratermelés szintjét sem érjük el. 1980-ban például ezer lakosra csak

13,4 újszülött jutott, de visszanyúlva bármelyik korábbi év statisztikájához, árnyalatnyi eltéréssel ugyan, de hazánk vidékei közül mindig Vajdaságban a legalacsonyabb a születések száma. Az európai országok között is a legkisebb népszaporulatú vidékek közé tartozunk. Hogy ennek a jelenségnek mi az oka, nem tartozik témakörünkhöz, s csupán azért említjük, mert bizonyos szempontból maga az alacsony népszaporulat is hozzájárult a szülési szabadság módosításához.

A foglalkoztatás

Az anyaság problémaköre közügy a foglalkoztatás szempontjából is. Köztudott ugyanis, hogy tartományunkban — de így van országos szinten is — bizonyos iparágak zömmel női munkaerőt foglalkoztatnak. Vajdaságban évek óta egyre nagyobb ütemű a nők munkába állása. Így például 1960-ban tartományunkban a foglalkoztatottak 27,7 százaléka volt a nő, tíz évvel később 31,5 százalék, napjainkban pedig 35,6 százalék. Ugyanakkor évről évre növekszik azoknak a — főleg fiatal — nőknek a száma, akik munkába szeretnének állni. A foglalkoztatási érdekközösségekben 1980-ban nyilvántartott munkára várók 66,4 százaléka volt nő, ennél azonban feltehetően jóval többen szeretnének munkába állni, ha erre lehetőség nyílna. A nő munkába lépése azonnal közüggé emeli az anyaságot, mert a szülés idejére az édesanyának térítmény jár, bizonyos munkahelyi kieséssel kell számolni, s egyrészt a dolgozó édesanya, másrészt — és sokkal inkább — a vállalat, a munkahely szempontjából okoz nehézséget.

Tartományunkban — s nem csak itt, mert ez országos gond is — vannak zömmel női munkaerőt foglalkoztató iparágak. A legnagyobb foglalkozási lehetőség a nők számára még mindig — és évek óta már — a textilipar, ahol jelenleg 17 893 nő van munkaviszonyban, és az élelmiszeripar, amely 12 153 nőnek biztosít munkát. A nők ilyen nagyarányú foglalkoztatása egyes iparágakban nehéz helyzet elé állítja az érintett gyárakat. A szülési és gyermekgondozási, valamint a gyermekápolási szabadságok miatt nehéz megszervezni a munkát. Egyes gyárakban a nők több mint húsz százaléka is kimarad a munkáról. Mivel a termelés a legtöbb helyen futószalagon történik, már kisebb munkahelyi kiesés is zavart kelt a munkafolyamatban. Néhol úgy próbálják megoldani a nehézségeket, hogy tíz százalékkal több nőt foglalkoztatnak, mint amennyivel egyébként a termelést normális körülmények között el lehetne végezni. Ez azonban csakúgy, mint a sok szülési és betegápolási szabadság a gyárra nézve hátráltató hatással van. (Egyebek között: jóval alacsonyabb a termelékenység, mint az akár csak hasonló feltételek között, de férfiakat foglalkoztató munkahelyeken, és ez természetesen magára a biológiai reprodukciót terhelő nőre is visszahat.)

A kimaradások

Egyes gyárakban bizonyos megértéssel, egészséges hozzáállással viszonyulnak az anyaság problémaköréhez. A palánkai, külai, újvidéki, zrenjanini textilgyárakban ugyanis nemegyszer elhangzott az a vélemény, hogy a szülési és gyermekgondozási szabadság voltaképpen „betervezhető”. Az élet természetes velejárója, hogy ha a gyárban dolgozó fiatal lány férjhez megy, ezt idővel szülési szabadság követi. Ennek tartamát törvény szabta meg, ehhez a gyár tudja tartani magát, így a helyettesítés is megoldható. Az igazi gondot elsősorban az okozza, hogy az anyasággal járó kiadásokat — a szülési szabadság idejére például a táppénzt — sok helyütt még mindig a gyár fedezi, holott nyilván nem a munkahely érdeke, hogy minél több gyermek szülessen a világra, sőt mi több, még csak nem is az egyének, az édesanyának a kizárólagos magánügye. Az anyaság mégis a munkaközösséget és a dolgozó édesanyát sújtja. Ez különösen nyilvánvaló és szembeötlő a gyerekápolási szabadság esetében. Ennek ugyanis kevés kivétellel mindenütt a munkahelyre hárul az anyagi terhe. S hogy ez nem kis pénz, azt bizonyítja az alábbi adat: tartományunkban 1979-ben a nők 498 353 munkanapot maradtak ki munkáról betegápolás címén, 1980-ban 509 435 munkanapot, s nem nehéz elgondolni, hogy ez mekkora gazdasági kárt okozott a hibájukon kívül nőket foglalkoztató munkaszervezeteknek.

A nők hátrányos megkülönböztetése

Az a tény, hogy a nők sokat maradnak ki a munkáról szülési és betegápolási címen ez további nem kívánatos jelenséget szül. Kimondva ritkábban, hallgatólagosan azonban csaknem állandóan sok munkaszervezetben jelen van a vélemény, hogy a nők foglalkoztatását lehetőleg kerülni kell, mert munkába állításuk a munkaszervezetnek kész ráfizetés. A legnagyobb baj, hogy amíg a zömmel nőket foglalkoztató munkaszervezetekkel nem vállalunk anyagi és erkölcsi szolidaritást, kétségtelen, hogy van is alapja az idegenkedésnek. Innen már csak egy lépés a diszkrimináció, miszerint azonos képességű egyének esetében a munkába való felvételnél csaknem mindig a férfit részesítik előnyben, sőt azt az állítólagos fontos érvet hangoztatva, hogy bizonyos munkahelyek folyamatos jelenlétét követelnek, a férfit részesítik előnyben a jobb képességű nővel szemben is. (Különb. tanulmányt érdemelne, hogy hogyan tükröződik a bizalmatlanság a vezetői munkahelyekkel kapcsolatban.) S hogy a munkábaállással kapcsolatban a hátrányos megkülönböztetés mennyire érvényesül, azt jelzi az adat, hogy jóval több nő van a munkát keresők listáján, mint férfi.

A gyermekgondozási intézmények hálózatának fejletlensége

Közügygé emeli a szülést az a tény is, hogy ha az édesanya visszatér a munkába, a gyermekmegőrzés gondja a közösségre hárul. Illetve csak hárulna. A munkába visszatérő édesanyának ugyanis igen nagy gondot okoz, hogy mi legyen a kicsivel. Sajnos, a gyermekgondozási intézmények hálózata korántsem fedi még a hozzávetőleges szükségleteket sem, a legkisebbek, a csecsemők számára pedig szinte alig építünk bölcsődéket. Bár évente kb. mintegy 29 000 csecsemő születik tartományunkban — félmillió pedig a szülőképes nők száma —, a bölcsődékben a legkisebbeknek csak a 3,8 százaléka helyezhető el.

Az elvárások

A fentiekből nyilván egyértelműen kitűnik, hogy az anyaság, a gyermekvállalás nem magánügy. Tartományunkban sokszor és sokféle szinten tárgyaltak már erről a kérdésről és számos olyan dokumentum született, amelynek célja a nők társadalmi-gazdasági helyzetének javítása, ezen belül pedig az, hogy fokozottabb figyelmet kell szentelni az anyaságnak. Jelentős lépés ebben a törekvésben a munkaügyi törvénynek a cikkünk elején ismertetett része, miszerint január elsejétől 12 hónapos a szülési szabadság.

Közösségünk bizonyos derűlátással tekint a törvény alkalmazására. A törvény alkalmazása nem kis anyagi áldozattal jár, s takarékosági törekvéseinek idején minden pénzforrást fel kellett tárni, hogy az egyéves szülési és gyermekgondozási szabadság költségeit fedezni tudjuk. Az optimizmus azt sugallja, hogy a hosszabb szülési és gyermekgondozási szabadság folytán talán növekedni fog a születések száma is. Feltehetően csökken majd a betegápolási szabadság, hiszen az első életévét betöltő kisgyermek, amikor az édesanya idegenre bízva, már jóval ellenállóbb, kevesebbet betegeskedik, mint a féléves. Óvatos becslések szerint várhatóan csökken majd a bölcsődékre a nyomás, s talán majd kevesebb bölcsődét is kell építeni. Ez pedig nem kis megtakarítást jelentene, mert a bölcsődék — a csecsemők különleges ellátásánál fogva — a legdrágább gyermekgondozási intézmények. Valamivel jobb helyzetbe kerülnek a munkaszervezetek is, mert várhatóan csökken a gyermek miatti hiányzások száma.

Könnyítés az édesanyáknak

Az egyéves szülési és gyermekgondozási szabadságot igazán csak azok tudják értékelni, akik valamikor 105 napos, majd később a 210 napos szülési szabadságon voltak. Az édesanya úgyszólván csak két hónapot maradhatott gyermeke mellett. A két-három hónapos vagy akár féléves kisbaba ritkán kerülhetett bölcsődébe. A nagyobb városokban az isme-

rősökre vagy idegenekre bízott kisbaba őrzéséért a dolgozó édesanya sokszor a fél havi fizetését is odaadta. Az elvárás a gyermekgondozási szabadsággal kapcsolatban indokolt, mert az egyéves csecsemő már nyugodtabban bízható másra, s az édesanya a gyermek szempontjából nagyon fontos időszakot tölt nyugodtan gyermekével.

Az egyéves szülési és gyermekgondozási szabadság osztatlan elismerésre, helyeslésre talált, közösségünk elsősorban humánumból vizsgázott jelesre. Hogy az elvárások bevalnak-e, annak felméréséhez bizonyos kifizetési időre van szükség. Az egyes esetekből ítélve azonban már most fölmerülnek bizonyos nehézségek, amelyek arra utalnak, hogy voltaképpen még most a nő, a család viseli a vállán az anyaság legnagyobb terheit. Erről szólunk most egy konkrét példán keresztül.

Egy eset a sok közül

B. Merima az újvidéki Grafikában dolgozik, férje elektrotechnikus. Két gyermek — egy négy és fél éves kislány és egy nyolchónapos kisfiú — édesanyja. Ez utóbbival van gyermekgondozási szabadságon. Hét éve van munkaviszonyban, ebből hat évet a jelenlegi munkahelyén.

— Az új szülési és gyermekgondozási szabadságnak nagyon örülök, munkatársnőimmal együtt végigszurkoltam a nyilvános vitát. Krisztinával csak fél évet voltam együtt, hathónapos korában már bölcsődés volt. Szerencsém volt, felvették. Szerencse? Fél ötkor ébresztettem, hogy odaérjek vele a bölcsődébe, s hogy magam is idejében eljussak a munkahelyemre. Ez ma is így van. A négy év alatt négy napközit cseréltem, mert a város egyik részében volt a legkisebbek számára csoport, később egy másik épületben a totyisoknak, aztán a napközi...

Valamikor arra gondoltam, hogy két vagy három gyerekem is lesz. Szerintem minden egészséges nő így gondolkozik. Persze, előfordul az is, hogy egy nő tehetséges, és valamilyen téren érvényesülni akar. Ilyenkor választania kell, vagy a család, vagy az érvényesülés. A kettő, a jelenlegi körülmények között nehezen egyeztethető össze.

Szaktám szerint formatervező vagyok, középfokú végzettségem van. Nem dolgozom a szakmámban, ilyen profilú szakembert ritkán keresnek. Egy évig Zrenjaninban, a szőnyeggyárban formatervezőként dolgoztam, ez volt életem egyik legszebb éve. Olyan munkát végeztem, amit szerettem: szőnyegmintákat terveztem. Aztán férjhez mentem, Újvidékre kerültem, szakmámban nem tudtam elhelyezkedni. Beiratkoztam az egyetemen francia szakra, de közben megszületett a kislányom és a napközi, a munkahely, a család között rohángászva rájöttem, hogy a család nyugalma, harmóniája csak úgy őrizhető meg, ha én visszavonulok.

Aki fogvacogtató téli hajnalokon ébresztette fel a nyugós, az álomba újra meg újra visszazuhanó kisgyereket, akinek majd a szíve szakadt meg, míg a síró kisgyerekekre ráparancsolt, hogy na most aztán elég a

nyafogásból, menni kell — s közben az órát leste, mert attól félt, hogy elkésik —, az nem kíván több gyereket. Úgy éreztük, nem tudjuk még egyszer végigjárni az utat, végigcsinálni a hajnali felkeléseket, számolni a napokat, hogy mikor lesz már szombat, amikor végre nem kell hajnalban kelni, s félni a hétfőtől, amikor minden kezdődik előlről... Nem akartunk több gyereket, nekünk a szívünk tele volt a kislányunkkal. De egy pillanatban felül kellett vizsgálni érzéseinket, mert Krisztina nap mint nap a kistestvért követelte. „Ma jó voltam, ma sem lesz kistestvérem? Egyél sokat, hogy nőjön nálad is egy kisbaba”... A magunk életével rendelkezünk, de lányunkat testvér nélküli magányra ítélni nincs

Tegyük hozzá: B. Merima nem az egyetlen, aki a terhességnek már a akkor nagyon jó lesz, ha számon tartja őt valaki — egy testvér.

Kisfiam 1981. augusztus 25-én született. Koraszülés volt, így valószínűleg egészen augusztus 25-éig szabadságon leszek, mert elismerik azt a 28. napot, amit a szülés előtt kötelező lett volna kihasználnom. Ezt megelőzően azonban már 1981 márciusától betegszabadságon voltam, mert mindjárt a terhesség kezdetén szövődmények léptek fel.

Veszélyeztetett terhességek

Tegyük hozzá: B. Merima nem az egyetlen, aki a terhességnek már a korai szakaszában betegszabadságon van. Pontos kimutatásaink nincsenek róla, hogy hány terhes nő óvja meg ily módon maga egészségét és gyermeke életét, a feltételezések szerint azonban lassan több a veszélyeztetett terhesség, mint az olyan várandós nő, aki csak a szülés előtti 28 nap jogával él. Számuk évről évre növekszik. Ennek az okát csak alapos felmérés derítheti ki. Tény azonban, hogy hozzájárulnak a nő megváltozott életformája, a mozgásszegény életmód, de mindenekelőtt a kedvezőtlen munkakörülmények is. Ez egyaránt veszélyes vagy legalábbis ártalmas lehet a nő és a születendő gyermek egészségére. Igaz ugyan, hogy évről évre mind többet költünk munkavédelemre, s hogy a régi, egészségtelen üzemeket egyre korszerűbb gyáracsarnokok váltják fel. A régi ártalmak lassan eltűnnek, kevesebb a zaj, a por, de helyükbe újak lépnek, s ezek nem kevésbé ártalmasak a korábbiaknál. A vibráció, a levegő sokszor mérget tartalmazó szennyeződése, a festékek kipárolgása, a hőség, a magas páratartalom stb. az új munkacsarnokokban még fokozottabban van jelen. Kényszermegoldás, de megoldás, hogy az első felhívástól jelek láttán az orvos betegszabadságra utalja a terhes nőt.

Anyagi hátrány

B. Merima 1981 márciusában az 1980-as évben megvalósított átlagos személyi jövedelmének 80 százalékát kapta. A betegszabadság ideje alatt, egészen a kisfiú születéséig mindvégig ez a tétérték járt neki. Ez pedig

nem volt sok. A kislány gyakori betegeskedése miatt ugyanis 1980-ban több ízben is volt betegszabadságon, akkor pedig az előző, az 1979-es évben megvalósított személyi jövedelme átlagának 80 százalékát kapta. De amikor dolgozott, nem volt túl magas a keresete: 1980 márciusában 9200 dinárt, júniusban 5093 dinárt, júliusban 4900 dinárt, szeptemberben pedig 6059 dinárt keresett. A szülési szabadság óta ennek az átlagnak a teljes értékét kapja — a százszázalékos térítmény is egyik vívmányunk. B. Merima gyermekgondozási szabadsága elhúzódik egészen 1982 augusztusáig, Merima jelenleg is az 1980-ban megvalósított keresetének átlagát kapja, amire kihatással volt még az 1979-es járandósága is.

Merima most havonta valamivel több mint 5000 dinár térítményt kap. Járandóságának felülvizsgálását a szociálvédelmi érdekközösség elvetette. Indoklást az elutasításra nem kapott, csak sejteni lehet, hogy az érdekközösség egy olyan előírásának alkalmazásáról van szó, miszerint csak akkor van kiegészítésre joga, ha munkaszervezetében növekedett az átlagkereset, de erre is csak tizenhat hónap után, de csakis abban az esetben, ha...

Az előírások útvesztőiben nem csak B. Merima, mások is elvesznek. Ő a kisbabával a karján járt tolóablaktól tolóablakig, szerzett be újabbnál újabb iratokat, másolatokat egészített ki eredeti iratokkal, hogy végül is elutasítsák — magyarázat nélkül.

Hogy B. Merima anyagilag mit veszít, csak akkor tudjuk legalább hozzávetőlegesen megítélni, ha tudjuk, hogy tavaly előtt és tavaly, de akár az idén is mennyit növekedtek a létfenntartási költségek. S ez abból is látható, hogy munkatársainak a rajtalapja azóta több ízben is módosult, így B. Merima számítása szerint mintegy 7—8000 dinárt veszít a gyermekgondozási szabadság miatt havonta. Keresete csak a lakbéire és a kislány napközidijára elég — a kislányt nem merete kivenni a napköziből, amíg otthon van a másik gyerekkel, mert utána nem bírja majd újra elhelyezni.

A szülési szabadságon levő dolgozó édesanyák azonban anyagilag másképpen is károsulnak. Távollétükben elesnek minden prémiumtól, osztaléktól, nincs számukra egytálétel — ez utóbbi, lévén az étkezés igen drága, komoly tétel egy családnál — s kizárólag a munkahelyi vezetéstől függ, hogy kap-e a gyermekgondozási szabadságon levő nő nyaralási térítményt vagy sem.

— Lehetetlen elégszer hangsúlyozni: az egyéves szülési szabadság nagyon jó, nagyon nagy szükség volt rá. Én enélkül egész biztosan folyton betegszabadságon lennék. A 6—7 hónapos kicsik még nagyon könnyen megbetegsznek. Az egyéves szülési és gyermekgondozási szabadság jelentős lépés. Véleményem szerint azonban nem fogja befolyásolni a születések számát. Amíg ilyen alacsony a térítmény a szülési szabadság idejére, nem hiszem, hogy változás várható. Aki ugyanis az első gyerekkel rossz tapasztalatot szerzett, nehezen szánja rá magát még egy gyerekre. A városi, szülők nélkül élő fiatal házaspárok helyzete különösen nehéz, mert a szülési szabadság lejártá után nem tud mihez kezdeni a kicsivel.

En is tanácstalan vagyok. A bölcsődében nincs hely, keresetem akkora, hogy szinte az egészet odaadhatom a kisfiam gondozásáért, ha nem veszik fel a bölcsődébe.

*

A nők társadalmi-politikai helyzetével kapcsolatos kérdések közösségünkben szinte állandóan napirenden szerepelnek. Legutóbb tartományi szinten tavaly december végén a Szocialista Szövetség tartományi választmánya foglalkozott vele. A teendők meghatározásában helyet kapott a dolgozó édesanyák fokozottabb védelme és szociális biztonsága is.

Rezime

Teret zajednice ili porodice?

Neka pitanja porodijskog i odsustva za njegu novorođenčeta

Autor članka podvlači u svom natpisu, da je pravo slobodnog planiranja porodice, samo prividno privatna stvar; biološka reprodukcija jedne države naime, ne može da ovisi od slučajnosti nego je stvar zajednice. Ovo je za Vojvodinu naročito značajno, jer je priraštaj na našem terenu već duže vremena najniži u zemlji.

Problemski krug materinstva nije samo zbog gornje dimenzije stvar zajednice, nego i u pogledu zaposlenosti, jer majkama za vreme porodijskog i odsustva za negu deteta, pripada nadoknada a treba računati i sa izvesnim ispadom radnog mesta. Ovo je osobito teško pitanje u industrijskoj grani, koja zapošljava većinom žensku radnu snagu.

U članku se govori i o nepovoljnom razmatranju žene na radnom mestu, kao posledici upražnjenja biološke funkcije žene; o nedovoljnom razvoju mreže institucija za brigu o deci; o olakšicama, koje zajednica može da pruži majkama, među njima i o novom porodijskom odsustvu od godinu dana.

Na kraju, autor prikazuje iznete probleme na primeru jedne majke sa dvoje dece.

Resummee

Gemeinschafts oder Familienlast?

Fragen des Gebär- und Kinderpflegenurlaubs

Der Verfasser betont in seinem Artikel, dass das freie Recht der Familienplanung nur scheinbar ein privates Recht ist, da die biologische Reproduktion eines Staates nicht von Zufälligkeiten abhängen darf, sondern eine Sorge der Gemeinschaft ist. In der Vojvodina ist dies eine besonders wichtige Frage, da unsere Gegend schon lange, die geringste Bevölkerungszunahme im Lande, aufweisen kann.

Das Problemkreis der Mutterschaft ist jedoch nicht nur wegen ihrer oben

erwähnten Dimension Gemeinschaftsache, da den Müttern, während des Gebär- und Kinderpflegenurlaubs, eine Vergütung zukommt, sowie da man mit einem Ausfall des Arbeitsplatzes rechnen muss. Das ist ein besonders schwieriges Problem in der Industriezweig der grössten Teils Frauen beschäftigt.

Im Artikel wird auch über die nachteilige Unterscheidung der Frauen, in Hinsicht der Erhaltung der Arbeitsplätze gesprochen, die der Erfüllung ihrer biologischen Funktion folgt; über die ungenügende Entwicklung des Netzes der Kinderpflegeinstitutionen; über die Erleichterungen, die die Gemeinschaft den Müttern leisten kann und besonders über den Gebär- und Kinderpflegeurlaub von einem Jahr.

Zuletzt wird das gesagt am Beispiel einer Mutter mit zwei Kindern vorgeführt.

A KÖZÜGGYÉ MINŐSÜLŐ MAGÁNÉLET

Kovács Teréz

A CSALÁD FEJLŐDÉSE — KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A NŐ HELYZETÉNEK VÁLTOZÁSÁRA

A család talán az a szociológiai kategória, amely legtöbbet foglalkoztatja az empirikus kutatást. Mivel azonban egy olyan kategóriával állunk szemben, amit a mindennapi közhasználatból vettünk át, probléma merül fel e fogalommal kapcsolatos adatok tudományos értelmezésekor. W. Good, amerikai szociológus pl. megjegyzi, hogy a családról mindannyian már eleve „nagyon” sokat tudunk,¹ s ezért mindig bizonyos előítéllettel kezdünk a kutatásába.

Eddig a szakirodalomban nem alakult ki a családnak egy széles körben elfogadott elméleti meghatározása.² Az ezzel kapcsolatos definíciók jó részét leíró jellegűek és gyakran abból állnak, hogy a szerzők felsorolják azt, hogy kik alkotják, illetve milyen funkciót lát el a család. Találkozunk azzal a jelenséggel is, hogy olyan funkciókat is a családnak tüntetnek fel, amelyet más intézmény is elláthat.

Jelenleg feladatunknak tartjuk meghatározni, mi számunkra a család esetében a *differentia specifica*. A család a primér, az elsődleges csoportok legsajátosabb képviselője, amelyben biológiai, érzelmi és társadalmi elemek vegyülnek és amely a történelem folyamán változtatja formáit és funkcióit. A család a társadalommal változik. A társadalom egésze ugyanis az a tényező, amely meghatározza a családot alkotó nő és férfi, valamint ezek vérségi leszármazottainak vagy örökbe fogadott gyerekeinek a kapcsolatát. Ez egy intim közösség, amelynek alapvető funkciója az utódok személyiségformálása, valamint a családtagok érzelmi egyensúlyának a megteremtése.

Történelmi betekintés a család társadalmi fejlődésébe

Az antropológiában kialakult evolúciós elmélet képviselői (Bachofen, L. Morgan, E. B. Taylor) foglalkoztak először a család történelmi fejlődésével. Ennek az irányzatnak a képviselői meg akarták találni a mai

modern család származásának gyökereit és megkísérelték a család történelmi fejlődését nyomon követni. Ezzel kapcsolatban először az a kérdés merült fel, hogy vajon a család egyidős-e az emberi társadalommal. Morgan olyan hipotézisből indult ki, hogy létezett egy ősállapot, amelyet a törzsön belüli korlátlan nemi érintkezés (promiszkuitás) jellemzett. Ezt a feltevést Bachofen és Engels is elfogadták.³ Tehát az emberi társadalomnak volt egy olyan szakasza, amikor nem létezett család. Állítását nem empirikus adatokra, hanem logikai következtetésre alapozta. Viszont Taylor és más antropológusok (Westermarck és Malinowski) elvetik a promiszkuitás gondolatát és azt állítják, hogy a család a társadalmi szervezet kialakulásakor jött létre. Habár a modern antropológiai tudományos eredmények az utóbbiak állítását igazolták, mégis Morgan műve az „Östársadalom”⁴ rendkívül értékes, mert a szerző újra felfedezte Amerikában a materialista történelemszemléletet (amit Marx is nagyra értékelt nála) és arra a következtetésre jutott, hogy a történelem fejlődése végső fokon nem más, mint a közvetlen élet termelése és újratermelése, vagyis a történelem fejlődése egybeesik a munka és a család fejlődésével. A család — állítja Morgan — „az alacsonyabb formáról a magasabb formába halad előre abban a mértékben, ahogy a társadalom az alacsonyabb fokról a magasabb fokra fejlődik”. Morgan e műve inspirálta Engelsek „A család, az állam és a magántulajdon eredete” (1884) című könyve megírására, s így született meg a marxizmus klasszikusainak ez a talán legolvasmányosabb és legérdekesebb műve. A szerző a család négy történelmi fokáról beszél: vérrokonsági család, punaluacs család, páros család és monogám család.

Az első három családtípus időbelileg a történelem előtti korra tehető és az ezekre vonatkozó adatok ismertetésekor Engels kizárólag Morgan bizonyítékaira támaszkodik. A monogám családra vonatkozó adatokat pedig ő fűzte hozzá.

„Az őstörténeti család fejlődése tehát — írja Engels — annak az eredetileg az egész törzset átfogó körnek az állandó szűkülésében áll, amelyen belül a két nem közötti házassági közösség uralkodik.” Illetve a család fejlődését ezen a fokon a vérrokonok (akiket eredetileg házassági kötelékek tartanak össze) közötti házassági kapcsolatok fokozatos megtiltása jelenti. E fejlődés folyamán előbb a közeli, majd a távoli rokonekat rekesztették ki a házassági kapcsolatokból, míg végül kialakult egy monogám pár, amely ma is uralkodó családforma.

*

Cvetko Kostić Sociologija sela (Faluszociológia) című könyvében a családtípusok felvázolását nem a fenti időbeli sorrendben, hanem térbelileg adta meg. Őt ugyanis az érdekelte, hogy az európai falusi társadalmakban napjainkban milyen családtípusok fordulnak elő.⁵ Így beszélt a patriarchális, a mohamedán, a szovjet családokról és a délszláv nagycsaládról.

A patriarchális családban a pater familias afféle családi istennek számított. Ezt a szerepet a nő semmiképpen sem tölthette be. A házasság fő célja a férfiutódok világra hozása volt. Ha ez nem valósult meg, akkor a törvény engedélyezte a családi kultusz mesterséges meghosszabbítását, amit fiúgyerek örökbefogadásával értek el. Ebben a családformában a házasság és a család megszilárdítása volt az elsődleges (a nőtlenséget elítélték, a házasságon kívül született gyerekeknek nem adták meg azokat a jogokat, amelyek a házasságban születetteket megillették). A valóságban viszont szinte az ellenkezője történt. Már a görögöknél és a rómaiaknál ismert volt a heterizmus, a házasságtörés és alkalmi hűtlenség, természetesen csak a férj számára, mert a patriarchális családban a nőtől szigorú hűséget vártak el. Ez a kettős erkölcs azért volt, mert a történelem folyamán a patriarchális házasság nem a kölcsönös szerelem alapján jött létre, hanem az előnyösség szempontjából kötött alku volt.

A mohamedán család alapvető jellemvonása a poligámia, aminek vallási okai vannak (az új vallás terjesztéséhez mind több katonára volt szükség). A korán szerint a női utódok fele annyit örökölhetnek mint a férfiak. A többnejűség és öröklési rendszer mellett még két intézmény — a Talak és a Mehr — teszi sajátossá ezt a családtípust. A Talak, a férj azon joga, hogy ok nélkül úgymond „elzavarja” a feleségét. A Mehr bizonyos értékű tárgyakat jelent, amelyet a férj házasságkötés alkalmával a feleségnek ajándékoz és amely kizárólag az ő tulajdonát képezi, amit elbocsájtás alkalmával magával is visz. Így a Mehr végeredményben elenyészt a Talak negatív következményét. Viszont a házasság felbontására ebben a családtípusban sem néztek jószemmel. Mohamed szavát idézve a korábban a következők állnak: „A megengedett dolgok közül az isten legjobban a házasság felbontását ítéli el.”

Az említett helyen a szerző azért foglalkozik külön a szovjet családtípussal, mert az 1918-ban és 1926-ban meghozott családjogi törvények előírányozták a családdal és a házassággal — országrészenként eltérő formában — felmerülő szokások eltörlését és az egységes családmódel kialakítását. Mindez a meglévő szokások olyan mély megreformálását feltételezte, hogy egyes kortárs polgári gondolkodók a szovjet családra mint egyszerű „szexuális közösségre” tekintettek, amelyben a házastársaktól sem házassági hűséget, sem együttélést nem követelnek és a házastársak ezt a laza közösséget bármikor felbonthatják. A későbbiek során bebizonyosodott hogy egyes társadalmi folyamatok, elsősorban az iparosítás és a városiasodás, nagyobb mértékben változtatják meg a családot mint a jogszabályok. Ezért az 1936 és 1944-ben meghozott családjogi rendelkezések már nem a család és a házasság fellazítására, hanem annak megszilárdítására irányultak.

A délszláv nagycsalád (zadruga) egy vérségi és vagyoni közösség, amely közös munkát és együttélést feltételez. Ezt a többgenerációs közösséget egy apa vér szerinti vagy örökbe fogadott férfiutódai és azok feleségei, illetve közös gyerekeik alkotják. A családban a legfőbb személy a családfő (starešina, domačica) fennhatása alatt állnak. Ezt a „funkciót”

általában a családfő felesége tölti be. Neki úgyszólván döntő szerepe van a partnerválasztásban a lányok férjhezmenetele alkalmával. Noha a gyakorlatban a férfitagok nagyobb hatalommal rendelkeztek, mint a nők, mégis ez egy demokratikus közösség volt, hiszen az össz felnőttek — nők és férfiak egyaránt — tagjai voltak a családi tanácsnak (porodično veće), amely egyúttal a legfőbb hatalmi szerv is.

A polgári család a patriarchális család egyik formája, amelyre a kapitalista árutermelés rányomja a maga bélyegét. Ennek a családnak Gordana Cerjan-Letica szerint a következő történelmi feltételei vannak:⁶

1. patriarchátus,
2. magántulajdon,
3. a magán és közös alapon megvalósuló munkamegosztás (és az ezzel járó fogyasztás is), valamint az életnek a magán és a közösségi életre való felosztása (amelyben éppen a család képezi a magánéletet az árutermelés pedig a közéletet),
4. az árutermelés megjelenése,
5. a tőke és a bér munka megjelenése,
6. a meglévő értékrendszer megváltozása.

A szerző szerint a jugoszláv szocializmus a családnak csak a második (magántulajdon) és az ötödik (tőke és bér munka) feltételeit szüntette meg, míg a többiekét átvette és a szocialista árutermelés feltételeinek megfelelően módosította.

A család változása a jugoszláv szocializmus fejlődése folyamán

Már a haladó burzsoá törvények előírták, hogy a házasság két fél által önkéntesen kötött szerződés, s mindkét fél egyenlő jogokkal és kötelezettségekkel vállalja. Viszont Engels látta, hogy ez a törvény a két felet csak papíron teszi egyenlővé, és szerinte a teljes egyenlőséghez az szükséges, hogy a nő olyan munkát végezzen, ami köztisztletnek örvendő. A patriarchális család kialakulásakor az a munka, amit a nő végez — a háztartás vezetése és a gyerekeknevelés — elveszítette közügyjellegét és magánszolgálatná vált. Ezt a munkát most ismét társadalmi ügyé kell tenni, a nőnek pedig be kell kapcsolódnia abba a munkába, amit a társadalom nagyra értékel — a termelő, kereső munkába. Engels szerint a burzsoá nagyipar nyitja meg újra a nő előtt — de csak a proletár nő előtt az utat a társadalmi termeléshez.

A szocialista társadalmi rendszer eddig ismeretlen mértékben vonta be a nőt a termelésbe. A kelet-európai országok többségében a nők a foglalkoztatottak közel felét alkották, Jugoszláviában a háború előtt a foglalkoztatottak 18 százaléka, 1961-ben 26,4 százaléka volt nő, manapság pedig ez a szám meghaladja az egyharmadot. Ez a tényező az, amely legjobban kihat a család átalakulására.⁷ A női munkavállalás azonban gyakran nem hozta meg a hozzáfűzött reményeket, mindenképp a nő emancipációját. Ezzel kapcsolatban Vesna Pusić, a következőket írja:

„Egyrészt minél alacsonyabb a jólét egy társadalomban, annál nagyobb a női foglalkoztatottak száma, másrészt minél nagyobb a jólétben élők száma, annál kevesebb a női foglalkoztatottak száma.”⁸ De ha a női foglalkoztatottság és az általános jólét a fejlődés ellentétes előjelű összetevője, akkor a nő gazdasági kényszerből, a nagyobb kereset végett áll munkába. A szerző szerint s ez kezdetben a pusztá létfenntartást, később pedig a jobb és kényelmesebb életet szolgálja. Ez a munka biztosítja ugyan számára az elismerést — legalábbis a családban —, problémát jelent azonban az, hogy a munkába állásával egyidőben nem válik meg a történelmileg rákényszerített háziasszony szereptől. Ehhez a férj tudatának megváltoztatása mellett a szolgáltatások megfelelő anyagi és intézményes feltételeit kellene biztosítani, ami éppenséggel nem adatik meg. Így a szocialista társadalmi rendszer anyagi alapja fejletlenségének következményeit a családon belül elsősorban a nő viseli. Mint családtag a nő négy alapvető tevékenységet végez és ebből kifolyólag négy szerepe van: háztartásvezetés, feleség, valamint az anyai és gazdasági szerep. Ebben a tanulmányban nincs szándékunk ismertetni az egyes szerepek közötti konfliktusokat, hanem a családszervezet egészének változását szemléltetjük a hagyományostól⁹ a modern család kialakulásáig. A témával kapcsolatos nézetek ismertetésekor főleg Olivera Burić kutatásaira támaszkodunk.¹⁰ Ő a családi élet négy területén — munkamegosztás, döntéshozatal, kommunikáció és szabad idő — kialakult helyzetet, illetve bekövetkezett változást kísérte figyelemmel. Hangsúlyozta, hogy különbséget kell tenni a tényleges cselekvés és a róla kialakult felfogás között. Ez a kettő összhangban is lehet, bár az sem ritka, hogy az emberek másként cselekszenek, mint ahogy vélekednek. Az okot a szerző abban látja, hogy Jugoszláviában a családra vonatkozó jogi előírások világviszonylatban is előrehaladottak, csak hogy ezek az elvek a gyakorlatban még nem valósulnak meg következetesen. A hatvanas években végzett kutatások alapján arra a megállapításra jutott, hogy leggyakrabban az elmélet a gyakorlattal meghasonul, ez azért van így, mert a család az élet legintimebb részét alkotja, így elzárkózik a külső hatásoktól, s igyekszik megtartani régi formáját, erősen ellenállni a változásoknak.

A tradicionális családra¹¹ mind a négy vizsgált területen — munkamegosztás, döntéshozatal, kommunikáció, szabad idő — a nemek szerinti elkülönülés jellemző. A férfi nem vállal részt a „női házi munkából”, a családban az övé a döntő szó a fontos határozatok meghozatalakor. A feleséggel csak a mindennapi családi dolgokról beszélget (hiányos kommunikáció) szabadidejét pedig nem az ő társaságában tölti el, ez utóbbi jogot az „asszonytól” megvonja.

A modern vagy demokratikus családban nincs meg a nemek szerinti elkülönülés. A férfi a szükségletektől függően kiveszi részét az össz „házi munkából”, a feleséggel közösen hozzák meg a határozatokat. Közösen beszélnek meg (kölcsonös közlés) minden kérdést, kezdve az érzelmi élettől a politikai kérdésekig és együtt töltik el a szabad idejüket.

Az 1967-ben Kragujevacon végzett kutatások alapján a családtípusok megoszlása a következőképpen alakult:

	Cselekvésben és felfogásban	%
1. típus: összehangolt	tradicionális	15
2. típus: nem összehangolt	elméletben haladó	55
3. típus: nem összehangolt	gyakorlatban haladó	20
4. típus: összehangolt	modern	10
<hr/>		
Összesen		100

Mint a táblázatból is kitűnik, a családok 85 százaléka változáson ment keresztül, de mindjárt hozzá kell tenni, hogy radikálisan mindössze 10 százaléuk változott meg. Hetvenöt százalékukban csak némi módosulásról, míg 15 százalékukban mégcsak módosulásról sem beszélhetünk. A táblázatból még az is kiviláglik, hogy a megkérdezetteknél leggyakrabban az elvek, a felfogás változtak meg. A családok több mint fele haladóbb nézeteket vall (haladóbban nyilatkozik), mint cselekszik. (2. típus) Ezek a családok közelebb állnak a hagyományos, mint a modern típushoz. Empirikus tapasztalatok alapján kissé érthetetlennek tűnik, hogy léteznek olyan családok is, ahol a családtagok gyakorlatilag, a tetteikben haladóbbak, mint elméletileg. (3. típus) A szerző szerint ez olyankor fordul elő, ha a feleség nincs állandó munkaviszonyban és végeredményben a mindennapi családi életben (főleg a férj távollétében) önállóan hoz döntéseket, viszont úgy tartják, hogy ez nem az ő feladata lenne. Mindez nemcsak a tradicionális ideológia melletti makacs kitartást jelenti, hanem azt is, hogy a nő tudatosan nem akar részt vállalni a döntéshozatalból, mert ez újabb megterhelést és felelősséget jelent számára. A családi döntéshozatal demokratizálódása nem mindig nyereség a nő számára. Ezáltal a férfi tehermentesül és kívülálló bírálója lesz annak, amit a nő egyedül végez.

Külön-külön szemlélve a családi élet említett négy területét azt mondhatjuk, hogy legnagyobb haladás a döntéshozatal és a munkamegosztás területén történt. A legdemokratikusabb döntéshozatal olyan családokban van, ahol a nő iskolázottabb és nagyobb műveltségű, mint a férfi. A házi munka megosztására pedig ott kerül sor, ahol a nő úgymond karriert csinál. A műveltség és a munkavállalás növeli a nő érdeklődési körét, minek következtében egyre jobban csökken azoknak a családoknak a száma, ahol a házastársak csak a mindennapi apró-cseprő dolgokról beszélgetnek. A szabad idő a családi élet azon területe, ahol a legkisebb változás történt. A férj továbbra is a saját férfi társaságával jár a sportmérkőzésekre, a kávéházba, kártyázni vagy a barátokhoz, illetve ha fáradt, otthon marad, olvassa az újságot, hallgatja a rádiót, nézi a televíziót vagy fekszik. „Érdekes, a nő munkavállalása és magasabb műveltsége nemcsak hogy nem válik a szabad idő modernizálási tényezőjévé,

hanem ellenkezőleg, visszahúzó erő lesz a tradicionális típus felé. (3. típus) A nő munkavállalása megnöveli ugyan a szabad idő iránti igényt, de csak igény marad. (2. típus). A szabad idő a családi élet egyetlen területe, ahol a nő társadalmi helyzetének növekedésével csökken a cselekvésben és felfogásban összehangolt modern családtípus száma. Érdekes megjegyezni, hogy a dolgozó nő a számtalan felelősség és kötelezettség mellett sem érez fáradtságot, sokkal kaphatóbb arra, hogy férjével együtt elmenjen szórakozni, mint a háziasszonyok.”¹²

Olivera Burić szerint az iparosítás a városiasodás és a modernizálódás azok a folyamatok, amelyek kihatottak a család átalakulására. A társadalmi helyzet az iskolai végzettség és a női foglalkoztatottság javulásával párhuzamosan változik a család is, olyképpen, hogy egyre jobban eltűnik a tradicionális és megjelenik a modern családtípus, egyelőre még az átmeneti típusok nagy előfordulási arányával, ami a házastársak közötti meg nem értéshez vezet. Nem lényegtelen az a megállapítás sem, hogy a nők nagyobb mértékben tartoznak az össze nem hangolt típusokhoz, mint a férfiak. Továbbá a magasabb műveltség és a foglalkoztatás következtében a nő modern felfogású lesz, de otthon a hagyományos módon végzi a munkát, s mindez belső feszültséghez, a helyzetével való elégedetlenséghez vezet. A legtöbb össze nem hangolt típus a társadalom felső rétegéhez (mivel ott magasabb az iskolai végzettség és a foglalkoztatottság) tartozik. Ez ellentétben áll a fejlett ipari államokban végzett kutatásokkal, ahol ugyanis a családi teendőkről alkotott elvárások és a gyakorlati kivitelezésük közötti diszharmónia leginkább a társadalom alsó rétegeinél tapasztalható.

A hetvenes évek végén a Szlovén Szocialista Köztársaságban is elemezték a nő helyzetének változását a családban.¹³ A szerzők szerint ezek a változások két tényezőnek a függvényei: a nő eddigi családi teendőknek részbeni átruházása a többi családi tagokra, és a család egyes funkcióinak társadalmisítása.

Ez utóbbi alatt azt értették, hogy a korszerű háztartási felszerelések alkalmazása, a korszerű élelmiszeripari termékek és szolgáltatások igénybevétele tehermentesíti a nőt.

A család fejlődését ők is a tradicionálisról a modern típus kialakulása irányában jelölték meg, és ők is az átmeneti típus nagy előfordulási arányával találkoztak. Ami a nyelvi kifejezést illeti, ők nem típusokról, hanem csoportokról beszéltek. Az első csoport a társadalmi-politikai aktivitással tűnik ki. Ide azok sorolhatók, akik tagjai a JKSZ-nek, részt vesznek az öngazgatási szervezetek munkáiban, a helyi közösségben vagy a munkaszervezetben, tagjai a hegymászó társulatoknak, foglalkoznak sporttal vagy továbbképzésen vesznek részt. Ezen a csoporton belül található meg a klasszikus női munkák legegyszerűsebb elosztása. Itt a családokon belül nem létezik tipikus női és férfi munka. A szocialista elvek ilyen családmóddal elterjedését irányozzák elő. A második csoportba azok tartoznak, akik elvben a női emancipáció mellett foglalnak állást, de a gyakorlatban ezt nem tartják be. A szerzők szerint az ebbe a

csoportha tartozó nőknél van egy olyan tendencia is, hogy szívesebben foglalkoznak gyerekeikkel, mintsem hogy ezt a munkát megosszák a férjükkel. Az iskolai végzettség és az életszínvonal átlagosan különben ebben a csoportban a legnagyobb. A családok többsége Szlovéniában ide sorolható. Ez átmeneti csoport, ahol a nő a családban még mindig túl van terhelve munkával. A harmadik csoportba azok tartoznak, akik válásos környezetben nevelkedtek. Ők még elvben sem fogadják el a női egyenjogúságot. Ez tehát a hagyományos család.

A szerzők szerint a családi szerep változása terén bekövetkezett eredményekkel semmi esetre sem lehetünk elégedettek. Az eltelt időszakban inkább lassú evolúciós fejlődésről, mintsem radikális változásokról beszélhetünk.

Befejezés helyett

Jugoszláviában a patriarchális család felbomlásának folyamata az 1950 és 1960 közötti időszakban kezdődött. Ettől fogva a család fejlődése a családi szerepek átrendeződésében (demokratikus elosztásában) és az egyes családi szerepeknek a társadalomra való átruházásában nyilvánult meg. A család szervezésében beállt változások az általános társadalmi folyamatok alakulásának függvényei. Ellenben ezek a változások nem egyenlő üteműek a családi élet különböző területein. Különbségek merülnek fel az elfogadott elvek és gyakorlati megvalósulásuk között a különböző társadalmi rétegek, korosztályok és eltérő földrajzi fekvésű vidékek és kultúrák között.

A nő munkavállalása első lépés a női emancipáció terén, amely megnyitja az utat a modern család kialakulása felé. A nukleáris család még nem azonos a modern demokratikus családdal. „Mert ha a »nukleáris családban« olyan mértékben valósult meg az egyenlőség, mint ahogy ez az elméletben le van fektetve, akkor miért hiányoznak a nők a közéletből, miért élnek továbbra is »házi fogságban«?»¹⁴

Véleményünk szerint a családi élet egyes területén elért fejlődési eredmények közötti diszharmonia akkor keletkezik, ha nincsenek meg a változáshoz szükséges társadalmi feltételek, vagyis ha az össz feltételek nem egyenlő arányban vannak jelen, illetve ha egyes feltételek adva vannak, mások meg hiányoznak. (Olivera Burić)

Az objektív társadalmi feltételek mellett számolnunk kell egy szubjektív tényezővel is: a családi élet az ember legintimebb világa, s elzárkózik a külső hatásoktól. Végül ki kell emelnünk, hogy a demokratikus családmódel elterjedése egybeesik a társadalom humanista törekvéseivel, s egyre több ember számára válik kívánatosná a mindennapi gyakorlatban is.

Jegyzetek

- ¹ Manapság az emberek többsége családban születik, majd később maga is családot alapít. Így a két család között kontinuitás van, mert a házastársi és a szülői szerepet az ember már gyerekként elsajátítja. Egyes szerzők (Kulcsár) egy harmadik családhoz tartozásról — a házastárs családjáról is beszélnek.
- ² A társadalomtudományok szótárában többek között a következők olvashatók a családról: „A társadalomtudomány kutatói egy jellegzetes nehézséggel állnak szemben a család tanulmányozása esetében, mert itt az általános biológiai tulajdonságok átszövődnek a kulturális hagyományokkal.” J. Gould W. Kolb „Dictionary of Social Sciences”. UNESCO, 1964
- ³ Lásd: Engels Frigyes: A család, az állam és a magántulajdon eredete: Marx és Engels válogatott művei: III., Kossuth Könyvkiadó Budapest, 1975, 165—166. o.
- ⁴ Lewis H. Morgan: Ancient Society, or Researches in the Lines of Human Progress from Savagery, through Barbarism, to Civilization, 1881.
- ⁵ Lásd Cvetko Kostić: Sociologija sela. Belgrád, 1969, 194—211. o.
- ⁶ Gordana Cerjan Letica: Naznače o obitelji socijalističke robnе proizvodnje. Pitanja, 1978, 7—8. szám, Záhreb, 32. o.
- ⁷ A nyugati szakirodalomban a nő és a férfi társadalmi egyenjogúságának fogytékosságát a két nem különböző szerepéhez való kötődésében látják. (Nálunk a probléma a gyakorlatnak az elvekkel való összehangolása körül alakult ki.) Szerintük a férfi elsődleges szerepe a családfenntartás, a nőé pedig a családanyai. Így a férfi számára a családi szerepe csak másodlagos lehet, akárcsak a nő számára a családon kívüli munkavégzés, s ez a helyzet már magában is konfliktusos.
- ⁸ Vesna Pušić, Žena i zaposlenost, Sociologija 1981/3—4. Belgrád, 341. o.
- ⁹ Az amerikai társadalomban a hagyományos patriarchális család két évszázaddal ezelőtt kezdett felbomlani és napjainkban már teljesen eltűnik. Európában ez a családtípus még nem tűnt el teljesen, leginkább megtalálható a gazdaságilag fejletlen Dél-Európa vidékein.
- ¹⁰ Lásd Olivera Burić: Teorijsko-metodološki model za istraživanje porodice transformacije i njegoва empirijska provera. Sociologija, 1970/3—4. Belgrád, 331—355. o. és Dr. Olivera Čuković: Promene u porodičnom životu nastale pod uticajem ženine zaposlenosti, Beograd, 1968.
- ¹¹ A jugoszláv szakirodalomban a patriarchális család leírásával legbetheatóbban Vera St. Erlich foglalkozott a „Jugoslovenska porodica u transformaciji” (1964) című művében. A magyar irodalomban Erdei Ferenc műveiben, a jugoszláv magyar irodalomban pedig Penavin Olga „A nagycsaládszervezet Szlavóniában (Kórógyon) című könyvében olvashatunk a patriarchális családról.
- ¹² Olivera Burić: Teorijsko-metodološki model za istraživanje porodične transformacije... 347. o.
- ¹³ Erről bővebben lásd: Anuška Ferligaj, Silva, Meznarić, Mirjana Ule: Raspodela svakodnevnih uloga u porodici između projekcije (društva) i stvarnosti porodice.
- ¹⁴ Anđelka Milić: Klase i porodica, 1978, Beograd, 11. o.

Rezime

Razvoj porodice — sa posebnim osvrtom na položaj žene

Istorijskim razvojem porodice prvo su se bavile zastupnici evolucione teorije u antropologiji.

U jugoslovenskoj sociološkoj literaturi poznato je istraživanje porodične transformacije koje je vršila Olivera Burić. Ona je transformaciju porodične uloge posmatrala na delatnom i na deklarativnom planu i to na sledećim oblastima porodičnog života: autoritet, podele rada, komunikacije i rekreacija. Ona je govorila o četiri tipa porodice:

1. usklađene — tradicionalne,
2. neusklađene — delatno progresivne
3. neusklađene — deklarativno progresivne
4. usklađene — savremena

Tipovi 2 i 3 ne predstavljaju posebne stupnjeve na skali transformacije uloga. Obe, u stvari predstavljaju prelazni stupanj između tradicionalne i savremene porodice. Prema rezultatima njenog, a i nekih drugih istraživanja, najveći broj jugoslovenskih porodica spada u ovu prelaznu kategoriju, a u okviru ove prelazne kategorije su u znatnoj većini oni koji su napredniji u stvaranjima, nego u stvarnoj svakodnevnoj praksi. Ovaj nesklad između deklaracije i prakse u velikom broju slučajeva izaziva sukobe i nezadovoljstvo sa brakom. Na transformaciju porodične uloge najviše utiče polna pripadnost, školska sprema, zaposlenost, i stepen urbanizacije.

Na kraju autor konstatuje da nuklearna porodica sama po sebi još nije moderna demokratska porodica.

Summary

Evolution of the Family — and the Situation of Women

The representatives of evolutionary theory in anthropology were the first ones who have dealt with the historical evolution of the family.

The most famous research in Yugoslavia in social sciences is the research of family transformation by Olivera Burić. She has approached this problem from two aspects: practical and declarative treating the following fields of family life: authority, distribution of work, communication and reactions. She has classified families such as:

1. harmonic — traditional
2. disharmonic — progressive in practice
3. disharmonic — declaratively progressive
4. harmonic — modern

Type 2 and 3 are on certain levels of transformation. They both belong to a transitional phase between traditional and modern families. The research shows that the majority of Yugoslav families belong to this phase, most of them having progressive ideas and less being progressive in practice. This discordance between declaration and practice leads to misunderstanding and conflicts in marriage. Transformation of the roles in the family is due to lot

of facts, such as: sexual belonging education, employment, and the level of urbanization.

At the end the author comes to a conclusion that nuclear family by itself is not a modern democratic family yet.

Slobodan Drakulić

A NŐ ÉS A CSALÁD

Amilyen nehéz a családot nő (illetve anya) nélkül elképzelni, ugyanolyan nehéz a nőt is a családon kívül. A nő a férjnek csak egy részét — a létfenntartási költségek előteremtőjét —, a férj viszont a nő egész lényét birtokolja és uralja. A számunkra ismeretes nőtípus ugyanis egy „megfelelő” sulykolási és észtopító nevelési folyamaton esik át ahhoz, hogy elláthassa a családban esedékes, úgynevezett nőszerepét. A család ugyanis még el nem idegenült (ami nem létezik) formájában sem képzelhető el nő nélkül, mert ha nincs, aki szüljön, akkor utódok sincsenek, s ennél fogva felesleges a család is. A család tehát, amelyben valamenynyien születünk és felnőtünk teljesen összeforrt az anyával, mert a nőnek voltaképpen nincs is helye a családon kívül. A család tartópillérvé azért vált a nő, mert az ő támasztéka viszont a család. A nőember ugyanolyan tartópillére volna a családnak, mint a férfi és a férj — tehát rossz — azzal, ha élete egy részét ő is a családon kívül valósítaná meg. A nőnek azonban erre ritkán van lehetősége, mivel a házi munka bűvös körébe zárják. Itt pedig akár „úrnő” akár „gazdasszony”, mindig csak tárgyakat, önmagát és a gyerekeit, illetve a férj gyerekeit birtokolja, akiket idejében fel kell készítenie a férfi- és nőszerepre. Ily módon a bűvös kör nemzedékek béklyója.

„A leány szinte születésétől fogva egyebet sem hall, mint hogy legfőbb célja a házasság. Ehhez a célhoz idomítják és ennek rendelik alá az egész nevelését és oktatását, s mint a vágóhídra hizlalt oktalan állat, a nő bele is törődik a sorsába. Sajnos azonban — bármily hihetetlennek is tűnik — anya- és nőszerepéről sokkal kevesebbet tud, mint bármely kisiparos a szakmájáról.”¹

Nem könnyű a *női lénynek, tehát az embernek a nővé való lefokozása*. Gondoljunk például arra, hogy mi mindenen kellene átesnie egy fiúnak, mire felkészülne mindarra, amit egy nőnek kell elvégeznie a családban, s eközben ne feledkezzünk meg a férjtől való rettegésről sem, amely csak tetézi a nő munkáját és gondját. Emma Goldman szerint tehát a nőt úgy

kell felnevelni, hogy nemcsak legfőbb célja, de személyisége manifesztálásának és létfenntartásának is egyetlen módja és eszköze a család legyen. Így válik a szó szoros értelmében tartópillérévé a család. Ez pedig csak egy rendszeres észtopító folyamattal érhető el, hogy a nő tudatában egy halvány reménysugár se világítson más lehetőség irányába — semmi sem maradjon benne a Férjen, a Gyermeken, az Otthonon, illetve a családon kívül. A nőnek tisztában kell lennie önmagával és lehetőségeivel, pontosabban az akadályaiival és korlátaival. Ellenkező esetben tudniillik már nem is nő, holott ez az egyetlen, ami a női lény lehet. Ily módon teljesen értelmét veszti az élete. A leánygyermek nevelésének feltétlenül ezt a célt kell szolgálnia, mert egyébként letűnik a számunkra ismeretes család. Márpedig bennünket arra tanítottak, hogy a család az egyetlen közösségi életforma, amelyben menedékre lelünk a világi gondok és bajok elől. Gondolunk itt pedig arra a világra, amely a nők számára érthetetlen, rémségekkel teli és elérhetetlen — mert így tanítjuk őket!

Sheila Rowbotham szerint ugyanis „a férfiak és a nők a munkafolyamaton belül teljesen különböző pozícióra vannak nevelve: a férfi a munka világának, a nő a családnak kell hogy éljen. Ez a felosztás pedig a szexuális munkamegosztásban azt jelenti, hogy a férfiak mint csoport másként viszonyulnak a termeléshez, mint a nők.”²

A nők számára a házi munka az igazi és legfontosabb, a házon kívüli pedig csak afféle ideiglenes és pótmunka. A társadalom igyekszik meg nem ingatni őket ebben a hitükben és meggyőződésükben: egyazon szakmán belül is kevesebbet fizet a munkájukért, mint a férfiaknak, illetve a társadalmi munkamegosztásban a férfiaknak tartja fenn a jól fizetett munkahelyeket, a nőknek pedig, ami marad. Ezek az észtopító és „kevesbé értékes”, rosszul fizetett munkák viszont ismét csak a gyermekneveléssel, az oktatással, a vezető tisztségű férfiak kiszolgálásával kapcsolatosak, illetve közvetlen lezármazottai a házi munkának, s ennél fogva „a nők pszichofizikai adottságaihoz vannak idomítva”. Valójában pedig a következőkről van szó: így kell belenevelni és állandóan ápolni a nőkben a férfiak igényelte tulajdonságokat, így száll nemzedékről nemzedékre, termelődik újra az a pszichofizikai struktúra, amelybe a női lények bele vannak terelve és préselve. Így kell továbbéltetni azt a szél-tében-hosszában — nem is csak a férfiak körében — elterjedt hiedelmet, miszerint a nők már az embernek a földön való megjelenése előtt, vagy legalábbis attól a pillanattól fogva azok voltak, amik ma.

A jó öreg Engels szerint azonban ez egy hosszadalmas „fejlődési” folyamat volt, és a következőképpen ment végbe: „A régi kommunisztikus háztartásban, amely sok házaspárt és azok gyermekeit foglalta magában, a nőkre bízott háztartásvezetés éppen olyan közügynek, olyan társadalmilag szükséges tevékenységnek számított, mint a férfiak által végzett táplálékszerzés. A patriarchális családdal és még inkább a monogám családdal ez megváltozott. A háztartás vezetése elvesztette közügy jellegét. Már nem tartozott a társadalomra. *Magánszolgálat*á vált; a nő

első cseléddé lett, a társadalmi termelésben való részvételből kiszorult. Csak korunk nagyipara nyitotta meg újra a nő előtt — de csakis a proletárnő előtt — az utat a társadalmi termeléshez. Ám ezt olyan módon tette, hogyha a nő teljesíti a kötelezettségeit a család magánszolgáltatában, akkor kívül marad a köztermelésen és semmit sem kereshet; ha pedig részt vesz a köztevékenységben és önállóan akar keresni, képtelen családi kötelességeit teljesíteni. És amilyen a nő helyzete a gyárban, ugyanolyan minden foglalkozási ágban, akár az orvosi, vagy az ügyvédi pályán is. A modern monogám család a nő nyílt vagy leplezett rabszolgaságán alapul, és a modern társadalom olyan tömeg, amely csupa monogám családokból tevődik össze, mint molekuláiból. Manapság az esetek nagy többségében a férfinak kell a keresőnek, a család kenyéradójának lenni, legalábbis a birtokos osztályokban, s ez olyan uralkodó helyzetbe juttatja, amelyben nem szorult jurisztikus extraelőjogokra. A családban a férfi a burzsoá, a nő képviseli a proletariátust.”³

A nők olyan helyzetbe vannak taszítva, amely azt a tézist hivatott igazolni, hogy a „nők csak azért, mert gyermeket szülnek és gyermeket nevelnek, házhoz kötöttek — nem így viszont a férfiak.”⁴ Biológiaiilag ebből csak a gyermekszülés az igazolt, a többi munkamegosztás kérdése, és csakis ennek a kérdésnek a megoldásával orvosolható. Az emberi nem női részét illetően megállapítható, csak az jutott osztályrészéül, amire az anyák fel- és előkészítették. Ennek a sok idiotizmusnak az elvégzésével — nem nagy áldozatok, csak „némi” neurózis, frigiditás, idegomás stb. árán — pedig továbbra is azt bizonyítja, hogy igenis természetes adottságai vannak ahhoz, aminek mindmáig tekintik. Ez egy ugyanolyan képtelen cinizmus, mintha a legnehezebb munkát végző és a leggyengébben fizetett munkásoknak a munka szünetében történő rendszeres evéséből s netalán nevetéséből arra következtetnénk, hogy igenis nekik természetes adottságaik vannak ehhez a munkához. Ezt a logikát követve azonban már egyenesen a rasszizmus és más problémák, illetve nem kívánt témák síkjára tévedhetünk. Nyilvánvaló, hogy az én állításomra azonnal kész az ellenvetés, miszerint ez teljesen más téma; hogy a férfiak sincsenek irigylésre méltó helyzetben a munkamegosztásban, a nő viszont valami teljesen más. Így igaz, mert a nő „az első emberi lény, aki rabszolgaságba jutott. A nő rabszolgává lett, még mielőtt rabszolga volt a világon”.⁵ Bőven volt tehát ideje arra, hogy a saját rabsága gyökereit kutassa, mivel azok a történelem előtti időkbe nyúlnak vissza. Ma a nőt egyrészt a szisztematikus rabságra neveléssel tartjuk elnyomás alatt, másrészt viszont olyan helyzetbe hozzuk, hogy ő maga is csak ezt az egyetlen lehetőséget látja. Választása tehát nincs.

A nő ugyanis olyan fiatalon megy férjhez, hogy akkor még fogalma sincs ennek a hosszú távú következményeiről. Ezt követően világra jönnek a gyerekek (darabonként 9+9 hónap). Amennyiben kettőt szül, négy évébe telik, mire fellélegezhet és esetleg elgondolkozhat a „paradicsomból” — amelyből már közben nagyon elege van — való kivezető úton. Ha 25 évesen ment férjhez, akkor most már 30 éves, vagy eset-

leg több is, és az idő, a szerelem, a gyerekek és a kedves, meleg otthon már megtette a magáét, illetve már kitörölhetetlen nyomokat hagyott rajta. Elkezdett öregedni, mert noha a nők tovább élnek, mégis sokkal korábban öregszenek. Nemigen kívánatos már, s nem is sok szükség van rá, mert a férfi idejében gondoskodott arról, hogy megteremtse a középkorú férfi mítoszát is, az öregedő férfi varázsát a fiatal lányok és más asszonyok szemében. Ez a mítosz igen szép, csak hogy ízléstelen és undorító: minden erejét megfeszítve igyekszik a szklerózisban és isiászban szenvedő klimaxos, pocakos, kopasz és impotens — de nagy jóvelmű — öregúr megadni mindent, illetve főként azt, amit a fiatalok, sajnós, nem tudnak megadni a fiatal lánynak. Nem ismerjük ezzel szemben az öreghölgy és a fiatal fiú mítoszát. Ez gyalázatos, szégyellmi és takargatni való a világ előtt, ez a legszörnyűbb női (perverzitás).

Minden nő, „tudja” ezt, kivéve azt, amelyik nem akarja tudni, aki mindenkivel, még az idővel, s talán a saját szomorú tapasztalatával is szembeszegül. Ugyanis ők az öregséget nem az ifjú szerető elől akarják elrejteni (ennyire senki sem buta), hanem önmaguknak is nehéz bevallaniuk. Más nők viszont, amikor megbizonyosodnak, hogy többé már nem kívánatosak, mindent megtesznek, hogy fontossá és nélkülözhetetlenné tegyék magukat. Ezek a férjükkel (aki ennyi évi házasság után már éppen hogy férfi még) minden házi munkát elfeledtetnek, minden alól mentesítik, a gyermeket csak ők tudják ellátni, a házi munka valóságos megszállottjai, mert ezt csak ők képesek kifogástalanul elvégezni. *Így megnyomorítva tisztában vannak vele, hogy teljes magányra vannak ítélve, ha a körülöttük levőket is magukhoz hasonlóan meg nem nyomorítják, mert szerintük e nélkül nincs élet.* Így a férj, immár századszor és teljesen eredménytelenül magyarázza el a feleségnek hogy a tv mely gombjával mit lehet bekapcsolni. (Istenem, milyen aranyos is ez az én, kis buta libuskám, én viszont, az okos nagyfiú, mindent tudok!) Micsoda nagy szükségük van egymásra; a férjnek a feleségre, hogy valaki előtt nagyfiú legyen, illetve, hogy érezze a nagyságát, a feleségnek pedig a férjére, hogy hisztériásan ordíthasson rá, ha netalán a konyhába téved, hisz fogalma sincs arról, ami ott történik. (Még szerencse, hogy ilyen okos vagyok, s nem foglalkozom efféle badarsággal!) (Csak most látja az esetlen gorilla, hogy se lát, se hall nélkül — gondolja a nő.) Milyen szépen kiegészítik egymást! Hihetetlenül bonyolult hazudozásnak és áltatásnak kell kitennie magát az embernek, hogy kibírja az együttélést. A házaspár egy test, egy lélek (micsoda szerelem!), mert a férjnek a jobb, a feleségnek pedig a bal keze hiányzik; a nőnek feje nincs, a férfinak pedig lába stb. A férj és feleség két speciális idióta, akik egy olyan műveletben vesznek részt, amelyet a régimódi könyvek és receptek alapján csak félkegyelműek szabványosíthattak,

A játék talán még nevetséges is, holott halálosan komoly. Mindenki életben marad ugyan: lélegzik, eszik, iszik, veri a gyermekeket, veszekszik, elvéetve talán még némi szexre is fanyalodnak (a férfi és női lapok tanácsára), de kreatív személyiség ilyen környezetben nem létezik. Csu-

pán annyi erejük marad még, hogy túléljék mindezt, és hogy a következő generációt is felkészítsék az önpusztításra — gondosan és szeretettel. Figyeljük meg pl., hogy mire tanítja és készíti elő az anya leányutódát (talán egy csipetnyi bosszúvágyból is): „Mivel a házon kívüli munka merőben más, mint a házi, így az asszonyok nagy része maga sem tekinti a házban végzetteket munkának. Az utóbbiért ugyanis nem jár fizetés, nincs szindikátusa és nem lehet sztrájkolni. Nincs éles határ a munkahely és a környezet között, senki sem stoppolja a munkába érkezés és hazaindulás idejét, nem kíséri figyelemmel a munkafolyamatot. A házi munka egy életre szóló, megszakítása csak betegség vagy ünnepek idején lehetséges. Ebbe a munkába nem úgy jár az asszony, hanem munkára és munkába ébred. Az otthon a munka, a munka — pedig az otthon. A házban a nap minden szakában van valamilyen munka és elvégzendő feladat. Ezek a feladatok aprólékosak és részekre bonthatók, pl.: felkelni, reggelizni, mosakodni, ágyalódni, felöltöztetni a gyermekeket, elvezetni őket az iskolába, visszajönni, takarítani, vasalni, vásárolni, ebédet főzni, behívni a gyermekeket, megmosakodni, hazahozni a gyermekeket az iskolából, összerakodni, mosni, teát főzni, a férj érkezését várni, enni, tévét nézni, lefektetni a gyermekeket, kávé főzni, a férjjel beszélgetni, lefeküdni, szeretkezni. Minden nap aprólékosan ki van tervezve, és napról napra ugyanazok a tennivalók ismétlődnek — csak esetleg a kontextus változik, s a feladatok egy egész sorozata új helyzetbe kerül. Így minden nap egyformának tűnik, noha voltaképpen nem is az. Nem mint *munkást*, hanem mint személyiséget öröl fel.”⁶

Értsük meg tehát: a nő nemcsak munkásként van kizsákmányolva, hanem mint emberi lény egzisztenciálisan, emberi és életfunkcióinak alárendelésével van elnyomva. A nő felszabadítása szoros összefüggésben áll a munkás és a munka felszabadításával. A két csoport — munkások és nők — érdekei azonban nem mindig azonosak. Ugyanis felszabadíthatók a munkások, miközben a nők elnyomottak maradnak, mint pl. a középkorban a szabad parasztok esetében. Ugyanakkor az is lehetséges, hogy a nők szociálisan teljesen kiegyenlítődjenek a férfiakkal, s nagy részük csak ekkor ébredjen rá, hogy létezett bizonyos osztályelnyomás is. Elképzelhető tehát, hogy a nők osztályuk mércéi szerint szabaduljanak fel. A leghelyesebb természetesen az volna, ha a nő- és a munkásfelszabadítás egymást erősítve, párhuzamosan haladna. Csakhogy ennek több minden is útjában áll, mint pl. a munkások mechanizmusa és a nők osztály-hovatartozása. Ez utóbbihoz ugyanis nemcsak a nőmozgalmak legharciasabb rétege, de a középosztályhoz tartozó rokonszenvező csoportok is csatlakoznak. És amilyen nagy igazság az, hogy a nők felszabadulási kísérletükben nem számíthatnak a férfinem segítségére, ugyanolyan igazság az is, hogy a leigázott osztályok és csoportok nem várhatnak támogatást a középosztálytól mint szociális csoporttól. Némely renegátok egyiknek is, másiknak is segíteni fognak — *a döntő küzdelem azonban csakis az elnyomott csoportok feladata.*

Sajnos, meg kell jegyeznem, hogy fennáll a lehetőség arra, hogy a nő-

felszabadítás a mai társadalmak keretében, kisebb reformokkal menjen végbe, s hogy ezáltal a tiszta osztályharc szituációjába kerüljünk — a szexuális elnyomás mellékzöngéje nélkül. Ez azt jelenti, hogy a nőfelszabadító mozgalom a nőket mentesítheti a családi élet idiotizmusa alól, hogy majd egyesek közülük (immár a nők is a férfiakhoz csatlakozva) más nők és férfiak felett uralkodjanak — az azon nők és férfiak felett, akik azért szabadultak fel a családi élet feudalizmusa és idiotizmusa alól, hogy még jobban kizsákmányolhassák őket. A nők tehát nem várhatnak a munkásosztályon belül nemük automatikus felszabadítására. Am félő az is, hogy a nőkérdést és a nőfelszabadító mozgalmat ügyesen és leleményesen az osztályviszonyok és -társadalmak fenntartására fogják felhasználni, ezzel leplezve az osztályelnyomást, amely talán kisebb múltú a nőkérdésnél, történelmi jelentősége azonban ugyanolyan elrettentő.

Fordította *Tumbász Erzsébet*

Jegyzet és irodalom

- ¹ Emma Goldman: *The Traffic in Women and Other Essays*. Thimes Change Press New York, 1970. p. 40.
- ² Sheila Rowbotham: *Woman's Consciousness, Man's World*, Penguin Books, Harmondsworth, 1973., p. 61.
- ³ F. Engels: *A család, a magántulajdon és az állam eredete*. Marx és Engels Válogatott művei III. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1977., 495.
- ⁴ Ashley Montagu: *The Natural Superiority of Women*. Macmillan, New York, 1974. 12.
- ⁵ August Bebel: *A nő és a szocializmus*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1976., 29. l.
- ⁶ Sheila Rowbotham: *Uo.*, 70—71. l.

Rezime

Žena i porodica

Kao što je teško zamisliti porodicu bez žene, teško je zamisliti i ženu van porodice. Žena je doista osnovni stub porodice. Ženu su zaglavili u zatvoreni krug kućnog života, i na taj način se želi postići produženje uverenja koje je široko rasprostranjeno, po kome su žene već prije pojave čovjeka na zemlji bile ono što su danas, ili bar od toga časa. Žena je „prvo ljudsko biće koje je zapalo u ropstvo. Žena je postala robinja pre nego što je i postojao rob”. Odgajana za ropski položaj ona ni sama ne vidi izlaz iz načina života svoga, nema nikakvu alternativu. Žensko ljudsko biće je potlačeno egzistencijalno i to prije svega u svojim ljudskim životnim funkcijama i putem njihovog podvrgavanja.

Problem oslobođenja žena je isprepleten s problemom oslobođenja radnika.

No ponekad su interesi tih dveju grupa istovjetni, a ponekad suprotni. Žene u svom pokušaju oslobođenja ne trebaju oslanjati se na mogućnost pomoći od strane muškaraca kao spola. Glavni posao je stvar potlačenih grupa samih.

Postoji realna mogućnost da se oslobođenje žena odvije unutar postojećih društava uz neke unutrašnje reformske zahvate manjeg obima, te da se tako nađemo u čistoj situaciji klasne borbe, neopterećene primjesama spolnog tlačenja. Autor pak izražava svoju bojaz od mogućnosti da se žensko pitanje i pokret za oslobođenje žena koristi u svrhu održavanja klasnog društva, prikrivajući svojom prisutnošću, prisutnost druge vrste tlačenja, koje i pored toga što ne poseduje takvu patinu vremeña kao žensko, ipak u svom istorijskom značenju nije ništa manje strašno.

Summary

Women and Family

It's hard to imagine a family without a woman, but it's also hard to imagine women without the family. Woman is the foundation stone of each family. She has been incircled into the house life this way establishing the opinion according to which women have the same status ever since the very beginnings of human epoch.

Woman is the first human being, living as a slave long before slaves even existed. Being used to this kind of life she doesn't know the way out of it, has no alternatives. Woman is subordinated, especially existentially.

The problem of her emancipation is in one way connected to the liberation of workers, but their interests are sometimes antagonistic. Women in their attempts of liberation can not depend on men. There is a real possibility for women to carry out their liberation within the existing social systems by asking for some reformations, but this way we would deal with a clear situation of class struggles. The author expresses his fear that women's lib. could be used to hide other problems of the society behind it.

Szöllősy Vágó László

A NŐ SZEXUÁLIS OBJEKTUM-SZEREPÉNEK PSZICHOSZOCIÁLIS ÉS SZEXUÁLPSZICHOLOGIAI HÁTTERÉRŐL

„Milyen bajt okozott a nemi aktus az embernek,
hogy csak szégyenkezve mer róla beszélni, és kizárja
sok komoly és kulturált beszélgetésből?”

Montaigne (1533—1599.)

A szexuális magatartás megértését (még inkább megmagyarázását) évszázadokon át hátráltatta és még ma is zavarja a szexualitásnak alapvetően vagy elsősorban biológiai jellegét hangsúlyozó meggyőződés. Eredete ősrégi: a test és lélek kettőségének doktrínájából származik. A keresztény etika a „bűnös” nemi késztetéseket a test gerjedelmeire vezette vissza, az ösztönösségre, ami részben felmentette az embert az álszent felfogás által kiváltott büntudat alól: ami ösztönös (nem tudatos), az kisebb bűn. Az emberi ösztönök a viselkedést a kielégülés felé hajtánák, akárcsak az állatoknál, ha a lélek (szellem, értelem) nem vetne neki gátat, nem fogná a társadalmi viselkedési normák kordájába. Ez a szemléletmód egészen századunk elejéig megfelelt csaknem minden (filozófiai) emberképnek, a mindennapi gondolkodás szempontjait is érvényesítette, és hatása lényegében ma is jelen van a köztudatban, annak ellenére, hogy a modern szexuálpszichológia fejlődése századunk elején Freuddal és a pszichoanalízissel elindul, jöllehet Freud is biológiai nézeteket vallott, és élete végéig ragaszkodott az ösztönkoncepcióhoz.

A szexualitás pszichés vonatkozásainak felismerését mind a mai napig zavaró ösztönkoncepció — modern értelmezésben — azt fejezi ki, hogy az ideg- és endokrin-rendszer magában hordoz egy meghatározott programot, mely megfelelő környezeti ingerekre automatikusan megfelelő válaszreakciókat (viselkedést, magatartást) vált ki. Az állatok „fajspecifikus” viselkedésének kutatása elég meggyőzően bebizonyította, hogy a párzási folyamat és a szaporodás (vagyis a párzásra való késztetés megjelenésének ideje és erőssége, a párzást kiváltó ingerek jellege, a párzást kísérő viselkedés, a párzás lefolyása, az egyedek későbbi viszonya egymáshoz, az ivadék gondozás stb.) a fajra jellemző módon, biológiailag

meghatározott. Az ösztönkoncepció tehát lehetővé tette egy igen részletes biológiai kép megrajzolását a szexualitásról.

Az ösztönreakciók megértéséhez sokban hozzájárult a kibernetika, ami egy rendszer folyamatainak állandóságát szabályozások működésével magyarázza; az irányító rendszer feladata az állandóság megtartása, az irányító rendszerben rögzített mintának megfelelően (visszacsatolásos szabályozás: a megfelelő jelzés olyan folyamatot indít el, mely az irányított rendszert az irányító rendszerben rögzített modell állapotába hozza). Az emberi szexualitás kutatását azonban gátolta az ösztönkoncepció vulgáris alkalmazása, mivel az ember szexuális viselkedését túlon-túl leegyszerűsítette, úgy állítva be, mintha az emberi szexualitás is első-sorban (vagy kizárólag) ösztönhöz kötött, tehát biológiailag meghatározott volna, amin vajmi keveset változtat, hogy a nemi vágy és viselkedés (cselekvéssor) akaratilag szabályozható.

A nemi viselkedés egyedi változatainak nagy száma, a biológiai alaphelyzettől való eltérés széles skálája (amikor a kielégülést nem a másik nemű egyed nemi szervével való kopulációs kapcsolat váltja ki, hanem a nemi szerv más módon való ingerlése), a nemi szerep és a nemi identitás jelentőségének feltárása meggyőző érvekkel támasztotta alá azt a felismerést, hogy az emberi szexualitás nem magyarázható kizárólag az ösztönkoncepcióval: az emberi szexualitás a személyiség funkciója is, és a személyiségtényezők annyira jelentősek, hogy nélkülük a biológiai és a biopszichológiai tényezők nem szolgáltatnak megfelelő alapot a szexuális viselkedés megmagyarázásához. A köztudat mégis nehezen adja fel az ösztönmodellt, mint magyarázatot, kiváltképp a női szexualitás vonatkozásában. Mi több: ez a szemléletmód még a nemi szerep problémakörére is átsugárzik.

A nemi szerep elsajátítása, illetve a személyiségnek a nemi szereppel egybeeső viselkedésmintákra való formálása egyébként is meglehetősen bonyolult (az ösztönkoncepciónál mindenként összetettebb) kérdés: egyrészt a koragyermekkorai specifikus szociális ingerek, másrészt a későbbi (tudatos vagy spontán) személyiségformáló hatások függvényeként, a nemi szerep a szexualitás megfelelő kifejlődésének sajátos feltétele. Megértéséhez vissza kell térnünk a (biológiailag meghatározott) nemi státushoz.

Nemünk már a fogamzáskor eldől, a méhen belüli fejlődés során kialakulnak azok az elsődleges nemi jegyek, melyek alapján az újszülöttről az esetek óriási többségében, egyértelműen megállapítható, melyik nemhez tartozik — ez a nemi státus. A korai gyermekkortól a prepubertásig tartó biológiai „csend” alatt a nemi státusra ráépül a megfelelő (férfi vagy női) nemi szerep. A gyermek először azonosul biológiai nemével (*szexual self identity*). A nemi identitás a személyiségnek az a mélyen gyökerező, a személyiség tudattalan rétegeiben horgonyzó meggyőződését jelenti, hogy ő melyik nemhez tartozik.¹ Ez a meggyőződés a környezet hatására alakul ki; a környezet a születés pillanatától kezdve hangsúlyozza a nemek közötti különbségeket — a pólya vagy a fejkötő sza-

lagjától kezdve, a játékszereken, ruha- és hajviseleten keresztül az érdeklődés megfelelő irányba történő tereléséig. A további tanulások során a identitás képezi a megfelelő pszichoszexuális szerep (*gender role*), valamint a szociológiai nemi szerep (*sex role*) elsajátításának alapját.² A *sex role* tartalmazza a nőiesség, illetve a férfiasság viselkedésjegyeit, amelyek legteljesebben a nemi élet során, a partnerkapcsolatok viselkedésformáinak szerepvállalásában teljesednek be.

A nemre jellemző viselkedésformák tehát tanult magatartásmódok, melyeket környezeti hatásra sajátít el az egyén. És vajon mit sugall ez a környezet? — Ismét visszatér a biológiai nézőponthoz.

Az egyes állatfajok különböző nemű egyedei nemcsak a párzással és az ivadékgondozással kapcsolatos viselkedésben különböznek egymástól, hanem más téren is eltérő tulajdonságaik, magatartási formáik vannak. A hím általában erősebb, harciasabb, agresszívebb, élénkebb, mint a nőstény. Az ember számára régtől ismeretesebbek ezek a különbségek; az állatoknál megfigyelt viselkedési és magatartási különbségek sok tekintetben hasonlóknak tűntek az emberi nemek közötti különbségekhez, még ha ezek bonyolultabbak is. A férfi és a nő közötti fizikai és pszichológiai különbségek már a primitív civilizációkban is tudatosultak és bonyolult társadalmi struktúrák épültek rájuk, melyeknek háttérben az a felfogás állt, hogy a természet meghatározza a képességeket és a lehetőségeket a társadalomban. A nyugati kultúrák (gyakran vallási, társadalomfilozófiai) felfogás szerint a férfi rendelkezik nagyobb erővel, értelemmel, ítélőképességgel, erősebb jellemmel, kevésbé áll érzelmi befolyásolhatóság alatt, a nő ezzel szemben gyenge, érzelmes, akaratilag is gyengébb, értelmi képességei szerényebbek. Más kultúrákban ez még szélsőségesebb megfogalmazásban jelentkezhet: szemléletes példa erre a mohamedán társadalmak, a régi zsidó kultúra, a kereszténység egyes korszakai, ahol a nőt alig vették emberszámba.³ És jöllehet századunk tudományos és társadalmi fejlődése elsöpörte az atavisztikus előítéleteket, ezáltal a hagyományos férfi, illetve női nemi szerep egyensúlya megbomlott, de az új „szereposztás” még csak most van kialakulóban. Még a nők emancipáltságát is hajlamosak vagyunk aszerint mérni, hogy milyen jól állják meg a helyüket „férfias” foglalkozásokban. A nemi különbségek biológiai magyarázata azonban továbbra is fennmaradt, ami tovább bonyolítja a pszichoszexuális szerep meghatározását. Mert igaz, hogy az emancipált nő azonos jogokat igényel, de ezeknek a jogoknak a megvalósításában gyakran összeütközésbe kerül belénk csontosodott előítéleteinkkel.

A szülők viselkedésmintái ugyanis példaként állnak gyermekeik előtt, (akkor is, ha azokat később elutasítják). Így az álszemérmes, a szexualitást elutasító, sőt elfojtó nevelés hatására a fiatalságban továbbélnék egyes meghaladott erkölcsi normák, még akkor is, ha ezeket tudatosan (szóban) tagadja — például a kevtős erkölcs. És érdekes módon a férfiak — úgy tűnik, ez a mi patriarchális beállítottságunk velejárója — konzervatívabbak a nőknél: ha nem is ragaszkodnak úgy, mint apáik ahhoz,

hogy jöendő feleségük szűz legyen, de nem tartják túlságosan vonzó ajánlólevélnek partnerük gazdag vagy változatos szexuális „múltját”. Amíg a korszerű nemi erkölcs normái ki nem alakulnak, meg nem szilárdulnak a társadalmi és az egyéni tudatban, fennáll a veszélye, hogy bármilyen szexuális viselkedésforma bűntudatot válthat ki, az ezzel együtt járó szorongás pedig szexuális zavarokhoz vezethet.

A szexuális problémák száma növekedést mutat, ebből azonban nem kellene arra következtetni, hogy korábban az emberek többségének rendezett volt a nemi élete. Arról van inkább szó, hogy a szexelfojtás feloldódott, hogy az emberiségnek az a fele, amelyiknek még nem is olyan régen a szexuális nyomor volt az osztályrésze — a női nem is — igényli az örömteli nemi életet. A férfi lehetett szexuálisan agresszív, a nőnek ki kellett várnia, amíg kiválasztják, de még akkor is tartózkodónak kellett lennie. Elképzelhetjük, micsoda megdöbbenést vált ki egy ilyen fel fogású férfiben, hogy partnere nemcsak hogy örömet talál a nemi életben, hanem igényli is az örömet.

Általános jelenség, hogy a férfi és nő közötti társadalmi különbségeket a nemek közötti biológiai különbségekre (a testi felépítésre, a szülésre, a gyermekgondozásra) vezetik vissza, amivel együtt jár a munkamegosztás hagyományos polarizációja is. Margaret Mead antropológusnőtől származik a férfias és a nőies lelki tulajdonságok biológiai elméletének első tudományos értékű kritikája. Mead három, egymáshoz viszonylag közel, de fizikailag elszigetelten élő új-guineai törzset vizsgált, és megállapította, hogy a három különböző kultúrában lényegesen mások a férfiak és a nők közötti pszichológiai különbségek, ennek következtében mások a nemek közti viszonyok is. Mindegyik törzsben más a nemek közötti munkamegosztás formája is. Az Arapesh törzs viszonyai a nyugati társadalmak viszonyaihoz hasonlóak, a Mundugumür törzsben a férfiak és a nők nagyon hasonlóak egymáshoz, mindkét nemet az agresszivitás és kezdeményezés jellemzi, a Tschambuli törzsben viszont a férfiak szelídek, háztartással és művészetekkel foglalkoznak, ezzel szemben a nők agresszívek, átveszik az irányítást a családi és társadalmi életben, kevesebb az érzelmi megnyilvánulásuk.⁴ Úgyszintén Mead írta le — egzotikus kultúrák megfigyelése alapján — a felnövekvő gyermekben a nevelés és életmód hatására kialakuló szokások és viselkedésszerű meg szilárdulásának folyamatát — a szocializációt. Feltételezte, hogy a nemekre jellemző magatartásmódok kialakulása is ilyen szocializáció útján történik. Az utóbbi évtizedek kutatásai valóban azt bizonyítják, hogy a nemek jellegzetes viselkedésmódjának kialakulásában a kulturális hatások a döntő szerep.

A szerep azoknak a szabályoknak és előírásoknak összességét jelenti, amelyeket egy adott és társadalmilag minősített emberi helyzetben vagy társadalmi pozícióban lévő egyén követ más emberekkel való kapcsolataiban.⁵ A szerepelmélet a modern szociológia egy igen bonyolult teóriája. Eszerint a szerep interakciós fogalom: nem egy személyiség önmagában való viselkedését írja elő, hanem a más emberhez (vagy emberek-

hez) való viszonyt. Éppen ezért minden szerepnek megvan a maga szereppárja, mellyel kölcsönösségben áll — amellyel *komplementer*. A nemi szerepek *egymással* komplementerek.

A nemi szerepek — mint mondtuk — a szocializáció folyamatában alakulnak ki; minden ember tanulja őket (a tanulás szót a legtágabb értelemben használva). Sem a „szereptanulás” folyamata, sem azoknak a szociális hatásoknak túlnyomó része, melyek ebben a folyamatban részt vesznek, nem feltétlenül tudatos. Ugyanígy nem, vagy csak részlegesen tudatos a nemi szerepre jellemző viselkedés vagy magatartásmód, amire úgy is tekinthetünk, mint viselkedésprogramra, viselkedéssémára az adott emberi helyzetekben, viszonyokban. A nemi szerepek lényege tehát, hogy szabályozzák, rendszerezik a nemek közötti interakciókat, ezáltal a nemi viselkedés formái kereteinek, a szexuális kapcsolat feltételeinek is meghatározói, a társadalom elvárásait, normáit tartalmazzák, a munkamegosztás sémáitól kezdve, az erkölcsök és a szokások parancsain és tilalmain keresztül egészen addig, hogy milyen helyzetben hogyan kell és hogyan nem szabad viselkednie a férfinak, illetve a nőnek. Ma már nem vitás, hogy ezek a normák belső ellentmondásokat tartalmaznak; ez az antagonizmus onnan ered, hogy megfogalmazásuk a társadalmilag előnyösebb helyzetben levő nemtől, a mi esetünkben a férfiaktól származik.

Kiváltképp érvényes ez a megállapítás a szexualitás vonatkozásában: a nőket sohasem kérdezték meg, mit éreznek a nemi életben — olvashatjuk egy empirikus kutatás zárójelentésében.⁶ A szexualitásról évszázadokon keresztül csak férfiak írtak. Alig ötven évvel ezelőtt jelentek meg az első értekezések a szexualitásról nők tollából. Emellett nem téveszthető szem elől, hogy — tekintet nélkül a női emancipációra, vagy a szexuális forradalomra — a nők általában tartózkodóbbak szexuális megnyilatkozásaikban, mint a férfiak, túl gyakran készek még arra is, hogy szexuális kérdésekben elfogadják a férfiak nézeteit. Egyébként is: a szexualitást mindannyian egyénileg éljük át, ami még a szakember vagy a tudományos kutató esetében is megnehezíti az objektív következtetések levonását: a szexuális élet kérdéseinek vizsgálatában reálisan fennáll a veszély, hogy azokra egyoldalúan, saját nemünk szemszögéből nézünk. A kutatók — leggyakrabban férfiak — a statisztikai „normák” vizsgálata közben talán éppen ezért számtalan téves kérdést tettek fel, túl sokszor próbálták megmagyarázni a nőknek, mit kellene érezniük, ahelyett, hogy egyenesen megkérdezték volna, mit éreznek. A női szexualitást alapjában véve a férfi szexualitására, a közösülésre adott válaszként kezelték.

Tévedés volna, és a kérdés megengedhetetlen leegyszerűsítését jelentené, a női szexualitást bizonyos testi (biológiai) szükségletek kielégíttségének vagy ki nem elégítettségének szintjén vizsgálni. Mégis cáfolhatatlan tény, hogy a nőt évezredek keresztül szexuális raboskodásra kényszerítette, a szexuális objektum szerepére degradálta a társadalmi normák rendszere.

A szexuális tevékenység — mint tudjuk — eredetileg kizárólag a fajfenntartást szolgálta. Az ember szexualitása azonban elszakadt eredeti

biológiai alapjaitól és tanult viselkedéssé vált: nemi kényszerítései nem kötődnek sem biológiai ciklushoz, sem évszakhoz, hiszen többé nem kizárólag reprodukzív funkciót töltenek be, hanem elsősorban az örömszerzést (és -nyújtást) szolgálják. A kielégülés igénye is sokkal inkább pszichés, mint biológiai indítékú — sem a férfi nemzéképtelensége, sem a nő fogamzásra való alkalmatlansága nem akadály a sikeres szexuális életnek, és fordítva: anatómiailag és fiziológiailag teljesen hibátlan szervi felépítés mellett is előfordulhatnak (és gyakran elő is fordulnak) olyan zavarok, melyek megzavarhatják, vagy akár meg is hiúsíthatják a nemi aktivitást.

Az ember humanizálta a szexualitást, ami egy jellegzetesen emberi érzelemben, a szerelemben éri el teljességét. A kettő semmiképpen sem azonosítható egymással — még közös szavunk sincs rájuk —, egyik a másik nélkül is elképzelhető, egyik nem zárja ki a másikat. Az utóbbi években a szerelem sokat veszített társadalmi súlyából, a szexualitás nagyjából ugyanennyit nyert. És ezzel a súlypont-áttevéddéssel kapott mind nagyobb jelentőséget a szexualitás beteljesülése, az orgazmus.

Kinsey fontos felismerése volt, hogy a nemi élet vizsgálatának központjába az orgazmust helyezte: a párkapcsolat egyik lényeges (vagy talán leglényegesebb?) kérdése, hogy képesek-e a partnerek kielégülésre és egymás kielégítésére — nemcsak a szexuális örömszerzés és -nyújtás kölcsönössége miatt, hanem mert a szexuális kielégületlenség — okozta feszültség irradiál: átsugárzik az együttélés minden területére.

A hagyományos felfogás szerint az egyedül természetes szexuális alap helyzet, a közösülés (e felfogásnak meglepő módon még ma is vannak tudományos tekintélyt élvező szószólói) a férfi számára ritka kivételtől eltekintve meg is hozza az igényelt kielégülést. A nők e tekintetben összehasonlíthatatlanul hátrányosabb helyzetben vannak. Az utóbbi évek, évtizedek minden szexológiai tárgyú szakkönyvében jelentős terjedelmet kap a nő orgazmusának kiesése (anorgazmia) mint a szexuális élet leggyakoribb zavarainak egyike. Azt jelentené ez, hogy a modern nő ritkábban jut szexuális örömhöz, mint korábban? — Szó sincs erről, csak elődei talán meg sem fogalmazták magukban a kérdést, jogot formálhatnak-e öröme.

Helene Michel Wolfromm véleménye szerint a francia nők 40 százaléka nem érez kielégülést, a Griffith által vizsgált angol nők közül 41 százalék soha nem jut el az orgazmusig. Helene Stourzh bécsi vizsgálatai szerint a megkérdezett 1500 nő egy harmada soha nem érez orgazmust. Hasonló adatokkal találkozunk Hanna Malewska lengyelországi kutatásainak anyagában is. A. M. Sviadosh és Z. V. Rozsanovszkaja vizsgálatai alapján a szovjet nők orgazmusélménye a következőképpen oszlik meg: a nők 16 százaléka minden vagy majdnem minden közösülésnél eljut az orgazmusig, 22 százalék az esetek több mint felében, 44 százalék néha (az esetek felénél kevesebbszer), 18 százalékuk pedig soha nem érez kielégülést. Dr. Szilágyi Vilmos Magyarországon végzett kutatásának adatai szerint a vizsgált populáció (293 nő, közülük 287 fő-

iskolás) 22,8 százaléka 50 százalékon alulira becsüli orgazmusai arányát, 16,6 százalék 50—70 százalékosra, 20,8 százalék 70—90 százalékosra. Minthogy 31,5 százalék nem válaszolt, feltételezéseik szerint a nők legalább felének komoly orgazmusproblémái lehetnek.⁸

Az ismertetett adatok mellett hivatkozhatunk több szexológiai vizsgálat nálunk is publikált, az itt felsoroltakból lényegesen nem eltérő adataira,⁹ melyek mindegyike arról tanúskodik, hogy az orgazmus élménye a nőknél távolról sem olyan természetes velejárója a nemi aktusnak, mint a férfiaknál. Törvényszerű ez? — Sviadosh biológiai szemléletű magyarázata szerint igen. Szerinte a magyarázat az, hogy a férfiaknál rendszerint csak ejakulációval együtt lép fel orgazmus. Nőknél az orgazmus nincs kapcsolatban az ovulációval — a megtermékenyülés a nemi kielégüléstől függetlenül is létrejöhet. Azok a férfiak, akiknél nemi vonzalom, erekció és ejakuláció nem jelentkezett, utódok híján a természetes kiválasztódás áldozataivá lettek. A nők a nemi kielégüléstől, az orgazmus előfordulásától függetlenül is képesek a nemi életre és a faj fenntartására, ezért a nemi vonzalom alacsony szintjén vagy teljes hiányában, anorgazmia mellett is megkímélte őket a természetes kiválasztódás.¹⁰

Ha ez így volna, hogy lehet, hogy a nők óriási többsége más szexuális szituációban (maszturbáció, petting, homoszexuális kapcsolat) nemcsak hogy el tud jutni az orgazmusig, hanem rendszeresen, sok közülük esetenként többször is eljut. Kinsey kutatásai szerint az amerikai nők 62 százaléka végzett élete folyamán (orgazmussal is járó) maszturbációt, Hite jelentése alapján ez az arány még magasabb: 88 százalék! Ezek szerint eleve téves az a belénk gyökerezett felfogás, hogy a nők szexuálisan „hűvösebbek”, „passzívabbak”, még inkább, hogy „igénytelenebbek” volnának. Más kérdés, hogy szexuális kultúránk központjában a közösülés és az általa kiváltott orgazmus áll, hogy a nagyajak-kisajkak-klitorisztájékra lokalizált (ezek stimulálása által kiváltott) orgazmusélményt *a priori* alacsonyabb értékűnek minősítettük, amit az ún. „vaginális” és „klitorális” orgazmus közötti minőségi különbséget megfogalmazó (spekulatív) értékelés fejez ki legnyilvánvalóbban. Masters és Johnson kutatásainak eredményei egyértelműek: nincs különbség a két fajta orgazmus között, illetve ha van, ez nem fiziológiai, hanem pszichés eredetű — a maszturbálás által kialakult (környezeti hatás által megerősített) büntudatra vezethető vissza. A klitorálisan lokalizált orgazmus komponensei — az orgazmuséi általában — pszichésék és mechanikusak. A klitorisztájék azonban erős pszichés háritás alatt áll, jóllehet a mechanikus ingerlés feltételei lényegesen jobbak, mint a vagina esetében. A szexuálisan bizonytalan férfi, de ugyanígy a túlzottan magabiztos is, a nő klitoriszra lokalizált orgazmusát saját kudarcának tekinti, ezért el is fogadja a nő háritását, mert így elkerülheti azt a látszatot, mintha „normálisan” nem tudná kielégíteni partnerét. A „természetes” szexuális tevékenység, emiatt a nő számára gyakran még annyi örömet sem jelent, mint a „bűnös” maszturbálás, mivel az előjáték mechanikus és pszichés ingereinek (simogatás, csók, a mellek és a nemi szervek inger-

lése) elmaradása miatt izgalmi szintje nem kerül szinkronba a férfiével. Az erotikus izgalmi szint a tényleges aktus megkezdése (a pénisz immiszziója) után rövid ideig még emelkedhet, aztán stagnál, visszaesik; a személyiség „tudja” (jobban, mint a tudat), hogy „így” most sem fog kielégülni, bizonyos idő után az ingerelhetőség is megszűnik. Az ejakuláció után, amikor nyilvánvalóvá válik, hogy az orgazmus (ismét) elmaradt, a „megértő” vagy „felvilágosult” férfi talán megkísérli — rendszerint manuálisan — orgazmushoz juttatni partnerét. Az ingerelhetőség azonban, mint mondtuk, megszűnt és az orgazmus elmaradása feletti kudarcélmény következtében a legtöbb nőt zavarja, hogy a férfi mintegy kötelességét teljesíti. Az előjáték során vagy az aktus közben, amikor a partnerek emocionálisan és szexuálisan felhangolt állapotban voltak, lett volna természetes ez az igyekezet.

A nő a szerelem beteljesülését várja a szexualitástól. Érzelmileg közelít a szexuális élethez és érzelmileg távolodik el, ha nem találja meg benne, amit keresett. Ilyenkor konfrontálódik a férfival, akit szeret, s a szexuális partnerrel, akiben csalódott. A férfi, aki minden egyéb vonatkozásában kedves számára, nem váltja be azt a reményt, amit nem is hozzá, hanem a szexualitáshoz fűzött. Ez még akkor is így lehet, ha a férfi „mindent megtesz” azért, hogy partnere jól érezze magát. A nő orgazmusa győztesé tehetné a férfit az érzelmek viharos találkozásában, az orgazmus azonban nem mindig következik be, csak ritkán, talán soha. A nő számára pedig az aktus nem teljesítmény; saját orgazmusát is a férfi teljesítményeként éli meg, ezért fordul a szexualitás ellen, ha nem éri el az orgazmust. A férfit nem tudja elhárítani, mert újra és újra kezdeményez, és ha az újabb aktusok sem közelítenek a nő elvárásaihoz, egyre jobban eltávolodik a szexualitástól, mely eltávolodás legpregnansabbán az anorgazmiában nyilvánul meg. Mert a férfit nincs ereje elhárítani (túl sok bonyodalommal járna, fél a férfi dühétől, a veszekedésektől, a kapcsolat megromlásától, attól, hogy a férfi elhagyja őt), ezért a szexualitást hátrítja el, ami különféle tünetekben jelenik meg, sok esetben a nő tudta és látszólagos akarta ellenére, de mindig érzelmeitől vezérelve (pszichés, szomatikus és pszichoszomatikus zavarok). A különböző, organikusan megmagyarázhatatlan szexuális zavarok csak sparyolfalul szolgálnak a nem kívánatos szexuális tevékenység elhárítására.¹¹

Ma már a nők is igénylik az örömteli szexualitást és nemcsak „asszonyi kötelességből” akarnak házaseletet élni. Ugyanakkor a férfi számára súlyos presztízsveszteség, ha kiderül, hogy nem képes a nő elvárásainak eleget tenni. De még a ma emberé sem vállalkozik szívesen arra, hogy „hétpecsétés” titkát megossza valakivel: legkevésbé azzal, aki pedig elsősorban tehetne valamit érte — a partnerrel —, mert valamiféle tévesen értelmezet önérzet tilalomfát állít a megnyilatkozás elé. Ez azonban — sajnos — csak egyike a számtalan tilalomfának, mellyel a letűnt korok olyan bőven tűzdelték tele a szexuális élet minden megnyilvánulását. Pedig a szexuális viselkedés heteroszexuális kapcsolatban már nem

magánügy: a párhelyzet két ellenkező nemű, különböző nevelésű és eltérő jellemű ember adaptációs próbája.

Itt kell figyelmeztetnünk újólágra a már ismert tényre, hogy a sikeres (és kulturált) szexuális viselkedés tanult magatartásmód — tanulás, gyakorlás, bevéődés eredménye. A viselkedésmódok a környezetben lévő modellek közvetítésével, az egyéni fejlődés folyamán épülnek be a személyiség szerkezetbe. A fejlődő gyermek a nemi identitáson és a szociálisan megengedett (meghatározott) nemi viselkedésformákon túl nemigen kap használható információkat a későbbi sikeres szexuális élethez, a két nem egymáshoz való viszonyának társadalmunk által elfogadott elvekkel összhangban való tudatosításához. A nemek közötti helyes viszony nevelésében — jóllehet egyesek hajlamosak ezt a szexuális nevelés formára szűkíteni — erkölcsi, pszichikai, szociális, biológiai, fiziológiai, higiéniai, gazdasági, jogi, és ki tudná felsorolni, hányféle más elem található. Ez a tény, továbbá az, hogy a szexualitás a személyiség integrális része, éppen ezért nem szakítható ki a személyiség egészéből, eleve azt sugallja, hogy a nevelés parcializálásával („szexuális nevelés” mint tantárgy, illetve mint nevelési terület) vajmi keveset tehetünk a meghaladott normák és felfogások felszámolásában. A nő szexuális objektum-szerepe pedig éppen ezeknek a normáknak és felfogásoknak a produktuma — még ha recseg-ropog is ennek a felfogásrendszernek a szerkezete. Korunk szexuális erkölcsé ugyanis forradalmi átalakulásban van: az ún. szexuális forradalom egyik jelszava — „szexuális szabadságot!” — azonban csak a személyes szabadság egészének megvalósítási folyamatában képzelhető el.

Engels A család, a magántulajdon és az állam eredete című munkájában kiveti annak az új társadalomnak a vízióját, melyben a nő *ténylegesen* egyenrangú, szabad tagjává válik a közösségnek. Eszerint a nő családi és társadalmi emancipálódásának feltételei, hogy felszabaduljon férje iránti alárendelt szerepéből, hogy mentesüljön a hagyományos háztartási munkától és hogy egyenrangúan kapcsolódhasson be a társadalmi munka minden formájába. A sokoldalúan fejlett, szabad személyiség — társadalmunk embereszménye — megfogalmazásában is felismerhetők ezek a kritériumok. A megfogalmazás azonban nem jelent egyúttal megvalósítást is: a szociológusok szerint 50—60 évre, a korábbi nemzedékek eltűnésére van szükség ahhoz, hogy a korábbi szexuális erkölcsi attitűd nyomai is törölődjenek a tudatból. Már pedig egyelőre az új felfogás ellenében hatnak a környezeti hatások útján a fiatalok személyiségébe épülő elavult erkölcsi alapsémák, melyek olyan forrásokból táplálkoznak, mint a kettős erkölcs, a nő meghirdetett és valós társadalmi-gazdasági helyzetének dualizmusa, ha nem is kiszolgáltatottsága, de még mindig gyakori függősége a férfitől, a családon belüli szerep-steretotípiák, stb., melyek túlhaladása még előttünk áll.

A nemi erkölcs mindig az általános társadalmi állapotok rendkívül érzékeny indikátora volt, és maradt. Vajon a mi erkölcsünkről mi lesz az utókor véleménye? . . .

Jegyzetek

- ¹ Dr. Buda Béla: I. m. 104. oldal
- ² A nemzetközi szakirodalomban így meghonosodott szakkifejezések; gender = a nyelvtani nem angol nyelvű elnevezése
- ³ Ráth Vég István idéz egy XVI. századi tudományos értekezést, melynek témája, hogy helyes-e a nőket embernek tekinteni, nem volna-e helyesebb állatoknak tekinteni őket. Hasonló beállítottságú a századforduló könyvsikere, Möbius lipcsei pszichológus „műve”, A nő élet-tani gyengeelméjűségéről.
- ⁴ Mead, Margaret: Férfi és nő.
- ⁵ Dr. Buda Béla: I. m. 84. oldal
- ⁶ Hite, Shere: Izveštaj Hite
- ⁷ Sviadosh, A. M.: I. m. 49. oldal
- ⁸ Dr. Szilágyi Vilmos: I. m. 62. oldal
- ⁹ Alfred Kinsey, William Masters és Virginia Johnson, Shere Hite és mások
- ¹⁰ Sviadosh, A. M.: I. m. 49. oldal
- ¹¹ Dr. Lux Elvira: I. m. 116. oldal

Felhasznált irodalom:

- Dr. Buda Béla: A szexualitás modern elmélete, Budapest, 1974.
- Dietz-Hesse: Szexológia. Budapest, 1975.
- Hite, Shere: Izveštaj Hite. Zágráb, 1980.
- Klajn, Vladislav: Seksulani život čoveka (a Duševni život čoveka című gyűjteményből). Belgrád—Újvidék, 1981.
- Dr. Lux Elvira: Szexuálpaszichológia. Budapest, 1981.
- Mead, Margaret: Férfi és nő. Budapest, 1970.
- Sviadosh, O. M.: A nő szexuálpatológiája. Budapest, 1974.
- Dr. Szilágyi Vilmos: Pszichoszexuális fejlődés — párválasztási szocializáció. Budapest, 1974.

Rezime

O psihosocijalnoj i psihoseksualnoj pozadini uloge žene kao seksualnog objekta

Shvatanje, a pogotovu objašnjenje seksualnosti vekovima je ometalo, a i danas otežava biološko tumačenje seksualnog ponašanja, koje ima svoje korene u dualističkoj podvojenosti tela i duše, karakteristične za hrišćansku etiku. A ovo shvatanje još i dan-danas deluje, mada je početkom ovog veka počeo razvoj seksologije i posebno seksualne psihologije.

Biološka koncepcija seksualnosti, po kojoj je seksualni nađon osnovna i jedina determinanta seksualnog ponašanja čoveka, jeste pojednostavljeno, vulgarno prenošenje znanja o životinjskoj na područje čovekove seksualnosti, zanemarivanje svih socijalnih i psiholoških komponenti, kojima je bogato protkan čovekov seksualni život. Čovek je humanizovao seksualnost, u njegovom slučaju ona se odvijala od svoje prvobitne biološke funkcije: postala je izvorom

užitka — prvenstveno za muškarce. Ova se okolnost često pokušava objasniti biološkim, generičkim, filogenetičkim tumačenjem razvoja seksualnosti. Pri tome se smete s uma, da je seksualna uloga, koja je osnovni indikator seksualnog ponašanja, u osnovu društvena tvorevina, i da je ona osnovni vinovnik degradacije žene na ulogu seksualnog objekta.

Seksualni moral je bio i ostao veoma osetljiv pokazatelj odnosa u društvu, stoga je njegovo istraživanje — a ova je studija jedan pokušaj za osvetljenje psihosocijalne i psihoseksualne pozadine seksualnosti — imperativ prevazilaženja zastarelih shvatanja o seksualnosti uopšte, a posebno ženske seksualnosti.

Summary

Psychosocial and Psychosexual Background of Treating Women as Objects of Sex

The biological interpretation of sexuality has obstructed and still does, the development of modern explanations of the same matter. Biological interpretation originates from the dualistic difference between human bodies, which theory is a characteristic christian teaching of christian ethics. This interpretation still exists, even though that some signs of development can be recognized due to the development of sexology and sexual psychology on the beginning of this century.

The biological concept which says that sexual instinct is the only determinant of sexual behaviour is just a vulgar transmission of knowledge about animals to the field of humans sexuality, ignoring social and psychological components so much present in human sexual life. People have humanised sexuality deviding it from the biological function: making it a source of enjoyment — especially for men. These facts are tried to be explained by some biological, generical, phylogenetical theories. The fact that sexual role, which is the major indicator of sexual behaviour, which is as a matter of fact a social product is often forgotten, so is the fact that it is the basic culprit of women's degradation to objects of sex.

Sexual morals have been and still are a sensitive determinant of relations in the society, so the research concerning this matter is an imperative of overcoming the old viewpoints of sexuality mostly concerning women.

TÜKRÖK

Nancy Huston

A HÁBORÚ, AHOGY A NŐKNEK MESÉLIK

„A harc meg a férfiaké lesz.”
(Iliász VI. 493.)

Először is megokolom, hogy miért fordultam az irodalomhoz.* Nemcsak egy idézet kedvéért, ahogy azt egy „jómodorú bevezető” megköveteli, hanem azért is, mert fejtegetésem során kénytelen leszek megfordítani azt a megszokott, de szomorú megállapítást, miszerint „a történelmet a háborúk írják”, s helyette azt mondani: mindenesetre, a történetek teszik a háborút.

Néhány évvel ezelőtt egy jelentéktelen, de jól ismert paradoxon felvetette a kérdést: „Ha egy fa kidőlné az erdőben, és nem hallaná senki, zajt ütne-e?” Vagy feltehetnénk így is a kérdést: „Egy háború, amely nem lenne háborús elbeszélés tárgya, megtörténhetne-e?”¹ Voltaképpen ez a kérdés egyáltalán nem paradoxális. Azon a közismert problematikán alapul, amely szorosán összeköti az elbeszélhetőség és a konfliktus fogalmát. Egyrészt itt van Hegel nevezetes mondása, miszerint „a boldog népeknek nincs történelmük”; másrészt pedig még iskolai tanulmányainkból tudjuk, hogy a klasszikus színházban „a konfliktus a drámai helyzet lényege”.

Véleményem szerint az, hogy a háborús eseményekből történeteket tudunk formálni — legyen az eposz, visszaemlékezés, vagy tv-híradó — az az emberi és az állati erőszak közötti különbségek egyik legfontosabbja. Pontosabban, hogy az előbbi ne redukálódhasson ez utóbbira, tudni kell mindig felállítani a narratív szót: megmutatni, hogyan idézte elő az események ilyen vagy olyan menete a fegyveres összetűzés kitörését; a konfliktus lefolyása alatt pedig hogyan tűntek ki egyesek vagy egyes csoportok bátorságukkal és váltak mások becstelenné gyávaságuk

* A fenti írás részlet Nancy Hustonnak Samuel Kinser közreműködésével írt nagyobb tanulmányából, amely angol nyelven egészében ez év második felében jelenik meg először az International Quarterly of Women's Studies című kiadványban, amelyet a háború témájának szentelnek. Az itt közölt részletet a Les Temps Modernes 1982. évi februári (427.) számából vettük át.

miatt; melyek voltak a szédítő változások a szemben álló erők viszonyában; milyen volt a támadások gyakorisága által leírt görbe; egészen a végkifejletig: békeszerződések kötése, veszteségek számbavétele, a győztes és vesztes jelzők „végleges” elosztása.

Ezután, ha egy vagy több irodalomról beszélünk, az még nem jelenti azt, hogy megtagadjuk magáról a háborúról való beszédet (és azt sem, hogy az elképzeltet választjuk a valóssal szemben); ezt úgy értem, hogy az irodalom és a háború intenzív kölcsönhatása az írott történelem előtt is már létezett. Napjainkban a katonai intézmények irányítói előtt több száz éves példaképek állnak: Nagy Sándor vagy Dzsingisz Kán például majdnem annyira misztifikáltak, mint Akhilleusz vagy Siegfried. Az a tény, hogy a harc funkciója kötődik egy elbűvölő irodalmi hagyatékhoz, lehet minden, kivéve egy mellékes körülményt: fegyvert ragadva az ember arról a képességéről — vagy legalábbis akarataról — tesz tanúbizonyságot, hogy írni tudja a történelmet.

Hogyan lehet háborút „írni”?

Bernal Diaz, aki Cortesnél katonáskodott Mexikó elfoglalása idején, ötven év távlatából is meglepő pontossággal idézett fel csatákat. Elmondta, hogy a spanyoloknak szokásuk volt esténként összegyűlni és elbeszélgetni az aznapi csatározásokról, az előző napok elbeszéléseit pedig a lehető legtöbb részlet visszaadásával megismételni. Ez a „fordítás”, mondhatnám, egyidejű az elbeszélésben szereplő háborúval, nélkülözhetetlen volt akkor, mert maguk a konkvisztádorok is kénytelenek voltak — a szó szoros értelmében, rögtön a csata után — a történelmet olvasni, hogy előre tudják látni az elkövetkező fordulatokat. Ez a sietség kivételes, a katonák sokkal gyakrabban báboknak érzik magukat a sors vagy a felsőbb politikai erő kezében. Ismeretlen előttük szenvedésük értelme, habár meg vannak győződve, hogy valamilyen értelme mégis van, és hogy mások majd egyszer azon fogják törni a fejüket, hogy kibogozzák ki. Ezt magyarázza Helené sógorának, Hektornak, amint az Alexandrosszal együtt átélt balsorsát mondja el:

„Ránk Zeusz mérte a rossz sorsot, hogy majd a jövőben énekeket rólunk zengjen sok megszületendő.”

(VI. 360.)

Voltaképpen minden háború történetét előkészítik különféle kultúrmédiumok révén (napjainkban a regény, a mozi, a tv, de a sajtó és a történelmi kézikönyvek is) oly módon, hogy a lehető legnagyobb etikai és esztétikai élvezetet nyújtsák annak, akinek az elbeszélés íródott. A vietnami háború fiaskó volt, ez közismert: a fegyveres beavatkozás megokolása olyan zavaros és átlátszó volt, hogy az amerikai lakosság nagy hányada nem is hitte el. Ez meglehetősen befeketítette a katonaságról alkotott képet, és nehezen tudott „élvezetes szöveget” nyújtani „fo-

gyasztóinak". Mivel az amerikai katonák haditettei (emberkínzás, kábítószer-élvezés, prostitúció, tömegmészárlás) között sok volt a takargatni való, így a háború inkább botrányforrássá vált, mintsem nemzeti büszkeséggé. Ha pedig egy katonaság kénytelen elhallgattatni az elbeszélést, akkor ott valami nincs rendjén, mert természetükből kifolyólag a katonai hőstetteket részletesen el szokták beszélni.

Coppola *Apocalypse Now* filmjének határozott szándéka az volt, hogy híven visszatükrözze alkotója „esztétikai” meglátását a háborúról. És hogy ne tűnődnénk el a valóság és a képzelet egybekapcsolásán, sőt összejátszásán, miután megállapítottuk, hogy az amerikai filmek, néhány ritka kivételt leszámítva, csak a vietnami háború után kezdtek ezzel a háborús témával foglalkozni. Mondhatnánk: „ismerniük kellett a történet végét”, hogy hű képet festhessenek róla. És éppen ebben van a bökkenő: a Vietnamból szóló háborús filmek nem mesélik el a vietnami háborút. Egy részük allegória, más részüket viszont elvakítják a levezethető jelenségek (pl. traumatizált amerikai bakák visszatérése). De a háborús filmek burjánzása a hetvenes évek (úgy mint a negyvenes évek) végén még inkább szuggerálja, hogy az amerikai tömegkommunikációs eszközöknek szükségük volt arra, hogy kitöltsék a „háborús elbeszélés” hézagát. Amint egyszer eltűnnek a televízióról a bizonyító adatok, ezt a hiányt nagystílusú „remekművekkel” kell kitölteni.²

El kell hallgattatni az elbeszélést

A háborús elbeszélésben is, mint a klasszikus színházban két főszereplő van: a protagonista és az antagonista; a hős és az ellenség. A költészetben, nem véletlenül, csak „hősi” párversről beszélünk, de sohasem „ellemzésről”: a háborús elbeszélésekben ritkán esik meg, hogy valaki „ellenségnek” nevezi magát. Az antagonizmus törvényei szerint mindkét oldal, legalábbis kollektíve hősként kell hogy felfogja önmagát. (Ez nem gátolja, sőt a férfi bajtársiasság kötelez is rá, hogy mindegyik fél csodálja saját hőstét a másik táborból: Hektor és Akhilleusz ennek legjelesebb példái.) A „hősi párvers azért létezik, mert az epikus költészet két erőt visz színre, amelyek a győztes címének használati jogáért veszik fel a versenyt. Nyilvánvaló, hogy az elbeszélő viszonyulása a hadviselő felek ilyen erőpróbájához különböző lehet: pártjára áll valakinek, vagy közömbös marad, helyesli vagy helyteleníti magát a háborúzást stb.

A háború a háborús elbeszélést, ez pedig a háborút utánozza. Akhilleusz legyőzhetetlen, mert Héphasztosz kovácsolta pajzsára, más dicső ütközetek vannak ráfestve. Legyőzni a hőst annyi, mint megfosztani atól, hogy korábbi győzelmeit magasztalja. Ez a logika mindenütt jelen van az eposzban:

„Bár az egész világot szétépte körmeivel: úgy rá ütök, hogy többé sosem beszéli el.”

Nibelungen XXXVIII., 2272

Az áldozatok valós száma — és esetleges ártatlansága — csak másodlagos. Ami számít, az a másik fél győzelmi elbeszélése elhallgattatásának képessége. Hasonló módon a versengés, amely a második világháború óta szembeállítja az Egyesült Államokat a Szovjetunióval nem csupán gazdasági, vagy katonai jellegű (közbetett országok rovására), de ugyanúgy verbális is (harmadik személyben folytatott fenyegetőzések). Ezek kötelező nyitányai minden hadüzenetnek. Minden ország katonai intézménye agyafúrt technikai eszközöket használ kémkedés és propaganda céljából, és igyekszik leleplezni vagy meghatározni a többi ország emberirtási kapacitását. A polgári lakosság mohón követi ezt a szóváltást, elhisz mindent, amit mondanak neki, és annál részegítőbbnek tartja a bizonytalanságot, minél inkább a nukleáris fegyverek veszik át a szót, amelyeknek mitológiai neveket adnak (Jupiter, Poszeidón, Trident) . . .

A küzdelem az egyeduralomért beszéd terén is éppolyan ádáz, mint a harctéren; a különbség csak annyi, hogy az hosszabb ideig tart, mint ez. Ahogy megkezdődnek a harcok, különféle magyarázatok igyekeznek felülkerekedni. Például mindegyik fél minimálisra csökkenti a saját veszteségét, és felnagyítja az ellenségét. Az iraki és iráni háború kezdetén naponta hallottunk mind szélsőséges, mind ellentmondásos számadatokat, ez a képtelenség csak semlegességünknek köszönhetően tudott meglepni bennünket. Magától értetődik, hogy a vietnami háború idején tudósítónk egy egészen másfajta válogatást végeztek a rendelkezésükre álló anyagban. Amerika elvesztette a háborút, de valószínűleg nyerni fog a háborús elbeszélés terén, legalábbis az USA-ban, ahol öt év elég volt ahhoz, hogy egy „megalázó vereséget” „nemes ügygé” avassanak. A háborúk csak az ellenségeskedések megszűnésével érnek véget; csak akkor fejeződnek be, amikor az elmondás jogát az egyik fél elsajátítja a másiktól. Erre egy másik példát is említhetünk: a második világháború idején a fasiszta országok és a szövetséges erők más-más győzelmi szónoklatokat tartottak arról, ami éppen folyamatban volt. Mivel Hitler vesztett, így a második változatot ismerte el a világ történelmi igazságként. Legyőzni Németországot a náci erők megadásán felül még azt is jelentette, hogy beszüntetik a zsidók tömegpusztításáról szóló beszédet, és hogy egyedül a német területekre ledobott bombák kerülhetnek be a történelembe, mint „jótékonyak”. A háború és elbeszélés számára élet és halál kérdése.

A szereposztás

A „háborús elbeszélés” egyik alapvető elvét Hektor Andromakhoszhoz intézett kijelentése szemlélteti: „A harc meg a férfiaké lesz.” Ebből az következik, hogy a háború nem a nők „dolga”, s ennél fogva a nők kiváltságosak lesznek azok között, akikhez a háborús elbeszélés szól.

„Az Elfújta a szél nemrégí újraolvasása felidézte bennem azt a gondolatot, hogy az amerikaiak nagy része, de főleg a nők számára a harc kevésbé absztrakt fogalom, mint inkább fikció.” (J. Stiehm)

Egyébként a katonai hőstettekről szóló elbeszéléseket gyakran mint „verbális cirógatást” fogjuk fel — ez is módja annak, hogy jóindulatot ébresszünk a nőkben, vagy hogy kivívjuk csodálatukat. Az eposz belső logikája pedig olyan módon funkcionál, hogy igyekszik szentesíteni (tehát megörökíteni) a csábítás e következményét. Vergilius szerint Dido akkor lesz szerelmes Aeneisbe, miután egy éjjelen át meséltek neki Trója balsorsáról. Másnap reggel így kiált fel:

„Anna, jaj úgy remegek, nem bírok aludni sehogysem! Ritka becses vendég lakik nálunk, nemes ember, ó, te, valóságos hős ő! harcok daliája.” (Aeneis IV. 12.)

Ha ez elfogadható a költészet szempontjából, akkor nyilvánvaló, hogy a harctéren — akárcsak a klasszikus színházban — kizárólag a férfiak szerepelnek.

„Itt vagyunk a francia föld szívében, egy faluban éppen, körülbelül száz német katonával; körülöttünk összegubancolt szöges drótakadályok, és kis fekete házak a vasútállomás körül, és ez éppen olyan, mint egy regényben, vagy mint egy színdarabban (inkább színdarab —, mint regényszerű), és nagyon izgalmas...” (G. Stein)

De a kulisszák mögött és a hallgatóságban egy el nem hanyagolható számú szerep van fenntartva a nők számára, amely nélkülözhetetlen a bonyodalom kifejlésénél. Számosak a tisztán passzív szerepek: a nők lehetnek a háborúzás ürügyei (mint a trójaié Helené), szolgálhatnak hadizsákmányként a gonosz hódítók kezében, vagy kárpótlásként a rokonszenves szövetségeseeknek; lehetnek — ugyanolyan címen, mint a „terület” vagy mint az „ország” — tulajdon, amit meg kell védeni, de jelképezhetik a jót is: az eszményt, a tökéletesség és a béke példaképét, vágyódás tárgyát; másfelől hitvesek vagy prostituáltak, esetleg harcosok „pihenője”, exportálhatják őket portyázó katonák szórakozása céljából, akiket honvágy kínoz... Végül is azt szögezhetjük le, hogy a nők sokkal számosabbak a mellékszerepekben, mint az áldozatok között.

Habár a nők nem játszhatnak igazán aktív szerepet a háborúban, a háborús elbeszélések nekik is kijelölnek egy bizonyos számú „meddő”, de nagyon fontos szerepet. Játshatják a jóságos ápolónő szerepét (mint Florence Nightingale), vagy a csábító kémét (mint Mata Hari); alkotják a klakkt, ami mindig jelen van a vonat indulásakor, hogy teátrálisabban tegye a bucsúzást az egyenruhásoktól; lehetnek kasztrálók, könnyörtelenek azokkal a férfiakkal szemben, akik nem hajlandók férfigyilkossá lenni (így, a Holocauste-ban láthattuk, hogy a nők megvetésétől való félelem döntő tényezője lehetett egy ss-tiszt fabrikálásának); lehet-

nek csodatevő anyák, akik felgyorsult ütemben szülnék, mihelyt egy karizmás Leader-nek szüksége van ágyutöltelékre; lehetnek kesergő hitvesek, akik a falragaszokon égneek emelik gyermekeiket (lehetőleg fiaikat), arra ösztökélve a férfiakat, hogy küzdőtérre lépjenek; lehetnek hitszegő szajhák, akiket izgalomba ejt bármely feltűnő egyenruha és akik készek arra, hogy az ellenség fegyverét erotikusabbnak találják; és végül lehetnek együttműködő polgárok, hirtelen egyfajta kváziférfias, mezei munkához szükséges erővel megáldva, ami azonnal elpárolog, mihelyt a háború véget ér.

Néhány szerep a felsoroltak közül újabb keletű a történelemben, és ritkán esik meg, hogy mind be lenne töltve egy háború alatt. Ezek többféleképpen kombinálhatók, de tagadhatatlan, hogy ha a nők nem lennének jelen „távollétükkel” a küzdőtéren, itt nem történhetne semmi, amit érdemes volna elmondani.

„Nők nélkül (...) nem létezne a becsületrend (...) ők az okai minden hősiességnek és minden dezertálásnak.” (Serge)

Ahelyett, hogy e szerepek mindegyikével részletesen foglalkoznánk, néhányat inkább a „könnyek” elnevezése köré csoportosítok belőlük. Tulajdonképpen e periférikus helyzetek nagy részében levő nők megkívánt reakciója főleg abból áll, hogy sírnak: erről van szó azok esetében, akik az ellenség hadizsákmányai, vagy akik a hős eszményei. Ez a két kategória szimmetrikusan újra felosztódik: mindkét oldalon megtaláljuk az anyát, a jegyest, a hitvest, a nővért és a leányt (de soha a nagyanyát, sem a nagynénit, legalábbis tudtommal nem). És e női szereplők mindegyikének két oka lehet a sírásra: a saját testi épségét ért sérelem, vagy a gyász (abban az esetben, ha a hős elesne a csatatéren). Megkapó és ugyanakkor nyugtalanító az a rendszeresség, mellyel ezeket a női könynyeket előidézik, bármilyen háborús elbeszélésről legyen is szó.³

Az ókor könnyei

Kezdjük a görögökkel: az Iliászban az akhájok Trója megszállásának előkészítésekor megfogalmazzák a győzelem egy eléggé különleges defínícióját:

„Éppen ezért ne kívánjon senki honába sietni, míg feleségével nem hált egy trójainak, hogy megbosszulja az elragadott Helené zokogását.”

(II. 360.)

És ezzel a megfontolással nekilátnak a dolognak. A háború eszköz; mielőtt erőszakot követnének el a trójai nőkön, az akhájok kénytelenek lemészárolni a trójai férfiakat, tudván azt, hogy a mészárlásról szóló „elbeszélés” utat tör amazokhoz:

„Trójai asszonyok és lányok sereglettek (Hector) elébe, mind a fiáról kérde, fivérééről, rokonáról s férje felől; s mindet sorjában küldte, imával kérni az isteneket: sok nőt várt vésszel a végzet.” (VI. 245.)

A nők gyásza itt csak egyszerű metonímia lenne, költői eufemizmus a férfiak halála miatt? Vagy ez lenne önmagában véve vagy önmagáért a háborúzás egyik célja? Amikor Akhilleusz hosszú kérések után végre elhatározza, hogy maga is bekapcsolódik a verekedésbe, így szól:

„De előbb nyerek itt ragyogó hírt, s néhány dardán nőt, mélykeblű trójai asszonyt, míg gyöngéd orcájáról mindkét keze törli könnyeit, én akarok késztetni zokogásra.” (XVIII. 120.)

Az elhatározás, hogy részt fog venni a harcban, Akhilleuszban akkor fogant meg, amikor legjobb barátja, Patroklosz elesett a harcban. Íme így szól a halotthoz, akiért most bosszút készül állni:

„(...) s nem nyakazok le tizenkét szép trósz ifjat a máglyád mellett, érted a meggyilkotért, nagy haragomban. Addig ekképp fekszel kiterítve a görbe hajóknál: mélykeblű dardán és trójai nők keseregnek éjjel-nappal az oldaladon, sűrű könnyeket ontva: ők, akiket mi szereztünk lándzsáinkkal meg erőinkkel, hogy sok dús várát feldultuk a földilakóknak.” (XVIII. 340.)

És el kell hinni, hogy minden úgy történt, mint ahogy előrelátták; hogy a nők megtették azt, amit elvártak tőlük: Briseis bejelentette Patroklosz halálát „és zokogott, vele nyögtek az asszonyok mind, s mintha a hősért sírnának, magukért keseregtek”. (XIX. 300.)

Akhilleusz legyőzi Hectort; Zeusz üzenetet küld Irisztől Priamosznak, akinél „a menyek s lányok jaja hangzott végig a házban: emlékeztek a sok daliára, ki argoszi kéztől sújtva le, lelkét elvesztvén elnyúlt a csatában”. (XXIV. 165.)

És az eposz nők jajgatásának valódi litániájával záródik. „Trósz nők közt Hecabé kezdett panaszos zokogásba” (XXII. 430.) Hecabée, Helenée és Andromachoszé lesz a befejező szó. Az Iliász, amely előd és példakép nélküli írásos emlék, „nem beszéd”-del zárul, hanem artikulálatlan kiáltásokkal — a nők zilált válaszával a férfiak által elkövetett tettekre.

A középkor könnyei

Habár az Iliásztól egészen különböző irodalmi hagyományhoz tartozik, és egészen másfajta háborút mesél el, a Nibelung-éneket is ugyanúgy a női könnyek skandálják. Mintha ez a családi tűzhely meghittségében hullatott „folyadék” a csatatéren ontott vért ellensúlyozná. Siegfried nemcsak arra biztatja a harcosokat, hogy szászokat öljenek, hanem arra is, hogy sírásra késztessek a szász nőket:

„Föl most!” — kiálta Szigfrid — „míg le nem mén a nap, többet kell végeznünk ma: mert a mire lemén, sok szász asszony szívét még megkeserítem én!” (IV. 194.)

Ha ez a hőstettek tulajdonképpeni célja, ebből az következik, hogy az igazi hősiesség legmegfelelőbb mércéje a könnyek mennyisége literben kifejezve:

„Sok hőst levágtak ők is a harc sűrűiben; de senki nem tudná azt elsorolni híven: hő Szigfrid hányat ölt meg; ahányra rácsapott, sok szép asszony szívének, hejh, szerze bánatot!” (IV. 229.)

A logika, amely alátámasztja ezt az annyira kitartó képzelődést, elválaszthatatlan a patriarhális családi formától, ahol a nők a férfiak tulajdonát képezik. A háborúk egyik állandója, hogy a tulajdonjog terén módosításokat vezetnek be: gazdasági és persze földrajzi, de szexuális téren is (ahogy ezt Susan Brownmiller Erőszak című könyvében nagyszerűen kimutatta). Ekképpen az elterülő ellenfél nem egyszerűen egy holttesttel több, hanem, és „legalább”, egy nő birtoklója: „Sok bájoló menyasszony sirathat vőlegényt.” (IV. 230.)

Ezután, a műfaj törvényeihez igazodva, minden szerelmi jelenet leírásából eredő gyönyör mérsékelt kell hogy legyen, az elkövetkező katasztrofák perspektívája miatt. A női könnyek gyönyörűen megrövidítik ezt a boldogságtól a boldogtalanságig vezető, elkerülhetetlen utat:

„Olyan forrón ölelték, őket itt hagytak! hogy sok leány szívének örök gyász lett e nap.” (XXVII. 1710.)

Az egyedül, illetve a „birtokos” nélkül maradt nő úgy van bemutatva, mint izgató és aggasztó a hadakozó férfiak számára. Az ellenség izgalma az egyedül maradt nővel szemben a hős egyedül maradt nőjének aggályában találja meg ellensúlyát (ez alatt értem ismét, hogy a hős és az ellenség közötti egyetlen találó szerkezeti különbség a nyelvtani személyre vonatkozik). Nem lenne igazunk, ha lebecsülnénk a háborús elbeszélés egy ilyen jelenségét; de nem lenne igazunk akkor sem, ha véssé értékelnénk.

Századunk könnyei

A második világháború idején ugyanezt a szimbolikus gépezetet indították be, és igen eredményesen működött. A hős egyedül maradt feleségét csodálatos módon testesítette meg Lili Marléne. Ez a dal átlépte az összes földrajzi határokat, bejárta a katonai hadosztályokat, a német, a francia, az angol és az amerikai csapatok egyaránt énekelték. A hadviselő férfiaknak bizonyára voltak véleményeltéréseik, de mindannyiuknak közös volt az eszményi nő utáni vágyódása, akit magára hagytak otthon.

„Az este az amerikai rádiót hallgattam. Elkezdtek nekünk utasításokat osztogatni (...) és ez éppen olyan volt, mint egy színház, ahol romantikus drámát adnak, mint azok a dolgok, amiről gyermekkorunkban hallottunk még: Biztonsági Szolgálat, Alabama, a Lány, akit otthagytak.” (G. Stein)

Azokban az országokban, ahol a harcok folytak, ehhez a vágyódáshoz hozzájárult az aggodás is, amelyet a katonai és politikai hatalmak tudatosan fenntartottak. A szövetségeseknél a legmeggyőzőbb felhívás az ellenállásra a falragasz volt, amelyen „teuton banditák”, illetve „német vadak” belga nőket erőszakoltak. Mi több, Franciaországban hihetetlenül elszaporodtak azok a képeslapok, amelyek német katonákat ábrázoltak, amint éppen női mellekkel tömők hátizsákjukat, vagy amint recepteket váltanak „nőülep hidegen” elkészítésére, vagy melleket főznek fogyasztásra. Ezzel szemben egy korabeli francia dal ezekkel a szavakkal kezdődött: „Németek, miénk lesznek lányaitok.” A délnyugati fronton olasz repülőgépek röpiratokat szórtak az osztrák katonák táborhelyére, ahol ezek azt olvashatták, hogy amíg ők Olaszország ellen harcolnak, az oroszok győzedelmes bevonulásukat ünneplik Magyarországon, elfoglalják otthonaikat és megerősokolják hitveseiket. Végül is — habár a felsorolás a végtelenig húzódhatna — íme Hitler utolsó beszéde, amelyet a keleti fronton tartózkodó katonáknak tartott 1945. április 15-én:

„Halálos ellenségeink, a bolsevik zsidók tömeges támadásba lendítették erőiket. Céljuk, hogy porrá zúzzák Németországot és hogy népünket kiirtsák. Keleten tartózkodó katonáink nagy része tudja már, milyen sors fenyeget bennünket, főleg a német nőket, lányokat és gyerekeket. Míg az öregeket a gyerekekkel együtt legyilkolják, a nőket és a lányokat ezredek szajháivá teszik.”

A könnyek értelme; a mindent magyarázó könnyek

Ismétlem: az, hogy az „elbeszélés” ilyen felhasználására, valamennyi válfajára (politikai, szónoklat, pornográf kép, propaganda) kitértem, még nem jelenti azt, hogy tagadni akarnám, hogy ezek a kegyetlenségek megtörténtek volna. Kétségtelen ugyanis, hogy az erőszak és a prostitúció emberemlékezet óta a háború másodlagos, sajnálatra méltó következményei közé tartozott, lényeges viszont ezt a fizikai erőszakot nyelvi erőszakként is felfogni.

A háború kegyetlenségei az emberiség kegyetlenségei is egyben, és semmi közük egy valamilyen barbarizmusba való visszatéréshez („teuton banditák”), vagy az állatiassághoz („német vadak”). Legszerencsétlenebb és legállhatatosabb mítoszaink egyike az az elképzelés, hogy a háború ki fogja vívni a civilizáció vékony, csillogó mázánát földjét. A háborúzó férfi nem erőszakol meg akárkit, és nem is öl meg akárkit. Semmi állatias nincs benne. Az állatok előtt ismeretlen a szimbolika, márpedig az ellenség feleségének megerősokolása igenis szimbolikus aktus. Úgy, ahogy szenvedést okoznak a nőnek, ha megölik a férfit, akit szeret, úgy okoz-

nak szenvedést a férfinak, ha megerőszakolják a nőt, akit szeret. Éppen ezért kell átadni az üzeneteket ezekről a tettekről. Kell hogy a nő tudja, hogy meg fogják ölni, illetve hogy megölték a férjét, kell hogy előre féljen ettől, és hogy utána sírjon. Kell hogy a férfi tudja, hogy meg fogják erőszakolni, illetve hogy megerőszakolták a feleségét, kell hogy előre féljen ettől, és utána hogy szégyellje magát... Különben ez nem tartozna a játékhhoz.

Ez az, ami értelmet ad a háborús elbeszélésnek. Kétségtelen, hogy ez csak egy jelentés a többi között, de véleményem szerint nem mellékes jelentés. Mert mindig voltak ahhoz eléggé tisztánlátó emberek, hogy belássák: hazug eszményekért harcolnak, hogy rájöjjenek: az engedelmesség és az alárendeltség a vezérrel szemben a gyávaság tanújele, nem pedig a bátorságé; hogy megértse: bármilyen legyen is egy bizonyos háborúnak a kimenetele, ideiglenes lesz és nem végleges; hogy a győztes is lesz még legyőzött és hogy a birodalmak, az egyházak vagy a nemzetek végül is összeomlanak.

Hector (ahogy Homérosz az Iliászban elképzelte) egyike volt ezeknek az embereknek: egyáltalán nem azoknak az értékeknek lett „áldozata”, amelyek miatt életét vesztette:

„Mert hisz lelkemben s a szívemben jól tudom, úgyis eljön a nap, mikoron megszentelt Ilion elvesz és Priamosz meg népe a jó gerelyes Priamosznak.” (IV. 447.)

De mindig akad legalább egy nyomós ok arra, hogy meghozzuk a legfőbb áldozatot, legalább egy transzcendens érték, amely igazolja azt, hogy fejvesztetten vessük be magunkat egy olyan esztelen vállalkozásba, mint amilyen a háború. Gyakran a nő ez az ok, ez az érték: az erény, amelyet jelképez a harcok előtt, a szerelem, amit neki hoz, és a könnyek, amelyeket hullatni fog, ha ő eltűnik. Eme, a legmélyebb zugokban megbúvó bizonyosság nélkül a háborút az a veszély fenyegetné, hogy hihetetlen esztelenséggé nyilvánítják — mert voltaképpen nem más! De minél jobban elmerülünk a rosszban, annál nélkülözhetetlenebbé válik, hogy eszményítsük a jót és hogy megőrizzük ennek tisztaságát: minél tisztább és minél távolibb a borzalomtól, a nő mint a háború legvégső oka jelenik meg:

„Mégsem emészt oly erős bánat a trójai népért, sem Hekabéért, sem Priamosz fejedelmi apámért, sem testvéreimért, kik számosak és daliások, s mégis az ellenségtől sújtva a porba omolnak, mint érted, ha egy ércpáncélos akháj tovahurcol, (...) s könnyed omol, s a szabadság napját elveszi tőled; haljak hát meg előbb, föld halma takarja be testem, mint jajodat halljam, s tudjam, mint tépnek el innen.”

Így a „női könnyek” körül kirajzolódó erővonalak igen bonyolultak, és ezt a bonyolultságot teljesen átszövi a nyelv. Napjainkig a szabályok alig változtak: nem tehetünk be egyetlen New Times számba sem egy

iráni vagy iraki hadifoglyokat ábrázoló fotót (századokon át ismétlődő testtartásban térden állnak, kezüket fejük fölé tartják, szemükben félelem és gyűlölet) anélkül, hogy ne tennénk a következő oldalra egy iraki vagy iráni nőket ábrázoló képet, amelyen ezek a háborús özvegyek századokon át ismétlődő testtartásában, karjukat elől összefonva, behunyt szemmel és könnyes arccal térden állnak.

A másik fotó azért van ott, hogy az első teljességben felvegye ennek értelmét. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy minden háborúban kizárólag szexuális jellegű a tét. Az amerikai bakák, azonkívül, hogy a prostituáltakat látogatták és hogy valamennyien Gold Star Mothers-ekről álmodoztak, bizonyára mást is csináltak Vietnamban. De ezek az arcok legalább jelen voltak: ezek a nők, harminc évszázaddal az Iliász után, együttműködtek azokkal a szerepekkel, amelyeket kiosztottak nekik: siratták elesett férjeiket, reszkettek, szenvedtek, ordítottak, hogy felszenteljék a hős státusát; ők igent mondtak.

A nemet mondó nők

„Valóság-e az élet, őszinte-e az élet? Nem, nem hiszem, hogy az, kétségtelen, hogy nem valóság.” (G. Stein)

Számomra még inkább, mint az átlagemberek számára, a háború elbeszélés. Egyetlen napot sem éltem le életemből olyan országban, ahol háborús „hadművelet” zajlott volna le: soha nem láttam elfoglalt várost, egyetlen falut sem, ahová partizáncsapatok szivárogtak volna be. Bombákat csak filmen, robbanásokat meg csak színlelve, vagy utánozva láttam. Mindazonáltal a háború közvetett tapasztalata alapján két megállapítást tehetek:

— mindenkor a férfiak (és nem az ember) voltak azok, akik a háborús elbeszélést megalkották;

— mindenkor a férfiak (és nem az ember) határoztak a szereposztásról.

És a dolgok mégis megváltoztak.

Mindaddig, amíg a háborúzás elhivatása a társadalom egy kis frakcióját illette meg és nagymértékben a fizikai erőttől függött, természetesen látszott Hectorral együtt úgy gondolkodni, hogy a háború „a férfiaké lesz”. De a modern állam megalkotta eme tényállás két mélyreható módosításának nélkülözhetetlen feltételét: egyrészt egy ideológiai módosításét, amely a háborúzás feladatát a nemzetnek kijáró szolgálattá tette; másrészt pedig egy technológiai módosításét, amely magukat a harcokat tette mindinkább absztrakttá. A jövőben a legrombolóbb hatású háborúk azok lesznek, amelyek a legkisebb fizikai erőfeszítésbe kerülnek.

Pillanatnyilag egy valóban „modern háború” viselésének képessége egyenlőtlenül van elosztva a földgolyón, és még mindig vannak „ar-

chaikus” típusú háborúk, amelyek további hősokeket szülnék (például, a gerillaharc Che Guevarát adta, a terrorizmus pedig Andreas Baadert). De a pilóta, aki Hirosimára ledobta az első atombombát ugyanolyan névtelen maradt, mint áldozatai: általában azt mondhatjuk, hogy minél szofisztikusabbak a fegyverek és minél kevésbé tesznek különbséget áldozataik között a rombolások, annál inkább fognak törekedni a hős és az ellenség őstípusai, hogy inkább államokban és már nem egyéneken testesüljenek meg. Manapság a Szovjetunió „harciaságáról”, vagy az Egyesült Államok „bátorságáról” (vagy fordítva) beszélünk, anélkül, hogy mindenáron katonai erők tagjainak, vagy kormányfőiknek tulajdonítanánk ezeket a jellemvonásokat.

Márpedig az egyedi harcos ilyen, vitathatatlan „elférfiatlanodása” óta egyetlen objektív ok sincs arra, hogy a nők ne lehessenek katonák.

Tudom, hogy mind számosabbak azok a nők, akik azt mondják, hogy el akarják hagyni a kulisszákat és a közönséget, és a történelem színeére lépnének, ahol ezentúl ugyanazokat a kevésbé hősiess szerepeket játszanák, mint a férfiak. Tudom, hogy komolyan beszélnek és ez az, ami megrémít: valóban arra vágnának, hogy inkább otthagyják a könnyeket, hogy fegyvert ragadjanak? Az „elbeszélés paradigmáját” a férfiak alkották meg, és elremít a gondolat, hogy a háborút és az erről való beszédet annyira össze lehet keverni, hogy a nők nem hajlandók újabb paradigmákat kitalálni. Ebben a kimondhatatlan rettegésben élek, és nem merem „selejtként” kezelni ezt a gondolatot. Tehát végezetül is (akárcsak írásom elején) ismét az irodalomra esik választásom. Íme két elbeszélés; mindkettő „megtörtént eset” — ahogy mondani szokás.

Az anya...

New York, tavaly ősszel. A greyhoundra szállók fel. New Havennél fiatalok lepik meg a buszt, lányok és fiúk keverve. Szertelenek, ingerültek, egy rockkoncertről jönnek Hartfordból és a többi utas tudomására akarják ezt adni. De egy percre elhallgatnak és a hátam mögött ülő három fiú halk beszélgetésbe kezd. A lányok is elhallgatnak. A katonai összeírás új törvényes rendelkezéséről van szó...

— A fene bánja, hogy elvisznek-e vagy se — mondja az első — a munkanélküliség, vagy a katonai szolgálat, ugyanaz a sz... mind a kettő.

— Mindenesetre — mondja a másik (aki nagyobb filozófus) — a soron levő háború az utolsó lesz, tehát igazán nem érdemes izgulni.

— Nekem meg — mondja a harmadik — azt mondta anyám, hogy ha besoroznak, eltöri a sípcsontomat!

A csodálkozás szünete következett, utána majdhogynem kórusban, mindannyian egyszerre kiáltottak fel:

— Ne mondd! Ezt mondta neked?

— Ezt, mert már átélt egy háborút, és azt mondja, soha, de soha nem élne túl még egyet.

— Az én anyám is ilyen — vallotta be az első — ő sem akarja, hogy elmenjek.

— Mit gondolsz, tényleg eltöri a sípcsontodat? — erősködött a második.

— Mit tudom én, úgy látszott, hogy komolyan gondolja, egyáltalán nem úgy nézett ki, mintha viccelne.

Ez a látszólag banális beszélgetés mitológikus méreteket öltött tudatomban. Azon tűnődtem, hogy lám a fülem hallatára milyen alattomos dolgok történnek. Éreztem, hogy ezek a fiúk izgulnak, vagy legalábbis meghatódnak azon, hogy mit mondhatna anyjuk a háborúról, és hogy védekezésük a „férfi-bajtársiassághoz” folyamodnak. Az anya, egy valós és félelmetesen közeli személy új jelentéssel gazdagodik. A férfiak csoportjába való helyezkedés (idézőjelben) szemszögéből szava ebben a pillanatban vált a női hisztéria jelképévé, illetve női értetlenséggé az olyan dolgokkal szemben, amelyek „valóban érnek valamit”. Megtagadta — legalábbis szavakban — hogy sírjon és belépett az erőszak bűvös körébe. Ezek a fiatal amerikai regruták 1980-ból ebben a pillanatban éppen a nőkhöz való és a női viszonyulás határán voltak. És barátnők hallgatása átsegítette őket ezen a határon.

... és a szájba

Élt egyszer egy messzi országban, illetve az időszámításunk előtti Kínában (pontosabban a VI. században) egy Sun Tse nevezetű zseniális tábornok (mert léteznek ilyen szörnyetegek is!). Hogy bebizonyítsa, hogy katonai kiképzésének elvei még a „gyávákat és a gyengéket” is engesztelhetetlen harcosokká tudják változtatni, felajánlotta, hogy elveit még a király kurtizánjainak is emlékezetébe vési. A király tehát rábízott száznyolcvanat feleségei közül, köztük két kegyeltjét is, akiket a csapatok élére állítottak.

Határtalan türelemmel, Sun Tse elmagyarázta a hercegnőknek művészeite alapelemeit: egy dobpergésre vigyázzba vágni magad, kettőre jobbra át. De amint jelt adott a gyakorlat megkezdésére, a nők nevétsébe törtek ki. Sun Tse még fokozottabb aprólékossággal újra kezdte magyarázatát, de a nők minden újabb dobpergésre még jobban nevettek.

Anélkül, hogy elvesztette volna hidegvérét, a tábornok kijelentette, hogy megszegték a katonai fegyelmet, s ez nem kis véttség. Kijelentette, hogy fejét szegik a két kegyencnőnek. A király futárja, aki tanúja volt a jelenetnek, urához futott, hogy értesítse a történelekről. A király megtiltotta Sun Tsenek a kivégzés végrehajtását, de a tábornok nyugodtan azt válaszolta, hogy soha nem érdemelné ki vezére bizalmát, ha kitűzött feladatát nem teljesítené. Így a két hercegnőnek maga Sun Tse vette fejét, a többi nő pedig szó nélkül teljesítette parancsát.

Ez maga a bukás.

A történet úgy szól tovább, hogy a király száműzte Sun Tset, mert megölte azt, aki a világon a legértékesebb volt számára, de azért néhány év múlva, amikor háborút kellett indítania, újra kegyeibe fogadta.

Általában azt a tanulságot vonják le ebből a történetből, hogy Sun Tse valóban kivételes tehetség volt. Amit én ebből a történetből megjegyzek, az semmiképpen sem nevezhető tanulságnak, mivel a tanulság csak a dolog végén dől el; nekem a nők nevetése vésődött az emlékezetembe. A száznyolcvan kínai kurtizán kacagása évszázadokat fut át és arról győz meg, hogy talán egy másfajta tanulság volt a fejükben, mielőtt lehullott.

Azért nincs igazuk, mert emiatt meghaltak? Azért kell, hogy a halál értelmet adjon az életnek, mert minden élet halállal fejeződik be? Azok a nők nemet mondtak, szeme közé nevettek az elkerülhetetlenek, megtagadták az együttműködést a tragédiában; annak nevezték, ami tulajdonképpen: az abszurdum tragédiája. Legalább egyszer a történelemben — ha ez a történelem valóban igaz” — a nők könnyek helyett nevetéssel reagáltak a katonai komédiázásra.

De ha be is bizonyítanánk, hogy azt a melegágyat töltik ki, ahová a történelem összes legyőzhetetlen kardját bemártották, ebből még nem következik az, hogy ha már egyszer ezek kovácsolódtak, a női könnyek meg tudják őket semmisíteni. Nehéz lenne Sun Tse történetét ragyogó elődként értelmezni.

Fordította *Pekár Erzsébet*

Jegyzetek

- ¹ Az „elbeszélés” szót annak legáltalánosabb értelmében veszem, illetve a megtörtént vagy kitalált események verbális idézése értelmében. (A „vagy” itt lényegbevágó: (mint ahogy megkísérlem majd kimutatni) a háborús elbeszéléseknek bámulatos képességük van arra, hogy könnyeddé tegyék a valóságból a képzeletbe való átmenetet.)
- ² És itt a valós és a képzelt nemcsak összejátszottak, de néha ütköztek is: az *Apocalypse Now*-ban a vietnami statiszták nagy része igazi boat-people volt, és a katonai helikopterek, amikor Coppelának nem volt rájuk szüksége a filmezéshez, arra szolgáltak, hogy felderítő utakat tegyenek a Fülöp-szigetek felett, ami egyáltalán nem volt megtérítve a *Zoetrope Films* részéről.
- ³ Mondanom se kell, hogy ha a nők néha háborús elbeszéléseket találnak ki, azt éppolyan tehetségesen teszik, mint a férfiak (legyen az regényírás, történelemóra formájában, vagy úgy, hogy történeteket mesélnek gyermekeiknek lefekvés előtt).

Idézetek

1. Homérosz: Iliász. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1957.
2. Nibelungének. Budapest, Wodianer F. és Fiai Részvénytársaság.
3. Vergilius: Aeneis. Budapest, Wodianer F. és Fiai Részvénytársaság.

Žarana Papić

ONÁMÍTÁS?

Gondolatok Simone de Beauvoir önéletírása kapcsán

A nő helyzetének, illetve jelenlegi és évszázados degradálásának a tanulmányozása nem hanyagolható el a nélkülözhetetlen, de mindmáig absztrakt társadalmi-gazdasági elemzésben. Az efféle elemzés (terjedelmét és alaposágát tekintve nálunk egyaránt kifogásolható) pedig számtalan olyan történelmi okkal hozakodhat elő, amely az alárendeltséget következőes jelenségként magyarázza az egész történelem folyamán. Megállapíthatja, hogy a nő mindig a társadalmi folyamatok peremén maradt; hogy korlátozott háztartásbeli és anyaszerepével sokkal inkább a biológiai szférába ragadt, mint a férfi, s hogy ennél fogva nagyszámú olyan tulajdonságot formált ki magában, amelyeket felületesen ugyan, de mégis „természetes” és jellegzetes jegyeinek tekintenek. Sajnos, az ilyen elemzés rendszerint csak felületes és „objektív”, hisz nem terjed ki a női elnyomás valamennyi területére — a nő szubjektivitására, belső tapasztalataira, útjai és lehetőségei felbecsülésére, különösen pedig szabadsága korlátainak a felismerésére. A női emancipáció társadalmi feltételeit (a közéletben való egyenrangú részvétel, azonos munkafeltételek, a gyermeknevelési gondok enyhítése) általában az emancipáció elért szintjének tekintjük, holott a nő legfőbb determinánsa továbbra is a családban való „alámerülés”. Viselkedési struktúrája, önismerete, képességeinek a tisztán látása egy arasznyira sem távolodott el a patriarchális helyzettől. A nőkérdés belső és szubjektív tényezőinek a mellőzése hamis képet fest a teljes problémáról, ezenkívül ékesen igazolja az emancipáció visszasértelmezését is. Mivel a női emancipáció társadalmi feltételei csak a családon belüli nő helyzetének könnyítésére és megoldására vonatkoznak, így azonnal kitűnik, hogy mit tekintünk ma is a nő elsődleges szerepének.

A nőelnyomás tanulmányozása a mi viszonyaink között rendszerint egy jókora területet fedetlenül hagy, ez pedig a nő belső tapasztalata. Az, hogy miként éli meg önmagát; milyen fogalmakkal tolmácsolja magát; hogyan vélekedik magáról és emancipálódási lehetőségeiről; mi-

lyen korlátokat állít maga elé; milyen utakat választ stb. ... A társadalmi feltételeken kívül azonban döntően befolyásolják még a női és férfi egyenlőtlenséget, illetve a patriarchális nőhelyzet újratermelését a következők is: az alárendeltség interiorizálása, a külső korlátok sajátta nyilvánítása és a külső akadályok leküzdhetetlennek minősítése.

A nő belső szférájának vizsgálatakor néhány alapvető problémát kell tüzetes elemzés alá venni: miként vonja ki a nő magát mindazon „szabályok” alól, amelyek előre adva vannak lényének, aktivitásának, vívmányainak, kedvteléseinek és korlátainak a definiálására, illetve miként idomítsa őket a saját vágyaihoz s önmaga értékeléséhez. Arra, hogy egy nő miként kísérelte meg megalkotni öndefiníciójának és a saját lényé kiépítésének a projektumát, gazdag és kimerítő anyagot szolgáltatnak Simone de Beauvoir irodalmi alkotásai, különösen *A második nem* című szociológiai tanulmánya és *A vendég c. regénye*, valamint az *Egy jó házból való úrilány emlékei c. önéletrajza*. Ezenkívül Jean-Paul Sartre-al kialakított viszonya is szorosan hozzátartozik az identitásához és azon törekvéséhez, miszerint egy sajátos, egyéni egzisztenciát kívánt kiépíteni magának. Érdekes ezért végigkísérni ennek az elvben egyenrangú viszonynak a belső dinamikáját és megragadni a dominancia szubtilis tónusait.

Az egész történelem folyamán, s így ma is, az egyetlen emberi (sokszor pedig igen embertelen) viszony a nő és a férfi között a párkapcsolat volt és maradt. Ez csakhamar házassággá, majd családdá alakult, amely a társadalmi termelés és újratermelés végett determinálja a nő alárendeltségét. Érdekes ezért tüzetes elemzés alá venni egy olyan emberi viszonyt, mint amilyen Simon de Beauvoir és Jean-Paul Sartre kapcsolata volt, amely nemcsak a szokványos család minden elemétől, de a nő hagyományos szerepének, helyének és korlátainak kényszerű vállalásától is mentes volt. Azonkívül, hogy megmenekültek a házasság „büntetőitől”, ők állandóan az egyenrangúságot és egyenlőséget proklamálták, s ebben odáig mentek, hogy megengedték egymásnak a mással való kapcsolatteremtést is. Megkíséreltek felülkerekedni mindazokon a társadalmi konvenciókon, amelyekbe egy emberpár belekényszerül, illetve amelyek két emberi lényt akadályoznak a természetes és valódi vágyaikban, óhajaikban és lehetőségeikben. Szembenéztek az olyan egyén szabadságának és totalitásának problémájával, aki nem elégedhet meg *egyetlen* viszonytal. Nem elleneztek a másokkal való kapcsolatteremtést, de eközben igyekeztek kitörni a klasszikus hűség-hűtlenség, együvé tartozás-elhagyás keretéből. Megkísérelték úgy teljesíteni poligám vágyaikat, hogy ne kelljen a monogám család szokásos és egyetlen megoldásához — váláshoz folyamodniuk. Így kitértek az együttélés „idiotizmusa” elől, megtartották sajátoságaikat, meghatározták ténykedésüket és elérték a sokak számára nagyon távoli függetlenséget.

Ezen vívmányok s ugyanakkor az emberi együttélés korlátainak tudatában alapos vizsgálat alá vesszük az említett két ember kapcsolatát, egyenlőségük és egymás iránti őszinteségük „mechanizmusát”, „erőviszo-

nyaikat”, hogy megválaszolhassuk: Voltaképpen ki diktálta ennek az ő szabadságuknak és őszinteségüknek az irányelveit? Milyen helyet „szánt” magának ebben a viszonyban Simone de Beauvoir, s mit ért el vele? A kérdés megválaszolása végett górcső alá vesszük az önéletrajzában papírra vetett tapasztalatait.¹ Igaz, ez sem teljes, mert a szerző szerint sok olyan dolog van, amiről szívesebben nem beszél, illetve, amit „homályban hagy”.² Ennek ellenére én mégis fontosnak tartom azon kísérletét, amellyel „életfejlődésének nagyszabású vállalkozását” akarta véghezvinni.³ Mert bár a kísérletprojektum valamennyi dimenziójában megvalósítottak és átgondoltak, megfontoltak tűnik — a legáltalában ilyenek igyekeznek feltüntetni Simone —, mégis akadnak lényének olyan szférái, amelyeket vagy mellőzött, vagy megfeledkezett róluk. Létezik pl. a női léleknek egy olyan szférája, amely a férfit részesíti elsőbbségben. A női egzisztencia minden eddigi formájának vizsgálata, kiváltképp pedig a problémák (az elnyomás alóli felszabadulás, a nő lényének és egyenjogúságának az emberi viszonyokban való definiálása) megoldási lehetőségének a kutatása — mind... , mind... a nagyobb függetlenséghez és a szubjektum kiépítéséhez vezető utat jelzi.

Simone de Beauvoir jómódú polgári családból származik.⁴ Puritán katolikus szellemben nevelkedett. Családjukban semmit sem dobtak el. Az időt és a pénzt rendkívül gazdaságosan kihasználták. A gyermekek szakadásig viselték a ruhát. Simone és húga pl. olyan játékot talált ki, amellyel a profitszerzést gyakorolták. A férfi- és nőszerepek szigorúan elkülönültek a családban, mert Simone apja szerint „a nő azzá válik, amivé a férfi teszi; a férj feladata, hogy valakit teremtsen belőle.”⁵ Az anyja viszont „a szexualitást és a testi vágyat nemcsak elítélte, de jobbára bűnnek is tekintette”.⁶ Érthető, hogy ebben a légkörben emberhez méltatlannak tartották a meztelen testet. Simone ugyanis megjegyzi, hogy családjukban „a felnőtteket sohasem látta másként, csak tetőtől talpig hermetikusan felöltözve, fürdés közben pedig Louise olyan erővel dörzsölte a hátamat, hogy arra sok minden mondható, pontosan azonban aligha határozható meg. Arra tanítottak, hogy sohasem nézzem a saját meztelen testemet, ennél fogva inkább kétrét görnyedtem fehérnemű-váltás közben, mint hogy egy pillanatra is teljesen meztelen maradjak. A mi világunkban nem volt hely a test számára”.⁷ Simone tehát híven tükrözte a „szülői akaratot”,⁸ s mégis ügyesen kitért a klasszikus nőhelyzet elől, vagyis kiutat keresett magának az intelligenciában, a fáradhatatlan munkában és abban a dédelgetett álmában, hogy író nő legyen. Ki akart „törni abból a szűk körből, amelybe be volt zárva”.⁹ Megoldási módja azonban kapitalista színezetű volt (Margaret Walters), mert ő a gyermekkorát a tudáshalmazok¹⁰ időszakának, az életét pedig egy *sajátságos terméknek* tekintette. Meggyőződése volt ugyanis, hogy „mindent, még a saját lényét is a végsőkig ki kell használni”.¹¹

Simone személyiségének a kialakításában jelentős szerepet játszott a húga fölötti dominanciája, illetve hatalma is. Ez is hozzásegített a „sze-

mélyes szabadságra való jog megerősítéséhez. Húgom nemcsak a társam, de az alárendeltem is, az én »alkotásom« volt”.¹²

Sikerült tehát más szerepet találnia magának a hagyományos nőszerepnél, olyan szilárd ént alakított ki, amely később — a saját bevallása szerint — „akadályozta a történelemszemléletben, más emberek, sőt önmaga megértésében is”.¹³ Arra törekedett, hogy mindig önmagát helyezze előtérbe és tartsa a legfontosabbnak.

Simone de Beauvoir két célt tűzött ki maga elé: teljes életet élni és íróvá válni. „Az én sajátos nagyszabású vállalkozásom a saját életem alakítása volt, mert azt hittem, hogy ez az én kezemben van. Az életemmel szemben pedig két — amelyeket én nagy optimizmusomban azonosnak véltem — elengedhetetlen követelményt támasztottam, azt, hogy boldoggá tegyen, s hogy az egész világot a rendelkezésemre bocsássa.”¹⁴

Korának nőivel szemben hihetetlenül szilárd elvek alapján rendeli alá az életét a kitűzött célnak, s részben még tevékenységének obszesszív voltát is bevallja. Amíg pl. Marseille-ben dolgozott, minden csütörtökön és vasárnap reggeltől estig róttá és ismerkedett a környékkel és soha mégcsak el sem gondolkozott rajta, hogy vajon miért csinálja ezt, mert félt, hogy akkor kedvét veszti. Így magánosan fejlesztette a szokásait. Tevékenységi fókuszába a saját lényét állította, s hihetetlen energiáról tett tanúbizonyságot saját „karakterének” a kialakításában. Simone az egész életét projektumként tartotta maga előtt. Önletrajza nemcsak emlékek sokasága és halmaza, de mégcsak nem is vallomás, hanem tudatosan és aprólékosan struktúált, hogy „szemléltesse a saját élete téziseit”.¹⁵

Ilyen értelemben ő egy nőprojektum (vagy ahogyan M. Walters nevezi: self-made woman), méghozzá (a saját meggyőződése szerint) egy *megvalósított projektum*, mert sikerült elkerülnie azokat a tipikus buktatókat, amelyek a nőkre leselkednek — nem vált tárggyá, maga kreálta és kivitelezte a szabadságát. Ezzel a tudattal és a felsorolt vívmányokkal Simone azt állítja, hogy női mivolta sohasem volt terhére, és hogy „megszabadult az afféle elnyomás nyűgétől”, amelyet olyan brilliánsan elemzett *A második nem* c. tanulmányában.¹⁶

Simone a saját személyiségének kialakítását projektumként állította maga elé, ám véleményem szerint sohasem vizsgálta felül, hogy mit jelentett és mi mindent feltételezett ez a projektum. Pedig könyvének II. kötetében — még az elején — világosan maga elé tűzte ezt a feladatot. Ez a szilárd projektum ugyanis lehetővé tette számára, hogy következetesen megvalósítsa függetlenségét és sikeresen átvészelje a dilemmákat, ám problémáinak az orvoslási módja sohasem volt olyan, hogy mélyrehatóan elemezhesse önmagát és a rettegéseit, illetve a Sartre-ral létesített kapcsolatát, hogy bátran szembenézzon mindazokkal az ellentmondásokkal, amelyeket átélt. Mivel képtelen volt a saját projektumának — amely élmény helyett jobbára csak racionalizációt kínált neki — mechanizmusát kiismerni, így önmagát „megvalósított” személyiségnek tekintve felsőbbrendűnek érzi magát azoknál a nőknél, akik függőségi vi-

szonyban éltek, s akik a nehézségeiket, gondjaikat, bajait panaszolták el neki. Meggyőződése szerint az ő személyes helyzete „nagyon is különbözött” az előbbiekéétől, mert ő „író volt”, s őt az említett problémák „közvetlenül nem érintették”.¹⁷ Ő valami egészen más volt.

Mivel személyiségének a kialakítását már kora ifjúságában megalapozta, így iskoláinak az elvégzésekor (1929) Simone de Beauvoir már a teljes szabadság és függetlenség mezejére lépett. Ez az esztendő új időszak kezdetét jelzi az életében. Elköltözik a szüleitől, gazdaságilag függetlenné válik, elszakad a régi barátoktól és megismerkedik Sartre-ral. Amint maga is megjegyzi, az ekkor elnyert szabadság volt „a leglelkeesebb aspektusa az 1929. évi, Párizsba való visszatérésének. Magam is csak ámultam a mozgásomban tapasztalt fáradhatatlan élénkség látán”.¹⁸ Oriási erőt és lelkesedést merített tanárnői hivatásából; állandóan úgy érezte, hogy „mélységesen felkészült a boldogságra”. Ezenfelül ekkor ismerkedett meg „élettársával is, aki szintén egy sajátos utat járt”.¹⁹

Simone de Beauvoir a Sartre-ral való viszonyát „élete kétségtelen sikerének” tekinti, mert úgymond, ebben a kapcsolatban sohasem vetődött fel a felsőbb- és alsóbbrendűségi probléma. Ennek a viszonynak az értelme és kivizsgálása, együvé tartozásuk lényegének a meghatározása döntő fontosságú kettejük elvszerű egyenjogúságának az analizálásában. Sajnos, az író nő látszólag kimerítő önelemzése ezt a kérdést nem világítja meg. Ugyanis az az érzésünk, hogy éppen ez a viszony „hiányzik élete történetének a szívéből”,²⁰ s hogy nem is ez a tárgya sajtáságos vívmányai elemzésének. Természetesen az író nő önéletrajzában elegendő utalást találunk arra, hogy a szabadságnak és egyenjogúságnak ezt a dinamikáját nyomon kövessük és felfedjük. Simone beismeri, hogy Sartre teljes egészében megfelelt annak az ideálnak, „aki után már 15 éves korától vágyódott”;²¹ hogy a hasonmása volt, akivel mindenkor mindent kész volt megosztani; hogy mellette „abszolút biztonságban” érezte magát. Ezzel elárulta és leleplezte, hogy ő is végigjárta a párválasztás fáradtságos útját, s őt is körülöngte az „igazit” váró romantika, mire a sorsdöntő határozatig eljutott.

Noha elvben mindketten az egyenrangúság hívei, és noha Simone de Beauvoir nyíltan megmondja, hogy Sartre „sohasem hivalkodott a felsőbbrendűségével”,²² az önéletrajz olvasása közben mégis szüntelenül azt tapasztaljuk, hogy az író nő „önszántából”, objektíve, minden kinyilatkozásában maga szorgalmazta és alapozta meg Sartre felsőbbbségét. Nem tagadhatja meg Sartre felsőbbbségét — állítja —, mert ezzel „elárulná és feladná a saját szabadságát”.²³ Sartre tulajdonságait elemelve mindig talált okot arra, hogy önmagával szemben feltétlenül a férfit részesítse elsőbségben. Sartre rendíthetetlen önbizalma, „átütő” pszichológiai struktúrája, amely nem ismer semmilyen klasszikus „nőproblémát” (kishitűség, bátortalanság, bizonytalanság), csak a kitűzött célt, melynek elérése közben még a saját gondjai és bajai sem tartóztathatják fel; fáradhatatlansága a sajtáságos elméletek felállításában és a saját verbális univerzuma kialakításában — megannyi olyan tulajdonság, amely Simone

szert föléje emelkedett az övéinek, mint pl.: „az érzékek rendszeres provokálásának”; végletes szexualitásának, mértéktelen alkoholfogyasztásának; annak a vágyának, hogy megküzdjön az ellentmondásokkal stb. S noha Sartre valóban az „ő oldalán” volt, amikor legjobb tulajdonságait — a személyes szabadság szeretetét és az élet iránti érdeklődését — igyekezett átmenteni és kiemelni, Simone önmagával szemben sohasem volt olyan következetesen őszinte és nyílt, mint az egész világgal, és nem fejtett ki olyan aktivitást, amelyet elméletben felállított. Maga alakította tehát úgy a viszonyukat (bár meglehet, hogy ehhez Sartre is hozzájárult), hogy Sartre mindig fölötte legyen. Ezt a kettejük rendjét — a saját állítása szerint — teljesen szabadon vállalta, s nem látta be, hogy ez már származásánál, neveltetésénél és szellemi felépítésénél fogva benne volt. Érzésem szerint Simone de Beauvoir szándékosan és következetesen elutasította a nő mitológiáját és helyébe a férfi mitológiáját ültette.²⁴ Így jutott el azon értékek idealizálásáig, amelyek Sartre szerint mind a „férfi jegyet viselnek magukon”.

A döntő érv Sartre szuperioritásának az elismerésében egyrészt az volt, hogy „mindenben alaposabb és nagyobb tudással rendelkezett”, másrészt viszont „az a nyugodt, de mégis szinte mániákus szenvedély, amellyel a *könyvírásra* készült”.²⁵ (Kiemelte Ž. P.) Az egyetemesség, az ésszerűség és az objektivitás ismeretében, a Tudást érintetlen értéknek tekintve, az intellektualizmust pedig olyannak, amely szükségszerű tudásbeli „különbséget” eredményez az emberek között — vagyis ebben is a hierarchikus értékstruktúra mellett foglalva állást — Simone-nak ebben az egyenlőségben mégis el kellett ismernie, hogy Sartre a történelmi felsőbbség jóvoltából csak „előbbre” (messzebbre) jutott nálánál. Beismerte ezt annak ellenére, hogy *A második nem* c. tanulmányában már tüzetes elemzésben taglalta: miért nem foglalkozhatnak még manapság sem a nők „a világ alapvető problémáinak kutatásával.”²⁶ Saját magának ezt a lehetetlenséget csak a filozófia „általános” szintjén és a racionális ismeretszerzésben ismeri be, az élete szintjén viszont véletlenül sem. Véleményem szerint Simone nem érinti *kapcsolatuknak* a princípiumait és megelégedezik arról, hogy nemcsak globális, de a saját létezése síkján is — Sartre-ral való kapcsolatában, a szabadsághoz való viszonyában és szubjektummá válásában — feladata az egzisztencia premisszáinak vizsgálata.

Igaz, Simone nemcsak intellektuális síkon helyezte magát Sartre mögé. Teljes egészében elismerte Sartre szabadság- és őszinteség-választását, egyetértett azzal a kifogásával, hogy professziója legyen; hogy másokra kényszerítse a saját normáit és szabályait; hogy családos ember legyen, illetve hogy Az értelem kora (A kor hatalma) kategorikus imperatívuszának engedelmességen. Az a csodálat, amellyel Sartre ezen tulajdonságainak adózik arra utal, hogy neki ezek nem problémái, számára távoliak és elérhetetlenek. Amikor arról ír, hogy Sartre „nagy árat” fizetett Az értelem korának (A kor hatalmának), akkor itt egy szót sem szól arról, hogy ehhez bizony ő is hozzájárult, nem is kis áldozatot hozva érte. Amikor Sartre mély depresszióba esik eljövendő életük egy-

hangúsága miatt — amelyben már úgyszólván minden bejáródott, csak egyetlen kaland, a könyvírás, maradt még —, akkor Simone nem hajlandó elfogadni egy ilyen érzésnek az implikációit és racionalizálással megkísérli az eltávolodást ettől a „bomlasztó” tapasztalattól. Sohasem foglalkozott őszintén saját lehetőségeinek a társadalmi munkamegosztásban történt leszűkítésével, mert úgy vélte, hogy a foglalkozását maga választotta és hogy a karrier, amelybe Sartre szabadsága belevesztett, az ő számára felszabadulást jelentett. Itt azonnal szembetűnik a történelmi különbség a saját lehetőségeik és a társadalmi korlátok átélésében. Simone ugyanis nehezen szabadult ki újonnan kiharcolt szabadságának — foglalkozásának — a bűvköréből, ami érthető is, hisz oly kevés nőnek adatott meg az ilyesmi. Ezért nem is érzékelhette teljes egészében mindazokat az akadályokat, amelyeket Az értelem kora (A kor hatalma) gördített eléje. Onvizsgálódásában arról is megfélekedezik, hogy kb. ugyanakkor, amikor Sartre válságba kerül és tagadja a „szociális ritmust” mert leszűkíti az egzisztenciáját, ekkor ő is egy nagy problémával, az öregedéssel, birkózik és küszködik. Ez látszólag, illetve csak első pillantásra tűnik társadalmilag autonómnak. Döbbenettel érzékeli, hogy értelmének nincsenek már olyan friss és tüneményes felfedezései. Sartre-nak a „szociális ritmus”, neki pedig a „biológiai ritmus” okoz gondot. A biológiai szférában Simone odáig jut, hogy számára csak Sartre létezése „jelentette már a világot”,²⁷ míg Sartre-nak semmi sem jelentett ilyen biztosítékot, hanem „támaszték” nélkül kellett szembesülnie a világgal. Simone-nal is az történt, hogy egy férfival azonosította a világot, s ezt vitte bele a „zavartalan biztonságba”. Emberi vívmányaik legjelentősebbje a monogám viszony túlhaladása és a harmadik személlyel létesített több éves kapcsolat. Ezzel a lehetőséggel mindketten éltek, bár érzésünk szerint Simone ebben is passzívabb szerepet játszott. Sartre elmondta, hogy Simone „úgy vélte, egy életen át nemcsak egy, hanem több férfival is kapcsolatot kell teremtenie, és nem akarta, hogy a velem való viszonya ebben akadályozza”.²⁸ Simone önéletrajzát olvasva mégis mást tapasztalunk. Úgy tűnik fel, hogy ezen elvek inkább Sartre természetével voltak összhangban, s Simone inkább csak beléjük törődött. Ismeretes ugyanis, hogy Sartre hallani sem akart a „változatosság (női) varázsának” a lemondásáról, s ezzel is kiérdemelte Simone csodálatát, mert úgy mond ezzel is a monogám viszony korlátait ígyekezett lerombolni. Sartre tehát nagymértékben konceptuálta a viszonyukat, keretet szabott neki, meghatározta a lényegét, de úgy, ahogyan ő magában — az univerzumában — látta. „Ő a kedvenc kifejezésével a következőképpen magyarázta ezt meg nekem: »Az, ami nekünk van, az a szerelem lényege (suštinska ljubav), azonban mindkettőnknek jól jönnek az esetleges, véletlen szerelmi kapcsolatok is.«.”²⁹ (Kiemelte Ž. P.) Simone vállalta a princípiumot, s természetesen a következményeit is. Az a benyomásom azonban, hogy mások után kevésbé vágyódott Simone, illetve, hogy nemigen élvezte a „változatosság varázsát”, mert neki sokáig csakis a

kettőjük viszonya volt a fontos. Simone azt is elárulta, hogy az időnként elhatalmasodó félelmét gyengeségnek minősítve oszlatta el. Az a meg-egyezésük, miszerint két évi tökéletes intimitás után elválnak, s csak néhány év elteltével találkoznak ismét, Simone-nak úgy tűnt, „mintha egy óriási szakadék bukkant volna föl a horizonton s ez halálfélelemmel töltött el”.³⁰

Simone tehát a hagyományos kelepcebén találta magát: egyetlen személyhez kötődött, s viaskodott ezzel az érzéssel, sőt leplezte. Ezért élt rettegésben. Egy ilyen kapcsolatnak — amikor már mindent egy személy jelent — nagyon tragikus a felbomlása. Ebbe azonban már Simone sem ment bele őszintén. Megkísérelte jelentéktelenebbnek minősíteni, racionalitásában pusztá gyengeségnek tekinteni, legyőzni ezt az érzést, menekült tőle, s eközben azt mondta, hogy nem ért rá túl sokat foglalkozni önmagával, mivel „nagyon is lefoglalta egészében a világ”. Simone személyiségének tehát a határaihoz érkeztünk. A lényeges ellentmondásokkal ugyanis csak úgy nézhetett szembe, ha vagy mellőzte, vagy lebecsülte őket. Simone nem mélyed el a félelemben és az ábrándozásban, hanem igyekszik bennünket meggyőzni, hogy „ilyen kríziseken nemigen esett át”, s hogy élete jobbára szilárd alapokon nyugodott.

Projektumának irányelvei nem engedték meg neki, hogy szembenézzen az észlelt problémákkal. Sartre-tól való elválása után *testi vágyat* érez. Ekkor fedezi fel, hogy a testnek is megvannak a *maga szeszélyei* és hogy akarata ellenére is olyan intenzitású érzései támadnak, hogy képtelen őket ellenőrizni. Miután ráébred, hogy teste zúgolódik az egy személy „tudatos” választásának feladása miatt, Simone — akárcsak a nők nagy része — ahelyett, hogy szabadjára engedné érzelmeit, inkább büntudatot érez, sőt „szégyenletes betegségnek” bélyegzi. Elszalasztja az alkalmat, hogy a világ és az emberi viszonyok — s így Sartre-ral való kapcsolatának — kialakításához a saját vágyai szolgáljanak alapul. Pedig Simone-nak a teste „megfőkezési” időszakával párhuzamosan egy igen szomorú tapasztalat keseríti meg az életét: családi háromszögbe kerül, amelyben szinte megalázottnak érzi magát, s amelyet teljes egészében Sartre motívumai, hangulata és vágyai diktáltak. Neki csak a kompromisszum vállalása maradt. Olgával, az egyetemista lánnyal kialakított viszonyuk, amellyel Sartre a „szentimentális monopólium” megcáfolását akarta igazolni, kiprovokálta Simone-ból a féltékenységet. Ebben a viszonyban képtelen volt a *saját* módján felbecsülni a szituációt, s inkább alárendelte magát Sartre-nak azzal, hogy „mivel minden kérdésben igyekezett egyetérteni Sartre-ral, így ez az érzése felülkerekedett azon, hogy Olgát más szemmel nézze, mint ő (Sartre)”.³¹ (Kiemelte Ž. P.)

Simone tehát Sartre sémájához idomul, feladja a *saját független szemléletét*, amely rettegésben tartja, s következetes marad a Sartre-ral való azonosulásban. De ebben a konfliktusban sem mélyed el megfelelően, s annak az érzésének sem hatol a gyökeréig, amely mindenáron a Sartre-ral való egységre készíti. Kapcsolatuknak a teljes *alapját* pedig már vé-

letlenül, vagy szándékosan, sem veti fel, mivel viszonyukat mindig is *lényegesnek* tartotta. Egy szót sem ejt a Sartre-ral szembeni *negatív érzésről*, amelyek — véleményem szerint — elkerülhetetlenek voltak abban a törekvésében, hogy átlépje a polgári monogám viszonyok külső és belső akadályait. Simone ebben az esetben sem engedi meg magának, hogy rezerváltságról vagy közömbösségről tegyen tanúbizonyságot, attól pedig még távolabb áll, hogy nyíltan bevallja dühét és gyűlöletét. Szubtilis alárendeltsége Sartre-nak, a férfi minden kezdeményezésének az elfogadása, a félelemből való kiútkeresés elutasítása, a belső ellenállás és a bajok leplezése mind . . ., mind . . . arra utal, hogy Simone elfogadta ugyan a szabadság elveit, de nem állította őket vágyai és óhajai szolgálatába. Még akkor sem, amikor pl. a háború után egymástól független kapcsolataik voltak. Simone akkor létesített kapcsolatot Nelson Algrennel, amikor Sartre arra kérte: maradjon még valameddig Amerikában, amíg ő meg nem szakítja viszonyát M-mel.

Az elmondottak azt bizonyítják, hogy a nő a saját identitását még mindig csak egy előre meghatározott kereten belül látja; hogy nem állítja fel egyenrangúan az alapvető irányelveket, és tevékenységi formáját sem határozza meg a kereten belül. Szubjektum a nő csak ezen a kereten belül lehetett, híven követve a szabályait, s csak nagyritkán háborgott az ellen. Simone de Beauvoir tehát minden erejével azon volt, hogy csökkentse az elnyomását, de nemigen járt eredménnyel. Az a vallomása, miszerint sokáig nem tudta megteremtteni a saját lelki harmóniáját is arról árulkodik, hogy örökös rettegésben élt. Félelmének egyik legfőbb oka pedig Sartre elvesztése lehetett. Ez a félelem akadályozta meg vágyai és óhajai teljesítésében is, illetve abban, hogy a világot ezek szolgálatába állítsa. Kívülről szemlélve és történelmi szempontból tehát Simone nem volt a klasszikus értelemben elnyomva. Sok mindenben sikerült elkerülnie a szokványos női sorsot, ám személyes meggyőződése és elhatározása alapján is, csak az úgynevezett külső terhektől szabadult meg. A „sajátságos, egyéni fogalmában” való létezés mégiscsak elérhetetlen maradt számára. Simone Sartre-nak *szentelte* magát, ami abból is kitűnik, hogy élete legfényesebb pillanatainak azokat jelölte meg, amelyeket Sartre-ral töltött. Saját problémáinak gyökeres és aprólékos taglalásáig nem jutott el, mivel barikádokat állított maga elé. Ezeket pedig elsősorban azzal emelte, hogy a világot Sartre-ral identifikálta, önmagának hagyta a kompromisszumokat. Ebben rejlik voltaképpen a férfi és a nő világlélményének óriási különbsége. Mert akad-e vajon olyan férfi, aki ilyen mértékben és ennyire következetesen identifikálódna egy nővel? A férfinak saját személye a fontos, önmaga is elegendő magának, hisz érte létezik a világ, s úgy érzi, ő tevőlegesen meg is határozza és fel is fedi a struktúráját. Ebben a férfi struktúrájú világban a nő sohasem lehet „minden” (kivéve a romantikus rajongásban és hevületben, amely ugyan csak sajátosságos formája a nőszerep leszűkítésének), nem lehet teljes világ. Ő csak egy pont a világban, amelynek a helyét és szerepét az egész

történelem folyamán a férfi határozta meg. Ez pedig főként abból állt, hogy a férfit csodálja, elismeréssel adózzon neki, hogy lelkesítse és természetesen, hogy élvezetet szerezzen neki!

Fordította *Tumbász Erzsébet*

Jegyzet és irodalom

- ¹ Simone de Beauvoir: *Memoirs of a Dutiful Daughter* (*Memoires d' une jeune fille ranchoses*). Penguin, 1968
All Said and Dode (*Tout compte fait*). (Tudomásom szerint önleletrajzának csak két kötetét fordították le eddig szerbhorvát nyelvre.) Penguin Books, 1974
The Prime of Life (*La Force de l'Age*). Penguin, 1974
The Force of Circumstance.
- ² *The Prime of Life*. 8. 1.
- ³ Uo., 360. l.
- ⁴ Nem véletlenül választotta önleletrajza I. kötetének címéül az *Egy jóházból való úrilány emlékeit*
- ⁵ *Memoirs of a Dutiful Daughter*. 36. l.
- ⁶ Uo., 30. l.
- ⁷ Uo., 58. l.
- ⁸ Uo., 31. l.
- ⁹ Uo., 55. l.
- ¹⁰ Margaret Walters: *The Rights and Wrongs of Women: Mary Wollstonecraft, Harriet Martineau, Simone de Beauvoir a következő gyűjteményben: The Rights and Wrongs of Women*. Kiadó: J. Mitchell i A. Oakley., Penguin Books, 1976
- ¹¹ *Memoirs of a Dutiful Daughter*. 66. l.
- ¹² Uo., 45. l.
- ¹³ Uo., 59. l.
- ¹⁴ *The Prime of Life*. 360. l.
- ¹⁵ Margaret Walters: Uo., 352. l.
- ¹⁶ Margaret Walters: Uo., 353. l., valamint a Simone de Beauvoir-ral készült interjú, megjelent a *Le nouvel observateur* 1972. február 14-i számában
- ¹⁷ *The Prime of Life*. 572. l.
- ¹⁸ Uo., 11. l.
- ¹⁹ Uo., 28. l.
- ²⁰ Margaret Walters: Uo., 369. l.
- ²¹ *Memoirs of a Dutiful Daughter*. 345. l.
- ²² *Žensko pitanje* (Nőkérdés), szerk. Jovan Đorđević, Radnička štampa, Bgd., 1975., 252. l. (Simone de Beauvoir és Jean-Paul Sartre beszélgetése a nőkérdésről)
- ²³ *The Force of Circumstance*. 661. l.
- ²⁴ Margaret Walters: Uo., 356. l.
- ²⁵ *Memoirs of a Dutiful Daughter*. 340—341. l.
- ²⁶ *The Prime of Life*. 41. l.

²⁷ Uo., 212. l.

²⁸ Ilustrovana politika. 1977. II, 8., 953. szám

²⁹ The Prime of Life. 22. l.

³⁰ Uo., 65. l.

³¹ Uo., 241. l.

Fekete Elvira

KÉK ANGYALOK ÉS NORMA RAE-K

A filmművészeti alkotások, mint a művészi megnyilatkozások általában, nagyon sok mindent tükröznek. Az időszerű társadalmi-politikai jelenségeken, az általános emberi értékek megnyilvánulásain, a jó és a rossz romantikus erkölcsi párharcán kívül többek között tükrözik azt is, hogy a nő, a modern kor asszonya milyen helyet foglal el az alkotói érdeklődés e gazdag színskáláján, tágabb értelemben véve pedig — mivel minden műalkotás bizonyos értelemben része a valóságnak — a különféle társadalmi szerepkörökben, egyszóval: a múlt és a jelenkori mindennapok viszonylataiban.

A női sors kiapadhatatlan forrása volt is, és marad is az irodalomnak, a filmnek, a képzőművészetnek, a zenének — természetesen sajátos volta miatt, mert bár régtől fogva nagy közös akaratumk a nő helyzetének kiegyenlítése a férfiakéval, a nő sajátos lelkivilága, anyaságából eredő merőben másmilyen biológiai és szociológiai pozíciója mindig is egy MÁS világot hirdető „kelléktára” marad a két nem társadalmi kiegyenlítésének.

A nő — a történelem folyamán a társadalomban elfoglalt partikuláris helyzetéből eredően — másként tekint az életre, másként látja embertársait, és érzelmileg másként ítéli meg azok tetteit — ezt tagadni felesleges, mivel ennek tagadása csupán a lelkiség nyilvánvalóan másmilyen beállítottságát hangsúlyozza és nem feltétlenül jelenti egyben azt is, hogy bizonyos területeken az emancipálódásért folytatott harc kivitelezhetetlen és eleve kudarcra ítélt törekvés. Ezzel természetesen mi sem a beauvoiri „második nem” meghatározás elfogadhatóságát hirdetjük, hanem csak azt, hogy a nő a férfiak világához viszonyítva egy egészen sajátos emberi létformát képvisel, tehát egy MÁS és nem pedig egy MÁSODIK világot. A „második nem” definíció sorrendbeliséget jelent, alárendeltségi és függőségi helyzetet. Azt jelenti, hogy van egy felsőbbrendű lény is, egy tökéletesebb: a férfi, és a nő csakis hozzá hasonlítva mérhető emberi értékeiben. Nem kétséges, hogy a két nem összevetésének ezekben a pozícióiban a férfi a tökély mércéje, de a feminista mozgalmak

szélsőséges nézetei is (mindenekelőtt például az, hogy a tökéletes lények kiváltságai nem más, hanem csakis a nőt illetik meg, tehát a viszonyítás képlete kizárólag fordítva érvényes és kizárólag így is alkalmazható) csak a férfi elsőbbséget hirdető mérce felállításának véletlenszerűségét hangoztatva helyénvalóak.

A polarizálódás a „kit kihez viszonyítani” kérdése körül természetesen a nézetkülönbségek folytonos harcának, örök párviadalának engedett szabad utat, hiszen az egyik nem elsőbbségi joga mellett ugyanannyi érv szól, mint a másik nem elsőbbségi joga mellett, és amennyire az egyik nem önérzeti sértésnek tekinti a sorrendbeliség második helyét, ugyanilyen heves tiltakozást vált ki abból a másikkól is, ha nemét azzal a bizonyos „második” jelzővel illetik. A feminista mozgalmak elindítója kétségkívül éppen ez a „második” jelző volt, amelyhez nem egyszerűen csak a férfiak elsőbbségi joga kötődik, hanem sok minden más is, így például a nők részéről okkal sérelmezett társadalmi megkülönböztetés, részleges vagy teljes társadalmi és politikai elnyomatás is. Ennek felismerése a nők mozgalmát szerte a világban — a több száz éves hátrányos helyzet és igazságtalanul megcsönkített társadalmi szerepkör elégtételeként — a szélsőséges nézetek peremére juttatta. *Fellini*, a nagy olasz rendező 1980-ban *A nők városa* címmel filmet készített erről, amelyben a nők (természetesen a feminista mozgalmak szélsőséges nézeteket valló lányairól, asszonyairól van szó) az általuk oly nagy mértékben, mi több, már-már betegesen irigyelt férfiak szerepébe lépnek. Az elsőbbségi sorrend tehát itt felcserélődik. És amit a mindennapok gyakorlatában a nők némi fenntartással ugyan, de alapjában véve mégis másmilyennek mondható vérmérséklete, érzelmi, erkölcsi és egyéb beállítottsága miatt nehéz elképzelni, az *Fellini* filmjében eleven valóság, kezdve attól, hogy a *Marcello MASTROIANNI* alakította jámbor és védtelen, a magatehetetlenség hullámai között szánalmasan vergődő főhőst állhatatosan, vagyis a férfiak jól ismert stílusában üldözőbe veszi egy nő, egészen addig, hogy a „második nem” különös városában az ugyancsak férfiéletet élő lányok és asszonyok szégyenletes körülmények között, minden nembeli önérzetet sértő módon, egy gúnyos és csúf játék közben megérszakolják.

FELLINI ezt a produkcióját kétségkívül a szerepcsere látványos tanulságának szánta. És bár az alkotói hozzáállás nem egészen indokolt szatírájával ugyanakkor a női türelmetlenséget is a nevetséges és elítélendő magatartások tárgyává tette, arra mégis sikeresen rávilágított, hogy a két nem: a férfiak és a nők teljes társadalmi kiegyenlítése az elsőbbséghez való görcsös ragaszkodás fegyverével egyik fél esetében sem vívható ki. Mert az ember oszthatatlan. Lénye csak a nembeli hovatartozástól függetlenül teljes. És ez a konkrét filmbeli tanulság nyelvére lefordítva azt jelenti, hogy amilyen mértékben téves a *Fellini*-produkcióban megjelenített képzeletbeli nőuralom elve, ugyanolyan mértékben hátrányos manapság az emberi teljesség érvényesülése szempontjából a férfiuralom jelenkori gyakorlata.

Miért mondtuk el mindezt?

Egyszerűen csak szempontként annak meghatározásában, hogy hol is tart mostanság a filmművészet a női problémák feltárásában. Mert hogy ezt a kérdést illetően az alkotói megnyilatkozások szövevényében a többé-kevésbé hiteles elemzés útjára lépünk, ahhoz azt is feltétlenül tisztázni szükséges, hogy mit kell várunk és mit szabad követelnünk a női sorsokkal foglalkozó produkcióktól és természetesen — hogy a hetedik művészetnél maradjunk továbbra is — a filmtől, mint sajátos médiumtól általában. Hiszen hogy mit kapunk, az kizárólag annak alapján mérhető le, hogy ezekkel a témákkal kapcsolatban mire, a témák milyen megmunkálására tartunk igényt. És ilyen szempontból az aprócska női szeszélyek a legveszélyesebbek: a túlzott érzékenység, a sértődékenység vagy például annak hangos számonkérése, hogy miért nem a nő a központi figurája a filmalkotásoknak, és a rendezők a különféle történetek képi megjelenítése során miért nem a férfiakat használják „háttérnek”, a pusztá tárgyiség szintjére süllyesztett dekorációnak. Az ilyenfajta kívánalmak kielégítése az emberi teljesség egyensúlyát bontaná meg a filmművészeti produkciókban, mint ahogy ez a jelenlegi alkotói beállítottság is, amely jobbára még mindig csak a férfiak világát ismeri el és tartja számon művészi megmunkálásra érdemesült témaként, valójában ugyanennek a megbontott egyensúlynak a hibáit szolgálja. Hasonlóképpen szélsőséges magatartás lenne a nők részéről, ha belenyugvással vennék tudomásul, hogy sorsukat és problémáikat, életüket és mindennapjaikat, anyaságukat és házastársi kötelezettségeiket, valamint érvényesülési óhajaikat az emberi tökéletesség képviselői: a férfiak a kicsinyesség indokával végérvényesen kirekesztették a filmművészet magasabb szféráiból.

Mint minden másban, ennek a kérdésnek az igazságos eldöntésében is a középút az egyetlen helyes kívánalom. Mert hogy a nő nem lehet mellőzhető témája a rendezői vállalkozásnak, ahhoz kétség nem fér, hiszen jelenléte és az emberi lény oszthatatlansága a művészetben való szereplése is teljes egészében feljogosítja. Marad tehát csak a módszer kérdése! Az, hogy miként ábrázolni, miként viszontlátni az asszonyi sorsot? De mert azt az imént többé-kevésbé már tisztáztuk, hogy a nőt nem célszerű sem a nembeli elsőbbség és felsőbbrendűség, sem pedig az úgynevezett „második nem” függőségi szerepébe helyezni, közös nagy óhajunk és elvárásunk a filmművészeti produkciókkal szemben csak az lehet, hogy a nő a mozivásznon a férfival, a partnerével egyenrangú félként, tehát teljes emberként, az emberi oszthatatlanság több évtizedes késésben levő bizonyítékeként jelenjen meg.

Buta lejs álmodozók — haszontalan lények

Ha az egyenrangúság mércéjét alkalmazva vesszük vizsgálat alá az utóbbi évek filmtermését (a hazai és a külföldi produkciókat egyaránt),

ami a nők filmbeli helyzetét illeti, rendkívül különös képet kapunk. Különöset abból a szempontból, hogy bár csökkent ugyan — és pedig nem is kis mértékben — azoknak az alkotásoknak a száma, amelyekben a gyengébb, a szebbik vagy a beauvoiri terminológiával jelölt „második nem” csupán az alkotói mondanivaló élő és mozgó „háttéréként” van jelen, a filmművészet ténylegesen még mindig nem tette jóvá a női témákkal, a nők filmbeli emancipálódásával szemben elkövetett sok-sok mulasztását.

De nézzük csak, milyen mulasztásról is van szó voltaképpen?

Női szépségei a filmvilágnak mindig voltak — ez tagadhatatlan. Csak hogy a nők ilyenén jelenléte a filmalkotásokban — különösen a hetedik művészet születésének romantikus éveiben — kizárólag a szépség mulandó és a nők korántsem legjellemzőbb értékeinek: az álmodozásra való hajlamnak, a túlzott szenzibilitásnak, a szenvedélyességnek és a férfiakat árnyékként követő hűségnek a hangsúlyozására épült. *Theda BARA*, *Lillian GISH*, *Gloria SWANSON*, *Pola NEGRI*, *Greta GARBO*, *Marlene DIETRICH*, *Marilyn MONROE*, *Jean HARLOW* és még egy egész sor örök sztár filmművészeti szereplése a legfőbb bizonyíték erre, és abból a korból, amikor a férfi a mozivásznon az emberiség nagy horderejű dolgainak, a történelmi események mozgatójaként, a darwini természetes kiválasztódás életképes példányaként, igazi hősként képviselteti magát. Írásunk elején ugyan rögzítettük a gondolatot, hogy a többi művészethez hasonlóan a film is alapjában véve hű tükre és valós mása annak a kornak, annak a világnak és annak a társadalomnak, amelyben készül, de ezzel természetesen még korántsem menthető a nyilvánvaló egyoldalúsága és abbéli szándéka, hogy a nőt teljességében megfosztott lénynek, buta kis álmodozónak, érzelmeit lobogtató haszontalan és legfeljebb csak a férfi szenvedélyek és szeszélyek kiszolgálásában hasznos lénynek tüntesse fel. A művész és a művészet haladó — szoktuk mondani. Haladó, és pedig olyképpen, hogy előre vetítve az elkövetkező korok vízióját, egyben sugallja is e vízió megközelítésének és elérésének lehetőségeit. A filmművészet ezt nagyon sok sorsdöntő témával kapcsolatban tisztességesen meg is tette. Csupán a női emancipáció eljövendő korszakáról feledkezett meg. Lehet, hogy szándékosan, de az is lehet, hogy annak a köztudatba tendenciózusan beékelt felfogásnak és szilárd meggyőződésnek a hatására, amely a férfimítoszt élteti sok helyen még manapság is, és amelyek ennek megfelelően a nőt parányi figyelemre sem méltatta, méltatja. Ha ezt szem előtt tartjuk, talán még érthetővé is válik, hogy akkor, a harmincas évek táján a nők és a férfiak társadalmi kiegyenlítődése még vízióként, a pusztá képzelet szüleményeként is elérhetetlennek, képileg megformálhatatlannak bizonyult.

A platinaszőke szépségek, a réveteg tekintetű leányzók, a nagykeblű amazonok, a „kék angyalok” és a púderozott szexbombák megjelenése a mozivásznon ilyen szempontból nem több a női közönség udvarias, ám annál bántóbb megtevesztésénél: a „második nem” meglátásának értéktelen látszatánál. Mert a nő fogalma korántsem azonos a Greta Garbók és a

Marilyn Monroe-k filmbeli szerepével. A nő nem egyszerűen csak férfi-szemét gyönyörködtető látvány, különböző történelmi korokon észre-vétlenül átlibegő tünemény, az élet korzóján kívánatosan végigkígyózó teremtmény. Ennyire leegyszerűsíteni voltaképpen a világmindenség leg-kisebb élő szervezetét sem lehet, kiváltképp az embert, tehát a nőt, aki-nek definíciója nem a külső, mulandó értékek megjelölésében, hanem az örök sajátosságok, jellembeli és biológiai ismérvek meghatározásában van. Mert a nő valójában ott kezdődik, ahol a szépsége véget ér. A gar-bói, a Marilyn Monroe-i filmek pedig éppen itt, ennél a kezdetnél feje-ződnek be, tehát csak a külsőségekről, csupán a „második nemmel” kap-scsolatos jelentéktelen dolgokról szólnak.

Ez a fellépés — magától értetődően — hosszú időre megpecsételi a nők filmbeli helyzetét. És ami nem kevésbé tanulságos: a szépség túl-hangsúlyozásával megkülönböztetett nő nem is igen lázad nemének e kétségkívül másodlagos szerepe miatt. A háttér-pozíció mintha egybe-vágna nembeli önérzetével, aminek talán az az egyedüli elfogadható magyarázata, hogy a felvevőgép mögött álló és a filmsztorik menetét irányító férfinép nagyon jól tudja: a női elégedettség magvait a hiúság talaján kell elhinteni. És amíg a „második nem” örül a szépségét dicsérő apró bókoknak, a nembeli sorrendbeliség előjogait élvező férfiak kisa-játítják maguknak az egész filmvilágot. És mi ez, ha nem a nembeliség vonalán végigvezetett kolonialista magatartás? Hiszen minden filmalko-tás középpontjában az emberi tökély megtestesítője: a férfi áll. Róla szólnak a bűnügyi filmek, a háborúsak, a kalandfilmek, a szerelmi szto-rik, sőt még a családi drámák is, noha nem vitás, hogy ez utóbbiaknak a valóságban tagadhatatlanul mindig két nemhez tartozó főszereplői vannak.

A megmutatkozás tulajdonjoga tehát nagyon sokáig kizárólag a fér-fiaké. A nő csak árnyék. Árnyéka önmagának, a férfinak, a történelem-nek, az emberi konfliktusoknak, a környezetének és a családjának is, amellyel a kapcsolata a filmszalagon sem több az ebéd főzés, a vacsora-készítés, a férj, és a gyerekek kiszolgálásának egyhangú eseményénél, gondoljunk csak a negyvenes, ötvenes, sőt még a későbbi éveknek is a hollywoodi produkcióira.

De ha a nő valami különös csoda folytán a filmbeli történetnek egy pillanatra mégis a részesévé vált, ez a dramaturgiai fordulat is csak a férfi erejét, nagyságát, lélekjelenlétét, józan gondolkodását és nem utolsó sorban fejlettebb intelligenciáját volt hivatott hangsúlyozni. A nő csak a férfi tökély hirdetésének ellenpontjaként, a női gyengeség, bizonyta-lanság és tétovázó magatartás megjelenítőjeként kerülhetett a főszere-pek közelébe. És az ilyenfajta szemlélettől, érdekes, de maguk a legna-gyobb rendezők sem tudtak (vagy akartak) szabadulni. Lehet, hogy nem a legjobb példa a hitchcocki, de némely vonatkozásaiban annál szemléle-tesebb, mivel filmjei, a megismételhetetlen izgalmakban bővelkedő bűn-ügyi-pszichológiai drámák kizárólag a férfi lelemény és rátermetség hangsúlyával készültek. A nő itt, ezekben a produkciókban nem a vétkes

szerepét játssza, hanem csak elszenvedője a férfi vétségeknek, legtöbb esetben azért, hogy mint testi és lelki kiszolgáltatott mellé a végveszély pillanatában oda állhasson egy másik férfi, a félreérthetetlen jóság támasza, és segítő kezet nyújtva neki, kivezesse őt, a gyengébb, illetve a szebbik nemet a bűnök labirintusából. A példákat, persze, tovább sorolhatnánk, jobbra mindegyik a férfimítosz hosszú élete mellett szólna, valós tényállásnak tüntetve fel azt a téves felfogást, miszerint a művészetben is, mint általában mindenütt, lényének tökéletes külső és belső alkata alapján az elsőbbség kiváltsága a férfié.

Helytállás „férfias” helyzetekben

Mindezek után ismét feltehetjük a kérdést: mi tehát a jó megoldás, részünkről pedig a jogos kíváncsi? A jó megoldás — a fentiek tanulsága szerint — a női film, ám korántsem biztos, hogy egyben a legjobb is, hiszen nincs kizárva: egyszer majd elérkezik az az idő, amikor a női filmek elszaporodásával — ahogy egy magyarországi szaklap kritikusa írja — létrejön a nőmítosz, amely a feminista mozgalmak szélsőséges nézeteket valló tagjain kívül aligha lehet célja bárkinek is.

Most azonban egyelőre ott tartunk, hogy a filmszakmában — a korábbi évek gyakorlatától eltérően — egyre több a nő, a filmművészeti alkotások között pedig a lányok, asszonyok sorsát feltáró produkció. Nőrendezőket kellett hát ahhoz, hogy a „második nemből” a mozivásznon végre „első nem” legyen? Talán igen! A belülről-látás adottságának megannyi alkotói előnye miatt. Mindenekelőtt azonban arra volt szükség, hogy a nő felismerje: a társadalmi megkülönböztetés terhével reá nehezedő sorrendbeliség tűrhetetlen. Na meg természetesen idővel maga az élet is módosult. És noha a nő a teljes ember álmának beteljesülésétől tulajdonképpen még messze van, jogainak egy része a mindennapi gyakorlatban már érvényt szerzett magának, és ez feltétlenül hatással volt magára a filmművészetre is.

Nálunk, a hazai filmgyártásban a nő viszonylag hamar, de igen sajátos módon lett az alkotói érdeklődés tárgyává. Sajátos módon — és pedig abban az értelemben, hogy filmbeli egyenjogúságának elvét a mi esetünkben a történelmi tények determinálták. A felszabadulás utáni években új lendülettel induló jugoszláv filmgyártást a háborúban részt vett lányaink és asszonyaink hősi magatartásának példája — szinte magától értetődően — a női sorsok területére is ráirányította. Igaz ugyan, hogy a felszabadulás időszakának 1947-ben készült első játékfilmjében, a *Vjekoslav AFRIC* rendezte *Slavicában* a „második nem” tulajdonképpen csak szimbolikusan, a „főhős” bárka névadójaként van tartósan jelen, de *Irena KOLESAR* „second planba” beállított szerepe már sejteti, hogy a nők sikeres háborús tűzkeresztségének ténye a női sorsok vonalán is filmművészetünk fontos ihletforrásává válik.

Az új jugoszláv film születésével, ha nem is egészen egyidős, de még

egészen friss háborús események — mint mondtuk — hosszú időre meghatározták a nők helyzetét, ábrázolásmódját és szerepét a jugoszláv filmekben. A valóságnak megfelelő arányt a férfiak és a nők háborús részvételének ábrázolásában természetesen nem minden produkció érte el. De ami feltétlenül figyelmet érdemel a két nem filmművészetbeli kiegyenlítődése szempontjából, az kétségkívül a nők emberi teljessége. A nő igen sok háborús filmünkben a férfi oldalán és a férfi rendíthetlenségével, bátorságával harcoló hős, aki ugyanakkor sok esetben anya is, érzékenyen reagáló lény és mélyen érző szerető. És ha ilyenek látjuk a mozivászonon a „második nemet”, ábrázolásával kapcsolatban aligha lehetnek hiányérzeteink. Mert éppen a jugoszláv háborús produkciók példája érzékelteti a leginkább, hogy nem feltétlenül fontos női, kizárólag nőkről szóló filmeket készíteni ahhoz, hogy a két nem kiegyenlítődésének filmbeli mérlege egyensúlyban legyen. A női filmek kizárólagosságai a „második nemnek” egyébként is csak nagyon ritkán kölcsönöznek valós társadalmi dimenziókat. A női sors is csak a férfi létformájának viszonylataiban lehet teljes. Önmagában szemlélve éppoly hiányos, mint a férfivilág ábrázolása a női létforma konkrét vonatkozásai nélkül. De hogy tovább fűzzük ezt a gondolatot: a világban talán nincs egyetlen olyan filmnemzet sem, amely — természetesen a gyártás mennyiségének arányában — annyi női névre szóló produkcióval lepte volna meg a moziközönséget, mint a jugoszláv, hiszen emlékezzünk csak a *Frosinára*, a *Hankára*, *Lilire*, az újabbak közül a *Ljubicára*, a *Marijára*, a *Karolina Žaslerre*, a *Drága Izára* vagy például a *Dolly Bellre* és a *Petrija koszorújára!* Hogy ezek közül nem mindegyik ütötte át a női filmhősöknek a férfi filmhősökkel való kiegyenlítődésének hangfalát, az talán csak nagyon kis mértékben magyarázható azzal, hogy ezeket a produkciókat kivétel nélkül férfi rendezők készítették. Itt már egy egészen más dolog, éppen a fentebb említett kizárólagosság játszott közre abban, hogy a női sorsok nem kapták meg minden esetben a valós társadalmi dimenziókat. A Ljubica hőse a „második nem” önközpontúságában és saját zárt világában ábrázolt nő, Karolina Žasler úgyszintén. Emberi teljességüket csak a Marija és a Petrija koszorúja című alkotások hősnői fedik fel előttünk. Marija azáltal, hogy egy olyan sajátos szituációba kerül (a német koncentrációs táborban ő tartja a lelket az asszonyokban), amely férfi erőmércék alapján teszi próbára az állítólagos női gyengeséget. A viszonyítás tehát itt, ebben az alkotásban megvan, mint ahogy a Petrija koszorújában is, ahol viszont a hősnő korának és férjeinek oldalán ballagva tesz tanúbizonyságot a „második nem” fizikai és pszichikai legyőzhetetlenségéről. Petrija, akinek jellembeli megformálására egyébként egy valós személy ihlette a rendező *Srdan KARANOVIĆOT*, írástudatlan asszony, aki a felszabadulás utáni nehéz években a halál közbeszólására első férjének szeretetétől vándorol a második férj szeretetéig, onnan a harmadikéig, közben hősiiesen kiállva a türelem, a magány, a csalódás és a reménykedés kemény próbáit. Így lett Petrija, a Karanović-film valós figurája a nő és a férfi azonos alkotói erővel történő viszonyításának

szintjén nemcsak a női, hanem ugyanakkor a teljes emberi győzelem legszebb jelképe.

A hazai film azonban jól ismeri a rendezői, illetve a szövegkönyvírói történeteken csupán a szex lenge köntösében átsuhanó amazonokat is, vagy például a férjárnnyékban meghúzódó kutyahű feleségeket, a biológiai szükségletek piacán ügyelgő szerelmi kalandorokat, a szigorú és gyengéd anyákat, a házártos szomszédasszonyokat, a megbocsátó és türelmetlen szeretőket, a szende lányokat és a mindenre elszánt hisztérikákat, de jobbra csak epizód szerepekben. És bár a jugoszláv film a női emancipációnak érvényt szerzett a bűnügyi tárgyú alkotásokban is (igaz, hogy egyelőre csak az olyanban, amely a paródia eszközeivel készült), hiszen *Milena DRAVIĆ* remek alakításában megszületett már a jugoszláv bankrablónő is, a hazai kinematográfia évi húsz-egynéhány terméke közül alapjában véve még mindig csak kevés foglalkozik érdemlegesen a nővel. Mi több, újabban nemegyszer támad olyan érzésünk, hogy a nő, mint téma, egyre inkább csak véletlenszerű jelensége az alkotói vállalkozásoknak. A hetvenes évek elején tapasztalt nagy-nagy lendület, amely — mint említettük — elindította a hazai női filmek nagy hullámát, mintha mostanában alábbhagyna.

Pedig a nő emberi teljességével kapcsolatban még nincs minden elmondva.

Mert asszonyainkat például eddig még egyszer sem láttuk a szocializmus, még pontosabban az öngazgatás építőinek szerepében. Pedig a valóságban éppen most gyorsult fel társadalmi kiegyenlítődsük folyamata. És mert a művészet, a műalkotás, így tehát a film is hű tükre kell hogy legyen annak a kornak, annak a világnak és annak a közösségnek, amely életteret biztosít számára, nem vitás, hogy filmgyártásunk ilyen szempontból máris késésben van.

A világ színpadán

A belgrádi FEST, más nevén a világ legjobb filmjeinek fesztiválja nagyon sok mindenre kiváló alkalom, így többek között arra is, hogy az ember bepillantást nyerjen más filmnemzetek alkotói elkötelezettségébe, képi fogalmazásának stílusába, érdeklődési körébe és persze nem utolsó sorban abba, hogy a nőt, a modern kor asszonyát milyennek látják a rendezők szerte a világon. A tapasztalatszerzés tehát ebben a kérdésben is többé-kevésbé teljes lehet, hiszen ez a fesztivál nem tematikus jellegű, ellentétben sok más nemzetközi filmrendezvényvel. Itt a minőség kritérium a legfőbb mérce, és ez természetesen nem zárja ki annak lehetőségét, hogy Belgrádban a lehető legkülönbözőbb témájú produkciók adjanak tállakát egymásnak. Így hát immár évek óta, pontosabban amióta a FEST létezik, nőkkal, női sorsokkal foglalkozó alkotások is rendszeresen érkeznek a fővárosba. Rendszeresen, noha korántsem kellő mennyiségben, ami annak bizonyítéka, hogy minőségi produkció a női sors témájára

aránylag kevés készül a világ filmstúdióiban. Megnőtt ugyan — mint korábban már említettük — a nőrendezők száma, és olykor a filmvilág nadrágos kreátorai is tesznek egy röpke kirándulást a „második nem” elvarázsolt országában, de ez még mind kevés azoknak az eseményeknek, történelmi momentumoknak és érzelmi kitöréseknek a társadalmi és politikai jelentőségéhez képest, amelyek az utóbbi években mind nagyobb erővel sodorták és sodorják új utakra, nagyobb távlatok mezejére a világ nőszervezeteinek emancipációs zászlaját lobogtató mozgalmat.

A nő felfedezésében azonban „a második nemhez” tartozó rendezőknek kétségkívül nagy szerep jutott és jut manapság is. Mert a nő másként látja saját magát, és saját belső világának legközvetlenebb tapasztalataiból tudja, milyen érzelmi reakciókat vált ki belőle mindenekelőtt például nemének társadalmi sorrendbelisége, függősége és kiszolgáltatottsága. A nőrendezők ilyen szempontból abban az előnyös helyzetben vannak, hogy a saját nemükhöz tartozó alanyaikat belülről és a lehető leghitelesebb alkotói pozícióból vizsgálhatják. Ismerik és értik, tehát megismer-tethetik és megértethetik a nők világát és sajátos lelkiségét. És a művészet viszonylataiban ez sohasem kis dolog! Mi tagadás, *MÉSZÁROS Márta* filmalkotásait is éppen ez a belülről-láttatás lehetősége emelte a „második nemmel” foglalkozó maradandó értékű műalkotások közé. Jóformán minden eddigi filmje (de megemlíteni elég csak a legmarkánsabbakat, például az *Örökbefogadást*, a *Kilenc hónapot* vagy az *Ők ketten* címűt) a nők meglehetősen bonyolult lelkivilágának szintjéről tekinti be a szerelem, az anyaság, a szerelmi vágyódás és nem utolsó sorban a teljességében megfosztott nő nagy társadalmi magányának megnyilvánulásait. Mészáros Márta alkotásai mégsem estek bele a női témákkal járó kizárólagosság veszélyes csapdájába. Történeteiben, hősnőinek érzelmi érdeklődéseiben a férfitartner is jelen van, mint a viszonyítás, a két nem együvértartozásának természetes tartozéka.

Hasonlóképpen a belső szemlélődés alkotói alapállását foglalta el az idei FEST-en bemutatott *Olmós évek* című filmjében a nyugatnémet *Margarethe von TROTTA*, aki hősnőinek a lelkiség Mészáros Márta-i vonatkozásait történelmi sorsfordulókkal és az erkölcsi-politikai próbatétel eseményeivel gazdagítva adta meg az emberi teljesség társadalmi dimenzióit. És itt, ennél az alkotói módszernél érdemes megemlíteni *Ettore SCOLA* olasz rendező legújabb filmjét, a *Szerelmi szenvedély* címűt is, amelyben a szemlélő alapállása ugyan a férfié, de amelyben a nő ennek ellenére mégis a dolgok és a történések sajátos belső átélésének tükrében mutatkozik meg. Képzeljünk csak magunk elé — hogy Ettore Scola imént megnevezett filmjénél maradjunk — egy olyan nőt, akit az emberi szépség legapróbb részleteitől is kíméletlenül megfosztott a sors. A férfiak esetében — saját tapasztalatainkból tudhatjuk — ez nem döntő hátrány az egyéni boldogság és a közösségi boldogulás útján. A nagy orr, a csontos arc, a csúf arckifejezés, a hajlott testtartás, a kívül-belül beteg szervezet más szerepet kap a nő és más szerepet a férfi életében. Nem kétséges, hogy éppen azért, mert a nő másként érez és másként ítélkezik

mulandó és maradandó emberi tulajdonságok felett. Valljuk be őszintén — mondta e tényállás kapcsán a FEST újságírónak a rendező —, hogy a csúf férfi sohasem olyan kitaszított, magányos és a szerelmi boldogságban sohasem annyira kegyvesztett, mint a csúf nő. De hát a báj, a kecsesség, a testi szépség hiánya pótolható-e jósággal, nemességgel, érzéki és észbeli értékekkel? Ettore Scola nagy sikerű alkotásának tapasztalatai szerint — aligha! És ez ismét csak kizárólag a nőkre vonatkozik.

Fosca, a Szerelmi szenvedély című film asszonya csúnya és beteg, de okos és mélyen érző ember. Lelkivilágának gazdagsága azonban nem elegendő ahhoz, hogy környezetében teljes értékű lényként érvényesüljön. A férfiak ugyan tisztelik, de undorral fordulnak el tőle. És tragédiáját csak még inkább fokozza a felismerés, hogy a bölcelet, mely szerint minden ember valójában csak annyira szép, amennyire nemes, pusztán kitalálás. Mindennapjai a szépség és a rótság, a jóság és a kitaszítottság ellentmondásai között őrlődnek. Már az emberek társaságában is csak elvétve és félve mutatkozik, míg — a sors kiszámíthatatlan és kegyetlen iróniájának közbeszólására — meg nem ismerkedik egy szépfiúval, önnön hibátlan lelkivilágának tökéletes külső másával. Csúfságával és félszegségével a fiatalember mellé sodródik, aki — a férfigolika szerint magától értetődően — fut, menekül előle, eltaszítja magától hol a távozás kíméletesebb rábeszélésével, hol a szívfájdító megaláztatás eszközeivel. De Fosca szerelmes. Szenvedélyességének hőfoka csúfságával arányos. Mit törődik ő a megaláztatásokkal? Szeretni akar — ennyi az egész. És egy cseppet visszakapni ebből a szeretetből. Ha a férfi fut előle, ő utána megy, ha lábbal tiporja, ő a lába nyomát csókolja, ha ellöki magától, ő reszkető kézzel ismét feléje nyúl. Már-már a néző érzi magát kellemetlenül ott, a mozivászon előtt ülve, amikor a lelkiismeretét kínzó képsorok zárójeleneteként a szépfiúban — mindenki számára érzelmi megkönnyebbülést hozva — felébred az angyali ember, és szerelmi szenvedélyességében teljes kört fordulva, végre, maga is ráébred arra, hogy azt a nőt, aki ennyire tud szeretni, aki a szerelemért képes ennyi megaláztatást zokszó nélkül vállalni — szeretni kell! A film legfőbb tanulsága mégis az, hogy ezt a történetet, amely egyébként nem napjainkban, hanem 1680-ban játszódik, egy kocsmában meséli el ivótársainak Fosca egykori szerelme, a szépfiú, természetesen már örege és elzüllött. A történet elbeszélését óriási hahota követi. Egy törpe, egy szörnyszülött férfi hempe-reg, gurul végig a kocsmá kövezetén a nagy nevetéstől. És a nézőhöz egy cinikus kacsintás kíséretében még visszaszól: „Érteném én, ha az a nő szép lett volna!”

A kívülről szemlélők mérlegén

A rendezők azonban, mármint a férfiak, többnyire a külső szemlélő alapállásából közelítenek a nők világához. BERGMAN is inkább a férfi szemmel végigmért család viszonylataiban érinti a nőkkal kapcsolatos

kérdéseket, és természetesen ez jellemzi az *Őszi szonáta* című alkotását is, amelyben ugyan a *Liv ULLMANN* alakította főhőst az emancipáció egy rendkívül lényeges mozzanata, a női karriervágy beteljesülésének tragikus családi következményei (a zongoraművésznőtől, aki minden szabad idejét az érvényesülés oltárán áldozza fel, egyetlen gyermeke teljesen elhidegül) köré összpontosítja, de olyképpen, hogy e tragédia igazi pszichikai vetületei csak Liv Ullmann nagyszerű játékának köszönhetően ismerhetők fel.

Martin RITTNEK, a híres amerikai rendezőnek ugyancsak a FEST-en néhány évvel ezelőtt bemutatott alkotásával, a *Norma Rae*-vel nem is volt szándékában alászállni a női lelkivilág nagyobb mélységeibe. És a film egy fiatalasszony, egy munkásnő sorsának mégis a telitalálata. Martin Ritt úgyszintén a külső szemlélő pozíciójából irányítja hőst a mai amerikai munkásosztály szervezkedéseinek és tüntetéseinek forgatagában. Norma Rea jellemének és nőiségének itt maguk a külső történések kölcsönöznek társadalmi dimenziókat, mint ahogy alapjában véve ez mondható el a *Paul MAZURSKY* rendezte *Független asszony* című amerikai, az *Asszonyi sikoly* című *Jules DASSIN* rendezte görög, a *Francois TRUFFAUT* rendezte *Az utolsó metró* vagy például a *Billy WILDER* rendezte *Fedora* című alkotásokról is.

És a világ filmművészete — természetesen egyre inkább a „második nem” filmbeli helyzetének módosítási szándékától vezérelve — életre hívta a hetedik művészet határain belül is a legkülönbélebb női hősokeket. Alapjában véve mindegy, hogy a belülről-láttatás eszközeivel-e avagy a külső szemlélő módszereivel, fontos, hogy a nő filmbeli képe — egymás mellé illesztve a róla szóló produkciókat — lassan valamennyi valós részletében kirajzolódik előttünk. Fontos, hogy a spanyol *Carlos SAURA* az *Anna a farkasok között*, a *Keblén melengedett kígyó* és a *Bekötött szemmel* című trilógiájával megformálta a spanyol katonai junta, az erőszak és általában a terrorizmus áldozatainak női alakjait, a szovjet *Gleb PANFILOV* a *Valentina* című filmjével, a francia *Claude GORETTA* a *Csipkeverő lánnyal*, a nyugatnémet *Volker SCHLÖNDORF* az 1976-ban készült *Gyilkosság kegyelemből* és az ugyancsak nyugatnémet *Günter REISCH* és *Günter RÜCKER* *A menyasszony* című közös filmjével a beteljesületlen szerelem tragikáit, a japán *Nagisa OSHIMA* a *Szenvedélyek birodalma* című alkotásával a gyilkos érzékiség asszony-áldozatának alakját, *Federico FELLINI* pedig a *Casanova* és részben az *Amarcord* című produkciójával — hogy csak az újabbakat említsük — az olyan nőkét, akik a testi örömök pusztá eszközeként léteznek. *Robert ALTMAN* neves amerikai rendező a *Három nő* címmel készített alkotásával tulajdonképpen egyetlen műbe tömörítve szól a sikertelen párkeresés, a házastársi elhidegülés és a férfi tőkély büvöletében élő női áldozatokról, míg a lengyel *Agnieszka HOLLAND* a *Vidéki színészek* című filmjével a férfi és a nő érvényesülési vágyainak szintjén, a férfi és a nő különféle reakcióinak egyenértékű elemzését adva formálta meg a hivatásban önmaga emberi teljességét kereső asszony alakját, *Ronald*

NEAME pedig az *Október első hétfőjében* Jill CLAYBURGH alakításában azt a nőt jeleníti meg, aki a férfinak a jogtudományok logikai labirintusában is egyenrangú intellektuális partnere.

A „második nem” filmbeli szerepeivel kapcsolatban, ha csak néhány gondolat erejéig is, de három friss FEST-élményről még feltétlenül szólnunk kell. Annál inkább, mivel mindhárom a nőt arról az oldaláról mutatja be, amelyet szinte alig ismerünk. Dušan MAKAVEJEV jelenleg külföldön élő és alkotó rendezőnk például a stockholmi Viking cégnél egy olyan szövegkönyvet vitt szalagra, amelynek hősnője a jóléti csömör unalomtól megviselt áldozataként keres testi és lelki felüdülést a jugoszláv vendégmunkások körében, akik szemben egy mesterkéltség világ elhídegült emberi viszonyaival a barátság, a szeretet és a szerelem ősi forrásának érzéseiből merítenek. Dušan Makavejev hősnőjével kétségkívül megszületett a jóléti társadalom női menekültjének alakja, míg a nyugatnémet Rainer Werner FASSBINDER, akinek egyébként már hosszabb ideje kedvenc témája a nő kiszámíthatatlansága, sajátos jelleme és ravasz alkalmazkodóképessége, megformálta az olyan asszonyt — egyrészt a *Maria Braun házassága*, másrészt pedig a *Lili Marlen* című filmjében —, aki a náci Németország és a fasiszmus gépezetének háborús szelét kifogva teremti meg a maga kicsinyes örömeinek otthonát. Fassbindernél a nő óriás is és ugyanakkor törpe is. Óriás, mert a Maria Braun házasságában például nagyratörő álmainak nőiségével a legfelsőbb náci körök hiszékenységét és megveszthetőségét is behálózza, a Lili Marlenben pedig ugyanez a női jellem (némi pozitív vonásokkal) egy egész legyőzhetetlennek hitt hadigépezetet mozgat és tart életben. És törpe, mert a kettő közül valójában egyik sem lát messzebbre a saját kicsinyes, családi boldogságának céljainál, de — figyelem! — nem a béke, hanem a sötét háború viharos éveiben!

Az új típusú nőt, akinek bátorsága, harciassága, temperamentuma egy szóval: *férfiassága* előre vetíti az elkövetkező filmkorok esetleges új nőideálját, Steven SPIELBERG hozta létre *Az elveszett frigyűző elrablói* című Oscar-díjjal jutalmazott alkotásában. Karen ALLEN itt a szépséges Marion szerepében egy olyan fiatalasszonyt alakít, aki füstös kocsmájában, valahol a Távols-Keleten asztal alá issza a férfiakat, bámulatba ejti a legjobb fegyverforgatókat, férfi módra üldöz és üldözöttként női leleményességgel menekül. Számára a lehetetlen akadályai ismeretlenek. Ha bajban van, akkor a férfiak csapdájában a nőiségét használja biztos eszközként, a biztonságban pedig a férfiak helyes számításait. Ahogy rettenthetetlen és hős partnerét, ő is csak a szerelem tudja legyőzni. A szerelem, amelyben partnerével — mint egyetlen sebezhető pontjukon — egymásra találhatnak.

*

Lehet, hogy mindezek után ellentmondásnak tűnik majd, de akkor is álljon itt végezetül egy egyéni benyomás tanulságaként az olasz *Liliana CAVANI A bőr* című ugyancsak idei FEST-filmje. Éppen azért, mert

bár nő készítette, a legkevésbé sem női film — a szó hagyományos értelmében. Főhőse — *MALAPARTE* regénye nyomán — maga a háború. Annak szörnyűségei, kifordított logikája, brutalitása... A háborút a férfinép csinálja — fogalmazható meg közvetlen tanulságként *A bőr* alkotói üzenete már csak annak a szemmel látható ténynek az alapján is, hogy a filmbeli események gerincét a Nápolyban állomásozó amerikai katonák viselkedése, cselekedetei és élményei alkotják. Liliana Cavani filmje tehát — az egyszerű következtetések alapján — férfi-film. És mégsem csak az! Nem csak az, mert benne sokkal fontosabb dolgok is felfedezhetők, így például az, hogy ezt a sajátos férfi világot egy nő (Liliana Cavani) nézi végig és ítéli meg a női logika szemszögéből. A háború szörnyűségei, megdöbbentő jelenetei, sokk-hatású képsorai itt, ebben a filmben ezért is múlhatták felül az eddigi — ha úgy tetszik: szürrealista stílusban készült — háborús filmalkotások iképi erejét.

Liliana Cavani a filmvilágban a női emancipáció első igazi győztese, aki a „második nem” képviselőjeként eddig soha nem tapasztalt képi stílusban tárta fel és leplezte le a legvadabb férfi világot. Kétségtákvül ebbéli győzelmének szólt az a bók is, amelyet a belgrádi FEST-en néhány fiatalember *A bőr* bemutatása után, a még egészen friss élmények hatása alatt ekként fogalmazott meg: „Hát az hihetetlen, hogy ezt a filmet nő készítette!”

DOKUMENTUM

Dušan Bilandžić

A JUGOSZLÁV KOMMUNISTA SZÖVETSÉG A NŐ TÁRSADALMI HELYZETÉRŐL

Munkánk célja bemutatni, hogy mit mondanak a JKSZ kongresszusainak dokumentumai (az 1948. évi V. kongresszustól az 1978. évi XI. kongresszusig) a nők társadalmi helyzetéről. Írásunk tehát tájékoztató-dokumentáló jellegű, nem ad tényleges betekintést a nő társadalmi helyzetével foglalkozó pártpolitikánk fejlődésébe. Az olvasónak ezért a JKSZ dokumentumaiban is még egyéb források után kell kutatnia, mert a jelen áttekintés nem vette figyelembe a Kommunista Szövetség köztársasági kongresszusainak, központi bizottságainak, illetve végrehajtó testületeinek dokumentumait. Ezúttal inkább csak a háború utáni kongresszusok álláspontjainak áttekintéséről van szó, főként a kongresszusi beszámolók, jelentések és határozatok alapján. A téma taglalása azonban még egy ilyen szűk forrásból is hasznos, mivel a legrangosabb dokumentumokról van szó.

1.

Habár az alapvető tájékozottsághoz tartozik, mégis utalunk rá, hogy a kommunista mozgalmak programjaikban, de többé-kevésbé a gyakorlatban is, abból a történelmi tényből indultak ki, hogy a korábbi társadalmi rendszerek az elnyomott osztályon belül is a nőket tartották legrosszabb helyzetben, és hogy a nő felszabadulását és érvényesülését csak az elnyomott társadalmi osztályok, különösen a munkásosztály felszabadításában látták.

A JKP-nek is ilyen állásfoglalása volt a nők társadalmi helyzetéről. Jugoszláviát ugyanis évszázados elmaradottság, a lakosság nagy részének patriarchális életmódja jellemezte. Az évszázadok folyamán a hagyományok csak megerősítették a nők alárendelt helyzetét; ezt szorgalmazta az elidegenült társadalmi hatalom és a vallás is. Ezért érthető, hogy mikor a kommunisták megkezdték a hagyományos termelési és életmód elleni és az elnyomott munkásosztály felszabadításáért folyó küzdelmüket,

a nőkben azonnal támaszra leltek, illetve a nők jelentős forradalmi erővé kovácsolódtak, s ez nemcsak forradalmunkban, de társadalmi-gazdasági fejlődésünk valamennyi szakaszában is kifejezésre jutott.

A forradalomban tehát összeomlott az öröklött társadalmi felépítés, és ebben a nők szerepe is óriási volt. A nők a forradalmi folyamatokban való részvételükkel szétörték a régi kereteket, eltépték azokat a hagyományszálakat, amelyek alárendelt helyzetben tartották, ledöntötték az osztálykorlátokat, és ezzel a társadalmi fejlődés új távlata nyílt meg előttük. A szocialista építés időszakában természetesen már gyökeresen meg kellett változtatni a nő társadalmi helyzetét.

2.

1945-ben a JKP hozzálátott legfőbb történelmi céljának — az új szocialista társadalom kiépítésének — megvalósításához. A forradalom fegyveres szakasza, a politikai hatalom meghódítása és megerősítése a kommunista-mozgalomnak csak szükségszerű feltétele, első lépése volt a szocialista építés felé. A JKP, a szocialista fejlődés programjában fontos helyet biztosított a nők új társadalmi helyzetéért folytatott harcnak, mert ebben óriási forradalmi potenciált látott.

Noha a JKP-nek világos elképzelése volt a szocialista építésről, írott programja erről egészen az 1948. évi V. kongresszusig nem volt. Ekkor a JKP, az 1941—45-ös forradalmi tapasztalatokkal összhangban, szem előtt tartva a társadalmi erőviszonyokat, a hagyományokat és a nemzetközi körülményeket, programját, s benne a nők egyenjogúsági politikáját is, nyilvánosan a Jugoszláv Népfront (JNF) dokumentumaiban és a fő állami-jogi dokumentumokban fogalmazta meg. A JKP politikájának legjelentősebb dokumentuma ebből az időből a JNF programja, amelyet alakuló kongresszusa fogadott el 1945. VIII. 7-én. Ebben a dokumentumban, illetve a JNF programjának alapelveiben a nők felszabadítása alcím alatt a következők olvashatók: „A Népfront mindig aktívan harcolt a nők egyenjogúságáért. Ma, amikor ezt az egyenjogúságot elértük, a Front minden egyes követőjének egyik alapvető feladata kell hogy legyen az egyenjogúság további megerősítése és a nő teljes részvétele a politikai és társadalmi élet minden területén.”

Ez a programelv tehát az új szocialista társadalom központi politikai dokumentuma volt, amely mindössze néhány hónappal a háború és a forradalom befejezése után készült el. A dokumentum megállapítja, hogy a forradalom egyenjogúságot hozott a nőknek, és kötelezi is az összes társadalmi tényezőket, hogy harcoljanak a nők részvételéért a politikai és a társadalmi életben.

A nők tevékenyebb politikai életének hangsúlyozása nemcsak az öröklött hagyományoknak a nők egyenjogúságával szemben tanúsított ellenállásból, hanem a forradalmi mozgalom egy részének értetlenségéből is indult ki.

Ugyanis szem előtt kell tartani, hogy a forradalmárok háborús nemzedékének nem volt alkalma rendszeres marxista képzés útján megismerkedni a női egyenjogúságra vonatkozó marxista tanítással. A forradalom vezetőinek nagy többsége a munkások és parasztok közül került ki. A JKP több mint 140 000 tagja közül 1945-ben csak 3000 volt háború előtti. Az új és fiatal erők egy része szolid marxista képzés és a központi vezetőség szilárd irányvonala nélkül a hagyomány és más szellemi örökség befolyása alá került volna.

A JKP másik központi dokumentuma hazánk 1946. I. 31-én elfogadott alkotmánya volt. Az alkotmány 24. szakasza meghatározza: „A nők egyenrangúak a férfiakkal az állami, gazdasági és társadalmi-politikai élet minden területén.

A nőknek joguk van az egyforma munkáért a férfiakkal egyforma fizetésre és külön védelmet élveznek a munkaviszonyban.

Az állam szülőotthonok, gyermekotthonok és óvodák alapításával és az anyák szülés előtti és utáni fizetett szabadságra való jogával védi az anyák és gyermekek érdekeit.”

Az 1945. évi politikai program és az 1946. évi első alkotmány fejezte ki a JKP-nek a nők társadalmi helyzetével kapcsolatos politikáját.¹ Természetesen, nem ezek a dokumentumok képezik a tényleges politika megismerésének fő forrását, hanem a gyakorlat a fő ismérv, de ez már nem tartozik vizsgálódásunk tárgyába.

3.

A JKP sorrendben ötödik, 1948. VII. 21-től 28-ig megtartott kongresszusa megerősítette a forradalmi mozgalom korábbi álláspontját, hogy „a teljes egyenjogúsághoz az út nem az összes nő osztály-hovatartozástól független, elszigetelt harcán át vezet”, hanem „a nők társadalmi egyenjogúságának sorsa és gazdasági felszabadulásuk szorosan összefügg a munkásosztály harcával”, mert „a feminista mozgalom valójában szétzúzza a munkásosztály és a dolgozók egységét.”²

A nők szocialista helyzetével kapcsolatban az V. kongresszus megállapítja: a JKP fáradozni fog „a nők mozgósításán a szocializmus építésében, a hatalmi szervekbe való bevonásán, a szocializmus szellemében való nevelésén és öntudatuk fokozásán.”³ A kongresszus szerint az egyenjogúságra való formális jog gyakorlatilag nem sokat jelent, ha nem segítenek azokon a nőkön „akik még sötétségben élnek”, ha nem segítenek a munkásnőkön, különösen pedig az anyákon.

A JKP V. kongresszusán elfogadott program elismeréssel adózik a nők óriási szerepének a felszabadító háborúban és forradalomban, majd hangsúlyozza, hogy a JKP törekedni fog a „nők nagy tömegeinek kulturális és politikai felemelésére és bekapcsolásukra az ország építésébe.”⁴

Nagyjából ennyi hangzott el az V. kongresszuson a nők társadalmi helyzetéről. Még csak azt kell hozzáfűzni, hogy a kongresszus felhívta

a figyelmet „a nők aktivitásának a háborús időkhöz viszonyított csökkenésére” a hatalmi szervezetekben.⁵

Mai távlatból nézve az V. kongresszus kevés figyelmet fordított azon intézkedések foganatosítására, amelyek meggyorsították volna azoknak a nőknek az egyenjogúsítását, akik valóban „sötétségben éltek”, amint ezt a kongresszus megállapította. Valószínű, hogy a kongresszus többet nem nyújthatott. A történelmi időpont, amelyben a küldöttek hét napig dolgoztak, drámai volt. Sztálin a Tájékoztató Irodához tartozó országok kommunista és munkáspártjainak, sőt az egész világ pártjainak nyílt vagy hallgatólagos beleegyezésével brutális támadást intézett hazánk ellen, s így a JKP az V. kongresszusi jelentésekben, beszámolóokban és vitákban főként a forradalmi munkásmozgalom történetével, forradalmunk elméleti és eszmei-politikai elemzésével, valamint a szocialista építés első tapasztalataival foglalkozott. Mindez olyan nyomás alatt történt, amelyet „egyetlen más kommunista párt sem bírt volna ki”. (Tito) Ebben a drámai összeütközésben nem részletezhetők azokat a gyakorlati intézkedéseket, amelyek a nők teljesebb egyenjogúsítását szolgálták volna. A nők gazdasági helyzete tehát a régi rendszer összeomlása ellenére is változatlan maradt. Az 50-es évek derekáig nagy nyomorban és nincstelenségben éltünk. A háborús pusztítások és az iparosítási erőfeszítések végett, valamint a Tájékoztató Irodához tartozó országok gazdasági zárata miatt még a háború előtt is rosszabb helyzetbe kerültünk. Mégis hangsúlyozni kell, hogy a nők legtöbbször a munkaviszonyban értek el — egyforma fizetés, viszonylag nagy összegű családi pótlék, szociális biztosítás stb., de a dolgozó nők száma még szinte jelképes volt.

A JKP 1948. évi 468 175 tagja közül 93 604, azaz 19,9%, az V. kongresszus küldöttei közül azonban csak 9,7% volt nő, tehát számuk nem érte el a tagság 50%-át sem. A Központi Bizottságba még kevesebb, csak 3 nőt, azaz 4,8%-ot választottak be. Így képviselőjük itt is 50% alatt maradt. Természetesen ezek az adatok nem értékelhetők az arányos képviseltség isméréseivel, mivel nehéz idők bélyegét viselik magukon. *A forradalom és a hatalom meghódítása egyszeri cselekmény, de az új viszonyok kialakítása hosszú folyamat, amelyben a forradalomnak vissza kell térnie, hogy mélyebben megtisztítsa az utakat, amelyeket először és korábban nem sikerült eléggé járhatóvá tennie.* Az a párt, amely ezt nem teszi meg, utat enged a régi hagyományok érvényesülésének, amikor a nő megalázott, elnyomott és kizsákmányolt volt.

4.

A JKP 1952. XI. 2-ától 7-éig megtartott VI. zágrábi kongresszusa teljesen új felismerésekre jutott a szocialista építés társadalmi kérdéseivel kapcsolatban és korrigálta a nők társadalmi helyzetével kapcsolatos korábbi nézetét is. A VI. kongresszus egyrészt formába öntötte az akkor tetőző sztálinizmusa eszmei-elméleti és erkölcsi-politikai bírálatát, másrészt felfedte a társadalmi-politikai életünkben jelentkező liberális elhaj-

lások csíráit. A Szovjetunió államszocializmusának és a jugoszláv társadalomban jelentkező hasonló törekvéseknek a bírálata alapján a VI. pártkongresszuson alapoztuk meg szocialista öngazgatásunkat.

Az államszocializmus bírálata keretében a kongresszus arra figyelmeztetett, hogy a nők társadalmi érvényesülése nem valósítható meg eredményesen az államszocializmus rendszerében, mint ahogy a klasszikus kapitalizmusban sem. Ugyanis ez a rendszer fokozatosan korlátozza a forradalmat, a munkásosztályt pedig alárendelt helyzetbe, bérviszonyba hozza a kiváltságos helyzetű tulajdonossal, illetve az állammal szemben. Ebben az időszakban jellemző a női egyenjogúság ellaposítása, túlzott leegyszerűsítése. Gondolunk itt például a nőknek az építőiparban, az út-, a vasút- és a csatornaépítésen való alkalmazására. Ilyen jelenségek ugyanis hazánkban is előfordultak. Josip Broz Tito beszámolójában bírálta azt a gyakorlatot, hogy az állami szervek „olyan munkára is beosztották a nőket, amelyre nemcsak fizikai erejüknel fogva képtelenek, de mint leendő anyák is veszélyben forognak.”⁶

Másrészt a VI. kongresszus világosan és határozottan elítélte a nő általános mellőzésére irányuló törekvéseket. Josip Broz Tito kongresszusi beszámolójában igen bírálóan szólt „a nő szerepének lebecsüléséről, különösen a gazdaságban”. Figyelmeztetett a régi felfogások újjáéledésére, hogy a „nő a konyhára, a gyermeknevelésre és a házi munkák elvégzésére van teremtve”. Ezt olyan adatokkal támasztotta alá, amelyek rávilágítottak „a nők iránti helytelen viszonyulásra. 1939-ben a gazdaságban 197 736 nő dolgozott, 1947-ben ez a szám 199 236-ra, 1948-ban 376 836-ra, 1949-ben pedig 465 166-ra emelkedett, 1950-ben azonban a foglalkoztatott nők száma 434 222 volt, 1951-ben pedig már 375 166-ra csökkent.”⁷ A nők aránya a lakosság összetételében 51,67% volt, a gazdaság pedig csak 22,7%-ukat foglalkoztatta. A kongresszus foglalkozott a nőknek a politikai életben való mellőzésével is. Ellentmondásos, hogy a nők tevékenyebbek lettek — a nők 80%-a vett részt az alkotmányozó nemzetgyűlés megválasztásán, a JSZNK Népszkupstinájának választásain pedig 1950-ben a nők 90,29%-a vett részt. A választók 52,8%-a nő volt, s a hatalmi szervekben mégis csökkent a számuk. 1952-ben még a legfejlettebb köztársaságban, Szlovéniában is a városi és járási bizottságok női tagjainak száma az 1948. évi 19,01%-ról 13,07%-ra csökkent. A kongresszusnak sem volt ereje, visszaszorítani ezt az irányzatot: a Központi Bizottság 109 újonnan választott tagja közül is csak 6 volt nő.

A nőknek a társadalmi életből való mellőzését Tito elnök erélyesen elítélte, mondván: „Az ilyen gyakorlat teljesen ellentétes a nők egyenjogúságával kapcsolatos elveinkkel. Az egyenjogúságot a nők nem ajándékba kapták, ez forradalmunk vívmánya, amelyben a nők is nagy áldozatot hoztak. Életüket és vérüket áldozták mind a hátszországban, mind pedig a harcokban. Ez a gyakorlat nálunk nem folytatható.”⁸ Miben rejlettek a nőknek a társadalmi, különösen pedig a gazdasági életből való kiszorításának gyökerei az 50-es években?

A kongresszus ezt nem válaszolta meg.

Az egyik okot már korábban említettük. Úgy tűnik, hogy ez a vezetők egy részének hagyományos maradisága, amelytől csak lassan tudtak megszabadulni. Az ilyenek úgymond egyetértettek a JKP-nek a nők társadalmi helyzetére vonatkozó politikájával, de a gyakorlatban másként jártak el.

A másik ok egészen új volt, és valószínűleg a vállalatvezetők azon törekvésében rejlett, hogy mindenáron növeljék munkaszervezetük jövedelmét. A gazdasági rendszer ismert változtatásáról van szó, amely éppen az 50-es évek elején következett be. Megszűnt az állami költségvetéstől való függőség. Eddig az egész bevétel az állami költségvetésbe került, és a vállalat egész kiadását szintén az állam számlájára könyvelték. A vállalat vezetősége nem volt gazdaságilag érdekelt a nagyobb jövedelem elérésében és az önköltségi ár csökkentésében. Az ilyen viszonyulás megszűnt. A dolgozói közösség új helyzetbe került. Jövedelemhez csak piaci értékesítéssel lehetett jutni. A munkát jobban kezdték értékelni. A költségek csökkentése nagyobb jövedelmet eredményezett a közösségnek. A munkaerő-keresletet, a munkakereslet váltotta fel. Gyors ütemű gazdasági fejlődés kezdődött. Azonban sajnálatos jelenségek is előfordultak. Egyes vezetők a jövedelemszerzési versenyben asszociális módszerekhez folyamodtak: csak fiatal, egészséges és rátermett szakembereket alkalmaztak. A nőket nem szívesen foglalkoztatták a gazdasági életben. Ez új jelenség, új nehézség és új kihívás volt. Magától értetődő, hogy nem lehetett feladni az új gazdasági rendszert, mert ennek ára a társadalom fejlődésének megtorpanása lett volna; hanem még inkább fokozni kellett a fejlődést, de vissza kellett szorítani a menet közben jelentkező egészségtelen irányzatokat is.

A VI. kongresszus így is tett, kötelezte a JKP-t, hogy politikai eszközökkel, a társadalmi-politikai szervezetek tevékenységével és a nők bevonásával a hatalmi és öngazgatási szervekbe, következetesen valósítsa meg a társadalomban a párt nőpolitikáját.

A VI. kongresszus idevágó határozata igen erélyes volt: „A kongresszus elítéli a nők mellőzését a gazdasági, politikai és általában a társadalmi életben, mint megengedhetetlen és a szocializmustól idegen jelenséget. A kommunisták és minden haladó ember kötelessége, hogy állandóan, rendszeresen, mindenkor és mindenütt harcoljanak a nők minél nagyobb és tényleges egyenjogúságáért, a gazdasági, politikai és társadalmi élet minden területén.”⁹

5.

A JKSZ Ljubljánában (1958. IV. 22-től 26-ig) tartott VII. kongresszusa, különösen a kongresszuson elfogadott új program, olyan új szempontokat és elveket vitt a JKSZ nőpolitikájába, amelyekkel a korábbi kongresszusok nem foglalkoztak. Ez a politikai újdonság a magasabb fokú társadalmi és gazdasági fejlődés eredménye volt, amely új távlatokat nyitott, de új nehézségeket is okozott. A JKSZ programja elébevágot egyes

olyan új jelenségeknek és problémáknak, amelyekkel a társadalom fejlődésének magasabb fokán kerül szembe.

Az 50-es évek közepén ugyanis, pontosabban 1955-ben, Josip Broz Tito személyes kezdeményezésére megváltoztattuk hazánk gazdaságpolitikáját, illetve feladtuk az „A” ágazatok örökös elsőbbségére vonatkozó dogmatikus tételt a szocializmus építésében. Ezzel befejeződött az 1947-ben kezdődött, úgynevezett kulcs- vagy alapépítés szakasza is.

Az új Jugoszlávia az 50-es évek derekáig még nem szárnyalta túl jelentősen a háború előtti tőkés Jugoszláviát: Az iparosítás történelmileg elodázhatatlan szakasza, továbbá a teljes gazdasági zárlat Kelet részéről, a hidegháború stb. legalább 10 évvel hátravetették az életszínvonal emelkedését. Nyomorúságosan és szegényen éltünk.

A JKSZ VII. kongresszusa 1958-ban éppen akkor ült össze, amikor a gazdaságpolitikai váltás történt, amelynek első eredményei már jelentek is a dolgozók életszínvonalának lényeges emelkedésében, elsősorban a városokban. Sőt, már a fogyasztói társadalom jelei is fel-feltűntek.¹⁰

Hogyan értékelte a JKSZ VII. kongresszusa az akkori körülmények között a nők egyenjogúságával kapcsolatos saját politikáját?

Noha sok tekintetben új helyzet állt elő (13 év múlt el a forradalom óta), a hagyományos konzervativizmus továbbra is szívósan ellenállt a nők teljes egyenjogúsítási politikájának.

A nők társadalmi helyzete mindenekelőtt az iparosításnak, tehát a gazdasági fejlődésnek köszönhetően javult. Nőtt a foglalkoztatott nők száma: „1952-ben számuk 394 425, vagyis az évi összes foglalkoztatottak 23,5%-a, de már 1957-ben a foglalkoztatott nők száma 625 627, vagyis az összes foglalkoztatottak 26%-a.”

Mint már mondtuk, nehezen lehetett megszüntetni a nők iránti régi viszonyulást. Ez volt Josip Broz Tito megállapítása is a VII. kongresszuson ahol beszámolójában a következőket mondta: „Habár az új Jugoszlávia törvénnyel teljes egyenjogúságot adott a nőnek, mégsem lehetünk teljesen elégedettek a helyzetével. A dolgozó nő iránti viszonyulás még mindig helytelen. Nagyon sokszor megtörténik, hogy a munkából először is a nőt bocsájtják el, vagy férfit vesznek fel olyan tennivalók végzésére is, amelyeket éppen olyan jól vagy még jobban elvégezne nő is. Az a felfogás, hogy a nőt elsősorban a házimunka illeti meg, enyhén szólva is maradi és távol áll a nőnek a szocialista társadalomban való szerepétől.”¹¹

Különösen nehezen érvényesült a JKSZ politikája falun. Így például „a földművelésügyi bizottságainak 45 189 tagja közül mindössze 798 volt nő”.¹²

Egy nőküldött felhívta a figyelmet egyes gazdasági vezetők nyereszkeskedő magatartására, amely megnehezíti a nők társadalmi helyzetét. Ők „egyedül arra törekednek, hogy minden eszközzel a vállalat fejlesztését és bővítését mozdítsák elő, tévesen azt gondolva, hogy ily módon érnek el legnagyobb eredményt a termelékenység növelésében. Így nem irá-

nyoznak elő pénzeszközt a család segítségére és az életfeltételek javítására, amelynek gyors hozzájárulása a kulturális és anyagi életszínvonal emelkedéséhez mindinkább a jobb termelési eredmény egyik feltételévé válik”.¹³

Ez a hóbortos beruházási irányzat, amely időközönként valóságos kultusszá válik mindmáig társadalmi fejlődésünk kísérője.

Miként a szocializmus építésének többi alapvető kérdését, így a JKSZ nőpolitikáját is legteljesebben 1958-ban, a JKSZ VII. kongresszusán elfogadott programban fogalmazták meg. Tekintettel arra, hogy ez a program még ma is hatályban van, ezért idézzük a női egyenjogúságra vonatkozó részét: „A személyiség sokoldalú érvényesüléseért és fejlődéséért folyó harc, a dolgozó embereknek a társadalmi élet irányításában való sokoldalú és tevékeny részvételéért folyó harc, az eszmei-politikai és az általános nevelő munka további fejlesztését kívánja, általában az emberek, és külön férfiak és nők közötti egyenlőtlen viszony maradványainak felszámolása tekintetében. A női egyenjogúság Jugoszláviában többé nem politikai kérdés, sem a nők a társadalomban való jogi helyzetének kérdése, hanem főleg a gazdasági elmaradottság, műveletlenség, vallásos felfogás és más olyan konzervatív előítéletek, magántulajdoni viszonyulások kérdése, amelyek még mindig hatnak a családi életre. Az elmaradott háztartás és a család anyagi nehézségei megakadályozzák a nőt abban, hogy teljes mértékben részt vállaljon az ország gazdasági és társadalmi életéből, és összeütközést eredményeznek társadalmi és háztartási szerepe között. Az elmaradott háztartás bénítja a többi családtag társadalmi tevékenységét is.

Ezek a kérdések különösen az ország gyors iparosodásával, a lakosság szociális összetételének változásával éleződnek ki. Az ország anyagi fejlődése egyszersmind lehetővé teszi a szolgáltatások fejlesztését is, amelyek elősegítik a nő társadalmi életében való részvételének fokozását, s ezáltal emelkedik az összes családtagok életszínvonala. A felsorolt feladatok konkrét teljesítésében fontos szerepet játszanak a községek társadalmi igazgatási szervei, különösen a lakóközösségek, valamint a társadalmi szervezetek.

A kommunistáknak ezekben a szervekben és szervezetekben harcolniuk kell a család sikeres fejlődési feltételeinek megteremtéséért, különösen a lakásépítés terén, a gyermekintézményeknek a gazdasági szervezetekben és lakóközösségekben való kiépítése terén, közművesítési szolgáltató intézmények és hasonló megállapításával, mert mindez hozzájárul a nők és férfiak valóságos egyenjogúságához és egyenrangú polgárként való részvételükhöz a közéletben. A kommunisták eszmei-politikai téren harcolnak, és harcolni fognak minden olyan, a nemek közötti maradi felfogás ellen, amely a múlt öröksége társadalmunkban, valamint az olyan torz eszmei és erkölcsi felfogások ellen, amelyek „az osztályerkölcs lerombolásának áforradalmi szólamával tulajdonképpen a nemek közötti erkölcstelen viszonyt népszerűsítik.”

A fenti idézettel nem merült ki a JKSZ-nek a nők társadalmi hely-

zetével kapcsolatos politikája. Elemei és szempontjai fellelhetők a program más részeiben is.

A programnak a család helyzetéről szóló része a házassági és családi kapcsolatok új alapjainak, a személyi kapcsolatok új erkölcsének létrehozását a patriarchális házassági és családi törvényhozás megszüntetésében látja, amelyet a forradalom már megtett. A szocializmusban most már a társadalmi védelem és a család segítségének új alapjait rakjuk le a nők gazdasági önállósodásával, a gyermekgondozó és -nevelő intézmények fejlesztésével, a gyermekek időtöltését és szórakozását szolgáló létesítmények és intézmények hálózatával.¹⁴

A JKSZ programja az öngazgatású szocializmus alapokmánya, amely az államszocializmus és -kapitalizmus tagadásából fejlődött ki, és egészében, tehát nemcsak az általuk értelmezett és idézett részeiben, ropant nagy jelentőségű a JKSZ nőpolitikája tekintetében.

6.

A nők társadalmi helyzetének kérdése szinte teljesen kimaradt a JKSZ 1964. december 7—13-ig megtartott VIII. kongresszusáról. Egyedül a kongresszusi jelentésben van szó a nőknek a JKSZ-be való felvételi politikájáról. Megállapítást nyert, hogy jelentéktelen mértékben, az 1957. évi 16,4%-ról az 1964. évi 17,2%-ra nőtt a női tagok száma” és hogy „a JKSZ nő tagjai számának növelésére tett erőfeszítések a nők tényleges anyagi és társadalmi helyzetének tárgyi nehézségeibe, és a nőknek a társadalomban és az életben betöltött szerepével kapcsolatos még mindig erősen maradi felfogásokba... is ütköztek...”¹⁵

A kongresszus 13 nőt választott a Központi Bizottságba, ami 8%-ot tesz ki, és ez több volt, mint a VII. kongresszuson, amelyben a KB-be 7 nőt választottak, ami 5%-ot jelent.

A kongresszusi beszámolóban nem volt szó a nők társadalmi helyzetéről. A rezolúció csak arra figyelmeztet, hogy el kell érni a nők nagyobb arányú részvételét a dolgozói közösségek igazgatásában.

A VIII. kongresszus dokumentumainak elemzéséből nem lehet megállapítani annak okát, hogy miért nem került napirendre a nők társadalmi helyzetének kérdése. A választ valószínűleg a kongresszuson szereplő fő kérdés jelentőségében kell keresni. A kongresszus a belső társadalmi fejlődés tekintetében kidolgozta a gazdasági rendszer gyökeres átszervezésének tervét. Kidolgozta az eddigi, túlnyomórészt központi irányítású gazdasági rendszer átalakítását. A bővített újratermelés hordozójának szerepe az állami-politikai szervekről a dolgozói közösségekre szállt át. Társadalmi-gazdasági fejlődésünk akkori szakaszában ugyanis parancsoló szükségserűséggé vált: az áru és pénzügyi viszonyok, a tervezési-piaci árutermelés fokozottabb fejlesztése, amelytől a termelékenység növelését és a nemzetközi munkamegosztásba való fokozottabb bekapcsolódásunkat vártuk.

A nemzeteink közötti viszonyok ugyancsak kiemelkedő fontosságú kérdést képeztek a kongresszuson. A kongresszus szembezállt az unitarista-centralista törekvésekkel, amelyek az 50-es évek végén és a 60-as évek elején felütötték fejüket. A kongresszus az egyenjogúság, a közösség, az egység és testvériség erősítéséről szóló programjával biztosította a szövetségi reform törvényességét, amelyre a 60-as és a 70-es évek fordulóján került sor.

Ez a két nagy társadalmi vállalkozás, valamint a nemzetközi problémák háttérbe szorították a többi, kevésbé fontos kérdéseket.

7.

A JKSZ IX. kongresszusán (1969. IX. 11-től 15-ig tartott) Josip Broz Tito, a JKSZ elnöke, beszámolójában ismét kitér a nők társadalmi helyzetére.

Tito elnök először is megállapította, hogy „a nők tényleges egyenjogúságának tekintetében nincs nézeteltérés, ám a jelenlegi társadalmi gyakorlat egy ellentmondásról tanúskodik: ahogyan nő a nőknek az iparban, a mezőgazdaságban, az egészségügyben, a tanügyben és más tevékenységekben a száma, úgy csökken az öngazgatási szervezetekben és a képviselői testületekben”.

Tito a fenti értékelés alapján levonta a következtetést is, és felhívta a JKSZ, a DNSZSZ tagságát és az összes többi társadalmi erőket, hogy „különbözték ki ezt az egyenlenséget, amely a nők társadalmi helyzetének a kárára van”. Az egész társadalom feladatául tűzte ki ezenkívül a gyermekekről való fokozottabb gondoskodást.

Tito felhívta a nőket is, hogy nagyobb számban kapcsolódjanak be a politikai életbe, és hogy „saját munkájukkal hassanak személyes és társadalmi helyzetük javítására”.¹⁶

A IX. kongresszus, a többi kongresszushoz hasonlóan, sajátos volt a maga nemében és külön helyet foglal el a JKSZ történetében.

Akkor került sor rá, amikor döntő szakaszába érkezett a társadalmi reform. Fő témái pedig a nemzetek közötti viszony és a szövetség reformja, a JKSZ átszervezése és a bővített újratermelés problémái voltak. A kongresszuson jelentős nézetkülönbségek nyilvánultak meg hazánk társadalmi fejlődésének szinte minden kérdésével kapcsolatban. Nem célunk ennek a jelenségnek a tanulmányozása, de hangsúlyozni kívánjuk, hogy éppen a társadalmi fejlődés kulcskérdéseiben megnyilvánult nézeteltérések indították Edvard Kardeljt arra, hogy 1969-ben értekezést írjon ezzel a jellemző címmel: Szocialista társadalmunk fejlődésének válaszüttja.¹⁷

A különböző irányzatok képviselői a kongresszuson már kifejtették felfogásukat — ami a kongresszusnak vita jelleget adott, amely a JKSZ többi kongresszusain alig volt érezhető. Úgy tűnik, hogy éppen a társadalom nagy politikai problémái, a vitaszellem és a problémák megold-

dásában való érdekeltség ismét háttérbe szorították a „a kevésbé fontos” kérdéseket, köztük a nők társadalmi helyzetének kérdését is, amelyre egyedül Tito fordított figyelmet.

8.

Josip Broz Tito a JKSZ X. kongresszusán (1974. V. 27-től 30-ig) mint az összes korábbi kongresszuson is beszámolójában foglalkozott a nők társadalmi helyzetével, hangsúlyozva, hogy „nagy változás történt” a nők társadalmi helyzetében, a munkásosztály helyzetének változásával összhangban, de amint mondotta „sok még a tennivaló”. Figyelmeztetett arra, hogy a kommunistáknak e kérdéskör megoldásához „világos osztályöntudatos hozzáállással” kell nekilátniuk.¹⁸

A X. kongresszuson a JKSZ KB jelentése, a tagság szociális összetételével foglalkozó részében ismerteti, hogy a Pártban a nők 19,9⁰/₀-ban vannak képviselve, és megállapítja, hogy ez az arány nem felel meg sem a nők helyzetének, sem szerepének a társadalomban, továbbá tájékoztatja a kongresszust arról, hogy a „KSZ ezzel a kérdéssel külön nem foglalkozott” és hogy „a pártszervezetek nem fordítottak kellő figyelmet a nők nagyobb arányú felvételére”.¹⁹

A X. kongresszus határozataiban (összesen 18 volt, míg a többi kongresszus egytől három határozatot hozott) számos helyen szó esik a nőknek, mint a munkásosztály és a dolgozó világ részének társadalmi helyzetéről. Így például a X. kongresszus a szociálpolitikáról szóló határozatában feladatul tűzi ki a család életfeltételeinek javítását, a gyermekintézmények (bölcsődék és óvodák) és az ifjúsági létesítmények kibővítését és munkájának javítását, a dolgozó nők helyzetének könnyítését a megfelelő társadalmi létesítmények építésével, a közétkeztetés szorgalmazását stb.²⁰

9.

Josip Broz Tito, a JKSZ elnöke, a XI. kongresszuson (1978. VI. 20-tól 23-ig), az utolsón is, amelyen részt vett, beszámolójában kellő figyelmet fordított a nők társadalmi helyzetére. Idézzük:

„A munka, a munkásosztály és az ember felszabadításán értendő a nő felszabadításáért folyó harc is. Számunkra ez mindig stratégiai jelentőségű osztálykérdés volt. A nő tényleges részvétele nélkül a társadalmi és politikai életben nincs teljes demokrácia és öngazgatási fejlődés. Ezért egész társadalmunknak sokkal többet kell tennie a nőnek a társult munkában és általában a társadalomban való szerepe és a még mindig nagy családi kötelezettségei közötti ellentmondásból eredő problémák minél gyorsabb és sikeresebb megoldásáért. A mintegy 2 millió nő foglalkoztatása a társult munkában megköveteli, hogy határozottabban és szervezettebben teremtsük meg azokat az élet- és munkafeltételeket,

amelyek lehetővé teszik a nő teljes mértékű részvételét a társadalmi életben. Gondolok itt az olyan kérdések megoldására, mint amilyen a nők oktatása és munkába állítása, a szolidáris alapon történő anyavédelem, illetve egyéb élet- és munkaföltételek.

Külön szeretném hangsúlyozni a gyermekekről való társadalmi gondoskodás jelentőségét, de nemcsak a dolgozó nők és családok gyermekei, hanem valamennyi ifjú nemzedékünknek az egyazon föltételek melletti nevelése érdekében is.

A nő társadalmi helyzetének és az iránta való viszonyulás javításában elért nyilvánvaló eredmények ellenére is még mindig ellenállás, sőt szektáság is tapasztalható. Ezt mutatták a nemrégii küldöttségi és küldöttválasztások is. Noha több nőt választottunk, mint korábban, még sincsenek megközelítő arányban sem a képviselői testületekben és a politikai végrehajtó szervezetekben. Ez a nő szerepéről vallott maradi felfogásoknak és az öngazgatással szembeni bürokratikus ellenállásnak, továbbá a kommunistáknak az ilyen ellenállás letörésével szembeni semlegességének tudható be.”

A fenti idézetben kifejtett világos politikához felesleges megjegyzést fűzni.

A JKSZ KB XI. kongresszusi jelentése a JKSZ-tagság összetételének változásairól szóló részében megállapítja:

„A nők nagyobb arányú részvétele a társadalmi-gazdasági és politikai életben a Kommunista Szövetségbe való nagyobb számú felvételükben is tükröződött. Ebben az időszakban a Kommunista Szövetség nőtagjainak száma 60 000-re nőtt, s az évi 1973. évi 19,9%-ról az 1977. évi 23,3%-ra emelkedett. Ez azonban sem a lakosság számához viszonyított számuknak, sem a társult munkában és általában a társadalomban elfoglalt szerepüknek és helyüknek nem felel meg. Különösen kevés munkásnő tagja a KSZ-nek, az anyagi termelésben dolgozó nők közül csak 52 600, vagyis 5,5%-uk. Még kevesebb nő tagja van a KSZ-nek az egyéni mezőgazdasági termelők közül — mindössze 1069, habár ők teszik ki az aktív földműves lakosság 50%-át.”

Végül a XI. kongresszus határozata kimondja, hogy „a KSZ továbbra is síkraszáll a nők sokoldalú társadalmi érvényesüléséért és tevékeny részvételéért a társadalmi-politikai életben.”²¹

Mit mutat az V., VI., VII., VIII., IX., X. és XI. pártkongresszusok dokumentumainak elemző vizsgálata?

Van-e elegendő adatunk a JKSZ által a háború és a forradalom óta alakított és megvalósított politikáról?

Írásunk kezdetén felhívtuk a figyelmet arra, hogy a JKSZ a nő társadalmi helyzetével kapcsolatos politikájának áttekintése csak egy forráson, de mondhatjuk a legfontosabbon alapul. A teljes és széles körű betekintés ebbe a politikába sokkal több forrás elemzését feltételezi:

A köztársasági KSZ-ek kongresszusaiét, a tartományi KSZ-ek értekezleteiét, a KSZ más fórumaiét és szervezeteiét és természetesen a gyakorlatot, hogy voltaképpen miként is alakult a jugoszláv nő helyzete a

háború óta. Természetesen, mindez jelen vizsgálódásunk körén kívül esik. Vajon a JKSZ hét kongresszusa álláspontjainak jelen áttekintése alapján milyen következtetést vonhatunk le?

Az, hogy a JKSZ kongresszusi menyi és milyen figyelmet fordítottak a nők társadalmi helyzetére, attól függött, hogy a társadalmi fejlődés adott időpontjában milyen fontosságot tulajdonított a kérdésnek. Ilyen értelemben viszont könnyű viszonylagos helyzetbe kerülni.

Úgy tűnik, hogy valamennyi pártkongresszusunknak megvolt a maga sajátos problémája: az V. a függetlenség védelmének, a VI. a szocialista demokrácia eszméjének; a VII. a JKSZ programjának, a VIII. a társadalmi szerkezet átalakítási platformjának, a IX. a társadalmi reformnak, a X. a társult munka elméletének, és a XI. a társult munka megerősítésének és serkentésének a kongresszusa volt. Így azután a felsorolt történelmi kérdések mögött mindig a háttérben maradtak egyes társadalmi problémák, köztük a nők társadalmi helyzetének kérdése is, noha éppen a nők helyzetén keresztül lehetett gyakran azonosítani a szocializmus bizonyos problémáit.

Részben az elmondottak, részben pedig más okok miatt, amelyek között nem jelentéktelen a konzervativizmus, a kongresszusok nem fejtették ki eléggé a nők társadalmi helyzetének és érvényesülésének kérdését és elméletét, amelyhez a tudományos szocializmus elmélete vezet.

A politikai elgondolást megkérdőjelező bírálat azonban mégsem állná meg a helyét. A kongresszusokon hiányzott az elmúlt időszak politikai eredményeinek szükséges elemzése. A politikai elgondolás kongresszustól kongresszusig ismétlődik, ám kevés a valóra váltásával foglalkozó elemzés. Itt elemzett dokumentumainkból az tűnik ki, hogy a nők társadalmi helyzetének javítását Josip Broz Tito szorgalmazta legkövetkeztesebben.

Fordította *Berta Mátyás*

Jegyzetek

- ¹ Emlékeztetnünk kell azonban arra, hogy hasonló politikát hirdettek meg egyes haladó burzsoá államok is a két háború között, de különösen a II. világháború után, csakhogy ez a kérdéses országok munkásszertályai hosszú harcának eredménye volt.
- ² A JKSZ V. kongresszusa. Kultura Kiadó, Belgrád, 1949. 554.
- ³ Ugyanott, 554.
- ⁴ Ugyanott, 539. és 890.
- ⁵ Ugyanott, 550.
- ⁶ A JKSZ VI. kongresszusa. Kultura, Belgrád, év nélkül, 86.
- ⁷ Ugyanott, 86.
- ⁸ Ugyanott, 86.
- ⁹ Ugyanott, 425—426.
- ¹⁰ „Megnyiták az első szervizek, konyhák, olvasótermek és könyvtárak, üdülőhelyek, pionírotthonok és sok más intézmény.” A JKSZ VII. kongresszusa. Kultura, Belgrád, 20—21.

- ¹¹ Ugyanott, 78.
- ¹² Ugyanott, 78.
- ¹³ Ugyanott, 720.
- ¹⁴ Ugyanott, 1075. és 1076.
- ¹⁵ A JKSZ VIII. kongresszusa. Kultura, Belgrád, 1965. 65—66.
- ¹⁶ A JKSZ IX. kongresszusa. Komunist, Belgrád, 1969.
— Josip Broz Tito beszámolója — 87—88.
- ¹⁷ Komunist, Belgrád, 1969.
- ¹⁸ A JKSZ X. kongresszusa. Komunist, Belgrád, 1974. 48—49.
- ¹⁹ Ugyanott, 456.
- ²⁰ Ugyanott, 265.
- ²¹ Ugyanott, 447.

JELEN ÉS MÚLT

Beszédes Valéria

A FALVAK, MEZŐVÁROSOK ASSZONYAI

A nőkérdés vizsgálata néprajzi szempontból rendkívül bonyolult, mert az etnográfia az ember életét tanulmányozza a születéstől a halálig, a falusiak, mezővárosiak, illetve a természeti népek kultúráját.

A tételes jogszabályok is eleve különbséget tettek férfiak és nők között. A második világháború befejezéséig Közép-Európában a nőknek nem volt szavazati joguk, egyetemre csak a múlt század nyolcvanas éveiben iratkozhattak, az öröklésben is hátrányosabb helyzetben voltak. A népi jogszokás a tételes jogszokásoknál is konzervatívabb. A századfordulóig a lányok kelengyjükön kívül mást nemigen kaptak a családi vagyonból, századunkban ugyan a nők is kikapták apai jussukat, de ez még ekkor is lényegesen kevesebb volt, mint amennyit férfitestvéreik kaptak. Ha a család nagycsaládi szervezetben élt, a vagyonközösségből kiszakadó lány semmit sem kapott.

A házasságot a tételes jogszabályokon kívül jó néhány népi jogszokás is szabályozta, amelynek értelmében a férfi és a nő nem egyenjogú. Még a szólásmondás is úgy tartja: „Ő viseli a kalapot, ő a család feje.” A hűséget, a tisztességet szinte kizárólag csak az asszonyoktól várták el. Illyés Gyula írja a *Puszták népében*: „A tehenet és az asszonyt nem lehet megcsalni — érted? Mind a kettőnek meg kell adni a magáét.” Ezzel szemben az asszonyok hűtlenségét szigorúan megtorolták. Egész Európában ismert az a népballada, melyben a hűtlen feleséget elégetik. Mi most a magyar változatból idézünk:

— Hallod feleségem, hallod asszony, hallod:
Három halál közül, melyiket választod?
Avagy azt választod, hogy fejedet vegyem,
Vagy selyem hajaddal házat kisöpörjem,
Avagy azt választod: reggelig virrasztasz,
Hét asztal vendégnek vígon gyertyát tartasz?!

(Az elégetett házasságtörő. Vargyas Lajos: *A magyar népballada és Európa*. Bp. 1976. II. 7—8.)

S íme ugyanennek a balladának néhány sora a szerb változatból Nagy László fordításában:

Fejebubján haját köti össze,
Kénnel keni, puskaporral hinti,
Szőke haját lángra gyújt azonnal,
Maga leül, jó hideg bort kortyol,
Gyertya helyett szőke haj világol

(*A hűtlen asszony*. Nagy László: *Babérfák*. Bp. 1969. 225.)

A XVIII. században ugyan már nem égették el a hűtlen asszonyokat és a megesett lányokat, de nyilvánosan megszégyenítették, sőt még a faluból is kiűzték őket. A XIX. század erkölcse már nem olyan szigorúan ítélte el azokat a nőket, akik alárendelt helyzetük miatt követték el a házasságtörést. A falu közössége ezt egyszerűen tudomásul veszi: „Ha a bíres asszony jóba lett a bírógazdával, akkor jobban boldogult a családjá, a gazda jobban kedvezett neki. Ezír mondták, — ha a bíresné nyerges, a bíres nyertes.” (Vajda Mária: *Szerelmi élet Balmazújvároson*. Forrás, 1982. 4. sz. 68.) Egyéb esetekben a megcsalt férj tett igazságot, feleségét és annak udvarlóját alaposan elverte, s ezzel az ügy be is fejeződött, mert a népi jogszokás a válást nem ismerte. Lényegtelen volt, hogy a házaspár nem szerette egymást, a férj kikapós volt, ivott, az asszonynak a közösség mély sajnálata mellett túrnie kellett. Penavin Olga *A nagycsaládszervezet Szlavóniában (Kórogyon)* című könyvében ismerteti egy sikertelen válás történetét a presbiteri gyűlés jegyzőkönyvéből:

A^o 1840. Február 23-án Presbytériális Gyűlés tartott, jelenlétén: bíró Tóth Illyés, Esküttek: Egyed József, Lapis Mózes, Kántor János, Míótzá Istvány, és Curátor Kováts Dávid, a' Cassir Kelemen Jánossal. A mikor Ide való Ferentz Éva Harasztiba Ifjú Izsák Illyéshez férjhez menván, az elmúlt ősszel — az időtől fogva, férjét több ízbe elhagyta, és az özvegy édes Annához hazaszökött; melly hitetlenségéért, magamhoz felhívatván, férjét azzal vádolta:

„hogy egy estve sints, — mikor az ágyba lefekszik, hogy a fejit a falba ne verné a' könyökével az oldalát ne taszigálná, testét az ujjáival ne tekerné, és tsipdosná ezt mondván: „Czigány asszony vigyen a' fene pokolba, egye meg a' fene az anyádat”. — Melly Vád mennyiben igaz' ennek megvizsgálására Harasztiból a' férjét Ipát, Napát, és a ház igazgatóját szemre kivántam állítani — de a' férje tót falun lévén elnemjöhetett — a két öreget kihalgatván a' jött ki: hogy a' férj olyan mint a' gyermek —, az asszony mint a' ki árva lévén, ön kérvényen, szabat száján nevelkedett — férje eránt szeretetlen — mert ha az Urának kedvébe járna, és mikor lefeküsznek ne a' fal felé fordulna; hanem mint Jó lelkű házastárs, férjét szeretettel ölelné, semmi baja sem lenne, de ő makats, engedetlen, rossz levelésű lán.

A' Presbytérium előtt — hitetlen szökésének útálatos, és büntetésre méltó voltát — ellenben esküvési szentségét szívére adván Ipával, Napával

megbékéltetni, azok néki megengedni készek lévén, ha magát megjobbítja — a' mi kötelességünk lévén, azok kezét, ortzáját vele megtsokoltatván azzal a' fedéssel, és észreadással bocsátottak el hogy ha familiájának gyalázatjára többé hazaszökik, a' Gyülekezet előtt hordóra vonattatván, keményen megkorbátsoltatik. Feljegyzette T. J. m. k. L. Pásztor.

Április 22-én ismét haza szökvén, a' bíró a' Csetnikkel megfogatta, és Vasra tétetett a' mikor az Ipa, Napa, és férje után jövéen, — ismét próbáltuk összebékéltetni, és a' haza menetelre venni, de nem engedelmessékedvén. Tites V. Szolgabíró Knezevits László Urhoz bévittük, ahol én, dolgát előadván, megakarta korbátsoltatni, de könyörgésére, összetett kézzel fogadván, hogy többet haza nem szökik, olly erős parantsolattal eleresztette: hogy ha még hazajön a' bíró azonnal vasba vigye be. Azolta nem szökött haza. T. J. m. t." (150—151.)

A fentiek is bizonyítják, hogy a falusi jogszabályok nem ismerték el a válás lehetőségét, az asszonyok panaszaival keveset törődtek, a megszokás, a beletörődés tartotta össze a házasságokat. Valószínűleg az asszonyok kilátástalan helyzete miatt oly gyakori a nők kiszolgáltatottságának a témája a népballadákban. A délszláv népballadák európai hírvé éppen a tragikus sorsú Hasszán aga felesége révén lettek, a múlt század legelején Goethe fordításában ismerte meg a művelt Európa az asszony szomorú sorsát, s általa a szerb népballadák felbecsülhetetlen esztétikai értékét. Még irodalmi divattá is váltak. Közismertek Kisfaludy és Vörösmarty szerbus manírban írt dalai.

Ami a művészetben csodálatot vált ki, az a köznapi életben már kevésbé ünnepeles. A falu asszonyai sajnálhatták a ballada hősnőit kegyetlen sorsuk miatt (talán ezzel magyarázható az, hogy napjainkban többnyire nők éneklék a népballadákat), hasonlóan önmagukat is sajnálhatták, ha férjük kegyetlenül bánt velük, mert a férfiak nemcsak akkor éltek a testi fenytéssel, ha a feleségük történetesen megcsalta őket, egyéb bűnüket és vélt vétküket is így torolták meg. Érdekes, hogy az asszonyok visszaemlékezésükben nem nagy jelentőséget tulajdonítottak a verésnek. Ha életük párja ritkán verte meg őket, akkor jó embernek számított.

Az asszonyok ennek ellenére különféle praktikákkal megpróbálták magukon segíteni, hogy a családban az ő szavuknak is jelentősége legyen. Általánosan ismert az a népszokás, amikor a lányok a házasságkötés után elsőnek sietnek lelépni az oltártól, mert így ők fognak parancsolni a házban. Közismert az a Mátyásról szóló anekdota is, melyben a parasztember megajándékozta az igazságos királyt és az felkéri, hogy az ajándékot belátása szerint ossza el a családban. A kappan fejét a jobbágy a királynak adta, a nyakát a királynénak, a szárnyakat a lányoknak, a lábakat az ifjaknak. Számunkra az elosztáshoz fűzött magyarázat az érdekes. A fejet azért kapta a király, mert ő az ország irányítója, a nyakat azért kapta az asszony, mert a fej arra fordul, amerre a nyak akarja, tehát végeredményben az ügyes, talpraesett asszonyok

irányítják férjüket. A lányok a szárnyat kapták, hogy jól férjhez menjenek, a fiúk a lábak hatására jó katonák lesznek. A család gazdasági, érzelmi kiegyensúlyozottságát a házaspár harmóniája adja — ezt sugallja a népmese mondanivalója.

Érdekes népszokás él még ma is Szabadkán. Célja, hogy a nők hűségesek, engedelmesek legyenek. A város délkeleti részén van egy kis kőhíd. Az itt élő bunyevácok Gabrić hídjának, a magyarok Lukás hídnak nevezik. Korábban, míg mocsaras volt a város, számtalan ilyen híd lehetett. Korunkra ez az egy maradt. Valószínű, hogy már 1840-ben is megvolt, csak akkor fából, s az egykori Folyó utcában ívelte át a csatornát. A Folyó utcát már rég betemették, a Harcosok sorakozója település felépülésével a híd is elvesztette hídjellegét, csak az egyik kőkorlát jelzi, hogy itt egykor valami volt. Ennek ellenére ma is a házasságot kötött fiatalok nagy része, mikor hazafelé megy a templomból, újabban az anyakönyvvezetőtől, átmegy a Lukás hídon. Az érzelgős filmek hatására, a hídhoz érván a lakodalmi menet megáll, az újdonsült férj ölébe kapja a feleségét és gyalog átviszi a hídon. Azelőtt ez nem tartozott a rítushoz; elegendő volt, ha csak átkeltek a hídon. A menyasszonyt eddig kísérték a rokonai, ezután elváltak a lakodalmi menettől. Mindezt azért teszik az itt élő bunyevácok, szerbek, magyarok, crnagoraiak, mert a hídnak olyan varázserőt tulajdonítanak, hogy az asszonyok életük végéig hűségesek lesznek férjükhöz. Nagyapáink még azt is tudják, hogy az a menyasszony, akit átvisznek a hídon, nem szökik vissza az anyjához azért, mert rossz a házassága. Külön szociológiai tanulmányt igényelne, hogy miért épp ez a népszokás vált általánossá az itt élő nemzetek és nemzetiségek között, miért nem tiltakoznak az értelmiségi lányok, mert ha férjhezmenetelükkor lakodalmat csapnak, akkor átviszik őket a hídon.

Míg a kiscsaládban az ügyes asszony esetleg belátása szerint irányíthatta a férjét — ezt a közösség századunkban már el is várta tőle —, erre a nagycsaládban, a zadrugában nem volt lehetősége. (Fülszótára voltam egy beszélgetésnek, amikor ismerőseim valakiről éppen véleményt nyilvánítottak, az asszonyt hibáztatták, hogy férje iszákos, ugyanis szerintük nem tudta a családjához szoktatni, mert logikájuk szerint a jó asszony mindent elérhet, még férje sérült személyiségét is megváltoztathatja!) Az asszonyok férjükkal ki voltak szolgáltatva a gazda és a gazdasszony akaratának. Férjüknél hátrányosabb helyzetben voltak, mert idegen közegbe jöttek, alkalmazkodniuk kellett, a munkán kívül szinte semmihez sem volt joguk, sok helyen még asztalhoz sem ülhettek evés közben. Ha özvegyek maradtak, a nagycsalád többi férfitagjának kénytelenek voltak engedelmeskedni; ezért is nevezték őket nagyobbik, illetve kisebbik uramnak. Ennél csak a Borislav Stanković művéből ismert Sofka sorsa tragikusabb. A nagy naturalista szerb író azt a népszokást örökítette meg regényében, hogy a fiatal lányokat gyerekekhez adták feleségül, s míg a férj felnőtt, addig a lánnyal az após élhetett házasságot.

A régi falunak nemcsak jogszokása és erkölce volt szigorú, hanem a

munkamegosztás is. Ha egy férfi netalán asszonyi munkát végzett, akkor a falu szemében félemlernek, félasszonynak számított. Kórógyon — Penavin Olga kutatásai szerint — asszonyi munka volt a sarlóval végzett aratás, a kévekötés, a szénagyűjtés, a szövés, a fonás, a tilolás, a gerebenezés, a jószág körüli munka, az apró jószág gondozása, a fejés, az aprófa vágása, a főzés, a mosás, a nagytakarítás, a gyereknevelés, a lekvárfőzés, a borszűrés, a kertészkedés, a virágnevelés, a tollfosztás, a gyógynövények gyűjtése, a gyümölcszedés, a sírok gondozása. Hasonló a feladata az észak-bácskai asszonyoknak is, azzal a különbséggel, hogy ezen a vidéken a bor kezelése a férfiak dolga, a nagy állatok elletése is férfimunkának számít, a piacozást viszont az asszonyoknak kell végezniük. A tejhasznot, a főzelékféléket, a tojást, a virágot, a gyümölcsöt szinte kizárólag ma is csak az asszonyok árulják, a vágóállatot, a gabonát pedig a férfiak. A nagycsaládban a piacozás a gazdasszony hatáskörébe tartozott, a gabonát és az állatokat pedig a gazda értékesítette. Nemrég egy bunyevác nagycsalád leszármazottjaival beszélgettem; az ő elmondásuk is a piacozás szigorú rendjét tanúsítja. Édesapjuk, a gazda korán meghalt, ezért a zadrugát az anya vezette, ő kezelte a család vagyonát, de arra már nem vállalkozott, hogy a gabonát ő szállítsa a vásárookra és árulja, hanem ezzel a munkával közepső, legügyesebb fiát bízta meg, aki minden vásár után pontosan elszámolt vele.

Századunkban vidékenként megtörtént, hogy a családban kizárólag az asszonyok kezébe jutott a vezető szerep, s ez egy esetben sem járt a közösség felvirágzásával. Az ilyen falvakban alakult ki az egykerendszer, a magzatelhajtás legkegyetlenebb, legbrutálisabb módszereit űzték. A gazdasági fejlődés nem járt együtt a társadalmi és kulturális viszonyok felemelkedésével. Úgy látszik, az asszonyok falvainkban nem nőttek fel arra a szerepre, hogy a családban kizárólag nekik legyen döntő szavuk.

Bármennyire is a férfiak kezében összpontosult a családírányítás, a XX. század faluja már elismerte: a család harmonikus fejlődéséhez hozzátartozik az is, hogy a házaspár egyet akarjon. A párválasztásban a döntő tényező a társadalmi-gazdasági célszerűség volt, ezen alapult talán még a szerelem is: „A csecses-faros jányokat szerettük, akin van mit fogni, nemcsak azír mer az ágyba ez többet jelentett, mint egy vasalódeszka, vagy piszkafa, hanem azért is, mer az tudott dőgozni, mer bírta, mer erős, mink nem a tükör alá vettük az asszonyt.” (Vajda Mária: *Szerelmi élet Balmazújvároson*, Forrás, 1982. 4. sz. 57.)

Eddig a népi jogszokás, a munkamegosztás szempontjából vizsgáltuk a kérdést. Ugyanígy a népművészetben is észlelhetjük a nemek meghatározó szerepét. A díszítőművészet tárgyai szigorú munkamegosztás alapján készültek, ezért különbséget kell tennünk a férfiak és a nők díszítőművészete között. Az utóbbiak elsősorban a textilanyagok feldolgozásában jeleskedtek, a szövés technikáját esetleg átvették a vándortakácsoktól, hatottak ezek színesebb mintái is, de emellett a hagyományos motívumokat is megtartották. Ugyancsak nagymértékben hatottak a népi

szűrminták a legújabb kor hímzési motívumaira. A díszítőművészetben is a férfiak jobban kiélhették művészi hajlamukat, mert a fafaragásban, a bútorkészítésben, a fazekasságban, a bőrmunkában, a mézesbábosságban, a fémművességben ők voltak a művészet hordozói, sőt a textilművesség bizonyos ágaiban is, azzal a különbséggel, hogy a fentiket az erősebbik nem kézműiparosként űzte, ezzel kereste betevő falatját. A nőknek a hagyományos paraszti kultúrában tudniuk kellett szőni, fonni, hímezni, hímes tojást készíteni, mert különben a falu társadalma megszólta volna őket.

Nemcsak a díszítőművészetben oszlik két részre a népművészet, hanem a folklórban is. A gyermekkor második szakaszában kettéoszlik a nép művészete: az énekes-táncos gyerekjátékokat kizárólag a kislányok, a mérkőző csapatjátékokat és a sportjátékokat a fiúk játszották. Katona Imre a Tiszatáj 1974. évi 9. számának 76. oldalán foglalkozik a nemek közötti különbségekkel a folklórban. Tanulmányában kifejti, hogy „az egyes társadalmi csoportok még nemek és korcsoportok szerint is tagolódnak. Mivel a folklór nem közvetlenül, hanem közvetve, tehát a társadalmon keresztül tükrözi a valóságot, a folklór egésze is strukturált nemek és korosztályok szerint”. A továbbiakban megállapítja: egyetlen műfajról, esetleg típusról sem állítható, hogy konkrétan valamilyik nem a megalkotója, hanem arra a megállapításra jut, hogy a mindenkor domináns nem műfajai voltak egyszersmind a domináns műfajok is. S abban a pillanatban, amint egy meghatározott műfaj, történetesen a hősnének, mindkét nemnél fellelhető, tehát begyűjthető férfiaktól, nőktől egyaránt, a közvetlen előző nemhez való kötődése még sokáig kimutatható, ebben az esetben a műfaj férfias volta.

Köztudott, hogy Vuk Karadžić népköltési gyűjteményeinek rendszerezésekor az epikus hőségeket a junačke, a lírai dalokat pedig a devojačke pesme csoportba sorolta. Vuk korában még a dalok effajta elosztása élő népszokás lehetett. Napjainkban a folklórban már megszűnt a népköltészet műfajainak e szigorú nemek szerinti megoszlása. A kutatók azt tapasztalják, hogy éppen a nők a hagyományörzők, emlékeztükben megőrizték a betyárballadákat, a katonadalokat. Ezekről még ugyan kimutatható, hogy korábban a férfiak énekelték őket, de a nők ajkán elvesztették harcias jellegüket, líraibbak lettek, közelebb kerültek a családhoz. Hasonlóan család- és falucentrikusak lesznek a nők ajkán a népmesék is. Interpretálásukban is különbség mutatkozik a két nem között. Ezekre a jelenségekre az egyéniségkutatás módszereit alkalmazó kutatók mutattak rá. Igaz, a kutatók tételszerűen nem fogalmazták meg, de tapasztalataim szerint csak az asszonyok vették át a férfias műfajokat, a férfiak nem a női műnemeket, mert a bölcsődalok, a siratóénekek továbbra is kizárólag a nők körében ismertek, éppen azért, mert a hagyományörzés századunk utolsó negyedében a tradicionális kultúrájú közegekben a nők sajátja.

Természetesen a két nem egyenjogúságával egyidejűleg megváltoznak

népi jogszokásaink, megváltozik a munkamegosztás a családban, ünnepi szokásaink átalakulnak. Láttuk, hogy a folklóralkotások variálódásának lehetősége is szűk körre korlátozódik, mégis azt kell mondanunk: jó lenne, ha a népi jogszokásnak a családot összetartó pozitív ereje még sokáig fennmaradna.

Árokszállási Borza Gyöngyi

A FEMINIZMUS ÉS A NEOFEMINIZMUS ÚTJAI

Nagy általánosságban feminizmus alatt a nőknek a társadalmi élet különböző területein megvalósuló jogaiért, a nemek közötti egyenrangú viszonyért, a nők mindenfajta kizsákmányolása és elnyomása ellen folytatott harcot értjük. A feminizmus mint társadalmi jelenség hosszabb múltra tekint vissza, mint az őt kifejező szociális, politikai és kulturális mozgalom, amely utóbbi a 19. század közepe táján vált tömegesebbé, tagolt és legtöbbször nem intézményesített formában. Ennek okát a polgári társadalom mind jobban kiéleződő ellentéteiben, a nőket többszörösen érintő embertelen kizsákmányolásban és kiszolgáltatottságban kell keresni.

A feminizmus mint mozgalom először az Amerikai Egyesült Államokban bontakozott ki az 1830-as évektől mind jobban fellendülő abolitionizmus, valamint a XVIII. század utópista filozófusainak — Saint-Simon és Charles Fourier — eszméinek hatására.

Angliában — ahol az említettek mellett a szakszervezeti mozgalom és eszmék is hatást gyakorolnak rá — a múlt század hetvenes éveiben jelentkezik először. A franciaországi feministák egyik igen jelentős kiállása egész a francia polgári forradalom idejéig vezet bennünket vissza, amelynek a nők is aktív résztvevői voltak egyenjogúságot követelve. Helyette guillotine-t kaptak, mert megfélemedtek „nemükhöz illő érényeiről”. A Code Napoleon pedig hosszú időre rögzítette a nő alacsonyabb rendűségét.

Ezt követően a 19. század második felére tehető Nyugat-Európában a polgári nőmozgalmak teljesebb kibontakozása, amely az utópista szocialisták eszméit és a fiatal, harcos polgárság ideológiáját — a liberalizmust vallotta magáénak. Már ekkor különböző irányzatok jöttek létre a mozgalomban, amelyeket azonban egyesített a szavazati jogért folytatott harc. Különösen jelentős volt a 20. század elején Angliában kibontakozott szüfrazsett mozgalom, amely nagy visszhangot keltő akciókat kezdeményezett a nők választójogáért. Említésre méltó még az első női pacifista szervezetek megalakítása. Ezek síkraszáltak a nemzeti kisebbs-

ségek jogainak védelméért is, valamint támogatták az elnyomott népek nemzeti felszabadító mozgalmait.

A XX. század elején az 1899-ben megalakított Nemzetközi Nótáncson keresztül — melynek helyi szekciói szinte minden nyugat-európai országban létrejöttek — folytatódott a nők harca gazdasági, politikai és családon belüli jogaik kivívásáért. Itt kell megemlíteni, hogy az internacionalizmus mindig is egyik alapvető jellemzője volt a nőmozgalomnak.

Míg a nyugat-európai nőmozgalom a fenti jogokért harcolt, az orosz nők a férfiakkal karöltve vettek részt az októberi szocialista forradalom előkészítésében és végrehajtásában, amely biztosította számukra az egyenjogúságot és ezzel együtt helyzetük gyökeres megváltozását.

A nőmozgalmak újabb fellendülése a fasiszmus elleni harc idejére esik. A fasiszta ideológia a nőt a „templom, konyha, gyermeknevelés” hármas birodalmába próbálja visszaszorítani. A második világháborúban a nők aktív résztvevői az ellenállási mozgalmaknak és a felszabadító háborúknak, nemcsak a megszállt területeken, hanem a fronton is.

A világháborút követő időszakban stagnálnak a nőmozgalmak. Ez több okra vezethető vissza: sok helyen a nők nagy része „visszavonul” a háztartásba, átadva munkahelyét a leszerelt férfiaknak, minek következtében egyes ágazatokban jelentősen csökken a nők száma. A háború után a nyugati országok többségében, de különösen a szocialista országokban a nők deklarativé teljesen egyenjogúvá váltak a férfiakkal, és a jogok megszerzése egy időre törölte a napirendről az ún. nőkérdést. Az idő múlásával vált egyre nyilvánvalóbbá, hogy a törvény adta jog nem minden esetben, vagy csak formálisan jelent *valós* egyenjogúságot. Ez utóbbi megvalósulásához még a társadalmi rendszer forradalmi megváltoztatása sem elegendő, ha párhuzamosan nem forradalmasítják az életmódot, a mindennapi életet, a közfelfogást, erkölcsöt stb.

A 19. században kifejlődött feminizmust a második világháború időszakával bezárólag elsődleges feminizmusként regisztráljuk, de használatos még a polgári feminizmus megjelölés is. E mozgalmak mindegyikére a reformista út megválasztása a jellemző, ami alatt azt értjük, hogy figyelmüket a szavazati jog és az egyenjogúság megszerzésére összpontosították, de az adott társadalmi rendszer és törvényhozás keretei között.

Az 1960-as évektől napjainkig a feminista mozgalmak robbanásszerű megújulásával találja magát szembe az egész világ. Az utóbbi évtizedek, különösen pedig a hetvenes évek nőfelszabadító mozgalmairól beszélve — amelyet neofeminizmus elnevezéssel illetnek — tudatosítani kell, hogy merőben új fejezetet képeznek minden korábbi nőmozgalomhoz viszonyítva. Ennek több oka is van, melyek között elsőnek a minőségileg új, más általános társadalmi szituációt és ennek következtében a nőfelszabadító mozgalmaknak is a minőségileg új tartalmát és célját kell értenünk. Bár a mozgalom résztvevői magukat leggyakrabban feministáknak nevezik, e kifejezést is el kell határolni a „klasszikus feminizmustól”, amely polgári tartalommal telített. Ez utóbbival szemben ko-

runk nőfelszabadító mozgalmi — tehát a neofeminizmus is mindinkább szervesen kapcsolódnak a nyugati országok haladó baloldali erőihez. Létrejöttükkor a polgárjogi mozgalom, a békemozgalom, az újbaloldal ellenkultúrája és az egyetemista szubkultúra hatása alatt állnak.

Új történelmi jelenséggel állunk szemben, amely nem csak kronológiai szempontból új, hanem a mozgalom tartalmát, értelmét és céljait tekintve is. S bár a neofeminizmusnak is megvan a maga reformista áramlata (különösen Amerikában), amely az új lehetőségeket a nő számára a meglévő rendszeren belül keresi, mégis e kifejezetten erős radikális áramlat az, amely a mozgalomra rányomja bélyegét. Ez az irányzat a nő felszabadítását a munka és forradalom jövőjétől teszi függővé, a jövő társadalmáról alkotott elképzelését a szocializmusban véli megtalálni, a mozgalom elméleti alapjait pedig Marxtól kölcsönzi.

A nőmozgalmak programja nagy hangsúlyt fektet a nők tudatának teljesítésére, öntudatuk erősítésére, az emancipáció útjainak tudatosítására. Ebben a folyamatban jelentős szerep jut az ún. feminista intelligenciának. A gazdasági, politikai és egyéb sajátosságok mellett e korszaknak jelentős körülménye a nőmozgalom szempontjából a fogalmazógátló szerek elterjedésével párhuzamosan a szexualitás és az utódnemzés funkcióinak kettéválasztása. Ehhez kapcsolódnak még a feministáknak az abortusz kérdéséhez kötődő aktivitásai. A nők fokozottabb részvételt követelnek maguknak a politikai életben is mind a kapitalista, mind a szocialista országokban. Egyes országokban a feminizmus szociális mozgalomból politikai szervezetté válik. Így például Belgiumban, Izraelben, Japánban és más országokban a nők politikai pártokat hoznak létre. Amerikában és Nyugat-Európában csatlakoznak és részt vesznek a 68-as egyetemista és diákmozgalmakban, amelyből keserű szájjal és csalódottan kerültek ki.

Az egyre inkább tömegesedő és a világ mind több országában fellelhető nőmozgalom tehát nem hagyható figyelmen kívül. Hangsúlyozni kell azonban, hogy ezek a mozgalmak korántsem egységesek, általános „női” jellegük mellett magukon viselik az adott országban uralkodó, a nő helyzetén, sorsán nagyon is visszatükröződő sajátosságokat. Ebből kifolyólag a „nőkérdés” megoldásával kapcsolatban sok eltérő nézet és megközelítési mód különböztethető meg. Egyes országokban a nőmozgalom szervesen kapcsolódik a munkásmozgalomhoz, míg más közegben autonóm és partikuláris. Van, ahol tevékenységét spontán, míg máshol intézményes formában fejei ki. Szociális összetételét tekintve is különbségek mutatkoznak tagjai között. Egyes országokban túlnyomórészt a munkásság soraiból, megint másutt az intellektüellek, egyetemisták vagy az ún. középosztály soraiból regrutálódnak.

Ahhoz, hogy érzékeltetni tudjuk a fent elmondottakat, szükségesnek tartjuk röviden vázolni a különböző áramlatokat. Mindezt azért, hogy sajátosságait hangsúlyozva megkülönböztessük és esetenként teljesen elhatároljuk magunkat a kritikátlanul általánosított, a napi és a bulvársajtóban pejoratív színezetre szert tett „feminizmus” terminustól. S bár

a nőmozgalmak között akad partikuláris, extrém és izolált áramlat is, azt kell megérteni, mi a neofeminizmus alapvető lényege, nem pedig azonosítani egészében véve ezekkel a tevékenységekkel.

Az ún. „nőkérdés” megfogalmazásának módjától, a nők emancipálásának koncepcióitól és nem utolsósorban a geopolitikai sajátosságok szempontjától függően a következőképpen tagolható korunk nőmozgalma:¹

Az *észak-amerikai neofeminizmus* alapvető jellemvonásait az a valós szociális kontextus határozza meg, amelyben létrejött, ezt pedig a klaszszikus, illetve forradalmi munkásmozgalom hiánya jellemzi. Ezért a neofeminizmus itt egyfajta szociális „vadhajtásként” kezelhető, amely nem számíthat hagyományos szövetségesére — a proletariátusra. A munkásság aránylag magas minimális és átlagkeresete, valamint az aránylag kedvező hagyományos szociális problémák megoldása következtében a „bérmunka” nem gazdasági vagy szociális, hanem inkább pszichoszociális és politikai problémaként fogalmazódik meg. Az „új munkásosztály” identifikációs krízise, az *american way of life* minden osztályra és rétegre kiterjedő hatása lehetetlenné tette a feminizmus számára, hogy a szociális megoldásokat a munkaidő szférájában keresse. Akcióterét főként a privát életben és szabad időben találta meg. „A legnagyobb kihívás számunkra a fogyasztói magatartás, az amerikai anya és család kispolgári, ötlettelen idillje, az otthonokba zárkózottság; az »amerikai életmód«, az egyéni és nemzeti felelősség és tisztesség kérdése, a kettős erkölcs, a kétarcú világ (bőség/tragikus szegénység) értékei, országuk nemzetközi arroganciája, a fekete lakossággal szembeni igazságtalanság képezte, mindez szexizmussal átszőve. Kikezdtek sok tipikus amerikai mítoszt; főleg a háziasszonyok helyzetét, a nemi viszonyokat, a női szexualitást, a lesbianismust kutatták; támadták az amerikai terápiás pszichoanalízist, amely az egyént az adott helyzethez és körülményekhez idomítja; tömeges mozgalmat hoztak létre, amely ma meghatározott kulturális identitást képvisel; sok társadalmi, törvényes és szokásbeli változást harcoltak ki; megjelentettek sok inspiratív és személyes telítettségű könyvet, amelyek a neofeminizmus klasszikus alkotásaivá váltak.”² Az egyetemista mozgalmak szövetségeseként szerzett kellemetlen tapasztalatok után az amerikai feminizmus szinte teljesen autonómmá válik és izoláltsága következtében fordulhat elő, hogy néha szexista radikalizmusba fullad. Sikerei felett azonban nem lehet szemet húnyni.

Természetesen az amerikai neofeminizmus sem egységes: sem elméleti, sem pedig politikai szempontból. Két fő irányzat különböztethető meg: a radikális és a reformista. A radikális feminizmus mindennemű szociális hatalom megszüntetését és gyökeres társadalmi változásokat követel, míg a másik a fennálló társadalmi szerkezetben követeli magának a nemek szerinti egyenlő és egyenjogú részvételt. Az elmondottakból következik az is, hogy az amerikai nőmozgalom viszonya a marxizmushoz sokféle: a felvilágosító jellegű idézésétől kezdve a felületes, kritikus vagy éppen megerősítő jellegű instrumentalizmusig.

A *neofeminizmus Nyugat-Európában* kétségkívül a hatvanas évek amerikai mozgalmainak hatására bontakozott ki, de nagyon gyorsan megmutatkozott az előzőkhöz viszonyított autonóm jellege és kifejezésre jutottak sajátosságai. A merőben másmilyen politikai feltételeknek, a gazdagabb feminista múltnak köszönhetően, a munkás-szakszervezeti, entellektüel és egyetemista mozgalmak állandó erjesztőjében ez a mozgalom más problémákat hoz előtérbe.

Nőfelszabadító mozgalmakkal minden nyugat-európai országban találkozunk, a köztük levő különbségek pedig a társadalmi-gazdasági helyzet sajátosságaiból, a politikai rendszer jellegéből és a hagyományos kulturális értékek milyenségéből eredeztethetők. A nőkérdés és nőmozgalmak szempontjából három társadalmi-politikai-kulturális környezetet emelhetünk ki: a) skandináv, b) szűkebb értelemben vett nyugat-európai (Németország, Nagy-Britannia), c) mediterrán típus. (Példaként megemlíthetjük az olasz nők jellegzetes helyzetét. A század elejétől a hetvenes évek elejéig állandóan *csökkent* a női munkaerő foglalkoztatása, mintegy kiszorították őket a termelésből. Olaszországban hosszú múltra visszatekintő tradíciója van a nők általános izolációjának a társadalmi életből, valamint az egyház hatása is nagyon erős. Mindezek a körülmények sajátos jelleget és szint kölcsönöznek az olaszországi feminizmusnak. Más hangsúlyt nyernek ezzel szemben egyes problémák, pl. a svéd nőmozgalomban, ahol köztudottan egész más erkölccsel, a nemek közötti viszony merőben más elveivel, a női termelőmunka jelentős hagyományaival találjuk magunkat szembe.) A mozgalmak sajátosságát az egyes országokban uralkodó politikai erők pozíciói is meghatározzák. Másként fejthetik ki aktivitásukat e mozgalmak ott, ahol az autoritárius erők növekvő tendenciát mutatnak, és ahol tiltják vagy éppen üldözik a haladó (kommunista), így a progresszív jellegű mozgalmakat is, és megint másként pl. Olaszországban, ahol tömegesek és jelentős befolyásúak a baloldali pártok.

A nyugat-európai feminizmusban is két fő irányzat különül el, a radikális és a szocialista (kommunista) feminizmus. Ez utóbbi különös jelentőségű lehet a mai marxista elmélet és gyakorlat számára. A szocialista irányultságú nőmozgalom megkérdőjelezi a tőkés (polgári) társadalom minden alapvető értékét: az autoritást, a kizsákmányolást, a rasszizmust, a szegregációt, s ezzel a baloldal természetzerű szövetségessé válik a szocialista társadalmi viszonyokért folytatott harcban. Emellett „a mozgalom szembefordul az elmaradott, patriarchális tudattal, a bürokrata-etatista és sztálinista deformációkkal is, amelyektől, mint ismeretes Nyugat-Európa baloldali pártjai sem (voltak) mentesek”.³

A nyugat-európai nőknek az elmúlt évtizedekben sokszor legelemibb jogaikért kellett harcolniuk. Az abortuszra való jogért, a szülési szabadságra, a munkára való jogért, a törvény előtti egyenlőségért és a válásra való jogért folytatott harc egyesítette őket. E jogokat többnyire sikerült is kivívniuk, a gyakorlati megvalósításuk azonban nem mindig zökkenőmentes. Ha tárgyilagosaak akarunk lenni, rögzíteni kell, „hogy

a jelentős részeredmények ellenére nincsenek lényeges változások a nők helyzetében”.⁴

A különbség a nyugat-európai országok és a (reál)szocialista országok között e téren épp az említett jogok megszerzésének módjában van. Ferge Zsuzsa így fogalmazta ezt meg: „Nálunk sok követelésért, amelyek beépültek az ideológiába, nem kellett maguknak a nőknek megküzdeniük. De talán épp ezért is, az őket érintő változásokat sokszor adományként, vagy kényszerként kellett megélniük. Nem pedig olyan, általuk kivívott eredményként, amellyel teljesen azonosulnak és mindenáron meg akarnak védeni. Talán azért lettek az igazán jelentős eredmények is féloldalasak: a nőknek sosem volt elég szavuk a »nőkérdésben«. Továbbra is egyértelmű a bérek közötti döntő előny a férfiak javára, nincs alapvető változás abban sem, hogy még az elnöiesedett szakmákban is a vezetői pozíciókat jórészt férfiak töltik be. Nem beszélve az »igazi« politikai-társadalmi hatalom gyakorlásáról, amelyből a nők lényegében kiszorultak.”⁵ Tehát a jogok „adva vannak”, a harcot e jogok megvalósításának (nem is olyan szűk) frontján kellene folytatni, ez azonban magasabb fokú öntudatot és e harc sokkal jobb koordináltságát követeli meg a nők és a nők törvénybeli jogainak formális letéteményesei — a társadalom vagy állam adott intézményei között. Ez azonban, úgy tűnik, sokkal kényesebb és kevésbé szembetűnő probléma, mint a formális jogok hiánya (?). Ez az oka annak, hogy a nőmozgalom a szocialista országokban gyakorlatilag még nem is jelentezett. A „nőkérdés” léte azonban vitathatatlan.

E rövid vázlat sem hagyhatja figyelmen kívül a nő politikai, társadalmi és léttudatának vitathatatlan ébredését a fejletlen országokban. E folyamat megkezdődött Afrika, Ázsia és Latin-Amerika országaiiban is és az elkövetkező években e jelenség fokozódásában, sajátosságainak tudatosításával és autonomításával kell számolni. Az eltérő, merőben más termelési mód, a sokszor kegyetlen tradíciók következtében a nyugati nőmozgalmak tapasztalatai aligha lesznek hasznosíthatók itt változtatások, módosítások nélkül, amely ezeket az országokat e téren is saját, önálló identitásuk keresésére és megfogalmazására ösztönzi.

Jegyzet

¹ Az osztályozást a következő munkák alapján szintetizáltuk: — Sheila Rowbotham: Feminizam u radikalnom i ranom socijalističkom pokretu, Marksizam u svetu, 1981. 8—9. szám. 81. o. — Nada Ler-Sofronić: Pokreti za oslobođenje žene — putevi i stranputice, Argumenti, 1971. 1. sz.

— Gordana Cerjan-Letica: Feministička pitanja i marksistički odgovori, Naše teme, 1980. 11. sz.

² Rada Iveković: Studije o ženi i ženski pokret. Marksizam u svetu, 1981. 8—9. sz. 44. o.

- ³ Nada Ler Sofronić: Pokreti za oslobođenje žene — putevi i stranputice. Argumenti 1979. 1. sz. 108. o.
- ⁴ Kényszer vagy felismerés? Beszélgetés a nők helyzetéről Ferge Zsuzsával, az interjút készítette Wisinger István, Élet és Irodalom, 1982. február 5. 7. o.
- ⁵ Uo.

Ferge Zsuzsa

VÁLTOZIK-E MANAPSÁG A NŐK HELYZETE MAGYARORSZÁGON?

Az 1945 utáni első évtizedeket a rohamos változások jellemezték. Úgy tűnt, hogy a lendület mindent áthat. Ez az élet sok területén valóban így is volt, de nem mindenütt. A 60-as években fellendülő társadalomkutatás egymás után adott számot a fejlődés egyenetlenségeiről, felhíva a figyelmet az általános sodrásból kimaradó vagy attól lemaradó jelenségekre. Olyan kérdések kerültek ekkor felszínre, mint a nem-termelő infrastruktúra lemaradása; megszűntnek vélt vagy deklarált egyenlőtlenségek fennmaradása, ill. újak belépése; a szegénység, szűkösség léte; egyes devianciák terjedése. Voltaképp ekkor vált nyilvánvalóvá és kimondottá az is, hogy a női egyenjogúság terén kevesebbet ért el a társadalom, mint amit bizonyos felszíni jelenségek, illetve az ötvenes évek első felének ön-elégült hivatalos propagandája alapján sejteni lehetett.

A fejlődés tényleges menete és az erről kialakuló kép közötti eltérés jó néhány területen kitapintható. Már a negyvenes-ötvenes évek fordulóján a nők helyzetének gyökeres megváltozásáról, a női emancipáció megvalósításáról beszélt a sajtó, s a köztudatban ma úgy él ez az időszak (olykor pozitív, olykor negatív előjellel), mint a nők tömeges munkába állásának, a bölcsődések-óvodások tömeges megjelenésének a korszaka, vagy az a korszak, amikor a lányok továbbtanulási esélye a fiúkévál egyenlővé vált. A valóságban azonban — hogy csak néhány számot idézzek fel — a nők aránya az aktív keresőkön belül 1930-ban 26%, 1949-ben 29%; s csak 1960-ra lesz 36%, 1970-re 41%, 1980-ra 43%. Az óvodában lévő gyermekek aránya a 3—6 éves korosztályon belül 1939-ben és 1950-ben egyaránt 100 000 körül volt, ami mindkét évben a korosztály 20—25%-át jelentette — bár az kétségtelen, hogy az óvodai ellátás minősége és az óvoda társadalmi szerepe 1945 után radikálisan változott. De még 1960-ban is csak a gyermekek egyharmada járt óvodába. Az arány 1970-re érte el az 58%-ot, hogy máig 80% fölé emelkedjen. S ami a lányok „egyenlő” továbbtanulási esélyét illeti, ezt is csak a hetvenes évek hozták meg. (A lányhallgatók aránya a fel-

sőoktatásban 1937/38-ban 14, 1950/51-ben 24, 1960/61-ben 33, 1970/71-ben 43, s 1980-ban 50⁰/o.)

Az ábrázolt folyamatok persze azt is mutatják, hogy ha a vártnál vagy véltnél későbbben is, azaz csak a hatvanas évektől kezdődően, de a fenti területeken valóban rohamossá vált a fejlődés. Az azóta elért eredmények alapján tényleg a nők megvalósult jogaira-lehetőségeire lehet — lehetne — belőlük következtetni. Csakhogy, mint életünk oly sok más területén látjuk, a rohamos globális fejlődés sok belső aránytalansággal, az extenzív, „mennyiségi” fejlődés súlyos „minőségi” problémákkal járhat együtt. Nincs ez másként a nők helyzetváltozásával sem.

A hatvanas-hetvenes években vált nyilvánvalóvá, hogy a női foglalkoztatás általános növekedése főként a kevesebb képzettséget igénylő, vagy/és a rosszabbul fizetett foglalkozási csoportokra koncentrálódott, hogy igen sok, nőekkel kapcsolatos előítélet elevenen él tovább; hogy — részben ezért is — a nők részvétele a termelés és közélet *felelős* posztjain elenyésző, hogy a női bérek, azonos feltételek mellett is, jóval elmaradnak a férfiak keresetétől; hogy a közép- és felsőoktatásban egyaránt a nők térhódítása jórészt a „hagyományos” női tevékenységekhez kapcsolódó szakmákban történt meg, ezek olykor teljes elnőiesedését vonva maga után stb.

Ilyen és hasonló felismerések alapján született meg az 1972. évi nőpolitikai határozat, ami mindeme területeken a gyorsabb előrehaladást, s az e haladást elősegítő feltételek biztosítását sürgette. Bár még nem állnak rendelkezésre az azóta eltelt egész évtizedet jellemző adatok, azért érdemes néhány területen nyomon követni, történtek-e, s milyen jellegűek-mértékűek voltak e változások.

A már idézett, össztársadalmi léptékű mutatók alapján világos, hogy a mennyiségi fejlődés sok területen lényegében tetőzött. A női munkaező-tartalékok kimerültek, a női foglalkoztatás aligha nőhet tovább. A felsőoktatás tovább-nőiesedése már sem a nők, sem a férfiak szempontjából nem kívánatos. A kérdés az, hogy a részletek, a minőségi vonatkozások hogyan alakultak?

A kép nem egységes, ezért megpróbálom szétválasztani a különböző típusú fejleményeket.

1. A női munka feltételei

Bizonyos területeken, elsősorban a női munkavállalás feltételét jelentő gyermekintézményeknél, a mennyiségi növekedés (főként az utóbbi években) minőségi romlással, és valószínűleg a tudatosodott feszültségek növekedésével járt együtt. Az óvodafejlesztés az elmúlt időszakban súlyponti kérdés lett; közpénzekből és társadalmi munkával, de főként a meglévő óvodák maximális terhelésével sikerült elérni a 80⁰/o körüli

óvodás arányt.¹ Ám ezzel nőtt a meglévő óvodák zsúfoltsága, a szakképzettség nélküli óvónők aránya — azaz a gyerekek egy része a korábbinál rosszabb körülmények között neveledik. Ugyanakkor a keretek bővülése — mint minden hasonló esetben — az igények még gyorsabb növekedését hozta magával. Amíg nincs, nagyon szűkösen van vagy épp anyagiilag elérhetetlen valami — lakás, orvos, óvoda —, amíg tehát az odajutás a többség számára lehetetlennek látszik, addig a vágyak sem fogalmazódnak át valóságos igénnyé. Ha azonban elvileg-jogilag már létezik, a többség számára pedig valósággá is vált a lehetőség, akkor azok, akik addig kiszorítottságukba belenyugodtak, nem fogadják el többé természetesnek ezt a helyzetet, igénylőként jelentkeznek. Ezért lehetséges, hogy ma, a korábbinál relatíve jobb óvodai ellátottság mellett igen sok szülő-gyermeket utasítanak el helyhiány miatt, olykor talán többet is, mint amikor sokkal szűkösebb volt az óvoda befogadóképessége.

A nők házon kívüli munkavállalásának másik fontos feltétele a „gyes”. (gyermekgondozási segély). A gyes népszerűsége a bevezetése utáni időben rohamosan nőtt, ma is többé-kevésbé változatlan. A jogosult nők túlnyomó többsége, legalább a gyermekek egy-másfél éves koráig igénybe veszi. Így 1980 végén 234 ezer nő volt gyes-en. Ez a teljes női munkaerő 10⁰/₀-a, és azon nők 63%-a, akiknek volt 6 hónapos—3 éves korú gyermekük. Néhány probléma azonban a gyes-sel kapcsolatban is a korábbinál határozottabban fogalmazódik meg. Az egyik a gyes relatív értékvesztése, vagyis, hogy a gyes értéke mindig csak idővesztéssel követi az áremelkedéseket, illetve az átlagbérek növekedését. Nem kevésbé időszerű téma a gyes szülői joggá való átalakítása,² a jogszabály olyan értelmű módosítása, hogy az apa és az anya, ha úgy akarják, felváltva vehessék igénybe a gyest. A közvélemény ezt a módosítást egyre vonzóbbnak tartja. A nők számára — egyéni szinten — lehetővé tenné, hogy ne szakadjanak el teljesen munkatársaiktól, szakmájuktól, s oldaná a sokat panaszolt „bezártsági” érzést. Ennél talán fontosabb, hogy ismét valamelyest erősödhetne a nők társadalmi helyzete, nem lehetne egységesen úgy tekinteni rájuk, mint a gyermek miatt kieső, s ezért megbízhatatlan, másodosztályú munkaerőre. De az apák-férfiak egy része (ma még kisebbsége) is kezdi megérteni, hogy az ő számukra jelentene gazdagodást az apai szerep kevésbé hagyományos gyakorlása; a kicsi gyerekekkel való közvetlen fizikai ellátást is jelentő tördés az apa és gyermek kapcsolatát hosszú távra bensőséggé teheti. Talán a házi munka

¹ A statisztika több mutatóval dolgozik. Az egyik a 100 3—5 éves gyermekekre számított óvodai férőhelyek száma, ami 1976-ban volt eddig a legmagasabb (71⁰/₀), s azóta a gyermekszám rohamos növekedése folytán valamit csökkent. A másik az összes felvett gyermek száma a 3—5 éves korosztályhoz viszonyítva. Ez az arány nőtt — 120—130⁰/₀-os helykihasználás mellett — 1979-ben 85⁰/₀-ra. A felvett gyermekek között azonban vannak 3 évesnél fiatalabbak, és a hatodik évüket az adott év szeptemberében betöltötték is. Ha tehát a felvettek közül csak a 3—5 éveseket vesszük számba, akkor az arány 8—10⁰/₀-kal kisebb (1979-ben pl. 85⁰/₀ helyett csak 77⁰/₀). Az igények kielégítésének mértékét ez utóbbi adat mutatja helyesen.

² Ezt a módosítást a kormány 1982 márciusában törvénybe áktatta: a gyermek 1 éves korától az apa is igénybe veheti a gyest.

becsülete is emelkedne valamennyire, ha tovább veszítene „női privilégium” jellegéből, vagy legalább egy mai tendencia változhatna. Visszatérő tapasztalat ugyanis a következő: a fiatalok a házasságkötést követő időben gyakran szakítanak a hagyományos családi munkamegosztással, egyenlőbb részt vállalnak az otthoni teendőkből. A gyēs ideje alatt minden háztartási teendő ismét a nőé, mert „úgyis otthon van”; mert — olykor — a férfiak nem szívesen térnek haza a gyermek megérkezése óta már végképp túl szűkké vált lakásba (egyetlen szobába, albérletbe); mert — gyakran — a férfiek a szükséges kiegészítő jövedelemért egyre többet dolgoznak. Ez az elrendezés azután annyira rögződik, hogy tartósan megmarad akkor is, ha a gyēs lejárt, az anya újra dolgozik, s a feltételek általában módosulnak. Ez ma „természetesnek” tűnik. A gyēs jogi feltételeinek korszerűsítése legalább szemléleti változást indíthatna el e téren. (H. Sas 1976, Berend—Havasi 1982.)

2. Képzés, szakképzés

Az oktatás, képzés, szakképzés átfogó, országos arányai kedvezően alakultak — a nők iskolázási hátránya gyorsan csökken. Az utóbbi időben gyakorlatilag minden oktatási szinten biztosított a nemek közötti teljes vagy közelítő esélyegyenlőség (amint ezt a népszámlálási adatok bizonyítják).

a) Ami a közép fokú oktatást illeti, 1973 és 1978 elejéről rendelkezésre áll a középiskolás korú népesség tevékenység szerinti megoszlása (L. 1. sz. tábla)

1. sz. tábla

A 15—18 éves korosztály megoszlása fő tevékenység szerint, százalékban

	1973 eleje			1978 eleje		
	Fiúk	Lányok	Együtt	Fiúk	Lányok	Együtt
Tanulók	53	48	51	63	60	61
Keresők	44	43	43	35	34	35
Eltartottak	3	9	6	2	6	4
Összesen	100	100	100	100	100	100

Forrás: A KSH 1978. évi jövedelmi felvétele (külön feldolgozás).

Ezek szerint a beiskolázás aránya öt év alatt mindkét nemnél elég jelentősen nőtt, s közben valamennyire tovább csökkent a lányok már

igazán nem jelentős hátránya. A belső arányoknál, részleteket tekintve nem ilyen pozitív a kép: az iskolatípusok, ill. szakirányok közötti aránytalanságok az utolsó évtizedben sem sokat módosultak.

A lányok aránya a gimnáziumokban 1965 óta változatlanul kétharmados (65—67% közt mozog), a szakközépiskolákban 50%-os, a szakmunkásképzésben pedig — egyedül itt mutatkozik valamelyes hatás — most éri el a 30%-ot, az 1972. évi 26% helyett.

A gimnáziumi érettségi, mint ismeretes, csak kivételesen ad valamilyen használható szakképesítést. Elvben lehetőséget nyújt ugyan a felsőoktatásban való továbbtanulásra, a valóságban azonban az utóbbi időszakban az egy-egy évben érettségizők közül az adott évben csak kb. 25—30% kerül egyetemre-főiskolára. A következő években még közel ugyanennyi — azaz a gimnáziumban érettségizettek 50—60%-a. A többiek — nagyobbrészt lányok — számára a szakképzetlenség tekintett irodai, ügyviteli munkák jelentik a legfőbb elhelyezkedési lehetőséget.

A szakközépiszkolások esetében az átlagosan 50% körüli arány elég szélsőségesen oszlik meg. Az ipari és mezőgazdasági szakirányokban a lányok továbbra is csekély — és inkább csökkenő — kisebbségben vannak (arányuk jelenleg 16—18%, de korábban gyakran volt 20% felett). Az egészségügyi és óvónői képzés teljesen (99%-ban), a közgazdasági és kereskedelmi 80—90%-ban a lányoké. Valamennyire is kiegyensúlyozott (40 ill. 60%-os) lányarányt csak a vendéglátóipari és művészeti szakközépiszkolák mutatnak. Az aránytalanságok olykor — pl. az óvónőképzésben — magyarázhatók a nő tradicionális szerepével, de ez már a kereskedelemre, ami történelmileg nem volt „női” munka, aligha igaz. A másik szokásos érv a munkák fizikai nehézsége. Ám nehezen hihető, hogy a szakközépiszkolában megszerezhető ipari szakmák ill. képzettségek (pl. a műszerési) általában fizikailag nehezebbek, mint a betegek emelgetését stb. is jelentő ápolónői szakma.

A szakmunkásképzésben hasonlóak, vagy még nagyobbak az aránytalanságok. Teljesen „fiúszakmák” továbbra is a nehézipari szakmák, az építőipari szakmák, a könnyűipariak egy része, sőt, 70%-ban az élelmiszeripari szakmák is. Gyakorlatilag női szakma viszont a vegyipar, a textil-, a bőr- és a ruházati ipar, valamint a kereskedelem ezen a szinten is. Viszonylag kiegyensúlyozottak, bár további belső aránytalanságoktól nem mentesek a nyomdaipari, szolgáltatóipari, vendéglátóipari szakmák.

A tradíciók és a munka fizikai nehézsége, ill. egészségi ártalmi ezúttal is csak részletes magyarázatot nyújtanak. Érdeemes viszont figyelni arra, hogy a felnőtt fejjel szakmunkásvizsgát tévők között aránylag több a nő, mint a vizsgázó szakmunkástanulók között (30 helyett közel 40%). Ebben kétségkívül szerepet játszik az, hogy a korábban meglehetősen lebecsült és legfeljebb betanított munkának tekintett női munkák egy része mostanában kezd „szakmunkává” átminősülni, ami pozitívumnak te-

kinthető. Hiszen ha a munka tartalma vagy körülményei ezzel nem sokat változnak is, a bérek szempontjából távolról sem mellékes a minősítés. Ám az is igaz, hogy a felnőtt nők szakmaszerzése feltűnően nagyarányú néhány olyan szakmában, amelyekben az iskolai tanulás vagy nem vonzó, vagy nehezen nyílik meg a lányok számára. Ilyenek pl. a mechanikai műszerészi, bizonyos állattenyésztői szakmák, sőt a szakácsság is. (Lehet, hogy a lányok csak a végzett munka során ébrednek rá, hogy az adott szakmában a segédmunkási szintnél többre is képesek, de lehet, hogy az iskolák nem fogadják őket szívesen.)

b) A *felsőoktatásban* hasonló, bár valamivel kevésbé szélsőséges a helyzet.

A továbbtanulás arányai ezen a szinten már a hetvenes évek elején is eléggé hasonlóak voltak férfiak és nők esetében — legfeljebb a 22—24 év közötti korosztálynál van némi további javulás a nők szempontjából.

Így 1973-ban a 19—21 évesek, ill. a 22—24 évesek közt		
a férfiaknál	10	ill. 5
a nőknél	9	ill. 3 ⁰ / ₀ ,

1978-ban pedig		
a férfiaknál	10	ill. 5
a nőknél	10	ill. 4 ⁰ / ₀

volt a továbbtanulók aránya.

A felsőfokon továbbtanulóknál a megelőző szinteknél valamivel kevesebb a belső aránytalanság. A közgazdasági, a természettudományi, művészeti, jogi és orvosképzésben viszonylag kiegyenlített, 50⁰/₀-hoz elég közeli a nemek közötti arány. (Az utóbbi esetben legfeljebb az a feltűnő, hogy az egészségügy hierarchikusan alacsonyabb, de fizikailag megerőltetőbb alacsonyabb szintjei teljesen elnőiesedtek.) Ugyanakkor — a hagyományokat követve, olykor felerősítve — a férfiaké a műszaki, a nőké a pedagógiai pálya. Megjegyzendő, hogy a gimnáziumok magas lányaránya és a gimnáziumok relatív visszaszorítása nyilván egyre jobban megnehezíti, hogy fiúk is jelentkezzenek az elnőiesedett pályákra. A viszonylag kevés gimnáziumban érettségiző fiút szinte elszippantják a műszaki, orvosi és hasonló pályák. Szakközépiskolai végzettséggel amúgy is nehéz a felsőoktatásba bekerülni — de azokban a szakközépiskolákban, amelyekből a bölcsészet vagy pedagógia felé vinne az út, gyakorlatilag nincs fiú. Ezért is lehetséges, hogy mind gyakrabban hallani olyan méltánytalanságokról, hogy pl. a pedagógiai jellegű főiskolákon igen alacsony pontszámmal felvesznek fiúkat, akár magasabb pontszámú lányok rovására is.

E különböző aránytalanságok együttesen azt a paradox helyzetet hozzák létre, hogy bár a *lányok* a *par excellence egyetemi előkészítő* intéz-

ményben, a *gimnáziumban többségben vannak* — az egyetemen már *ki-sebbséget alkotnak*, s csak a magas főiskolai arány folytán jön létre az 50% körüli felsőoktatási lányarány. (1978 elején az egyetemeken 35%, a főiskolákon 57% volt a nők aránya!)

Az iskolázási-képzési arányokat természetesen és ismert módon nem csak a fiúk és lányok helyzete, beállítódása közötti különbségek alakítják. A társadalmi helyzet és a területi adottságok különbségei ennél jóval erősebb differenciáló faktorok. A különböző hátrányok ebben az összefüggés-rendszerben is összekapcsolódnak, de ez nem feltétlenül következik be.

Csupán röviden utalva e kérdésre: a továbbtanulási arányok területi differenciáltsága az utóbbi 15 évben csökkent, de még mindig jelentős. A 15—18 éves korosztályon belül Budapesten 72%, a falvakban 57% tanult tovább, de a *lányok* hátránya már csak a falvakban maradt meg. Felsőfokon háromszoros a továbbtanulási arány területi különbsége (19, ill. 6%), viszont a lányok 1978-ban még meglévő hátránya szinte település-független volt — a falvakban sem nagyobb, mint Budapesten.

A társadalmi származás meghatározó szerepe a településénél jóval erősebb (sőt, a települési hátrányok egy része is úgy alakul ki, hogy a falvakban, kisebb városokban kisebb a társadalmilag-kulturálisan jobb helyzetű csoportok aránya). A társadalmi hátrány már középiskolai szinten mutatkozik, a felsőoktatásban pedig igen erőssé válik. Különösen nagyok a társadalmi hátrányok, ha nemcsak az átlagos továbbtanulási arányokat nézzük, hanem az iskolatípus szerinti összetételt is. A jobb helyzetű csoportok gyermekei a gimnáziumokban és egyetemeken dominálnak. Ezeken a területeken az utóbbi 15 évben gyakorlatilag semmi változás nem volt.

A lányok helyzetében viszont annyi módosult, hogy ma már a származás nem erősíti fel a nemi hátrányt. 1963-ban még az volt a helyzet, hogy a fiúk-lányok továbbtanulása közti különbség annál nagyobb volt, minél rosszabb helyzetű volt a család. Ez a halmozódás szűnt meg (sőt, fordult meg esetleg) 1978-ra.

Így (l. a 2. sz. táblát) középiskolai szinten *átlagosan* másfélszeres körül van a továbbtanulási esélyek különbsége a két szélsőséges helyzetű csoport (vezetők és értelmiségiek, ill. betanított és segédmunkások) között fiúknál-lányoknál egyaránt — de a gimnáziumi esély fiúknál tízszeres, lányoknál „csak” közel ötszörös. A felsőfokú, továbbtanulási esélykülönbség mindkét nemnél nyolcszoros, ám az egyetemre jutásnál több mint tízszeres — és e tekintetben mintha még valami élne a társadalmi és nemi hátrány halmozódásából.

2. sz. tábla

A fiúk és a lányok továbbtanulására vonatkozó néhány adat társadalmi származás szerint
1978 elején

	Összes továbbtanuló		Ezen belül: gimnáziumban		Összes továbbtanuló		Ezen belül: egyetemen	
	Fiú	Lány	Fiú	Lány	Férfi	Nő	Férfi	Nő
	az összes 15—18 éves százalékában				az összes 19—24 éves százalékában			
Vezető állású, értelmiségi	91	81	40	55	33	25	22	13
Egyéb szellemi	82	77	21	43	16	13	8	4
Szakmunkás	67	64	9	17	5	3	2	1
Betanított és segédmunkás	54	51	3	12	4	3	2	0
Mezőgazdasági dolgozó	57	51	3	13	3	2	1	1
Összesen *	63	60	10	21	8	7	4	2

* Nyugdíjasokkal együtt

Forrás: A KSH 1978. évi jövedelmi felvétele (külön feldolgozás).

3. Foglalkoztatottság

A bővülő tanulási lehetőségek kétségkívül javították a női munkaerő foglalkoztatottsági esélyeit — vagy megfordítva: elvileg „értékesebbé” válhatott a női munkaerő, hiszen ma már a férfiakéhoz hasonló, sőt a 40—50 év alatti korosztályokban annál magasabb iskolai végzettséggel lép munkába. (Azok a fiatal nők, akik nem vállalnak kereső foglalkozást, vagy esetleg a gyēs után otthon maradnak, az átlagnál kevésbé iskolázottak. Ennek következtében a kereső fiatal nők iskolai végzettsége lassan valóban magasabb, mint a férfiaké. Lásd a 3. sz. táblát.)

A fiatal, 35 éven aluli kereső nők iskolázottsága tehát 1978 elején már minden szempontból jobb volt, mint a hasonló korú férfiaké. A 35—44 éves korosztálynál még volt valamelyes női lemaradás, de csak a diplomát szerzők arányában. Csupán az akkor 45 éven felüli korosztályok azok (akik tehát 1933-ban és előtte születtek, azaz a kötelező 8 osztályos iskolázás bevezetése még csak kis részben érintette őket), amelyek magukon viselik a háború előtti korszak bélyegét — mind az iskolázás általános alakulását, mind a nők speciális hátrányait tekintve. Természetesen a rossz indulás következményeiből az utóbbi 30—35 évben sok minden lefaragódott a népi kollégiumok, a szakérettségi, majd pedig, főként az esti és levelező oktatás segítségével. Ha ez nem így lenne, akkor az idősebbek között csak 5% körül lenne az érettségizettek, 1—2% körül a diplomások aránya. Figyelemre méltó azonban, hogy a pótlólagos

lehetőségekkel mennyivel nagyobb mértékben éltek, élhettek a férfiak, mint a nők. Annyira, hogy a diplomások aránya náluk gyakorlatilag minden korcsoportban azonossá vált. Hogy a nők az induló hátrányokat felnőtt fejjel, többszörös terheléssel kevésbé tudták behozni, az érthető, ám a probléma súlyát ez nem csökkenti.

3. sz. tábla

A munkás-alkalmazotti keresők iskolai végzettség szerinti összetétele néhány korcsoportban 1978 eleje

Iskolai végzettség	Ebből						
	Össze- sen	25— 29*	30— 34	35— 49	40— 44	45— 49	50 és több
	éves						
	a) Férfi						
8 osztálynál kevesebb	18	5	8	11	21	27	42
8—11 osztály	54	62	56	57	53	46	32
középfokú	18	24	23	20	16	15	14
felsőfokú	10	9	13	12	10	12	12
Együtt	100	100	100	100	100	100	100
	b) Nő						
8 osztálynál kevesebb	18	4	5	11	25	31	50
8—11 osztály	47	47	47	53	48	47	34
középfokú	27	39	35	27	21	16	12
felsőfokú	8	10	13	9	6	6	4
Együtt	100	100	100	100	100	100	100

* A 25 év alattiak adatainak összehasonlítása ebből a szempontból nem célszerű, többek között azért, mert a fiúk végzése a felsőoktatásban a katonaság miatt elhúzódhat. Ez az elhúzódás még a 25—29 év közötti korcsoportot is érintheti.

Forrás: A keresetek színvonala, szóródása és kapcsolata a családi jövedelemmel 1972 és 1977. években. (KSH, 1981.)

A nők e korábbi, az idősebbeknél már behozhatatlan hátránya tehát a fiataloknál megszűnt. Ebből pedig, legalábbis a fiatalabb korosztályokra nézve, más változásokra is lehetne következtetni. Elméletileg ugyanis az iskolázottság és a társadalmi munkaszervezetben elfoglalt hely, illetve az elérhető kereset szintje szoros kapcsolatban vannak. Az iskolázottsági adatokból tehát az következne, hogy a foglalkoztatási szerkezet és az elérhető keresetek tekintetében a fiataloknál már minimálisra csökkent a nemek szerinti korábbi különbség.

A valóságban ez a következtetés csak kevésbé helytálló. A társadalmi munkaszervezetekben ugyanis az *iskolázottság* „értéke” sokkal kisebb, mint a *szakképzettségé*, ha ez utóbbi formálisan, a statisztikai besorolásnál elismert képzettség. Ebből a szempontból viszont a nők hátránya sokkal lassabban csökkent, mint az iskolai végzettségénél. Bizonyos értelemben valószínűleg bővös körről van szó: az erősen elműiesedett munkák esetében igen nehezen ismeri el a társadalom, hogy az adott munka „szakképzettséget” igényel. Ez pl. a helyzet az ún. „ügyviteli alkalmazottak”-nál, azaz a (statisztikákban) szakképzetlennek tekintett irodai munkát végzőknél. (Pl. gyors- és gépirók, könyvelők, távbeszélőkezelők stb.) Ez ma már 95%-ban „női” munka. S jöllehet az ilyen munkakörben dolgozók között is igen jelentős az érettségizettek, vagy legalább 1—2 éves tanfolyamot, gépiróiskolát végzetek aránya — az ilyen munkák „szakképzetlennek” minősülnek és társadalmi rangjuk csekély. Így pl. e csoportnál alacsonyabb átlagkeresete csak a női segédmunkásoknak van. Már a férfi betanított munkások keresete ennél 35%-kal magasabb. A formálisan (statisztikailag) elismert szakképzettség egyébként független lehet az iskolai végzettségtől, viszont nem független a *munkahely*, ill. munkakör társadalmi hierarchiában elfoglalt helyétől. A tanácsi előadó pl. középfokú végzettség nélkül is ún. „alsósintű szakembernek” minősül, az anyagkönyvelő vagy az adatfeldolgozó gimnáziumi vagy szakközépiskolai érettségivel is szakképzetlennek tekintett „ügyviteli alkalmazott”.

Az iskolai végzettség és a szakképzettség közötti relatíve gyenge összefüggés miatt még az iskolai végzettség szerint *teljesen* azonos korcsoportokban is sokkal alacsonyabb a szakképzettnek minősíthető nők, mint férfiak aránya. Ez 1978-ban annak ellenére is így volt, hogy 1972 után, nyilván a központi szándékok nyomán, bizonyos női munkakörök „szakmásátása” könnyebbé vált (pl. a textiliparban), ill. szaporodtak e területeken is a szakmásátó tanfolyamok.

Így 1972-ben a férfiak 65, a nők 38%-a volt szakképzettnek minősített (szellemi vagy fizikai) munkakörben, 1977-ben pedig 70, ill. 43%-uk. Ezek az arányok az utóbbi időpontban a 25—29 éveseknél 75 és 50%-ot jelentettek — azaz túl jelentős közeledésről valóban nem beszélhetünk.

Ami most már konkrétan a végzett munkák jellegét illeti, itt az iskolázás, képzés és a központi törekvések együttesen hoztak bizonyos változásokat. Ezek közül a legfontosabbak a következők:

— A női *vezetők* aránya az összes vezető között (felső- és közép szinten együtt) 1972-ig 10—15% volt, a következő 5 év során pedig 24%-ra nőtt. A női vezetők elfogadása természetesen függ az ágazattól és a szinttől. A műszaki vezetők, vállalati igazgatók között, illetve az állami vagy pártirányítás legfelsőbb posztjain rendkívül kevés nő van továbbra is — a többi területen, ill. az alsóbb szinteken arányuk elég gyorsan nőtt.

A nem „vezetőnek”, hanem „irányítónak” minősülő pontokon (amelyek az intézményi és munkaköri hierarchiában a vezetőnél alacsonyabb szinten vannak), a nők aránya eleve sem volt túl kicsi, de öt év alatt sem nőtt túlzottan (27-ről 31⁰/₀-ra).

— A diplomások között a nők aránya már 1972 előtt gyorsan emelkedett: 1962-ben 22⁰/₀, 1972-ben 40⁰/₀ volt. Ez az arány 1978-ig már kevésbé nőtt tovább — 43⁰/₀-ra.

— A középszintű, alsószintű szakemberek, ill. ügyviteli dolgozók között mind kevesebb a férfi — az elnöiesedés 5 év alatt 60—90⁰/₀-ról 70—95⁰/₀-ra nőtt. A legfiatalabb korcsoportokban a nők aránya az ügyviteli alkalmazottaknál már közel 100⁰/₀.

— A fizikai dolgozók között a férfi szakmások gyors üteme miatt, minthogy a férfiak között egyre kevesebben maradnak betanított — vagy segédmunkás munkakörben, az utóbbi 15 évben *többségbe* került a női munkaerő. 1962-ben a segédmunkások 41⁰/₀-a, 1977-ben 58⁰/₀-a volt nő! A szakmunkások között a női arány ezen idő alatt alig változott (16-ről 18⁰/₀-ra nőtt).

A központi szándékok hatása tehát újabban főként a női középvezetők aránynövekedésében mutatkozik. A kevésbé képzett vagy képzetlen foglalkozások fokozódó elnöiesedése viszont nem tudatos törekvések eredménye, hanem egy sor különféle, többnyire a férfiak előnyére működő mozgás „véletlen” következménye.

4. A keresetek

A nők iskolázottságának abszolút és relatív értelemben vett javulása tehát nem járt együtt a foglalkozási szerkezet hasonló mértékű pozitív elmozdulásával. A kereseteket azonban elsősorban ez utóbbi tényező — a végzett munkák jellege, minősítése, hierarchikus szintje határozza meg. Épp ezért nem túlzottan meglepő, hogy a férfi és női keresetek közötti különbség az utolsó öt, sőt, a legutóbbi 15 év alatt sem csökkent számottevően. Mégis az megjegyzendő, hogy a 15 év alatt egészében nem jelentős pozitív elmozdulás szinte teljes mértékben az 1972 és 1977 közötti öt év alatt következett be. Sőt, ennél még valamivel többről van szó. Az 1960-as évtizedben a „nőkérdés” nemigen volt napirenden, s ezen idő alatt egyes foglalkozásoknál a női keresetek relatív csökkenése is előfordult. 1972 és 1977 között ilyen eset alig volt, viszont egy-két csoportban (pl. a vezetőknél, az ügyviteli dolgozóknál, a segédmunkásoknál) viszonylag jelentősnek mondható a női hátrány behozása. A hangsúly egyszerre van a *pozitív* változáson, amit a keresetek esetében, úgy tűnik, rendkívül nehéz elérni, és a javulás *viszonylagos* voltán. A női keresetek ugyanis a legjobb esetben (azonos végzettség, beosztás stb. mellett) is alig érik el a férfi keresetek 80⁰/₀-át. (L. 4. sz. tábla)

4. sz. tábla

*A női keresetek aránya a férfi keresetekhez viszonyítva
százalék*

	1962	1972	1977
Vezetők	86	75	80
Diplomások	77	78	81
Irányítók	67	73	76
Középszintű szakemberek	67	80	80
Alsószintű szakemberek	75	75	75
Ügyviteli alkalmazottak	75	70	81
Szellemi dolgozók együtt	(62)	(61)	(65)
Szakt munkások	69	72	73
Betanított munkások	73	72	74
Segéd munkások	65	69	75
Mezőgazdasági munkások	65	70	73
Fizikai dolgozók együtt	(65)	(67)	(69)
Összesen	(67)	(68)	(71)

Forrás: KSH jövedelmi felvételek.

(A táblázat azon furcsasága, hogy az összesített átlagkeresetknél nagyobb a nők elmaradása, mint az egyes csoportoknál, a kedvezőtlenebb női foglalkoztatási szerkezet következménye. Mind a szellemi, mind a fizikai dolgozók között relatíve nagy a rosszul fizetett, szakképzetlen csoportok aránya.)

A női keresetek 20—30%-os lemaradásának magyarázata egyre nehezebbé válik. A fizikai dolgozók esetében továbbra is érvényes indok a munka fizikai nehézsége, az, hogy a férfiak között többen dolgoznak 3 műszakban vagy egészségre ártalmas körülmények között. Akkor legfeljebb az a kérdés tehető fel, hogy miért nem értékelődnek olykor magasra pl. bizonyos, inkább „női” képességek, mint a monotonitás-tűrés, a különösen precíz, aprólékos munka stb. A szellemi munkakörökben azonban szinte nincs már „objektív” magyarázó tényező. Egyforma életkor, egyforma hosszú munkaviszony, azonos végzettség és munkakör esetén a 20—25%-os női lemaradás indoka ma csak olyasmi lehet, hogy pl. a fiatal nők rosszabb munkaerőt jelentenek, mint a férfiak, mert a gyerekek miatt kiesnek a munkából, ill. a gyerekek miatt a gyerekek után is gyakran maradnak otthon. Vagy arra lehet hivatkozni, hogy a nők nem szívesen vállalnak, még idősebb korban sem felelős vagy vezetői beosztást — ezért keresetük lassabban és kevésbé emelkedik, mint a férfiaké. Olykor az az érv hangzik el, hogy a férfiak az „eltartók” — ezért a munkáltató az ő keresetüket igyekszik a kategória felső határára tolni. A nőknél — még ha egyedülálló is — ilyen szempont nem szokott felmerülni.

Az ilyesfajta indokok egy része további magyarázatra szorulna. Így

pl. nehéz elfogadni, hogy a gyermeknevelés ennyi közvetlen és közvetett hátránnyal jár a nőre mint munkaerőre nézve. Az sem világos, hogy miért jelenthet mindig előnyt a férfi „családfenntartó” szerepe, s örök hátrányt az, hogy a nő „gyermeknevelő”. Az indokok más része egyszerűen előítéletekhez kapcsolódik, az előítéletek szívóssága pedig közismert. A feltűnő legfeljebb az, hogy a női munkaerővel kapcsolatos tévhitek és előítéletek mennyire ellenállnak, nemcsak az ideológiai meggyőzésnek, hanem a gyakori és tartós tapasztalatoknak is. Dehát — ezért előítéletek.

A férfi és női keresetek közötti, önmagában is jelentős átlagos különbség egészen szélsőségesen eltérő eloszlások mellett jön létre. Ez azt jelenti, hogy a nőknek a férfiakénál négy-ötször nagyobb az esélyük, hogy az alacsony kereseti kategóriákba kerüljenek, s öt-hatszor kisebb, hogy az országos átlagkereset másfélszeresét elérjék vagy túllépjék. (1980-ban 4100 Ft volt a szocialista szektorban a havi átlagkereset.) Másként közelítve: 1980-ban a férfiaknak kb. egyharmada (35⁰/₀-a), a nőknek háromnegyede (kereken 75⁰/₀) keresett az országos átlag alatt, míg az átlag másfélszeresét a férfiak 18, a nők 3⁰/₀-a érte csak el.

Az alacsony, ill. magas kereset elérésének esélyei ennél is élesebben különböznek, ha külön vizsgáljuk a fizikai és a szellemi dolgozókat. Ezekből az adatokból válik különösen világossá a munkásnők mindenkivel szembeni hátránya: több mint 50⁰/₀-uk 3000 Ft alatt keresett 1980-ban, és már az 5000 Ft elérésére is csak minimális esélyük volt. Ehhez képest még a nem fizikai munkakörben dolgozó nők helyzete is jónak volt mondható, holott ők is messze elmaradtak a férfiak mögött a jó keresetek elérésének valószínűségét tekintve. (L. 5. sz. tábla)

Ugyanezen adatok egyébként azt is mutatják, hogy mennyivel nehezebben érnek el magas keresetet a munkások — a férfiak is — mint a szellemi dolgozók. A 6000 Ft felett kereső férfiak aránya pl. a fizikai munkásoknál 12⁰/₀, a szellemi dolgozóknál 36⁰/₀ — ugyanezen arányok a nőknél 0,8, ill. 7⁰/₀.

5. sz. tábla

Az alacsony és magas keresetűek aránya a fizikai és nem fizikai dolgozók körében
szocialista szektor, 1980. szeptember

	Fizikai dolgozók			Nem fizikai dolgozók		
	3000 Ft alatti	5—6000 Ft közötti	6000 Ft feletti	3000 Ft alatti	5—6000 Ft közötti	6000 Ft feletti
	keresetűek aránya, százalék					
Férfiak	12,2	17,0	12,1	3,9	22,8	36,2
Nők	53,2	2,6	0,8	27,9	9,8	6,8
Hányszorosa a férfiak esélye a nőkhöz képest az adott kereseti csoportba kerülésére	0,2	6,5	15,0	0,1	2,3	5,3

Összefoglalva az eddigieket: a nők sokféle hátrányából azt sikerült legjobban, mondhatni teljesen behozni az utóbbi 2—3 évtizedben, aminek nem túl jelentős a gazdasági vonzata. A két nem iskolázási esélyei egyenlővé váltak, ám ez kevésbé hatott a foglalkoztatási szerkezetre, s még kevésbé a keresetekre. Központi szándékok nyomán egy-két korábbi probléma enyhült. A legszembetűnőbb ilyen változások: az utóbbi öt évben a női vezetők aránynövekedése, az utóbbi tizenöt évben pedig a női diplomások térhódítása és a korábban roppant alacsony női segédmunkás-keresetek relatíve gyors emelkedése. Időközben azonban a férfiak képzettségi és kereseti szintje is javult. Így a férfiak és nők foglalkoztatási szerkezetének eltérését jelző ún. T-mutató¹ értéke alig változott, akár 15, akár 5 éves periódust tekintünk — s mindkét változás csekély mértékben, de *távolodást* jelez!

5. Érdekek

Úgy tűnik tehát, hogy minden központi akarat, deklarált cél ellenére bizonyos ún. „férfi-érdekeknek” egészen jól sikerült érvényesülniük. Feltehető, hogy ha központi törekvések egyáltalán nem működtek volna, akkor a nők helyzete még ennyire sem javult, vagy épp romlott volna. Viszont az is állítható, hogy a központi törekvések nem voltak elég határozottak, s voltaképp kampányszerűek maradtak.

A „férfi-érdeket” azért teszem idézőjelbe, mert — noha az utóbbi években öröndetesen szaporodnak az érdekek tagolódását, egyes csoportok elkülönülő vagy épp ellentétes érdekeit elemző kutatások — az érdekek nemek szerinti differenciálódása tabutéma maradt. „Női” érdekekről még esetleg szó kerül, bár ezek elkülönültségét is sokan kétségbe vonják. A női érdekeket értelmezni segítő, ezekkel esetleg ellentétes „férfi-érdekek” azonban mintha nem léteznének.

Itt csupán néhány, a mai magyar társadalomban érvényes kérdést vagy feltételezést tudok megfogalmazni e problémával kapcsolatban, ami azonban nyilvánvalóan az eddiginél több figyelmet érdemel.

A nemek közötti érdekeltérések tudomásul nem vételét az teszi egyáltalán lehetővé, hogy valószínűleg nincs még két, ennyire eltérő helyzetű társadalmi csoport, amelynek szükségletei, s ebből következően érdekei *ennyire összefonódnának* az élet számtalan területén. Egyes esetekben külön megfogalmazódó, de azonos célhoz vezető *komplementer*, egymást kiegészítő érdekekről van szó, mint pl. a nemi életben vagy az utód-nemzésben. A családalapítás után alapvető célok- és érdekek egyszerűen *közösek*. Ilyenek a család megfelelő életfeltételeinek vagy a családtagok, a gyermekek boldogulásának a biztosítása. Az lehet, hogy e célokat a két fél nem tartja egyformán fontosnak. Mondjuk, a háztartás megfelelő felszereltsége fontosabb lehet a házi munkák zömét végző nő számára stb.

¹ A T-mutató a strukturális eltéréseket jelzi.

De az ellentétek ritkák, s még a hangsúly-különbségeket sem feltétlenül az eltérő nemi szerepek okozzák, hanem egyéni jellegzetességek.

A közös célok olyan fontosak lehetnek, hogy a két fél, illetve a két nem külön érdekei ezeknek automatikusan alárendelődnek (nem csak férj és feleség érdekviszonyairól lehet szó, hanem pl. anya és fiú érdekkapcsolódásairól is). Ennél talán gyakoribb az olyan helyzet, amikor a női különérdek válik „automatikusan”, azaz történelmileg kikényszerített természetes reflexként alárendeltté, vagy amikor a nő tudatosan és önként vállalja saját, egyéni érdekei mellőzését. (Pl. a gyermekek ellátásanevelése érdekében ideiglenesen vagy véglegesen lemond a számára érdekes és fontos más tevékenységekről, akár egyáltalán a kereső munkáról is.)

A „nőkérdés” voltaképp akkor jelenik meg, amikor a nőkre kényszerített történelmi reflex gyengül, amikor már nem *természetes*, hogy a család vagy a gyermekek érdekében *mindig és szinte kizárólagosan* a nő mond le egyéni törekvéseiről, érdekeiről. E folyamat kezdetei érthetően időben nagyjából egybeesnek a felvilágosodással, az „egyén közösségi köldökszínóról való leszakadásával”, egyéni, ill. csoportérdekek ilyenként való megjelenésével.

A nőmozgalmak több, mint 200 éves története során igen sok és fontos történelmi sérelem és önálló női érdek megfogalmazódott. Az egyik legfontosabb követelés a társadalmi munkamegosztás olyan átalakítása, amely módot ad *minden* egyén, azaz nők a férfiak sokféle képességének kibontására azzal, hogy a fél életet betöltő otthoni kötelezettségeket nem rakja kizárólag a nők vállára. E követelés teljesülése egyben csökkenti vagy megszünteti a nők gazdasági kiszolgáltatottságát, ami viszont mindig együtt járt azzal, hogy a családi és a szexuális életben egyaránt kiszolgálók és kiszolgáltatottak voltak. Ezért jelenik meg olykor önálló követésként az, hogy a nők legyen joga a saját teste feletti önálló rendelkezésre — a szexuális életben és az utódnemzésben egyaránt.

Történelmileg először mindemellett a nők *politikai* jogaira vonatkozó követelések jelentek meg — és ma is ez tekinthető a vezérmotívumnak, a korábbinál teljesebb, általánosabb tartalommal. A dolog lényege az, hogy a társadalmi közös ügyeket közösen kellene intézniük férfiakkal és nőknek, csak így kerülhető el, hogy — akaratlanul is — férfi-érdekek szöjjék át azon döntéseket, amelyeknél a két nem érdeke nem teljesen azonos. Emellett bármilyen női jog vagy különérdek érvényesítése csak akkor lehetséges, ha a politikai-társadalmi hatalom gyakorlásában a nők a férfiakkal egyenlő partnereként részt vesznek.

Mindeme követelések, ha más fogalmazásban is, kezdettől fogva a szocialista elmélet szerves részét alkották, de, mint tudjuk, az elmélet csak részlegesen vált gyakorlattá. Ugyanakkor e követelések ma ilyen vagy még élesebb formában szerepelnek a nyugati feminista mozgalmak ideológiájában.

A feminizmus esetében a probléma az számomra, hogy miközben a sajátos és elkülönülő női érdekekért küzdenek, két mozzanat eltűnik lá-

tökörből. Az egyik a már említett összefonódó és közös érdekek léte. Ezért úgy tűnik, hogy *minden férfi minden nő* ellenfele az élet *minden* területén.

A másik „elfelejtett” mozzanat az osztály- és osztályjellegű egyenlőtlenségek léte. Ezek miatt a valóságban az azonos osztály (réteg) érdekű nők és férfiak együttesen kerülhetnek konfliktusba más osztály(réteg) érdekű nőkkel és férfikkal. (A példák olyan jelentősek és tömegesek, még a mi feltételeink mellett is, hogy felemlítésük is felesleges.) A nemekhez *nem* kapcsolódó társadalmi ellentmondások tudomásul nem vétele (vagy olyan átértelmezése, hogy az osztályviszonyok is a nemek közötti ellentmondásossá vált viszonyok, az „első nagy munkamegosztás” egyszerű és közvetlen következményei) olyan társadalomképhez vezet, amelyben a *férfiak minden érdeke*, illetve a *nők minden érdeke csak közös* lehet. Ezt fejezi ki többek között a „női testvériség”, a „sisterhood” jelszava.

Végeredményben tehát a feminista felfogásban úgy tűnik, hogy a nők valamennyi érdeke közös női érdek, és mindezek az érdekek ellentétesek a férfiak valamennyi érdekével.

Hogy egy feltörekvő mozgalom saját céljait eltúlozza, ez történelmileg jól ismert, mondhatni, érthető fejlemény: a lényeg, ahogy Lengyel József mondta, túlzásban fejezik ki. Ebből nem következik, hogy minden törekvésük elutasítandó, vagy minden követelésük hamis — de nem egyszer ilyen reakciót váltanak ki. Valószínűnek látszik, hogy a feminizmussal szembeni ilyen reakció nálunk is bekövetkezett, legalábbis sokaknál. A külön női érdekek létének el nem ismerésében is szerepet játszhat például ezen érdekek politikailag torz beállítása a feminista mozgalomban.

Az a sejtésem, hogy a nők helyzete reális értékelésének is, a mai helyzetből való kilépésnek is valamilyen új szintézis kialakítása a feltétele. Ebbe beletartozna (amennyire lehet) a két nem közös vagy összefonódó érdekeinek, illetve sajátos, eltérő érdekeinek körülhatárolása. Ez tisztán elméletileg aligha megoldható — az érdekek tényleges megjelenésére van hozzá szükség. Az érdekmozgások szabadabb, szélesebb kört átfogó megnyilvánulása esetén persze feszültségek, konfliktusok lehetősége is adott — bár ezek élessége a számtalan közös érdek miatt általában mérsékelt.

Az érdekkülönbségek megjelenését lehetővé tevő gyakorlat, s az ezzel párhuzamosan folyó kutatások nyomán alakulhatna ki a válasz arra az egészen alapvető kérdésre, hogy egyáltalán mit kellene értenünk ma a nemek közötti egyenlőségen. Azt már tudjuk, hogy nem lehet szó teljes szerep-azonosságról — de azt nem, hogy mennyi és milyen „másság” fér meg a nemek közötti társadalmi egyenlőséggel.

6. Fontos-e ma a „nőkérdés”?

Az eddigiek szinte a nők társadalmi munkaszervezetben, gazdasági tevékenységük értékét tekintve is, a hatalom gyakorlásában is sokkal

rosszabb helyzetben vannak, mint a férfiak. Átlagos lemaradásuk is jelentős, és a férfiaknál jóval nagyobb az esélyük, hogy minden fenti szempontból rossz helyre kerüljenek, illetve kisebb, hogy jó helyzetet érjenek el. Továbbra is jórészt övék a háztartás és a gyermekek ellátásának terhe-gondja, s szinte teljes mértékben ők viselik az e terhekből adódó hátrányos társadalmi következményeket. E rosszabb helyzethez ma már „objektív” okok — jogegyenlőtlenség, iskolából kiszorulás, a szülők munkáját lehetővé tevő társadalmi intézmények hiánya, a nők alacsonyabbrendűségét hirdető, vagy a paternalizmus értékeit sugalló ideológiák — sokkal kevésbé járulnak hozzá, mint 30 vagy 50 évvel ezelőtt. Mások az okok, de nem tudjuk pontosan, mik, és hogyan kellene rajtuk változtatni.

Bármennyire időszerű is lenne ismét napirendre tűzni a „női egyenlőség” kérdését, sokak szerint erre „nem alkalmas az idő”, — sokféle indok miatt.

Előszőr: a „nőkérdés” előtérbe helyezése, mondják, további anyagi terheket róna a társadalomra. Több, jobb gyermekintézmény kellene. Több, jobb szakképzés kellene a nőknek. A ma „női” jogok, pl. a gyēs kiterjesztése a férfiakra ugyancsak hordozhat anyagi vonzatokat. (A gyēs szülői joggá tétele ellen ugyanis gyakran elhangzott az az érv, hogy „akkor is fog dolgozni”? Ezt a kérdést nemcsak a női munka társadalmi lebecsülése motiválta, hanem a következő gazdasági meggondolás is: a férfiak keresete magasabb, mint a nőké. *Tehát* munkájuk értékesebb. (Ha otthon maradnak, ez nagyobb gazdasági veszteséget jelent.) Továbbá: minél több nő dolgozik, annál több beteg és öreg ellátása hárul közpénzből fenntartandó intézményekre. Minderre pedig most és sokáig, úgy tűnik, nincs pénz.

Ezzel szemben itt csak egy ellenérvet említek (néhányra még visszatérek): több és jobb közintézményre akkor is feltétlenül szükség lenne, ha a nők akár mind otthon maradnának. Hiszen pl. az óvodák nem csak, nem is elsősorban a női munkát lehetővé tevő gyermekmegőrzők, hanem saját jogukon fontos nevelőintézmények, s nem is elsősorban iskolaelőkészítő munkájuk miatt.

Másodszor: ugyancsak a rossz gazdasági helyzet miatt kényszerűség a munka hatékonyságának növelése, a sok helyen felduzzasztott munkaerő csökkentése, a lehetőségek szerint a kevésbé képzett munkaerő kiszorítása. A munkanélküliséget a társadalomvezetés továbbra is el akarja kerülni. Az lenne tehát a jó, vélik egyre többen, ha a munkaerő egy része önként, sőt, örömmel vonulna ki a munkából. A megoldás egyik módja kézenfekvőnek tűnik: a nőket kellene „ösztönözni” az otthon maradásra.

Ebben az érvelésben a foglalkoztatás hatékonyabbá tételének egész fel-fogása problematikus, de különösen az az a reflex, hogy a nőket kell „rugalmas” munkaerőnek tekinteni.

Harmadszor: itt a népesedési probléma. Sokan azt bizonygatják, hogy a nők azért nem szülnék, mert keresővé váltak. Mind gyakrabban talál-

kozni olyan érvekkel, hogy a népesedési gondokat megoldaná, ha társadalmilag és anyagilag jobban „megbecsülnék az anyaságot”, ha mind több nőnek lenne lehetősége, hogy „főhivatású anya” legyen.

E nézetek megfélelkeznek néhány történelmi tényről. Nemcsak arról, hogy a születésszám minden fejlett országban lezuhant, s sok helyen a miénkhez hasonló szintű — egészen alacsony női foglalkoztatás mellett is. Az is kiesett a társadalmi emlékezetből, hogy egyáltalán csak azóta merülhetett fel komolyan a gondolat, hogy a nő egyenértékű társadalmi lény, amióta felnőtt életéből nem köt le 15—20 évet a gyermekszülések sora. A szokásos érvnek tehát inkább a fordítottjában van igazság. Nem azért nem szülnék a nők, mert keresők, hanem azért válhattak keresővé, mert lehet kevesebbet szülniük.

Negyedszer: terjed az a nézet, hogy a társadalom „belefáradt a női egyenjogúságba”. Az utóbbi 30—35 év egyre több terhet rakott a nőkre; nehezítette a férfiak életét, mert mégis rosszul voltak otthon ellátva; és rosszat tett a gyerekekkel is, akik a felnőttekénél is hosszabb munkanappal, túlzásfolt gyermekintézményekben töltik napjaikat, vagy felügyelet nélkül lézengenek. Tehát a nők maguk azok, akik szeretnék, ha a kérdés lekerülne a napirendről, sőt, ha visszatérne a társadalom a szép, régi idillhez, az otthon sürgölődő, mosolygó gyermekekkel körülvett édesanya eszményéhez. Az itt szereplő diagnózis igaz: a nők munkába állításához sem a fizikai, sem a tudati feltételek nem voltak meg. A gyermekintézmények mennyisége, minősége, a munka és a családi kötelezettségek összehangolása, a családon belüli teherelosztás átalakítása sokkal lassabban változott, mint a nők munkába lépése. S a tudati feltételek között igen lényegesnek tűnik az, hogy a női emancipáció bizonyos tényezőit — pl. épp a munkába állás lehetőségét — a nők nagy része — kivált az 1950 után munkába lépő korosztályok — „kapták”. Nekik már ezért a jogért általában nem kellett harcolniuk. Ezért lehetséges, hogy sokan ezt a vívmányt — legalábbis a mai hangulatban — egyáltalán nem érzik vívmánynak. Vagy már az első munkába lépéskor, vagy, amikor túl nagyra bizonyul a többszörös terhelés, kényszerként élik meg helyzetüket.

A ténylegesen rossz megoldásokból persze nem következik egyértelműen, hogy az eredeti cél volt rossz. Ami pedig a múlt idilljéhez való visszatérést illeti — itt a társadalmi emlékezet torzítása óriási méreteket ölt.

Ötödször: lássuk be végre, szól az utolsó, de ideológiailag talán legfontosabb, mert látszólag legtudományosabb érv, hogy az említett problémák (a nők túlterheltsége, a gyermekek nem megfelelő ellátása, a csökkenő népszaporulat, a költséges gyermekintézmények stb.) mind annak a következménye, hogy rosszul értelmeztük a női egyenjogúságot. Ezt igazolja maga az a tény is, hogy „minden erőfeszítés ellenére” sem váltak a nők a férfiakkal azonos értékű munkaerővé. Tévedés volt a szerepek és funkciók közelítését erőltetni, mikor pedig mély és megmásíthatatlan *biológiai* okai vannak annak, ahogyan a világ korábban el volt rendez-

ve — „bent” a házitűzhelyet gondozó nőkkel, „kint” a világban harcolóhelytálló férfiakkal.

A biológiai érv heves viták tárgya. Tudományos bizonyíthatósága odáig terjed — és ezt nyilván mindenki elfogadja —, hogy nők és férfiak biológiailag különböznek, nem is csak ún. „elsődleges nemi jellegben”, hanem pl. a két agyfélteke szerkezetében is. Az azonban, hogy ezek az organikus különbségek milyen *általános társadalmi szerep- és helyzetkülönbséghez kell hogy vezessenek*, mennyi társadalmi egyenlőtlenség forrása *kell* hogy legyenek — *ez tudományosan nem tanulmányozható vagy bizonyítható*. Ezen a téren értékek, ha úgy teszük, hitetek vagy világnézetek csapnak mindig össze. Én azok közé tartozom, akik szerint a mai helyzet (durván szólva) jórészt nem természeti, hanem történelmi, társadalmi okok következménye. (L. pl. Sullerot, 1982.)

Egyszerűsítve a biológiai ellenérvet: az biztos, hogy a nőknek a férfiakkal szemben van egy *többlet*-adottságuk — az, hogy gyermeket tudnak a világra hozni. Egy gyönyörű és fontos adottság, s az egész társadalom érdeke, hogy jól lehessen vele élni. Az azonban ugyancsak biztos, hogy *emellett* még milliányi egyéb képességük-adottságuk van, részben a férfiakéval azonos, „általános emberi”, részben a férfiakétól eltérő. Hogy mennyi egyezik, mennyi tér el — ezt nem tudjuk még. De hogy ami van, az az anyaság mellett még végtelen sok házon belüli és kívüli tevékenységre teszi őket képessé, az szintén biztos. S aki eme többi tevékenység alól nő-mivoltukra hivatkozva karaja őket „felmenteni”, az voltaképp embervoltukat sérti.

A különféle előbbi érvek összegezéséből (az ellenérvek nélkül) szép, harmonikus megoldás bontakozik ki. A gazdasági érdek, a hatékonyságnövelés a munkaerő, főként a nem szakképzett munkaerő leépítését indokolja. A társadalmi érdek, a gyermekek, betegek, öregek jobb otthoni ellátása, a születésszám növelése a nők nagyobb mértékű otthon maradását igényli. Ez mellesleg további gazdasági előnyökkel járna, hiszen nem kellene drága közintézményeket létrehozni az otthon ellátottak számára. Ez olyan előny, hogy — bizonyos keretek közt — társadalmilag szükséges munkának lehetne elismerni a magánszférában végzett tevékenységeket (és ennek megfelelően talán fizetni is lehetne az otthon dolgozó nőknek). Mindez pedig a természet parancsainak, törvényeinek is jobban megfelelne, mint az eddigi „erőltetett” megoldások. Ebben az idillben tehát a természet törvényei, a társadalmi és gazdasági érdekek mind összhangban vannak egymással, a megoldás egyszerre tűnik humanusnak és hatékonynak.

Ünneprontás talán, de én nem hiszek ebben az idillben, a tökéletes érdekösszhangban. Az számomra sem kétséges, hogy a mai helyzet sok szempontból nem jó; hogy a „női egyenlőség” eszméit sokáig, olykor ma is túlságosan leegyszerűsítve és mereven értelmezi a társadalom; hogy az anyaság és a munkavállalás összeegyeztetése, bármennyire kívánatos is sok szempontból, végtelenül nehezen oldható csak meg; hogy a gyerme-

kek érdekei túl gyakran váltak más (pl. a női foglalkoztatáshoz kapcsolódó) érdekek alárendelt függvényévé.

„Tökéletes” megoldás valószínűleg nincs. Ám ha a társadalom továbbra is elfogadja a női munka szükségességét — és erről már csak gazdasági okokból sem mondhat le —, akkor ennek egy sor feltétele javítható és javítandó. Amennyire ezt az érdekeltek véleményeiből ma tudni lehet, az első és legfontosabb feltétel a gyermekintézmények — bölcsőde, óvoda, napközi — színvonalának jelentős emelése, hogy a gyerekek szeressenek ide járni. A másik feltétel a munkahelyi és családi (gyermekkel kapcsolatos) kötelezettségek jobb összeegyeztetése, pl. hogy a gyermekekkel ne kelljen hajnali 4—5 órakor elindulni hazuról, hogy ne kelljen napi 10—11 órát tölteniük akár a jó intézményekben is. Az egyik problémát itt a lakás és munkahely gyakran nagy távolsága okozza, amin nehéz, bár olykor nem lehetetlen segíteni. Ennél fontosabb lenne a rugalmas munkaidő további terjesztése (férfiaknál és nőknél egyaránt), illetve a rövidített munkaidő gondolatának elfogadása, gyakorlatának megteremtése. Egy egyelőre szűk körű vizsgálat a nők 6 órás munkaidő iránti preferenciáját sejteti (ami anyagilag jóval kedvezőbb, mint a 4 órás munka, és mégis megoldja a problémák egy részét). Persze, nyilván többféle igény van, amelyeket figyelembe kellene venni.

A részmunkaidővel szemben (velem együtt) sokaknak az az ellenvetésük, hogy ez tovább erősíti azt a nézetet, hogy a nő másodosztályú munkaerő. Ezen valamelyest segítene, ha a rövidített munkaidőt is mind a nők, mind a férfiak igénybe vehetnék (bár a szervezési problémák kétségtelenek, s bár zömmel akkor is ez női választás maradna). Ezen segíteni nem lehet, csak tudomásul lehet venni, mint ma alig elkerülhető kompromisszumot.

Ugyancsak fontos feltétel az öregek, betegek gondozási feltételeinek javítása. Ennek a családokhoz való tömeges „visszautalása” aligha fogadható el. Túl azon, hogy pazarlás az emberi erővel (hiszen egy-egy beteg ellátása egy teljes munkaerőt kötne le), a családokat gyakran igen nehéz helyzetbe hozná. A lakások zöme e célra nem alkalmas; gyakran a pszichológiai súly alig viselhető el; máskor a fizikai terhelés, a 24 órás szolgálat lenne túl nehéz stb. A választási lehetőség itt is fontos: elképzelhető az otthoni és intézeti ellátás váltása, a választás az (esetleg mérsékelt összegért igénybe vehető) házi beteggondozó szolgálat, az intézmény és az otthon maradás között. De a fenti okok miatt nem kerülhető meg a közintézmények fejlesztésének, színvonal-emelésének feladata.

Ilyen és hasonló megoldások esetén valószínűleg könnyebb lenne a nők, valamint a férfiak, a gyermekek, az idősek és betegek helyzete. Ahhoz azonban, hogy e lépések megtörténhessenek, s ahhoz, hogy a nők helyzete eközben ne romoljon, hanem javuljon, az értékek tisztázására is szükség lenne.

Itt elsősorban arra utalok, hogy azt a ma terjedő nézetrendszert kellene megváltoztatni, amely szerint a női munkaerő „rugalmasan” kezelhető, szükség szerint hazairányítható és újra mozgósítható, ez csak

megfelelő szemléletalakítás kérdése. A magam részéről ezeket a szemléleti, ill. értékváltásokat sok szempontból veszélyesnek vélem.

A szemléletváltások sora máig valahogy úgy néz ki: 1. Első szakasz (durván az 1945—65 közti évek): A nő ugyanolyan értékű munkaerő, mint a férfi. A kereső munka neki is joga és sugallt kötelessége. Az eszmény a kereső, dolgozó nő. A gyermekek érdekei nem vétetnek tudomásul. 2. Második szakasz (kb. az 1965 utáni évtized): A foglalkoztatás túlhajszolása nem korlátozhatja a nőt legfőbb, anyai hivatása teljesítésében. Ezt egyébként azért is fontos biztosítani, mert viszont a foglalkoztatás más területein mégsem nyújt olyan értékű teljesítményt, mint a férfi. Az eszmény a „jó anya”. A kisgyermekek (0—3 évesek) ellátásának érdekei előtérbe kerülnek, megszületik a gyés. 3. Harmadik szakasz (kb. 1975—1980): A lehetőség szerint össze kell egyeztetni az anyagi és a kereső szerepet. Ez végül is össztársadalmi érdek, mert az élet számos területén a női munkaerő pótolhatatlan. Ekkor nincs világos eszmény. 4. (Utóbbi évek): A társadalom ismerje el, hogy a család, a gyermekek és a betegek-öregék ellátása fontos társadalmi érdek — annyira, hogy akár fizetni is lehetne a munkák otthoni ellátásáért. Ezzel a női eszmény fogalmába a „jó anya” mellé beszivárog az „izgalmas samaritánus” mozzanata is, hiszen kézenfekvő, hogy a gondozás-ápolás elsősorban női hivatás — sőt, erény. Az új eszmény a jó feleség-anya-gondozó. Az önfeláldozás mozzanata a korábbinál mintha hangsúlyosabb lenne, s mint ha a nő érdekei teljesen alárendelődnének a gyermekek érdekeinek.

Szeretném hangsúlyozni, hogy ezen egész időszak alatt hivatalosan *sosem* kérdőjeleződött meg sem a nők munkához való joga, sem a női egyenlőség-egyenjogság eszméje. Az említett „eszményeket” nem írták elő dokumentumok. A társadalmi feltételek és a gyakorlat formálták őket, lényegében kvázi-intencionálisan.¹ Ezért is lehettek különösen hatékonyak.

E változások szükségképpen értékzavarhoz vezetnek, ill. vezettek, ami mikro- és makroszinten számos problémát, feszültséget okoz.

— A nők számára egyre nagyobb pszichológiai terhelést jelent az értékzavar. Egyre inkább úgy érzik, hogy ha házon kívüli munkát vállalnak, akkor rossz anyák és feleségek, elhanyagolják elemi kötelességeiket. Bizonyos szempontból könnyebb lehet a helyzet, ha anyagi okokból „muszáj” dolgozniuk. Ekkor ugyanis nem önmagukat, hanem a körülményeket lehet hibáztatni. Ha azonban „megengedhetnék maguknak”, hogy otthon maradjanak, s mégis a munkát választják, akkor egyre erősebben kell hogy büntudatot érezzenek: önzők, felelőtlenek, gyermekeik ellenségei.²

¹ A kvázi-intencionális ebben az összefüggésben azt jelenti, hogy különböző egyének-csoportok igyekeznek érdekeiket érvényesíteni. E sokféle mozgás össztársadalmi szinten összegeződik, általában úgy, hogy a mozgásirányt az erősebb csoportok érdekei a többinél jobban befolyásolják. Ez az eredmény ebben a formában sem a központi szándékokkal, sem az egyes részérdekekkel nem esik teljesen egybe.

² E büntudat miatt még azok is igyekeznek önmagukat meggyőzni, hogy kényszerítő anyagi okokból dolgoznak, akiknél nem ez az egyetlen vagy igazi ok. Ezért nem

Ez a feszültség nem „magyar sajátosság”. M. Hurst és R. E. Zamb-rana 1981-ben publikált egy bibliográfiát, az 1968 és 1980 között az Egyesült Államokban az anyák foglalkoztatásáról megjelent könyvről, cikkekről. Az ismertetett művek száma 213. Ezen belül 22 ún. népszerű könyv, valamint több mint 30 szakcikk és kutatási beszámoló foglalkozik kizárólagosan az anyák kettős szerepéből adódó stresszel, konfliktusokkal, megoldási lehetőségekkel. Közel 50 kutatás és tanulmány vizsgálja azt, hogy miként hat a gyermekekre, ha az anya kereső stb. E munkák következtetései nem teljesen egybehangzóak. Mégis az érzelmi biztonságot, főleg lányoknál, mintha a nem-kereső anyák biztosítanák jobban. A mérleg viszont inkább a kereső anyák oldalára billen a gyermekek tanulmányi eredményeit, szerepfelfogását, olykor kiegyensúlyozottságát illetően — kivéve a 0—3 éveseket. (Ezúttal is van, aki 1, aki 2, aki 3, aki 4 évnél vagy még később vonja meg a „kötelező otthonlét” korhatárát.) A *nők* oldaláról nézve azonban az a lényeg, hogy annál erősebb a büntudatuk, minél jobban eltér magatartásuk a környezet által elvárttól — s viszont minél nagyobb a büntudatérzés, annál több lehet a káros következmény a családi élet egészében is, önmaguknál is, a gyermekeknél is. Különösen fontos az az egybehangzó eredmény, hogy minél magasabb színvonalú megoldást sikerült az anyáknak találniuk gyermekeik számára önmaguk „helyettesítésére”, annál kisebb a stressz és a büntudatérzés.

A mi feltételeink közé átfordítva e tanulságokat, az valószínűsíthető, hogy ha a társadalom elfogadja, természetesnek tartja (noha nem eszményíti vagy kényszeríti) a nők munkavállalását, s ha valóban megteremtődnek a gyermekek közösségi nevelésének jó feltételei, ami amúgy is elodázhatatlanul szükséges, akkor a nők—gyermekek pszichológiai terhei, s az ebből adódó családi feszültségek csökkenthetők, vagy megszüntethetők. Az említett értékváltozások mellett azonban, amelyek nem, vagy csak igen korlátozottan vezettek eddig többféle érték elfogadásához, azaz „értékpluralizmushoz”, a pszichológiai feszültségek és objektív következményeik elkerülhetetlenek.

— Az értékváltások másik következménye a *férfiak* magatartására hat. A „dolgozó nő” eszményítése idején a hivatalos ideológia népszerűsíteni igyekezett az egyenlőbb családi teherviselés gondolatát. Ha az ennek megfelelő gyakorlat nem vált is elterjedtté, azért a normák hatottak. Ekkor, legalábbis szavakban, mind a nők, mind a férfiak igyekeztek ehhez a normához igazodni. Sokat gyengült az a szemlélet, amely a házi munkát olyan férfiatlannak tekinti, hogy ettől a férj házi munkáját elfogadó (esetleg: igénylő) nő nőietlenné válik. A gyes és az ehhez többé-kevésbé kötődő értékváltások nyomán ezek a normák nem változtak meg teljesen, de ezúttal, legalábbis a többféle norma elfogadá-

lehet készpénznek venni az ilyen jellegű kérdőívekre adott válaszokat. És ezért nem célszerű e vizsgálatokból olyan következtetést levonni, hogy a nők úgyis csak a pénzért dolgoznak, azaz ha ezt a férj megkeresné, vagy a házi munkáért megkapnák, boldogan otthon maradnának.

sáig, mintha sikerült volna eljutni. Ma (ismét csak a közlések szintjén, ahová a kutató leginkább eljuthat) nem szégyen, ha a férfi végez házi munkát, de az sem, ha nyíltan vállalja, hogy ez náluk a feleség dolga. Egyidejűleg a nők is bátrabban vállalják a hagyományos háziasszony szerepet.¹

Az értékpluralizmust és a másság elfogadását az élet, az emberi magatartások igen sok területén kívánatosnak tartom. Ezt a megnyilvánulását mégsem látom örvendetesnek. Ha csak egyszerűen — nemi szerepekhez kötés nélkül — annak elfogadásáról lenne szó, hogy lehetnek egyesek (férfiak vagy nők), akik szeretik, mások, akik utálják a házi munkát — akkor a dolog rendben lenne. A baj az, hogy a férfiakra nézve elfogadott értékpluralizmus ma önmagát semmisíti meg a nők esetében: még inkább kötelezővé teszi számukra a házi munka elfogadását (akár szeretik, akár nem). S félő, hogy ez az erősebb fél érdekei által kikényszerített értékpluralizmus egyébként is továbbfejlődhet — visszafelé. (Éppen, mert a szóban forgó érdekek továbbra is erősek, sőt, épp e fejleménnyel is erősödtek.)

— A *gyermekekre* nézve különösen veszélyesnek látom az értékbizonytalanságot, ill. a mai értékváltást. Az egyik probléma a nemi szerepek torzulásánál kerül felszínre. Fiúk és lányok egyszerűen nem *tudhatják*, mit vár e téren tőlük a társadalom — vagy akár a kérdést saját maguk számára is rosszul megoldó szüleik. Az anyák, akik nap mint nap konfliktusokkal küzdenek saját választásuk miatt — esetleg azért, mert otthon maradtak, esetleg, mert keresővé váltak — nem sugallhatnak tiszta, egyértelmű, követendő mintát lányaiknak. Az apák belső konfliktusai és büntudata ez ügyben ugyan minimálisak — a sikeresen elért értékpluralizmus miatt. Itt viszont a mégiscsak élő emancipációs eszmék és az apák, tényleges magatartása közötti ellentmondás bizonytalaníthatja el a fiúkat társadalmi szerepükre való felkészülésüknél. (Ennél talán még rosszabb az az eset, ha nem érzékelik a bizonytalanságot, s a tradicionális férfiszerepet tartják mintának.)

A másik probléma az, hogy minél elfogadottabbá válik a háziasszonyanya eszménye, s ezzel együtt minél inkább megkérdőjeleződik a „kereső nő” mint megfelelő választás, annál rosszabbul fogják magukat érezni a gyermekintézményekben nevelkedő gyermekek — még ha az intézmények egészen kiválóak is, s még ha a nő kereső munkájától teljesen függetlenül, a gyermekek érdekében szükségesek is. Mellesleg a gyermekintézményekbe való bejutás azon jogi feltétele, hogy ezt csak kereső nő gyermekei kaphatják (sőt, ha az anya gyes-en van, gyermekét az óvodából esetleg haza is küldik) erősíti és igazolja ezt az érzést. Nem segít az sem, hogy az intézmények maguk is — mindenekelőtt talán a napközi, de bizonyos mértékig a többi is — ugyancsak gyermekmegőr-

¹ Ennek nem mond ellent, hogy mintha egyre több férfi büszkélkedhetne szakácstudományával. Egyrészt a „női” szakmák közül is a szakácsság a „legelférfiasodottabb”. Másrészt lassan minden hobby tiszteletre méltó lesz — a férfi szakácssággal pedig csak akkor és addig célszerű kérkedni, amíg-amikor hobby.

zónék, azaz „*jobb híján*” intézménynek tekintik magukat. *Ha „jobb híján” vannak, akik aligha lehetnek „jóké”*. Óhatatlanul kialakul így a kereső nők gyerekeinél olyan érzés, hogy őket az édesanyjuk nem szeretne eléggé, „odadobta őket az államnak” stb. Ez persze tovább erősíti a kereső nők büntudatát, teljessé téve a bűvös kört.

Összefoglalás helyett: a női eszményre vonatkozó értékbizonytalanság vagy a ma terjedő értékváltás helyett el kellene jutni egy tisztább és egyértelműbb értékrendig. Ennek bizonyára sok eleme van, amelyek közül itt csak egy-kettőről volt szó. Arról, először, hogy azért, mert 3—4 évtized alatt nem sikerült eljutnunk a nők emancipációjáig vagy egyenlőségig, még ne higgyük, hogy az eszmény teljesen téves. Arról, másodszor, hogy a gazdasági, népesedési stb. problémák megoldási kísérleteinél ne legyen visszatérő reflex az, hogy az egyik eszköz a nő, mint munkakerő, értékének lekicsinylése. Arról, harmadszor, hogy sokfélék vagyunk — a társadalmilag elfogadható, elfogadandó magatartások és értékek skálája sem lehet ezért leszűkített, egyoldalú. Az „egyetlen eszményhez” való kényszerű igazodás emberileg árt azoknak, akik ezzel önmagukat tagadják meg, s társadalmi kárt okoz azoknak, akik mégsem tudnak igazodni. Nem korlátlan, persze, az elfogadandó értékspektrum. De a „gyakorlat próbájára” a mainál sokkal inkább lehetne támaszkodni. S végül arról, hogy a nő teljes emberként való elfogadása, elismerése nemcsak a nők, hanem a férfiak, s ezzel az egész társadalom érdeke is.

Mindezekért ma sem vélem időszerűtlennek, hogy a nők egyenlőségéről, az ezt hátráltató tényezőkről, az ezt segítő feltételekről beszéljünk — s még inkább, hogy ennek érdekében tegyünk.

Forrásmunkák

- KSH évkönyvek,
- Életszínvonal 1960—1980. KSH, 1981.,
- Középfokú oktatás. OM, ill. Műv. Min., évente,
- Felsőfokú oktatás. OM, ill. Műv. Min., évente,
- Foglalkoztatottság és kereseti arányok. KSH, évente,
- Munkások és alkalmazottak száma, keresete a munka jellege szerint. KSH, 1966.,
- A keresetek színvonala, szóródása és kapcsolata a családi jövedelemmel 1972. és 1977. években. KSH, 1981.

Irodalom

- Berend Zsuzsa — Havasi Éva: Kényszerek és választások. (Gondolatok a gyermekgondozási segélyről.) (Kézirat)
- Marsha Hurst and Ruth E. Zambrana: Determinants and Consequence of Maternal Employment. (Business and Professional Women's Foundation, 1981.)
- H. Sas Judit: Életmód és család. Akadémiai Kiadó, 1976.
- E. Sullerot: A nő. Gondolat, 1982.

Rada Iveković

AZ OLASZ KOMMUNISTÁK ÉS A NŐMOZGALOM

„A 70-es évek eseményei robbanásszerűen vetették fel azokat a kérdéseket, amelyeket a kommunistáknak ismételtén bírálóan fel kellett mérniük a nőmozgalommal kapcsolatban, mert a korábbi viták során kevésbé foglalkoztak velük” — olvashatjuk Aida Tiso *A kommunisták és a nőkérdés* című krónikájában. A továbbiakban a következőket írja: „A feministák pusztán jelenléte hozzájárult ahhoz, hogy a közvélemény nagy része tudomást szerezzen a nők helyzetének komolyságáról. Ezt az országban kialakult új helyzet és az a tény tette lehetővé, hogy a feminista csoportok képviselőivé mindinkább az értelmiségi nők, írók, ironők, újságírók váltak, s ezek viszonylag könnyen közismertté tették eszméiket.”¹

A kommunistáknak és a közvéleménynek a nőkérdéssel kapcsolatos álláspontjában végbement változást nyomon követhetjük a „feminizmus” fogalom helyzetének alakulásában. A századforduló táján, a szocialista és nőmozgalom kezdetén kialakult „feminizmus” kifejezésnek a 60-as évek végére megváltozott a jelentése. Az állítólagos férfiellenes revansizmus kifejezője lett, amelynek a kisugárzó központja Amerika volt, tevékenységi területe pedig leszűkült (holott a feminizmus valójában — sőt kifejezetten — az általános emberi, s nem csupán női jogokért harcol), majd végül elveszítette pejoratív jellegét és megszokottá vált, s így néhány évre az olaszországi megjelenését követően végérvényesen kedvező politikai szint öltött. Olaszországban ma már sem a kommunisták, sem mások nem vonják kétségbe politikai és elméleti jelentőségét. Praktikus és közkeletű terminusként fogadták el. Írásunkban a „feminizmus” fogalmát ilyen értelemben, negatív előjel nélkül használjuk az olasz nőmozgalom jelölésére. A fogalmakat illetően nem ez az első eset. Példaként Sartre-t említhetnénk, aki elsőként ellenezte az „egzisztencializmus” fogalmát, de amikor később közhasználatúvá vált, maga is elfogadta.

Enrico Berlinguer 1976-ban a Carlo Ravaiolival folytatott beszélgetés-

ben már elmondhatta:² „Nemcsak meggyőződése, hogy a nőmozgalmak robbanásszerű elterjedése napjaink egyik legjelentősebb társadalmi jelensége, hanem úgy is tűnik számomra, hogy kifejezésre juttatja mindazokat a törekvéseket, amelyek egész korunkat jellemzik. Azok a nagy társadalmi csoportok és népek, amelyek évszázadokon és évezredekken át kimaradtak a történelemből, a harmadik világ népei, az elnyomott és kizsákmányolt tömegek, tehát mindazok akik — különböző oknál fogva kapcsolatban állnak a kapitalista, de a szocialista államberendezéssel is — ki voltak zárva a sorsukat érintő döntéshozatalból, s most a társadalom küzdőterére lépnek, harcot folytatnak és nyomást gyakorolnak problémáik megoldása érdekében. A nőmozgalomnak ez a hirtelen felszínre törése véleményem szerint azzal a termékeny mozgással magyarázható, amely megrázkódtatta az egész világot. Azon kérdések közé tartozik, amelyek politikai színezetet öltenek, s amelyek egymástól alaposan különböznek, mégis az emberiség közös fejlődésének tanúi. Ugyanis egészen a közelmúltig csak egyes országok, egyes népek, egyes csoportok játszottak szerepet a történelem színpadán, manapság pedig mindenki azon munkálkodik, hogy részt vehessen a történelem formálásában. A történelmet így mindenki birtokolhatja.”

De hogyan is jutottunk mi el eddig a megállapításig? Ez nem volt egyszerű a párt számára. A nők elégedetlenségét kezdetben eszközként használták fel és kizárólag a párt céljainak megfelelően befolyásolták az osztályharcban és a politikai küzdelemben belül, majd a nők kérdés létezésének teljes kétségbevonásán át (azzal a megokolással, hogy a nők nem osztály) eljutottak a feminista küzdelem céljainak teljes elismeréséig. A párt azokat néhány, többnyire taktikai mint lényegbeli — a szavazók miatt szükséges — fenntartással átvette. Idővel elismerték, hogy a nők — függetlenül attól, hogy nem képeznek osztályt — a különböző társadalmi osztályokban szociális helyzetükre való tekintet nélkül azonos függőségi viszonyban vannak tulajdon osztályuk férfiaihoz. Ezzel új gondok elé kerültek a feminista mozgalomba is bekapcsolódó nők, mert két vonalon kellett aktivizálódniuk: Egyrészt a hagyományos pártpolitika vonalán, másrészt pedig a „mozgalomban” (magától értetődő, hogy a nőmozgalomban). Ez a két tevékenységi terület ellentétbe került egymással, mert a nőmozgalom stílusában lényegesen eltért a szokásos politikától: A mozgalom nem párt, a nők között nincsenek vezetők, nincs hierarchia, amit egyébként is szándékosan kerülnek. Az a vélemény alakult ki, hogy a hagyományos pártokban a nő nem juthat kifejezésre (az Olasz Kommunista Párt ezt nyíltan be is ismerte a háborút követően, amikor külön pártsejteket létesített a nők számára), mert a pártrendszer tipikusan „férfiakra” jellemző hatalmi rendszer, míg a nőmozgalom éppen az ilyen rendszerek ellen küzd. Ezek a kérdések igen vitatottak a neofeministák körében, ugyanakkor pedig a régi olasz feministák a szocialista és munkásmozgalommal karöltve haladtak és nem tudatosodtak bennük ezek a kérdések.

Olaszországban a nőmozgalom kezdetben a munkásság körében jelent-

kezett, de a 19. század második felében a radikális republikánus körökben volt a legerősebb. A korabeli burzsoá társadalmat — amely az ország egyesítésére törekedett — az északi iparosodott polgárság és a déli földbirtokosok szövetsége jellemezte. Szövetségük Olaszország egyesítését követően is gazdasági és társadalmi visszahúzó erő volt. Az ipar már akkor igényt tartott a nő munkájára, de ugyanakkor támogatja azt a függőségi viszonyt, amely szerint a nő „természetszerűleg” kisebbrendű. Ennek az volt az egyedüli célja, hogy a női munkaerőt ne kelljen megfelelőképpen megfizetni. Olaszországban tehát az első valódi értelemben vett feministák a falusi és munkásnők — a textiliparban, a rizsföldeken („mondine”) és a dohányföldeken dolgozók — voltak. Bérkövetelésekkel léptek fel (fizetések kiegyenlítéséért folytatott harcukat többnyire nem támogatták), igyekeztek kiharcolni a munkaidő csökkentését és a nők védelmét szolgáló törvények meghozatalát. Mivel a tiltakozó nőmozgalmak többnyire a proletariátus egyetemes küzdelméhez tartoztak, ezért nem ismerték el és egyáltalán nem valósították meg azokat a kezdeményezéseket, amelyek már akkor a nők sajátos helyzetéből következtek. Ezzel egyidőben a polgári nők öntudata is kialakult, különösen Fourier és Stuart Mill filozófiájának hatására, akik a maguk módján — a polgári társadalom keretei között — hirdették a női egyenjogúságot, de tudatuk kialakulására hatással lehetett a francia forradalom visszhangja is, amely a nők melletti kiállításával, sajnos, nem dicsekedhetett.

A nőmozgalmak kialakulásának idején Annamaria Mozzoni (1837—1920) hirdette a legelszántabban, hogy ez az autonóm politikai mozgalom nem csupán látszatra, hanem szervesen kapcsolódik a leghaladóbb pártokhoz. Mozzoni a nők törvényes jogaiért harcolva jutott el ahhoz a felismeréshez, hogy a nők összetett helyzetét nem lehet csupán gazdasági kérdésnek tekinteni. Mozzoni az egyik munkásgyűlésen — miközben rendszeresen a polgári jogoktól megfosztott nők patriotizmusára hivatkozik — a következőket mondja: „Mi is lehet számotokra a haza? Rendőr, amely a gyerekekért jön, hogy katonát csináljon belőle... Törvény, amely gyermekeidet férjed tulajdonának tekinti, téged pedig a rabjává nyilvánít.” Ezekkel a szavaival, akárcsak a mai feministák, az osztályjellegű és feminista mozzanatok szoros kapcsolatára utal. A baloldal 1876. évi hatalomra kerülését követően merül fel a nők szavazati jogának kérdése, amely mellett Mozzoni határozottan kiáll, de hamarosan mind a bal- mind pedig a jobboldal egyaránt szembehelyezkedik vele, mert tartanak azoktól a változásoktól, amelyeket a nők politikai szerepe idézhet elő a családi életben. 1879-ben Mozzoni csatlakozik a Demokratikus Szövetséghez, amely felvette programjába a nők választójogáért való küzdelmet. 1888-ban Bolognában megalakította a La lega nevű női érdekeket képviselő szövetséget, amelyről napjainkban is nőmozgalmi dalokat énekelnek. A La lega később csatlakozott az olasz munkáspárthoz.

Az a küzdelem, amelyet Mozzoni a megkülönböztetett és kizsákmányolt nők emancipációjáért folytatott, nem vezethetett máshova, mint a

korabeli szocialista mozgalomhoz. A nők az említett években egész sor sztrájkot szerveztek. 1889-ben Mozzonit Turatival, Anna Kuliscioff-fal és másokkal együtt a milánói szocialisták szövetségének megalapítói között találjuk. Mozzoni és Kuliscioff eltérő véleménnyel voltak a nőkérdés és a munkásmozgalom viszonyáról. Anna Kuliscioff mint a szocialista Filipp Turatinak a barátja, mind kulturális, mind politikai vonalon közelebb állt a II. Internacionáléhoz, tehát kevésbé radikális elveket vallott a nőmozgalomban. A különbség abban van közöttük, hogy Anna Kuliscioff, a paviai orvosnő, aki nemére való tekintettel nem vállalhat munkát, megkérdőjelezi a nőkérdés sajátos jellegét, Mozzoni viszont intézményesnek tartja, véleménye szerint nem egyszerűsíthető le csupán gazdasági problémára, bár közel áll ahhoz. Akcióik során több alkalommal ellentétbe kerültek egymással. Mozzoni szerint a nőknek sohasem kellene elfogadniuk a protekcionista törvényeket, amelyek állítólag védik az egészségüket és az anyákat, de valójában diszkriminálják őket, mert alátámasztják a nők alacsonyabb rendűségéről kialakított képet. Szerinte minden történelmi mozgalomra két mozzanat jellemző: az egyik haladó és forradalmi, a másik pedig konzervatív és reakciós. Az első esetben a forradalmárok a nők felszabadításának kérdését vállalják. A konzervatív és reakciós csoport pedig visszautasítja ezt a feladatot és ismételten a régi társadalmi viszonyokat fogadja el, amelyek a nőt rabságba kényszerítik. Ebben az esetben a forradalmiként létrejött mozgalomban a felszabadulásért küzdő nők tartják ébren a küzdőszellemet a konzervatív törekvésekkel szemben. Ez a megállapítás annak a kimondására kényszeríti Mozzonit, hogy a feminista követelések forradalmi jellegűek.

Amikor az Olasz Szocialista Párt (OSZP) női szervezetei 1911-ben megszakították kapcsolataikat a pártonkívüli, az egyenjogúságért, elsősorban pedig a választójogért harcoló nőkkel, akkor az OSZP megszűnt a nőkérdéssel kapcsolatos leghaladóbb álláspontok képviselője lenni. A szocialisták azt állították, hogy a polgári feminizmussal (szűfrazsettekkel) ellentétben forradalmi módon szándékoznak foglalkozni a nőkérdéssel, de törekvésük, amelynek következtében a nőkérdésnek teljesen be kellett volna olvadnia a proletariátus általános küzdelmébe, tehát nem kapott volna külön figyelmet — fokozatosan az emancipációs eszmék megszűnéséhez vezetett. Amikor újra napirendre került a nők szavazati jogának kérdése, az Olasz Szocialista Párt tagságának egy része az adminisztratív szavazati jogok mellett foglalt állást, a többség viszont ellenezte a bevezetését, s így a nőkérdést azzal a megindoklással vették le napirendről, hogy *a polgári demokrácia gondjainak, így a nők szavazati jogának semmi köze az osztályharcához*, sem pedig a munkásosztályhoz. A nőkérdést így valóban sikerült mindaddig háttérbe szorítani, míg a kommunisták, jóval később pedig a nőmozgalom nem tűzte ki célul a szavazati jog kiharcolását.

Az 1921-ben létrejött Olasz Kommunista Párt többnyire a baloldali kommunistákat tömörítette. A dogmatizmusra hajlamos kommunisták számára a marxizmus és a feminizmus viszonya mindig problematikus-

nak tűnt. Ha a feminizmus legtermékenyebb, kritikai jellegű vonulatát a kezdeti marxizmus kiegészítésének tekintjük (a feminista elmélet értékeire való tekintettel ezt ma már megtehetjük), akkor minden ellentmondás látszólagossá válik.

Anna Kuliscioff már 1890-en A férfi egyeduralma címmel megtartott beszédében világosan elkülöníti a proletár feminista mozgalmat a (kevésbé jelentős) polgári nőmozgalomtól. Sajnos, a munkásosztályra a múlt század vége felé a nők iránti konzervatív előítéletek voltak jellemzők. Így például 1884-ben a szocialista nyomdászok határozottan szembeszegültek a nők nyomdai foglalkoztatásával. Ezen a téren erős hatással volt a korporatizmus is. Kuliscioff a szocialista mozgalomban állandóan felszínen tartotta a dolgozó nők kizsákmányolásának kérdését, bár elképzeléseit kizárólag a gazdasági élet területére korlátozta. Amikor már a republikánusok és a radikálisok — a haladó polgárság — is kész volt megadni a nőknek a szavazati jogot, Turati 1910-ben egyedül ellenozte a választójog kiterjesztését, s álláspontját a nők állítólagos osztálytudatával indokolta.

A kommunista nők első értekezletére 1922-ben Rómában került sor Antonio Gramsci (!) elnökletével. Figyelemre méltó, hogy a létrejövő Olasz Kommunista Párt álláspontja a fasizmus elleni harcot, az olasz szocializmus hiányosságait feltáró vitát, a női emancipáció és az ehhez hasonló kérdések felelevenítését szorgalmazta. Természetesen erre nem a múlt században letűnt mozgalmak, hanem a forradalmi lendület, a szovjet és a nemzetközi események hatására került sor (a III. Internacionálé álláspontot alakított ki a nőkérdéssel kapcsolatban.) Az ezt követő években a nőkkel kapcsolatos viták lendülete alábbhagy, vagy pedig a pillanatnyi párhelyzettől függően alakul. Togliatti szerint a párt számára létfontosságú lehet a nők tevékenységének felélnkítése és politikai felvilágosítása, s ezt a nemzetközi összejöveteleken is hangsúlyozza. Ebből következik az a megállapítása, hogy a pártnak fokozott hangsúlyt kell helyeznie a nők körében végzett munkára. Álláspontja azonban azt a régi tézist sejteti, miszerint a nőkérdés majd csak az osztálykérdés megoldásával rendeződik, függetlenül attól, hogy ez a szemlélet magától értetődőnek tartja, hogy ez nemcsak gazdasági, hanem adott körülmények között az elemi polgári jogokért és az új kultúráért folytatott harc kimenetelétől is függ.

A fasizmus idején a nőkérdés háttérbe szorult, a rezsim a nőt eszközként használta fel céljai eléréséhez és a fasiszta ideológia elterjesztésén munkálkodott. Az ellenállási mozgalomnak nem voltak külön női követelései, mert nem is lehettek volna, ehelyett egészen másra került sor: a nők, bár nem nagy számban, de mégis bekapcsolódtak a partizánharcokba, az illegális mozgalomba. A nők ezt politikai megfontolásból tették, ami minőségileg új mozzanatnak számít. Megalakultak a nők védelmi csoportjai (Gruppi Difesa Donne), amelyek az Olasz Nőszövetség (UDI) magvát képezték.

A háború után az Olasz Kommunista Párt a női emancipációt a tár-

sadalom demokratikus és szociális átalakulásáért folytatott harc általános problémakörébe helyezi. A háborút, a közvetlen hadászati szükségleteket és illegális akciókat követően azonnal sor került a katolikusok szellemi ellenakciójára. Valójában éppen a katolikus egyház a legfelelősebb Olaszországban a nők elmaradott helyzetéért. Ugyanakkor a kommunistáknak óvatosabbaknak kellett lenniük, s ezért egész sor kompromisszumos megoldásba mentek bele. A női választójog kérdése ismét terítékre kerül, a kommunisták körében is kiélezett viták folynak róla. Felmerül a kérdés, hogy szavazati jogot kell-e adni azoknak, akik teljes bizonyossággal a konzervatívok és a reakciósook oldalára állnak (mármint a nők)? Togliatti azon az állásponton van, hogy a nőknek meg kell adni a szavazati jogot. Az ő és a párt álláspontjának köszönhető, hogy a nyilvános vitákban a tömegekre gyakorolt hatásukkal 1945-ben elérték, hogy a nők megkapják a szavazati jogot. A harc azonban sem ezzel, sem pedig később nem fejeződött be, bár ezt követően szélszentes időszak következett.

Az Olasz Nőszövetség (Unione Donne Italiane) antifasiszta ellenállási mozgalommá nőtte ki magát. Olaszországban ebbe a mozgalomba katolikus tömegek is bekapcsolódtak, tehát a Kereszténydemokrata Párthoz tartozók és a laikus baloldaliak is. Ugyanez volt érvényes a nőkre is, akik a háborúból a felszabadító harc tapasztalataival kerültek ki és egy szervezetet tudhattak maguk mögött (UDI), amely független volt a pártoktól. Az UDI tulajdonképpen megmaradt annak, ami volt, a szocialista és kommunista nők, valamint egyéb baloldali erők szervezeteinek. Napjainkban, de különösen 1976 után az UDI szélesre tárta kapuit a Mozgalom előtt (Olaszországban ez a Nők Felszabadítási Mozgalomát jelenti, amelynek a rövidítése: MLD), de akkor, a háborút követően a jobboldali pártok kivonták tagságukat az Olasz Nőszövetségből (így került sor a kereszténydemokrata nők saját szervezetének a CIF-nek a megalakítására), más feministák pedig az UDI tagságán kívül nem is voltak. Amikor kimerült a harci összetartozás minden vonatkozása (mert az idők megváltoztak), az UDI a pártutasításokat közvetítette a nők felé, s emellett kapcsolatban állt a szakszervezetekkel és a munkásnők egyesületeivel. Ez más pártoknál is hasonlóképpen ment végbe, de jóval nehezebben: a nőszervezeteket és a nőkérdést a pártpropaganda eszközeként használták fel. A nők tényleges problémái háttérbe kerültek. A szavazati jog megszerzésével a nők elvileg politikai tényezővé váltak. Kérdés viszont, hogy ezzel a jogukkal mennyire éltek. Általános vélemény, hogy annak idején rendszeresen, de manapság is gyakran a férj, az apa, a fivér vagy a fiú határozza meg, hogy a nő kire szavazzon. Az ország újjáépítésével és a 60-as évek életszínvonal-növekedésével a konzervatív erők megkétszerezték a kispolgári nőszmény propagálására tett erőfeszítéseiket.

Az Olasz Kommunista Párt (amely a háborút követően részt vett a koalíciós kormányban) tudatában volt, hogy valamit tenni kell, ezért a női pártsejtek létrehozása mellett döntött, még ha azok veszélyt

is jelentettek számára. Berlinguer az említett interjúban a következőképp vélekedett erről:³ „Ez egy sokat vitatott kérdés, amelynek megvan a maga története. Mindannyian jól tudjuk, hogy pártunknak egyidőben női pártsejtjei voltak. Ezeknek a szerveknek a létrehozása elvi szempontból a probléma »szektori jellegűvé« tételét jelentette, s így elveszítette valódi jelentőségét, holott általános jellegű. A háborúból (s nemcsak a háborúból, hanem a fasizmus elmaradottságából is) kilábaló olasz társadalmi körülmények között a női pártsejtek — különösen az ország egyes vidékein — a nők folyamatos társadalmi jelenlétének az egyetlen eszközei voltak, mert lehetővé tették, hogy részt vegyenek a megbeszéléseken, ismertessék javaslataikat, bekapcsolódjanak a tevékenységbe stb. Ezzel gyakorlatilag járultunk hozzá a szokásjoggal, a családi élettel, az időbeosztással stb. kapcsolatos tilalmak leküzdéséhez, ezáltal mintegy lehetőséget teremtve, hogy belépjenek egy számukra teljesen új és szokatlan világba.”

A jelenlegi neofeministák első, „történelminek” nevezett nemzedékéhez tartozó Carla Ravaioli, az OKP 50 év körüli szenátornője és a Berlinguer közötti párbeszéd így folytatódott:

„C. R.: — Ez egy olyan probléma, amellyel a neofeminizmusnak is foglalkoznia kellett, mégpedig a legkülönbözőbb vonatkozásban: A feminista csoportok azért váltak külön az egyetemista csoportosulásokon belül, hogy védelmet biztosítsanak a férfiakkal szemben. A nők rámutattak, hogy ezek a csoportok ellenséges magatartást tanúsítanak a követeléseikkel szemben, vagy pedig vezető szerepet szándékoznak betölteni a nők körében. Így váltak a nők tulajdon forrongásuk szubjektumává, a felszabadulásukért vívott küzdelem kezdeményezőivé.

E. B.: — Amit a mi pártunk javasolt a női pártsejtek megszerzése érdekében, ez nem jelentette az emancipáció „ajándékozását”: Éppen ellenkezőleg, az volt a célunk, hogy eszközt biztosítsunk a nők számára a kulturális és politikai felemelkedéshez, olyan eszközt, amelyet maguknak kell alkalmazniuk tulajdon érvényesülésük érdekében. Meg vagyok győződve, hogy ezek a pártsejtek kedvező szerepet tölthettek be: Ha más utat választottunk volna, amely elvi síkon konkrétabbnak tűnt volna, akkor ténylegesen csökkent volna a nők tevékenysége a pártban, de az egész politikai életben is. Az adott történelmi pillanatban hasznos eszközről volt szó, amelyet csak akkor kellett eltávolítani, amikor már uralkodóvá váltak bizonyos életfeltételek, szokások, politikai és társadalmi beidegződések. Akkor viszont valóban elimináltuk. Ma viszont a nőbizottságok problémája okoz legtöbb gondot. Ezeknek felbecsülhetetlen a szerepük a párt bátorítását és folyamatos ösztönzését illetően. Nem tudom, hogy hova jutnánk, mire menne pártunk a nőkérdéssel kapcsolatos kezdeményezéseivel ennek a bizottságnak a mindennapi jelenléte nélkül. Sajnálatos tény, de így van. Jelenleg ugyan ez a helyzet, de elérhetjük, hogy a jövőben ez ne legyen így. Ugyanakkor a nőbizottságok egyik kedvezőtlen vonása, hogy túlságosan befelé fordulnak, s ezáltal objektív akadályokat gördítenek a női aktivisták általános pártaktivi-

tása elé, s ez lehetetlenné teszi, hogy egyéb területeken felelősségteljesen kivegyék részüket a vezetésből.

C. R.: — Ebben rejlik a nőkérdés minden összetettsége: A nőknek szükségszerűen és kötelességszerűen küzdeniük kell a közéleti és politikai életbe való teljes bekapcsolódásukért. A helyzet az, hogy éppen a küzdelemben való bekapcsolódás által határolják el és zárják ki magukat abból a sokrétű tevékenységből, ami magának a küzdelemnek a célja. A feminista csoportok esetében ez a kettős tevékenység okoz állandóan gondot, ez ismétlődik a végtelenségig. Úgy tűnik, a mai nők csak a jövő nemzedékek szolgálatában állnak.”

A háborút követően a nők jogaiért és az adott jogok megvalósításáért folyó küzdelem nem lankadt. Ez a küzdelem tulajdonképpen a munkára való jogra és a nők termelő foglalkozásokra való képzésére korlátozódik. A polgárjogi vonatkozások még mindig kisebb érdeklődést vívnak ki, bár a nő a törvény előtt még mindig nem egyenlő a férfival (függetlenül attól, hogy az utóbbi időben hányszor módosították és egészítették ki a törvényeket). Már 1947-ben a kommunista szakszervezet, a Nemzeti Egységkongresszus (CGIL) keretében működő központi tanácsadó nőbizottság bizonyos eredményeket ért el: Családfőként ismerték el azokat a nőket, akik gyermekeik és szüleik eltartói; kiegyenlítették a postaügyi minisztériumban dolgozó nők és férfiak fizetését (de csak az övékét) és még néhány kisebb horderejű kérdésben is előrehaladást értek el (megakadályozták egyes nők elbocsátását, bölcsődéket hoztak létre különböző intézményekben). Még ugyanaz év júniusában megtartották az olasz nők kongresszusát, amelynek a kiáltványa a következőket hangsúlyozza: többek között a munkára, az igazságos (a férfiakkal azonos) javadalmazásra, az egészségügyi és szociális segítségre, a munkaviszony rendezésére (ez elsősorban a magánszemélyeknél foglalkoztatottakra és a háziszolgákra vonatkozott) a felelős állások betöltésére, a mezőgazdaságban dolgozó nők helyzetének kiegyenlítésére való jogot követeli.

Az Olasz Kommunista Pártban már az 50-es években egymástól eltérő véleményeket hangoztatnak a nőkérdésről. Amíg egyesek — férfiak és nők egyaránt — azon a véleményen vannak, hogy a nőkérdés sajátos viszonyban van az osztályszempontokkal, de ugyanakkor egymáshoz közeledésük is nyilvánvaló (tehát *nem* a kettő szembenállásáról van szó, ahogyan állítólag a feministák a „nemek harcát” (?) elképzelik az osztályharcon belül) mások viszont arra az álláspontra helyezkednek, hogy a nőkérdés osztályszempontok nélkül nem is létezik. Erre a szakadásra már a nők 1955-ben megtartott értekezletén sor került, amikor Togliatti maga is *ellenezett* és mesterkéltnak tartotta ezt az ellentétet. Véleménye szerint a nők egy olyan valóságos küzdelmet folytatnak, amely része a társadalom megváltoztatására irányuló általános mozgalomnak. De vannak sajátosan nőket érintő problémák is, amelyek sajátos hozzáállást tesznek szükségessé, de ezek megoldása is kihatással van az egész társadalomra. Togliatti ugyan azt állítja, hogy a nők elmaradottságának leg-

főbb oka a gazdasági viszonyok általános fejletlensége — amihez nem fér kétség — és különválasztja a problematikus társadalmi viszonyokat, a szélesebb értelemben vett társadalmi szokásokat, polgári jogokat, az egyház hatását, a patriarchális család szerepét.⁵

Az olasz nő felszabadulásának egyik legnagyobb akadályát az erős visszahatást gyakorló patriarchális szemléletmódban látja, amely a polgári társadalom törvényeinek a megváltoztatását követően is fennmarad.

A neofeminizmus Olaszországban az 1968—1969-es egyetemista mozgalmakban jelentkezett a nőmozgalomban beállt hosszabb szünetet követően. Ekkor az egyetemista lányok ezrei vettek részt először a tömeges megmozdulásokon és a forradalmi lehetőségek kreatív kutatásában. Azokkal az állításokkal szemben, hogy 1968 nem hagyott maga után semmit, kimutathatjuk a haladó mozgalmak sajátos elaprózódását. Századunk második felében jelentkeztek nyugaton a feministák, felprózódnak a centralizmus és a dogmatizmus ellen küzdő független baloldali csoportok; egyre jelentéktelenebb csoportok adnak hangot követeléseiknek, megváltozik az életstílus, lerombolják a tekintélytisztéletet; az ökológusokat, a radikálisokat követően feltűnnek a szélsőségesek, a terroristák is, majd pedig az atomenergia-ellenes mozgalom, mind megannyi szokásostól eltérő mozgalom, amely magát a hagyományos politikai szervezeti formát és a pártrendszert is elveti; a homoszexuálisok felszabadításáért küzdő mozgalmak, az antiklerikális csoportok stb.

Nagyon sok fiatal lány azért kapcsolódott be az 1968-os eseményekbe, mert az emberek közötti kapcsolatok, tehát a nő és a férfi viszonyának alapvető megváltozását remélte. Hitték, hogy a hierarchia visszautasításával és a tekintélyelvűség elleni lázadással — az egyetemista mozgalom céljának elérésével — önmagától megszűnik a fárfiaknak a nők feletti felsőbbrendűsége és egyenrangúvá válnak a nemek. Ez nem valósulhatott meg, mert az egyetemista mozgalomban ugyanazzal a mellőzéssel és megkülönböztetéssel szembesültek mint családjukban, a pártban és az iskolában. Emellett a munkásmozgalmi elmélet a nőkérdés rendezését a proletariátusnak a kapitalista termelési viszonyok leküzdésére irányuló általános harcához kötötte. Az Olasz Szocialista Pártban és a szakszervezetekben ez a nőbizottságok felszámolásához és a kérdésnek a napi-rendről való ismételt levételéhez vezetett (egészen a neofeminizmus előretöréséig, amely mindent megbolygatott).

Az első neofeminista tiltakozásokra a nők megkülönböztetése miatt került sor az 1968-as egyetemista mozgalmakban. Még kiélezettebben jutott ez kifejezésre az 1977. évi egyetemista és diáksztrájkokban.

A diáklányok ugyanolyan lelkesedéssel vettek részt ezekben az eseményekben, mint a többi egyetemista, mégsem kaphattak kreatívabb munkát és jelentősebb szerepet. A szokásos dolgok következtek: főzték a kávé a többieknek, sokszorosító gépet kezeltek, amelyeken kiáltványokat és különböző szövegeket nyomtattak, de progresszivitásukról azal is tanúbizonytságot kellett tenniük, hogy barátaik közül bárkivel le-

feküdjenek. Ez a nyugat-európaiótól egy évtizeddel korábban jelentkező lendületes amerikai neofeminizmus ideje volt, melynek egyes eszméi Olaszországban — a már említett helyzet miatt — az értelmiségi nők körében visszhangra találtak. Az Egyesült Államokban ekkorra már a korszerű amerikai kapitalizmus bírálataival egyetemben kidolgozták a nőkérdés elméletét és gyakorlatát (lásd: Betty Friedan A nőiség misztikuma című tanulmányát). Ez eleinte a kis- és középpolgári, valamint értelmiségi réteghez tartozó nők egy részének a bírálata volt (találó kritikájuk jelentős mértékben érvényes volt az olasz körülményekre), amely nagy hatással volt az egyes egyetemista mozgalmak kezdetén az első olasz neofeministákra. Olaszországban azonban ez a mozgalom nem maradt meg csupán az egyetemista lányok körében, hanem kiterjedt a társadalom minden rétegére, hihetetlen méretű női tömegmozgalommá terebélyesedett, amely a társadalmi elitet és a munkásosztályt egyaránt magában foglalta.

A feminista csoportok már 1970-től igyekeztek a közvélemény figyelmét a nők társadalmi helyzetéből adódó gondokra terelni. Lendületes tevékenységükre és motivációjukra ugyanaz volt jellemző, mint általában a beteges indítékú új politikai mozgalmakra. Ezek a nők — s itt hozzá kell tennünk, hogy nemcsak nők, hanem férfiak is — érdeklődéssel követték a társadalmi változásokat, olvasták a marxista és feminista irodalmat. A napjainkban „történelmi feministáknak” nevezett neofeministák első nemzedéke mögött évtizedes tapasztalat és könyvtári — időközben létrejött — elméleti irodalom áll, de nevet szereztek maguknak a társadalmi harcokban, a szakszervezeti és párttevékenységben, a nőkkel kapcsolatos politikai irodalomban, az újságírásban és az alkotó tevékenység legkülönbözőbb formáiban. A pártok — különösen az Olasz Kommunista Párt — ma már együttműködnek velük, míg 10 évvel ezelőtt kitagadták őket.

A neofeminizmus 1972-től — de különösen 1976-tól — vált tömeges tiltakozó mozgalmá. Feltehetjük a kérdést, miért kerül sor a nőmozgalomra a munkásmozgalmon kívül (azt nem mondhatjuk, hogy ellenére), mikor a baloldali pártok és a szakszervezetek többé-kevésbé szintén foglalkoztak ezekkel a kérdésekkel? Vajon még mindig az a nézet uralkodna, hogy a nők, a feministák a baloldali pártok tagjai vagy pártönkívüliek csupán *megmakacsolták magukat*, s tulajdonképpen a pártoknak van igazuk? Ma már tudjuk, hogy nem így van. Egy, a nőmozgalom viszonylagos függetlenségével kapcsolatos kérdést a következőképp lehetne megválaszolni:

a) A szervezett baloldali erők hajlamosak elfogadni egy kizárólagosan gazdasági és tekintélybeli szemléletet, amely megfelelnek Engelsnek *A család, a magántulajdon és az állam* című művében kifejtett gondolatáról, miszerint az élet és az emberi társadalom anyagi alapját a termelési és újrateherelési viszonyok eredményezik. Ezt az utóbbi vonatkozást, amely a férfi és a nő sajátos viszonyát is jellemzi, egészen napjainkig elhanyagolták.

b) A pártideológia szintjén nem értették meg, hogy a kapitalizmus válsága nemcsak gazdasági jellegű, hanem az értékek, a magatartásformák, a szokások válsága is, pszichológiai válság. A nő viszont igyekszik megszabadulni a hagyományos családi élettől és a történelmileg rákényszerített szereptől, ezért az egész társadalommal el akarja ismertetni azokat az értékeket (erőszakellenesség, szolidaritás, új szexualitás, kreativitás, pluralizmus stb.), amelyeknek 1968-ban másként nem, hát történelmileg a hordozójává vált. Emellett a hivatalos jobboldali gyakorlat valamennyi társadalmi jelenséghez egyedüli illetékesként viszonyult és nem tűrte meg, hogy rajta kívül bárki is felvessen valamilyen kérdést.

c) A lebecsülés, a politikai baloldal tevékenysége, azoknak az ismereteknek a szerepe, amelyek a „természetes” és a szocializált jelenségek viszonyából erednek és a „természetest” magától értetődőnek tartják (megemlíthetjük például a következő sztereotípiákat: a nő már természeténél fogva gyengédebb, vagy: már természeténél fogva alkalmasabb házi munkák végzésére, míg a férfi ugyanilyen okoknál fogva nyíltabb vagy magába zárkózóbb stb.).

d) A sajtó és a tévé rendkívül nagy szerepet játszik a kulturális beidegződések és a feminizmus megjelenése óta a vele kapcsolatos információk terjesztésében (ezek többnyire kedvezőtlen előítéletektől áthatottak). Természetesen a feminizmus érvényesülésével egyidőben a tömeg-tájékoztatási eszközök kedvező szerepet is játszottak a feminizmus megismertetésében, ugyanis a kispolgári szemléletnek megfelelően nagy teret szenteltek neki és látványossá tették. Mindez oda vezetett, hogy azok a nők is bekapcsolódtak a mozgalomba, akik egyébként nem is hallottak volna róla.

e) A feminizmus, illetve a neofeminizmus Olaszországban az adott társadalmi körülmények között mindenképpen *ellenzéki mozgalom*. A nők, különösen a fiatal nők tömegeit nem sikerült egyetlen politikai pártba, még baloldaliba sem bevonni, mert rájöttek, hogy azok nem képviselik érdekeiket, hanem csak eszközként használják fel céljaik eléréséhez. Ügyük megvalósulását megnehezíti az is, hogy a pártok és tagságuk hallatlan agresszivitást tanúsítanak a nőkérdést illetően. Ha például valamilyen más csoportosulás vetné fel ugyanezeket a kérdéseket, egyáltalán nem így fogadnák őket. Miért? Azért, mert túlságosan beidegződött szokás, hogy a nőnek *hallgatnia kell*. A nőknek ugyanis állítólag nem kellene szociális problémákat okozniuk, mert az ilyesmi a patriarchális társadalmakra jellemző. Minden más agresszivitásnak és értelmetlenségnek tűnik, mert túllépi a szokásos kereteket és veszélyezteti mind a férfiak, mind a nők patriarchális önbizalmát.

f) A nőmozgalom jellegét tekintve ellenzi a tekintélyelvűséget, a hierarchiát és a legszerényebbeknek ad hangot. Az emancipáció és a felszabadulás beláthatatlan perspektíváját nyitja meg a nők előtt (hisz olyan kérdéseket taglal és vet felszínre, amelyek mindenkit érintenek, s amelyeket *minden* párt kerül). A nőmozgalom egy valódi értelemben vett forradalmi elkötelezettség alkotó lendületét hordozza magában, s ezáltal

új minőséget jelentett és jelent mindazoknak a nőknek az életében, akik számára egyetlen más politikai irányvétel sem nyújthatott volna ennyit. Mozgalmuk már önmagában véve is érték, személyiségformáló küzdelem. Olaszország női a mozgalmuk által sorsuk szubjektumává minősültek át és bekapcsolódtak a politikai és a közéletbe. A nőket leginkább a mozgalom baráti jellege, közös elkötelezettsége, a konkurrenciaharc kikiktatása és a spontán alkotó jelleg vonzotta. Mozgalmuk esetében a hozzá tartozás érzése és a ténykedési lehetőség nagyobb volt, mint a pártok esetében. Eleinte éppen ezért viszolyogtak és tanúsítottak ellenállást a feminizmussal szemben a hagyományos körök, s nemritkán maguk a baloldali pártok is. Az olasz társadalomban igen erős a baloldal, az ellenzék. Nemesyszer viszont az *uralkodó* struktúra részét képezte, mert oppozícióba vonulni csak valamivel szemben lehetséges. Ez a struktúra azonban veszélyeztetve érezte magát a feminizmustól. A hagyományos család ellen küzdő feministák például magától értetődőnek vették az etatizmus, a polgári állam elleni harcot is, amit nem is lepleztek. Ez viszont az ellenzékot is nyugtalanította, amely az állam nélkül nem létezett volna.

A feministák némileg másként tekintenek a nőkérdésre, mint a kommunisták, s ez például a nők alárendeltségére és periférikus szerepére való utalásban jut kifejezésre. De alban is különböznek egymástól, hogy küzdelmük során céljukat milyen fontossági sorrendbe helyezik (a feministák többnyire azon a véleményen vannak, hogy nem lehetnek elsődleges és másodlagos kérdések, javaslatok vagy megoldások a harc során). Emellett arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a feminizmus nem valami központosított és egyértelmű mozgalom, s így magában a mozgalomban is számos eltérő vélemény van érvényben. A legnagyobb különbség a szocialista, illetve baloldali feministák és a hangsúlyozottan polgári jellegű, szexközpontú irányzat között van, amely ellenségét a férfival azonosítja. Az utóbbi irányzat néhány éve lényegesen meggyengült, elveszítve politikai ütőképességét és semmi kilátás, hogy bármiféle eredményt érjen el: Nem is kötődik mindig a polgári réteghez, hanem szórványosan minden rétegnél fellelhető. A „különálló” feminista mozgalom egyetlen kedvező vonatkozása, amelyet majd ki kell értékelni, a kulturális ténykedés, a női kreativitás elméletének kialakítása. Magától értetődő, hogy kulturális vonalon nem revansista jellegű, hanem autonóm, eszmei gazdagsága pedig valódi értékek lecsapódása lesz, vagy már az is. Röviden még csak annyit, hogy a nők kulturális térhódítását illetően ez az irányzat nagyban hozzájárult önbizalmuk kialakulásához és bátorítóan hatott rájuk. Az utóbbi években rendkívül nagyszámú nő — különösen alkotással, írással foglalkozó nő — kapott ilyen ösztönzést.

A feministák eltérő nézeteket vallanak a munkáról, de a hatalomról és sok minden másról is, kezdve az elidegenülésként értelmezett munkától a gazdasági érvényesülés eszközeként tekintett munkán át egészen a háziasszonyok bérköveteléséig. Egyrészt úgy vélik (többek között a kommunista nők is), hogy a házi munka megfizetése — ha mindez le-

hetséges volna — a nő végérvényes gettóba zárását és a ház falai közül való kitörés minden motívumának a felszámolását jelentené. Másrészt viszont van egy olyan nézet is, miszerint azzal csak szolgálatot teszünk a patriarchális társadalmi rendnek, ha az otthon dolgozó nőket — miközben arról vitázunk, hogy megfizessük-e őket vagy sem — nem ismerjük el és nem fizetjük meg munkájukat. Végző soron a házi munkának is megvan a maga társadalmi szerepe. Elsősorban reprodukív jellegű, azaz a munkaerő megújulását szolgálja és minden különösebb erőfeszítés nélkül ki lehet mutatni értékét. A házi munkát végző nő nem önmagáért dolgozik, mint a borotválkozó férfi: munkája pótolhatatlan.

A feministák figyelemre méltó vitát folytattak politikai harcuk formájáról. Nagy részük szerint a nőmozgalomnak függetlennek kell lennie a fennálló társadalmi rendtől, aminek keretében még a baloldali pártok is hagyományos és parlamentáris küzdelmet folytatnak. A különböző pártok — még a baloldaliak is — a feministák nagy részét nem tartják méltónak magukhoz (ami nem jelenti, hogy nem fogadják el egyéb, szociális átalakulást sürgető elveiket). Azt állítják, hogy szerkezeti összetételüket és működésüket illetően már „hímneműekké” váltak, és hogy a nők nehezen jutnak bennük kifejezésre és tisztséghez (ez a női párttagok létszámáról ítélve minden bizonnyal helytálló). Ha így értelmezzük a dolgot, akkor ezek a nagyrészt férfiakból álló szervezetek sohasem foglalnak állást a nők mellett.

A mozgalom első éveiben Olaszországban különösen a konvencióktól eltérő és előretörő kis Radikális Párt vette védelmébe a nőket. Ezt viszonylag könnyen megtehetette, mert annak idején mellékes szerepet játszott és nem kellett taktizálnia, míg az Olasz Kommunista Pártnak konzervatív és az egyház befolyása alatt levő választói miatt háromszor is meg kellett gondolnia, hogy hangosan kiáll-e valamiféle reform mellett, amely a patriarchális rendszer ellen irányul. Ezek a kompromisszumok mindig a nőnek kedveztek, a Radikális Párt pedig — mivel távol állt a hatalomtól — vállalhatta a feminista jelszavakat és ezáltal megszerezte a női jogokért küzdő közvélemény szimpátiáját. A nők csak fokozatosan jutottak el addig a felismerésig, hogy a Radikális Párt a nőkérdést esz-közként használja fel propaganda céljaira, mivel egy időben nem akadt más párt, amely magára vállalta volna legradikálisabb követeléseiket. Napjainkra a nőmozgalom a Radikális Párttól is függetlenítette magát.

A feministák, függetlenül attól, hogy több baloldali párttal — az Olasz Kommunista Párttal, az Olasz Szocialista Párttal és a Radikális Párttal — is együttműködtek, mégis függetlenek maradtak, s ezért ma is hangsúlyozzák, hogy nem érdekli őket a hatalom, mert az állítólag mindig csak rosszat jelenthet, mert az eddigiék során mindig a férfiak kezében volt. Álláspontjuknak az az előnye, hogy lehetővé tette mozgalom számára az intézményesítés, a bürokratizálódás elkerülését, s így megmaradhatott spontán és nyitott jellegűnek, s nem állt céljában hatalmi központok létrehozása. A nők politikai mozgalma valóban eltér a szokásostól: Elutasítják a politikai harc hagyományos formáját (a parla-

mentarizmust), a közvéleményre gyakorolt hatásukkal, tiltakozásaikkal, sztrájkjaikkal, népgyűléseikkel viszont többet értek mint nagyon sok párt az utóbbi években. Tény viszont, hogy ezzel az „államot”, a „hatalmat” egyáltalán nem gyengítették, még ha a kedvező társadalmi körülmények következtében számos dolog meg is változott. Most az a kérdés, továbbra is kerülik-e a hatalmat és a jelentősebb politikai események közvetlen befolyásolásának a lehetőségét. Más szóval be szándékoznak-e valaha is épülni a társadalom szerkezetébe? A vélemények megoszlanak. A kezdeti határozott elutasítást követően manapság — a mozgalom stabilitásának megteremtését követően — egyre gyakrabban hangzanak el ezzel ellentétes vélemények, különösen a kommunista nők részéről. Valójában ez a feminizmus egyik legkérdésesebb stratégiai problémája, amit minden bizonnyal a körülményektől függően mindig másként válaszolnak meg.

Igen nagy feminista vita folyt a szexualitás kérdéséről is, különösen arról, ahogyan a nők látják a problémát, mert a szexualitással kapcsolatos uralkodó nézet a férfiktól származik. Ennek legfontosabb mozzanata a terhességmegszakításra és a kontracepcióra vonatkozik, ugyanis az olasz nők ezek engedélyezését követelték.

A legvitatottabb feminista kérdés az öntudat kérdése volt. Az elhangzott vélemények szerint az emancipációnak nem a különböző engedményekre kész társadalom ajándékának, hanem a megvalósult öntudat eredményének kell lennie. A nőket az öntudatnak kell rádöbbentenie saját szükségleteikre: A követeléseket az elnyomottaknak, a háttérbe szorított egyéneknek és társadalmi csoportoknak kell kezdeményezniük. A csoportosan is kinyilvánított öntudatnak kell elősegítenie, hogy személyes élet-tapasztalatából kiindulva minden nő felfogja, hogy sorsa nemcsak egyéni, hanem azonos más nőkével. Így kötődik egymáshoz a személyes és a társadalmi érdek, s ez sürgeti a társadalom megváltoztatására, felújítására irányuló politikai harcot, amely lehetővé teszi a nő személyiségének kiteljesülését. A gyakorlat azonban egyes „öntudatosságra” törekvő csoport esetében beigazolta, hogy ez a mozgalom nem mindig öltött politikai méreteket, hanem ismételten bezárkózik és egy új, „magánjellegű” gettót alakít ki a csoport létrehozásával. Ilyen esetben képtelenek megfelelő figyelmet fordítani az önállóság kereséséhez elengedhetetlen *különállás* dialektikus jellegére, s így törekvéseiben a csoport elszakad a társadalomtól és magába zárkózik.

A feministák szerint semmi értelme elejét venni a személyes iránti érdeklődésnek, hanem azzal egyidőben egy másik fronton, társadalmi téren is megfelelő célokat kell kitűzni. Eppen a saját belső világunkból való kimozdulásnak kellene lehetővé tennie, hogy egyértelműen áttekinthessük saját sorsunk társadalmi vonatkozásait. A nő helyzetét valójában nem csak a nemek közötti viszony határozza meg, hanem az alárendeltség is: Ez a szemléletmód leegyszerűsíti a nő és a társadalom kapcsolatát, a társadalom viszont mélyreható társadalmi és gazdasági változásokra, s egyben erkölcsi és intellektuális forradalomra ösztönöz. A

feministák, de különösen a kommunista feministák programjába a már hagyományos forradalmi tevékenység mellett be kell hogy kerüljön az érzelmek felszabadítására irányuló kutatás, beleértve a nemek közötti kapcsolatokat is stb.

A feminizmus kiélezte a helyzetet és a törvényes változások harcává vált. Az olasz nők helyzetét nemcsak az idejétmúlt törvények tették kedvezőtlené, de progresszív küzdelmükben megfelelő kiindulópontnak bizonyultak, ez a harc tömörítette őket, s ez készítette forradalmi stratégiájuk kialakítására.

Az egyik első „női” népszavazás az volt, amikor a nők tömegei a válással kapcsolatban foglaltak állást. A polgári életben is érvényes egyházi törvény szerint elválni nem lehetett. A nők és a haladó erők több hónapos élénk vitájának eredményeként a jobboldal ellenkezésétől függetlenül sikerült elérni, hogy a válás kérdése elsődleges szerepet kapjon egy katolikus elnyomatás alatt álló országban. A reakciós erők határozott ellenállást tanúsítottak, a kereszténydemokraták, a klérus és a jobboldali pártok szembehelyezkedtek az új idők követelményeivel. A kommunisták mindaddig nem kapcsolódtak be a vitába a „diverzisták”, azaz a válást támogatók oldalán, míg az erőviszonyok nem sejtették, hogy győzelmük mindenképpen biztosított. Ez még 1974-ben történt, azóta Olaszországban el lehet ugyan válni, de rendkívül bonyolult procedúrát kell végigjárni és legalább három év különélést tesz szükségessé. A kommunistáknak a „diverzistáktól” és a népszavazástól való tartózkodása nem volt összefüggésben a nőkérdésről vagy a válásról kialakított álláspontjukkal, hanem csupán taktikai jellegű volt. A közvélemény előtt még ma sem népszerű kedvezőtlen kijelentéseket tenni a hagyományos családról. Maga Enrico Berlinguer is azt hangsúlyozza, hogy a családi élet híve,⁶ másrészt viszont kommunistaként régtől fogva elismeri, hogy éppen a család a női elnyomás színhelye, s azt a családot, amely nem ilyen, még „nem találták fel”. A válási törvény meghozataláért vívott küzdelemben a radikálisok tűntek ki legjobban.

1975-ben végre a parlamentben is megszavazták a hosszú időn át előkészített családjogi törvényt, amely formálisan kiegyenlíti a férfit és a nőt. A törvényt a profasisztákon kívül minden párt megszavazta.

Ezután következett az abortuszra való jog kivívása, amelyet a korábbi törvénytől eltérően kizárólag a mozgalomban aktivizált nők vívtak ki. A radikálisok ezúttal is támogatták a nőket. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy kis létszámukra való tekintettel ezt sokkal jobban megengedhették maguknak, mint a kommunisták, ugyanakkor a szokásostól eltérő szenzációhajhász módon toborozták a tömeget, hogy úgy tűnjön, mintha sokan volnának. A többi baloldali párt később csatlakozott ehhez a megmozduláshoz. A terhességmegszakítás kivívása rendkívül nehezen ment. A kereszténydemokratákat nem lehetett meggyőzni, de végül többszöri kísérlet után sikerült rávenni őket, hogy a parlamentben ne obstruáljanak, hanem tartózkodjanak. Különösen a jobboldali kereszténydemokraták és a vallásos fanatikus szervezetek aktivizálták

magukat a terhességmegszakítás ellen, s akárcsak a válási törvény meghoztala idején, ezúttal is a nők túlzott szabadságát hangsúlyozták és a magzatelhajtást gyilkosságra való jognak nevezték. A mozgalomba bevont nők a magzatelhajtásban nem a születésszabályozás eszközeit látták, hanem szükséges rossznak tartották. Követelték, hogy a nőnek joga legyen szabadon rendelkeznie önmagával, döntenie a szüléséről, s hogy a szülés öntudatos és felelősségteljes legyen, hogy csak a szülők által kívánt gyermeket kelljen megszülni. A nem kívánt terhesség miatt a nők tájékozatlanságát tették felelőssé, és követelték a születésszabályozás népszerűsítését, a nemek közötti viszony humanizálását. Fáradságuk némi eredménnyel is járt, mert 1977-ben sikerült megszavazni valamiféle terhességmegszakítási törvényt a kommunisták támogatásával, de ez számos korlátozást is tartalmaz a nők követelésére nézve. Elkezdődött a fogamzásgátlás népszerűsítése, amit egyes cégek spekulációs célokra használtak fel, s ettől kezdve a férfiak és a nők sterilizálása sem számított büntetendőnek. A terhességmegszakítási törvény olyan értelemben félmegoldás, hogy a feministák egy része elégedetlen vele és visszautasítja, más részük pedig csak azon az alapon teszi magáévá, hogy „Ha nincs más, akkor ez is jó!” A törvény szerint a magzatelhajtás nem ingyenes és az orvosnak hivatástudatára hivatkozva joga van a műveletet nem elvégezni. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy az elmaradott vidékeken senki sem foglalkozik magzatelhajtással, s az elvétve fellelhető kórházakhoz érkező rengeteg kérvényt nem érkeznek megválaszolni. Gyakorlatilag az ország déli részén élő nőknek továbbra sincs lehetőségük a terhességmegszakításra. A kiskorúaknak ehhez szülői beleegyezésre van szükségük, ami azért különösen kedvezőtlen, mert terhességüket be sem merik vallani (végső soron a szüleiktől nem is kapnak semmiféle tanácsot a terhesség megelőzésével kapcsolatban). Ha tekintetbe vesszük, hogy szexuális kapcsolat létesítéséhez már eléggé felnöttek, akkor furcsa, miért nem kezelik őket felnőttként, ha arról van szó, akarnak-e gyereket stb. A nők szerint még sok a rés ebben a törvényben. A magzatelhajtásért folytatott harc egyértelmű volt és gyakorlatilag megerősítette a nőmozgalmat.

Íme egy példa, hogy megjavult a párt és a feministák kapcsolata. A legutóbbi, 1979. júniusi választásokon az OKP által a független baloldal jelöltjei közül Carla Ravaiolit, a „történelmi feministát” (az idézett interjú készítőjét) választották meg. Carla Ravaioli mindig is együttműködött az Olasz Nőszövetséggel és az OKP-vel, habár a párt politikájával szemben — különösen a nőkérdést illetően — rendkívül kritikus álláspontot képviselt. A párt ezt nem kifogásolta, bizalmat szavazott neki és nem követelte tőle, hogy alávesse magát a pártdiszciplinának. Carla Ravaioli egyike azoknak, akik írói és újságírói tevékenységükkel a feministák és az OKP kibékítésén munkálkodtak. Ezt mutatja a Berlinguerrel készített interjúja is, valamint a pártban végbement fejlődés, a nyitás a feminizmus felé. Határozottan állítja, hogy a meg nem értés oka az, hogy az OKP nem ismeri kellően a feminizmus céljait és elméletét.

Carla Ravaioli néhány napra rá megkezdte harcát a szenátusban, javasolva az olasz alkotmány 37. szakaszának megváltoztatását, amely arra vonatkozik, hogy milyen munkafeltételeket kell biztosítani a nőnek, hogy „alapvető családi funkcióját” is betölthesse. Az ilyen megfogalmazás — mondja ő — diszkriminálja a nőket és nincs kapcsolatban a férfikkal: családi ügy, sőt a nők alkotmányos kötelessége. Ez különösen súlyos következményekkel jár a nőkre nézve olyan időszakokban, amikor nő a munkanélküliség és nagyarányú az elbocsátás: a nők veszítik el legelőször munkahelyüket, s méghozzá azzal a megokolással, hogy ez az ő érdekükben történik. Mikor elbocsátják a nőket, megígérik nekik, hogy alkalmazják férjüket, az alkotmány 37. szakaszának megfelelően.

A nők harca, a feministák és a kommunisták közeledése nem ér itt véget. Mindkét kulcskérdés esetén (válás és abortusz) és egy egész sor kisebb horderejű törvénymódosítás során a kommunisták mind nyilatabbak voltak a nők követeléseivel szemben, s ugyanúgy a néptömegek is, mert egyre érzékenyebbé váltak a problémák iránt. Most, a harmadik nagy törvényjavaslat küszöbén (a referendum már készen van) a kommunisták már a kezdet kezdetén bekapcsolódtak a már évek óta emlegetett kérdés megoldásába: a nőkkal szembeni erőszak elleni harcba. A Rinascita című pártlap oldalain nyílt vita folyik a nők ellen elkövetett szexuális erőszakról (a pszichikairól, de mindenekelőtt a fizikairól). Így ír Tina Lagostena Bassi ügyvéd, feminista, aki az erőszak áldozatait védi:⁷ »A nőknek, hogy az erőszak ellen védve legyenek, nincs szükségük „őket védő törvényekre”, csupán hatásos törvényekre és intézményekre, melyek készek őket elfogadni; a nők azt követelik, hogy ismerjék el emberi méltóságukat, melyet a jelenlegi törvények kétségbe vonnak. Az érvényes normák, mint a büntető törvénykönyv érvényben levő 525. szakasza — amely szerint a büntetés csökkenthető, ha „a bűnös az ítélet előtt... hazaviszi (a nőt) oda, ahonnan elhozta, vagy a családjához, vagy biztos helyre,” — azt a patriarchális mentalitást igazolja, amelyet a nők szeretnének megszüntetni. A nők ugyanis nem használati tárgyak, akik viszonylag jó állapotban visszazállíthatók a családjukba, hanem teljes jogú politikai szubjektumok, akik az őket érintő törvényeket nemcsak kidolgozzák és javasolják, de figyelemmel is kísérik következetes alkalmazásukat.«

A nők elleni erőszakról a vita a 70-es évek elején kezdődött, s 1975-ben lángolt fel, az erőszak újságcikkben megjelentetett első nyilvános elítéléséről, egy 16 éves megerőszakolt lány és az egész feminista kollektíva (ilyen kollektíva minden városnegyedben létezik) követelésére; 1978-ban, húsvét táján Rómában, a Nők Házában (Casa della donna) erőszakellenes feminista gyűlést tartottak. 1979 őszén ugyanez ház feministái, a Nők Felszabadítási Mozgalmának tagjai — első ízben közösen — az Olasz Nőszövetséggel törvénytervezetet készítettek a szexuális erőszak ellen. Ugyanabban az időben az OKP és az Olasz Szocialista Párt is elkészítette törvénytervezetét. Így három különböző, de azonos célú törvényjavaslat foglalkozott a női méltósággal, az erőszak és a megaláz-

tatás minden formájának elítélésével. Jelenleg a tömegtájékoztatási eszközökön keresztül, a párton belül, a nőmozgalomban, a gyárakban az erőszakról folyik a vita és arról, hogyan lehetne elejét venni.

Minden bizonnyal néhány új harcra is sor fog kerülni. Bátorítást az ad, hogy Olaszországban a baloldali orientációjú nők együtt vívják küzdelmüket, függetlenül attól, tartoznak-e valamely párthoz. Mert — szélesebb értelemben véve — mindannyian a nőmozgalomhoz tartoznak. Így manapság a kommunista nők is büszkeséggel vallják, hogy ők feministák.

Megjegyzés

Ezen szöveg megírása (1979) óta az olasz kommunisták, illetve az egész baloldal és a nőmozgalom közötti kapcsolat mindinkább a kölcsönös egymásra hatás szellemében alakult. Arra, sajnos, nincs időm, hogy tüzetes elemzés alá vegyem a témával szorosan összefüggő közelmúlti és legújabb adatokat és eseményeket. Állításaim alátámasztására azonban álljon itt Enrico Berlinguernek egy nemrégii interjújából kiragadott mondat: „Pártunk elméleti, gyakorlati és stratégiai platformjában feltétlenül helyet kell kapnia a feminista mozgalom valamennyi követelésének.” (Politika, 1982. IV. 14.)

Jegyzetek

- ¹ I comunisti e la questione femminile, Riuniti Kiadó, Róma 1976, 120. és 115. old.
- ² La questione femminile — Intervista con il PCI, Bompiani, Torino, 1976. szénbhorvát fordításban megjelent: Žena, 1979, 85. old.
- ³ Žena, 1979. 1. sz., 74. old.
- ⁴ Camilla Ravera: Breve storia del movimento femminile in Italia, Riuniti Kiadó, Róma, 1978.
- ⁵ Palmiro Togliatti: L' emancipazione femminile, Riuniti Kiadó, Róma, 1965.
- ⁶ Lásd: Említett interjú, Žena, 83. old.
- ⁷ Rinascita, 1979. XI. 30., 10. old.

KÖNYV- ÉS FOLYÓIRATSZEMLE

A NŐ SZEREPE SZOCIALISTA ÖNIGAZGATÁSUNK FEJLŐDÉSÉBEN

Vida Tomšić: Žena u razvoju socijalističke samoupravne Jugoslavije. Jugoslovenska stvarnost, OOUR Jugoslovenski pregled, Beograd, 1981.

Vida Tomšić könyve azon ritka kiadványok közé tartozik — talán egyedülálló a maga nemében —, amelyek figyelemre méltóan közelítik meg a nagy érdeklődésre számot tartó témát: a nő szerepét szocialista öngazgatású társadalmunkban. Könyvét a Nők Világkongresszusa alkalmából írta, amelyet ezúttal az ENSZ Koppenhágában szervezett meg. Ez az anyag kiváló alapul szolgált az utóbbi évtizedben kifejtett nőmozgalmi tevékenység feldolgozásához. Ennek kapcsán ugyanis számos kérdést intéztek szerzőnkhez a jugoszláv nők társadalmi helyzetét illetően.

Ez az angolra és franciára is lefordított jelentős kiadvány nemcsak a nők egyenjogúvá válásának történelmi fejlődésvonalát követi nyomon, hanem bemutatja szocialista öngazgatású rendszerünk egész fejlődését, a munkásosztály és a kommunista párt tapasztalatait és küzdelmét, illetve a Jugoszláv Kommunista Szövetségnek az alapvető emberi és szabadságjogok megvalósításáért folyó harcát is. A nők helyzetét nem kezeli csupán alkotmányjogi kérdésként, hanem az ösztársadalmi viszonyok részének

tekinti, amelyet az öngazgató dolgozók, s általában a munkásosztály helyzete határoz meg mind az adott történelmi pillanatban, mind pedig továbbfejlődése által. Könyvünk így betekintést nyújt a külföldi és a hazai olvasók számára mindazokba az erőfeszítésekbe és eredményekbe, amelyeket a nők teljes egyenjogúságának és átfogó érvényesülésének a megvalósítása során fejtettünk ki és értünk el korszerű társadalmunkban, amelyben a munkásosztály veti fel és oldja meg a munka felszabadításáért folyó küzdelemben jelentkező mély társadalmi változások alkotóelemét, az úgynevezett nőkérdést.

A kötet szerzője a női emancipációért folyó küzdelem bemutatása érdekében szükségesnek találta a küzdelem történelmi távlatba helyezését, mivel alkotórésze a munkásosztály és a dolgozók ösztársadalmi és nemzeti felszabadításáért folytatott harcának. Ugyanakkor a könyv által felvonultatott anyag Vida Tomšićnak, a forradalmárnak és marxistának, a kiemelkedő társadalmi-politikai dolgozónak több évtizedes forradalmi tapasztalatáról is tanúskodik.

A nők egyenjogúságáért folytatott harc céljairól és módszereiről beszélve már a kötet bevezetőjében egy elvi kérdést tesz fel: Egyenjogúság, de kihez viszonyítva és milyen vonatkozásban? Nem csupán formális női jogokról van szó, amelyeket a férfiak meglévő jogaikkal egyenlíthetnénk ki. Ismeretes ugyanis, hogy a férfiak — különösen a munkásság, a parasztság és az értelmiség — bizonyos társadalmi körülmények között sem élhetnek minden jogukkal, azaz jelentős részük jogfosztott. Nem beszélhetünk tehát emberi emancipációról, ha az nem terjed ki mindkét nemre. Éppen ezért lehetetlen a nők jogfosztottsága elleni küzdelmet a munkásosztálynak és valamennyi haladó társadalmi tényezőnek az emberi jogok megvalósításáért folytatott közös küzdelmétől függetlenül tárgyalni. Szerzőnk bemutatja, hogyan került sor ezeknek a céloknak a kitűzésére és miként oldottuk meg őket társadalmunkban.

A nő szerepe a szocialista öngazgatású Jugoszláviában című könyv külön fejezetet szentel a következő kérdéseknek: történelmi gyökerek; forradalmi változások és eredmények; a női emancipáció elméleti alapjai; foglalkoztatás, oktatásügy, egészségügy; házasság, család, háztartás, gyermekvédelem és nemzetközi együttműködés.

A történelmi gyökerek című fejezetben a régi Jugoszlávia (1918—1941) és a népfelzabardító háború (1941—1945) társadalmi-politikai és gazdasági körülményeiből, illetve nemzetaink és nemzetiségeink öngazgatású közösségének az alapjaiból kiindulva szentel fokozott figyelmet annak a kérdésnek, hogy miként bontakozott ki a munkásosztály öntudatos és szervezett küzdelme egy emberségesebb életért, a nemzeti és gazdasági egyenjogúságért, s ezen belül a nők egyenjogúságáért.

A régi Jugoszlávia súlyos kül- és

belpolitikai körülményei közepette, amikor minden egyes polgári párt a nép elárulását választotta és privilegizált társadalmi helyzetének védelmezésére a fasiszta megszállóval szövetkezett, egyedül a Jugoszláv Kommunista Párt vállalkozott ennek a harcnak az irányítására.

A népfelzabardító háborúval és a szocialista forradalommal új időszak köszöntött be, ugyanis az öntudatos munkásság mellett minden békeszerető, demokratikus társadalmi tényező kivette szerepét a forradalomból, kezdve a politikai küzdelemtől a fegyveres harcig. A feldarabolt és megszállt Jugoszlávia területén a JKP vezetésével a nők százezrei harcoltak ugyanolyan elszántsággal, mint a férfiak, s ezáltal a gyakorlatban érvényesítették a nemek közötti teljes egyenjogúságot. A leghevesebb összetűzésekben az egyenjogúság tényleges valósággá vált, s ez lett érvényes a háborúban kialakult új társadalmi rendszerre.

Vida Tomšić azt hangsúlyozta, hogy a nőket leginkább a nők antifasiszta szervezetei mozgósították a népfelzabardító háborúba. Ezek a szervezetek ugyanis a népfelzabardító front részeként mind a megszállt, mind a felzabardított területeken egyaránt létrejöttek.

A népfelzabardító háborúról és a szocialista forradalomról szóló fejezetben szerzőnk Josip Broz Titónak, a Jugoszláv Népfelzabardító Hadsereg és Partizánosztagok főparancsnokának és a JKP főtitkárának a Jugoszláv Antifasiszta Nők Frontja 1942 decemberében Bosanski Petrovacon megtartott első országos értekezletén mondott beszédéből idéz:

„Büszke vagyok rá, hogy egy ilyen hadsereg élén állok, melyben ilyen nagyszámú nő van. Jugoszlávia női, akik ebben a harcban ilyen nagy önfeláldozással vesznek részt, akik ilyen kitartóan küzdenek népfelzabardító háborúnk első soraiban,

itt ma, egyszer és mindenkorra végérvényesen megállapíthatják: ennek a küzdelemnek meg kell hoznia a gyümölcsét Jugoszlávia női számára is, és soha senki sem veheti el tőlük, amiért ilyen drágán megfizettek.

... A nők érettségéről tettek tanúbizonyságot. Bebizonyították, hogy nemcsak otthon képesek helytállni, hanem puskával a kézben is, hogy uralkodni képesek és kezükben tudják tartani a hatalmat."

A könyv legterjedelmesebb részét a Forradalmi változások és eredmények című fejezet képezi, amelyben a szerző a háború utáni forradalmi átalakulást és az ország gazdasági eredményeit ismerteti, szocialista öngazgatású társadalmunk kiépítésének a menetét teszi meg vizsgálódása tárgyául. Bemutatja a szocialista politikai rendszer fejlődésének, Jugoszlávia gazdasági fejlődésének és a munka felszabadításának kölcsönös összefüggését. Ezek a női emancipációnak is döntő tényezői. Vida Tomšić ebben a fejezetben igyekezett rámutatni a dolgozók és a lakosság új helyzetére, ami egyben új helyet biztosít a nő számára mind a társadalomban, mind a családban, s ezért különösen azokkal a változásokkal foglalkozott, amelyeket a tudományos szocializmus alapvetőeknek tart a nők hátrányos helyzetének teljes felszámolása érdekében. Ezek a változások a következők: a termelőszközök magántulajdonának megszüntetése és az öngazgatás alapját képező társadalmi tulajdon bevezetése. A nőknek és férfiaknak a társult munkába való bekapcsolódása és a család gazdasági szerepének a fokozatos háttérbe szorulása a felgyorsult gazdasági és társadalmi fejlődéssel. Ez módot ad azoknak az öngazgatási politikai intézményeknek a fejlesztésére, amelyek útján a társult dolgozók és a lakosság fokozatosan birtokukba vehetik az egész

társadalmi újratermelést, s így társadalmasodik a család és a háztartás szerepe. Szerzőnk külön-külön feldolgozza a társultmunka-alapszervezetek, az öngazgatási érdekközösségek és a helyi közösségek fogalmát, mert szerinte ezek azok a tényezők, amelyek társadalmasítják a család szerepét és lehetővé teszik a nők emancipálódását, de bővebben kitér a döntéshozatali rendszer értelmezésére is, kezdve a képviseleti rendszertől a küldöttrendszerig és a szubjektív politikai tényezők szerepéig. A nők emancipáció elméleti alapjai címmel külön fejezetet szentel a női emancipáció elméleti és gyakorlati folyamatainak. Vida Tomšić a marxizmus klasszikusainak a tanítása alapján mutat rá, hogy miként jut kifejezésre a JKSZ programjában a marxizmus alkotó jellegű gyakorlata és milyen szerepet játszik a jugoszláv társadalomban a szubjektív tényezők tevékenysége. Függetlenül attól, hogy mindennemű változás elengedhetetlen feltétele a kedvező gazdasági fejlődés, az a hosszú távú folyamat, amely szocialista öngazgatású társadalmunkban lehetővé teszi a nők megkülönböztetésének felszámolását és az emberi értékek érvényesülését, nem fejlődhet önmagától mint az anyagi fejlődés ösztönös folyamata. Könyvünk rámutat ezeknek a változásoknak a hordozóira, kezdve a társadalmi-politikai szervezetektől egészen a törvényhozásig. A munkajog a háborút követő években az állam hatáskörébe tartozott, az öngazgatás fejlődésével azonban minőségi változás ment végbe a jogok és a kötelességek hordozóit és végrehajtóit illetően. A törvényes állami adminisztratív intézkedések a jogok, a kötelességek és a védelem szükségyszerű minimumára korlátozódtak, s ugyanakkor az öngazgatási szabályozók — egyezmények és megállapodások — konkretizálják a munkából eredő feladatokat, a társa-

dalmi célokat és kötelességeket, s csak az öngazgatású döntéshozatalt követően válnak a munkások és a munkásnők tulajdon védelmük tényleges hordozóivá, alanyaivá. Így kapott helyet a nők és a férfiak azonos jogainak megvalósulása a házasságkötéssel, a családi kötelezettségekkel, az oktatással és a neveléssel, az egészségüggyel és szociális védelemmel kapcsolatos törvényhozásban.

Vida Tomšić elemzése súlypontját a nők egyenjogú helyzetét lényegesen meghatározó öngazgatású szocialista társadalom eszmei-politikai alapjainak a bemutatására helyezte, miközben elidőzött a mai Jugoszlávia társadalmi életének olyan területeinél is, amelyek közvetlen formában juttatják kifejezésre a női emancipációt. A foglalkoztatást, az oktatást és az egészségügyet tárgyaló fejezet kitér az iparosodásra és a városiasodásra, a nők szocialista körülmények közötti foglalkoztatására, külföldi elhelyezkedésükre, a munkaviszonyban levő nők védelmére; a mezőgazdaság és a falu fejlesztésében, az oktatásban, a szociálpolitikában stb. betöltött szerepükre.

A Házasságkötés, család, háztartás, gyermekvédelem című fejezet olyan időszerű alkotmányos és törvényes megoldásokra helyezi a hangsúlyt, amelyekben teljes mértékben kifejezésre jutott az anyák érvényesülése és társadalmi védelme. Részletesen ismerteti a családtervezés 1974-ig végbement fejlődését, amikor a JSZSZK alkotmánya és a köztársasági, illetve tartományi alkotmányok a szabad családtervezést új emberi jogként határozták meg.

Tomšić végül Jugoszlávia nemzetközi tevékenységével foglalkozik, megkülönböztetett figyelmet szentelve a nők helyzetét közvetlenül érintő akcióknak. A szocialista öngazgatási viszonyok fejlődése új lehetőségeket és teret nyitott a nők tevékenysége előtt hazánk nemzetközi

politikájában, új kapcsolatok létesültek mindazokkal az országokkal, szervezetekkel és intézményekkel, amelyek részt vesznek a népek közötti egyenjogú és demokratikus viszonyok kialakításában. Szerzőnk Jugoszlávia népeinek e nemzetközi tevékenységét vizsgálva különösen a nők nemzetközi événél (1975) és az ENSZ egyévtizedes nőmozgalmi tevékenységénél időz el. Az Egyesült Nemzetek Szervezete — miután megállapította, hogy a nők helyzetének javítása világszerte probléma, a fejlődés stratégiai jellegű kérdése, amely nem csupán a fejlődési célok kapcsán merül fel, hanem világszerte rendkívül hatékony mozgósítója az anyagi és társadalmi fejlődést és haladást szolgáló emberi lehetőségeknek — 1975-ben megszervezte a nemzetközi nőév világkonferenciáját.

Befejezésül Josip Broz Titónak a nők helyzetével foglalkozó 1975. évi világkonferenciához intézett üzenetéből idézünk, amelyet Vida Tomšić is felhasznált könyvében, s amely tartalmazza mindazoknak az álláspontoknak a lényegét, amelyeket a nők társadalmi szerepének fejlesztésével kapcsolatban alakítottunk ki mind a belföldi, mind a külföldi tevékenységre vonatkoztatva:

„Szerintem igen lényeges, hogy most a nők helyzetére külön figyelmet fordítsanak világszerte, s így a világszervezetben is... Mély meggyőződésem, hogy a nők társadalmi szerepe és helyzete rendkívül ösztönzőleg hat minden társadalom általános fejlődésére, és hogy minden olyan akció, amely a nők helyzetével kapcsolatos problémák megoldására irányul, hozzájárul az egész társadalom általános felvirágzásához, s ezáltal az egész világ továbbfejlődéséhez is. A társadalmi haladásért és a női egyenjogúságot is felölelő emberi jogokért folytatott harc elválaszthatatlan.”

Nadežda Tomić
Fordította Garai László

Andelka Milić, Eva Berković és Ruža Petrović:

A HÁZASSÁG, A CSALÁD ÉS A HÁZTARTÁS JUGOSZLÁVIÁBAN*

Az utóbbi évtizedekben nálunk és a világban is egyre kifejezettebbek a törekvések a család helyzetének, fejlődésének feltérképezésére. Ez adta az ösztönzést ahhoz a családkutatáshoz, melynek eredményeit ez a gyűjtemény összegezi.

Ebben a kutatómunkában a háztartásról, a családról, a házasságról, a családi költségvetésről évek hosszú során — a háború utáni évektől napjainkig — folyamatosan vezetett és jegyzett statisztikai adatok alapján történik a család vizsgálata. Az adatok különböző szempontokból világítanak rá a családi élet jellemzőire a jugoszláv társadalomban.

Mivel a család igen összetett felépítésű, így változásának, átalakulásának tanulmányozása is a tudományos kutatómunka legbonyolultabb feladatai közé tartozik. A gyűjtemény szerzői megfigyeléseiket a családi élet bizonyos területeire korlátozták. Azokat a szempontokat választották vizsgálatuk tárgyául, amelyekről több adat, nyilvántartás és feljegyzés áll rendelkezésünkre, amelyek tehát a megfigyelők számára is hozzáférhetőbbek.

1. A háztartás mint a családi élet társadalmi-gazdasági szervezete — A háztartás termelői-fogyasztói szempontjai

A statisztikai adatok, mint például az, hogy Jugoszláviában milyen a földműves és a nem mezőgazdasági foglalkozású háztartások aránya; hogyan oszlik meg a falusi

* Megjelent a Belgrádi Filozófiai Kar Szociológiai Kutatóintézetének gondozásában, 1981-ben.

és városi lakosság; mekkora földterülettel rendelkeznek a földműves-családok; milyen egyéb eszközök vannak tulajdonukban és még számos más adat elemzéséből következtethetünk, hogy a mai jugoszláv társadalom fejlődési folyamatait követve a család is eltávolodott egykori, gazdaságilag is önálló formájától és nemcsak termelői, de fogyasztói szempontból is szoros kapcsolatba és függőségbe került a társadalmi rendszer többi funkcionális részével. A család anyagi forrásául szolgáló alaptevékenység jellege szerint a háztartások három csoportját különböztetjük meg: a mezőgazdasági vagy földműves-háztartásokat, a vegyes háztartásokat és a nem mezőgazdasággal foglalkozó háztartásokat.

— A termelés társadalmisítása a földműves-háztartásokban a korszerű technikai eszközök és tudományos vívmányok alkalmazásában nyilvánul meg.

— A földműves-háztartások kapcsolata a társadalommal közvetett, mert a piac révén jön létre. Ezért a földműves-háztartások családtagjainak egzisztenciája valamivel bizonytalanabb.

— A piacratermelés hozzásegít a földműves és a nem földműves háztartások funkcionális módjának kiegyenlítéséhez. A piacon történő termékértékesítés eredményeként a jövedelem a földművescsaládokban is pénz formájában jelentkezik. Az árucseré és fogyasztás pedig másodlagos szerepet kap.

— A tulajdonjogi viszonyt tekintve lényeges különbséget tapasztalhatunk a magántulajdonban lévő föld (mint termelőeszköz) és a társadalmi tulajdonban levő termelőeszközök között. Ez a különbség fokozatosan

veszít jelentőségéből, mégpedig olyan mértékben, amennyire erősödik a termelés társadalmi jellege a földművesháztartásokban.

A vegyes háztartás nem csupán gazdasági szükségszerűségként jött létre, hanem annak módjaként is, hogy a földművescsalád valamiképpen meggyorsítsa háztartásában a változásokat, hogy fejlessze a család valamennyi vitális funkcióját, áthidalva a szakadékot, amely a földművescsaládot még mindig elválasztja a munkástól.

Napjainkban is a társadalmi mozgások egyik jellemzője, hogy sokan felhagynak a földműveléssel, mert igen kedvezőtlen a földművesháztartások gazdasági és társadalmi helyzete.

A vizsgálatokból az is kitűnt, hogy a nem mezőgazdasági háztartások sem alkotnak homogén csoportot. Anyagi és szociális helyzetüket tekintve közöttük is lényegesek a különbségek.

A fenti megállapítások alapján keresik a gyűjtemény szerzői a választ egyebek között arra a kérdésre is, hogy a fogyasztásban tapasztalható változások kizárólag a család termelési funkciójában előállt változások következményeiként jöttek-e létre, ezek kereteit, lehetőségeit követik-e, vagy a fogyasztás változásai esetleg függetlenek a termelési funkciók változásaitól.

A szerzők először is arra hívják fel a figyelmet, hogy a statisztikai felmérések anyaga nem tartalmazza a családi fogyasztás minden momentumát, s emiatt nem vizsgálható a család és a fogyasztás kölcsönhatása. Mégis a rendelkezésre álló adatok és a belőlük levonható következtetések — a szerzők véleménye szerint — rávilágítanak egyes figyelmet érdemlő jelenségekre és törekvésekre.

— Hazánkban a fogyasztás egyik alapvető jellemzője, hogy nincs össz-

hangban a család átalakulási folyamatával. Ugyanis a mércék, amelyek alapján a család a rendelkezésére álló anyagi javakat felosztja, elkölti, vagy bármilyen módon felhasználja, sztereotíp sémára épültek, amit mint a jövedelem szintjéről függő fogyasztás törvényszerűségét a társadalmi tervezés is elfogadott.

— A családi és személyi fogyasztás sajátosságairól szóló adatokból megállapítható, hogy társadalmunkban a családi fogyasztás, az anyagiak felosztása, elköltése tulajdonképpen idegen hatás alatt áll. Olyan profilú fogyasztói magatartás alakult ki, amit a miénktől eltérő társadalmaktól vettünk át.

A fogyasztásnak nincs világosan kialakított koncepciója, illetve épülő és fejlődő társadalmi rendünk nem alakította ki a sajátosságainak megfelelő fogyasztói magatartást is.

Kétségtelen, hogy a közös fogyasztás hat az egyes kategóriájú családok fogyasztására, de hogy milyen mértékben és milyen dinamikával, az iközeelebből nem határozható meg, mivel a közös fogyasztás eszközeinek az egy főre eső összege nem alkalmas annak felmérésére, hogy a fogyasztásnak ez a formája miként alakítja a családi összfogyasztást. Továbbá arra sem lehet ezekből az adatokból következtetni, hogy a közös fogyasztás milyen hatással van a társadalom, a fogyasztás és a család közötti kölcsönös viszonyra.

Ezzel szemben az analízis segítségével sikerült teljes korrelációt felfedni a háztartások összjövedelme, valamint a munkaviszonyban levők száma, az egy főre jutó jövedelem és a 15 évesnél idősebb családtagok képzettségi szintje között. Sajnos a fogyasztás elsődleges mércéinek igényesebb meghatározására, a kulturális-művészeti értékek iránti nagyobb érdeklődésre, a szabad idő ésszerű (konstruktív) kihasználására, a szükségletek eredményesebb kielé-

gítésére úgyszólván semmilyen háttal sincs a képzettség.

Úgy tűnik, hogy a magasabb képzettségű családok is rabjai a polgári társadalom fogyasztói magatartásának. A polgári fogyasztói mentalitás által kialakított státuszszimbólumok nemhogy eltűnének, hanem a fogyasztás újabbnál újabb szimbólumai nyernek létjogosultságot.

Más szóval: habár kétségtelen, hogy a képzettségi szinttel növekednek a kulturális javak és szellemi értékek iránti szükségleteket, ez utóbbiak azonban nem növekednek olyan mértékben, amennyire várható lenne, ha figyelembe vesszük, hogy az anyagi szükségletek jórészt már telítettek, vagyis hogy a szóban forgó családok már kielégítették anyagi szükségleteik nagy részét.

2. A család rokoni összetételének változása és a családtagok helyzete

A háztartás rokoni összetételének vizsgálatakor a szerzők abból indultak ki, hogy a család gazdasági jellegzetességeinek változása a családon belüli polarizálódáshoz, pontosabban a családi közösség leszűkítéséhez, a taglétszám csökkenéséhez vezet, miután egy háztartásban csak azok számítanak családtagoknak, akik a felfenntartás, a család biológiai reprodukciójának folyamatába szorosan beletartoznak. A fenti megállapításokból következik, hogy újabban Jugoszláviában is a kis létszámú háztartási közösség lett az uralkodó családi forma, amely kivált a nagyobb létszámú, rokonság alkotta háztartásból és mind gazdaságilag, mind életformáját tekintve önállósult.

A bonyolult rokoni szerkezetű, többcsaládos háztartási közösségek mai létezése legfőképpen a vegyes háztartások létrejöttének köszönhető. Ez a háztartási közösség a csa-

lád átalakulásának sajátos formáját képviseli. A kutatások és felmérések igazolják a gazdasági változások és a rokoni kapcsolatok átlényegítésének egymásra gyakorolt hatását a család szervezeti-szerkezeti átalakulásában. A családon belüli rokoni kapcsolatok és változások mértéke jelentősen függ attól, hogy milyen kategóriába tartozik a háztartási közösség. Befolyásolja továbbá a szélesebb társadalmi közösség, a városias vagy falusias környezet. Nagyság és taglétszám szerint első helyre a vegyes háztartások kerülnek, második helyre a földművesháztartások, míg a család felaprózásában legmesszebbre a nem mezőgazdasági háztartások jutottak.

Vizsgáljuk most meg azokat a statisztikai adatokat is, amelyek a nő háztartáson belüli helyzetére és tevékenységére utalnak. Noha a felszabadulás óta figyelemre méltó eredményeket értünk el a nőknek a társadalmi munkamegosztásba való bekapcsolódása terén, az utóbbi időben megtorpanás tapasztalható.

A nem mezőgazdasági háztartásokban a nőknek mindössze a 33 százaléka aktív, vagyis ennyien vannak munkaviszonyban. A földművesháztartásokban a nők 50 százaléka végez termelőmunkát, bár feltehető, hogy arányuk ennél nagyobb, de a felmérés adatai nem alkalmasak teljes értékű következtetés levonására. Eltekintve a munkában való nagyarányú részvételüktől a földművesháztartásokban a nő munkájának még ma is csak közvetve van társadalmi jellege.

Semmivel sem kapunk jobb képet, ha a gyermektelen családban vizsgáljuk a nő tevékenységét és helyzetét. Ezekben a nőknek csak a 41 százaléka dolgozik. Megközelítően ugyanennyi nő van munkaviszonyban a gyermekes családokban is. Az öneltartó anyáknak a 72 százaléka dolgozik. De ez sem kielégítő, ha

tudjuk, hogy ilyen helyzetben a nő családfenntartó.

A nem dolgozó nő függővé válik azoktól a családtagoktól, akik munkaviszonyban vannak (vagy aktívan gazdálkodnak, amennyiben földművescsaládról van szó). Függőségének egyik következménye, hogy tevékenységét a család szilárdságának megtartására összpontosítja, még akkor is, ha ez a családi stabilitás nyomást jelent a családtagok részére. Az ilyen nő függőségét csak tétezi a gyermekeknek a családfenntartótól való függő helyzete.

3. A házasság jellegzetességei hazánkban

A házasság szociológiai vonatkozású jellemzőinek meghatározásához a kutatómunka szerzői a nőtlenségre, a házasságot kötők átlagos életkorára, a fiatalok házaságára, a házasság előtti kapcsolatokra, a házasság stabilitására és a válásokra vonatkozó adatokat elemezték. Ezek alapján mondják ki, hogy társadalmunkban a tradicionális és a modern típusú házasságok száma hozzávetőlegesen azonos.

A legtöbb hagyományt továbbra is a földműveléssel foglalkozó társadalmi rétegekbe tartozó házasságok őrzik. A nőtlenség itt igen ritka. A földművescsalád egyidejűleg termelési egység, nemek szerinti belső munkamegosztással, tehát szinte „megköveteli” a házasságot. Ilyen családokban a házasságkötés fiatal korban történik, így ebben a társadalmi rétegben leggyakoribb a fiatalok házasága. A házasság előtti kapcsolatokkal összefüggő hagyományok is a földművesrétegben maradtak meg legtovább, és többek között ez is egyik magyarázata annak, hogy itt a legalacsonyabb a válások száma. A házassági heterogámia ritkán fordul elő. A tulajdonjogi viszonyból

és a földművesmunkában betöltött különböző szereptől függően a földművescsaládokban a férfiaknál úgyszólván nem is jelentkezik, nőknél valamivel gyakoribb jelenség.

A házasság jellegzetességeit tekintve a munkásság mint társadalmi réteg a földművesek és a hivatalnokok között foglal helyet, és ez sem teljesen homogén. Kedvezőtlen helyzetükből adódóan válnak ki egyfelől a szakképzetlen munkások, míg a másik oldalon a kereskedőket találjuk, akik házassági sajátosságait tekintve inkább a hivatalnoki réteghez állnak közelebb. A házassági heterogámia is az előbbi megállapítások helyességére utal: a heterogámia a szakképzetlen munkásrétegnél fordul elő legritkábban, még ritkábban, mint a földműveseknél, míg a kereskedelmi alkalmazottaknál igen gyakran találkozunk heterogámiával. A száz főre eső házasságok száma szerint a munkásság a földművesek és hivatalnokok között van, de a válások és elváltak száma alapján a hivatalnoki réteghez áll közelebb. Szemmel láthatóan megint a házasság stabilitása, mégpedig legjobban azokban a rétegekben, ahol a tradicionális házassági formát a modern házasság váltja fel.

A hivatalnoki rétegben mutatkoznak meg a leginkább a modern házasság jellegzetességei: az először házasságot kötők átlagos életkora itt a legmagasabb, gyakoribb a nőtlenség, a házasság nem stabil, magas a válások száma. A házassági rétegződésből adódó helyzetük következtében a hivatalnokok körében a heterogámia ritkábban fordul elő, mint a munkásság körében. A fiatalok házasága és a házasságon kívüli szülés pedig kivételesen ritka jelenség.

A képzettségi szint és a házasság jellegzetességei közötti összefüggést vizsgálva a szerzők megállapítják, hogy a képzettségi szint a foglalko-

zást és a rétegi hovatartozást is meghatározza. A legmagasabb képzettséggel rendelkezők körében gyakori a nőtlenség, magas a házasságot kötők átlagos életkora, a fiatalok házasága pedig ismeretlen. Az egyetemi képzettségűek esetében a házassági jellegzetességek és a képzettségi szint közötti összefüggés kifejezettebb, mint amennyire a rétegek és foglalkozás szerinti vizsgáldások esetében kimutatható. Típus és egyéb jellegzetességbeli különbségek mutathatók ki a házasságokban etnikai csoportok szerint is. A kulturális sajátosságok itt teljes egészében kifejezésre jutnak, különösen a kapcsolatok általánosan elfogadott szabályaitól való eltérésben.

A szerzők által végzett felmérés és kutatás célja volt egyebek között, hogy a házasságokról, háztartásokról, a családokról és családi fogyasztásról napjainkig összegyűjtött statisztikai adatokat sokoldalúan felhasználva újabb ismeretekkel szolgáljanak. Próbálkozásuk sikeréhez egyéb források is hozzásegítettek, például szociológiai, néprajzi, gazdasági és jogtudományi kutatások, amelyeket ugyancsak felhasználtak. Munkájuk joggal számíthat más családkutatók érdeklődésére, alapul és kiindulópontként szolgálhat újabb felmérésekhez, hasznos ismeretszerzéshez.

Veronika Bajagić

A CSALÁDTERVEZÉS ÉS AZ EMBERI SZABADSÁG

Dr. Nevenka Petrić: Čovjekove slobode, rađanje, samoupravljanje. Kiadó: Svjetlost Sarajevo, Glas Banjaluka, 1981.

Az Egyesült Nemzetek Szervezete trendszámításai szerint a világ lakosainak száma kétezerre megközelíti a hétmillárdot. A gazdaságilag fejletlen területeken demográfiai robbanásról beszélünk, néhány európai országban ugyanakkor megkezdődött a népességapadás. Sokan felvetik a kérdést, vajon a gazdasági fejlődés lépést tud-e tartani a népesség fejlődésének ütemével. Már a XVIII. század végén Thomas Robert Malthus (1766—1834) megfogalmazta reakciós elméletét, amely szerint a termelés és a népesség növekedése közötti szakadék állandóan növekszik, az életszínvonal pedig szüntelenül csökken. Szinte ezt a szakadékot csak a szegények túlszaporodásának megakadályozásával lehet megszüntetni.

Egyes kapitalista közgazdászok ma is azzal ijesztgetik az emberiséget, hogy az ilyen mértékű szaporodás

túlnépesedéshez, és az ezzel járó nélkülözéséhez, éhinséghez vezet. A malthusianizmus különböző elméleti variációkban ma is fellelhető. Modern változatai (a neomalthusianizmus vagy újabban a neoneomalthusianizmus) azt hirdetik, hogy minden erővel elő kell segíteni a születéskorlátozást. Azt bizonygatják, hogy a világ máris túlnépesedett, katasztrófának néz elébe, ha a népesség szaporodását nem korlátozzák. Az élelmiszerek termelésének és a világ népességének, „helyes arányát” csak drasztikus módszerek (tömeges sterilizáció, járványok, háború stb.) állíthatják helyre.

Nevenka Petrićnek, a Jugoszláv Országos Családtervezési Tanács elnökének hazai viszonylatban egyedülálló munkája: *Az emberi szabadság, születés, öngazgatás* alapos történelmi-társadalmi elemzéssel mutatja be az ókortól máig, hogy milyen elméletek, szokások, vallásos felfogások irányították, szabályozták a

világ egyes területén a népesedést, a születésszabályozást. Könyvének egyik fő érdeme a malthusianista népességelmélet, valamint modern változatainak alapos marxista bírálata.

Kifejti, hogy a malthusianizmus tételeit a marxizmus nagyjai megdöntötték, mivel kimutatták, hogy gyorsabb ütemű gazdasági fellendülést lehet elérni a technika és a munkatermelékenység fokozásával, valamint a gazdasági, társadalmi viszonyok megváltoztatásával, s így a népesedés nem akadályozza a gazdasági fejlődést, az életszínvonal emelését.

A könyv az első részében áttekintést ad arról a sokoldalú aktivitásról, amelyet Jugoszlávia hazai és nemzetközi szinten sikeresen fejtett ki a malthusianizmus ellen a népességelmélet marxista megvilágításával.

A műben a családtervezés tényleges értelmezést kap, ugyanis sokan azt tartják, hogy a családtervezés a születések számának korlátozását (művi vetélés, fogamzásgátlás stb. útján) jelenti a család életszínvonalának megtartása vagy annak emelése érdekében. A könyv szerint a családtervezés az ember szabadságának és szocialista öngazgatású társadalmunk fejlődésének a gyümölcse, alkotó komponense. A családtervezés nálunk azt jelenti, hogy a szülők maguk határozzák meg gyermekeik számát, születési idejét és ütemét a számukra legkedvezőbb feltételek mellett; azaz úgy tervezik meg a maguk életét, hogy abban a gyermekeknek is legyen helyük és szerepük. Nem születéskorlátozásról van szó; a családtervezés nem a megszületendő gyermek ellen van, hanem ellenkezőleg azért, hogy a szülők felkészülten, örömmel várják az újszülöttet. Egyúttal jelenti a gyermek felneveléséhez szükséges anyagi, szociális, egészségügyi, pedagógiai, kulturális stb. feltételeknek a szülők a

szocialista öngazgatású közösségünk összefogásával történő biztosítását is.

Nevenka Petrić a könyv címében a születés mellé rendel még két kategóriát, az emberi szabadságot és az öngazgatást. Mi tette indokolttá, hogy ez a három fogalom egymás mellé került?

A társadalmi fejlődéssel, a tudományos forradalommal, a gazdasági és kulturális változásokkal összhangban az ember, főként a nők társadalmi szerepe lényegesen új területet kapott. A régi patriarchális család is átalakuláson ment át, és a mai családot egyre inkább jellemzi a családtervezés. Igaz, hogy a haladó társadalmi erők már a felszabadulás előtt is, de különösen népi forradalmunk győzelme után küzdöttek a női egyenjogúságért. Ez a küzdelem felölelte, magában foglalta a születésszabályozáshoz való jogot is. Több évtizedes képviselőházi parázs viták után végre 1969-ben a szövetségi képviselőház határozatot hozott a családtervezésről, majd ezt követően az 1974-es alkotmányunk 191. szakasza kimondta: „Az embernek joga van a születésszabályozásra”. Így hazánkban a családtervezés szerves része az ember szabadságának, jogainak és kötelességeinek. Az orvostudomány hozzájárulásával az ember úrrá lett a természet bizonyos erői felett. Mint ahogyan Engels mondja az *Anti-Dühring*-ben: „A szabadság nem a természeti törvényektől való képzelte függetlenségben áll, hanem e törvények felismerésében és az ezáltal megadott lehetőségekben, hogy a természeti törvényeket tervszerűen meghatározott célok szolgálatába állítsuk... A szabadság tehát a természeti szükségességek megismerésén alapuló uralom magunk és a külső természet felett...”¹

Harcot jelent ez a könyv a kettős

¹ Engels: *Anti-Dühring*. Újvidék, 1952. 119. oldal.

erkölcs ellen, mert értékes történeti áttekintést is nyújt a nemek közötti egyenjogúságért folyó harcról. A munkásmozgalom kezdettől fogva, de a marxizmus nagyjai is küzdöttek a kettős erkölcs ellen, hogy kétféle mércét alkalmazzanak a férfiak és a nők szexuális magatartásának megítélésében. A nőknél szigorúan vették a valláserkölcsi szabályokat, míg a férfiaknál nem. „Burzsoáink nem elégednek meg az- zal, hogy proletárjaik felesége és leányai rendelkezésükre állnak, a hivatalos prostitúcióról nem is beszélve, hanem fő gyönyörűségüket abban lelik, hogy egymás feleségét elcsábítják.”² Marx és Engels felfedték a szexuális kizsákmányolás, a prostitúció gazdasági okait. Kifejtették, hogy amikor a proletárforradalom az emberi szabadságért küzd, síkkraszáll ugyanakkor a nemek egyenjogúságáért is.

N. Petrić a JKSZ kongresszusi határozatainak elemzésével szemléletesen érzékelteti, hogyan szorítottuk vissza a kettős erkölcsi normákat, és hogyan járultunk hozzá a nemek közötti humánusabb, demokratikusabb kapcsolatok kibontakozásához.

Valljuk, hogy a szülőknek meg kell adni azt a szabadságot, jogot és lehetőséget, hogy saját tervezésük alapján döntsenek, hány gyermeket vállalnak örömmel. A nem várt, nem kívánt, a „terven felül” érkező gyermeket a szülők nehezebben tudják érzelmileg elfogadni, megszeretni. A nem kívánt gyermeknek a család nem fogja biztosítani a testi-lelki fejlődéshez szükséges kedvező légkört. A családtervezésnek az a feladata, hogy a gyermek nemzése ne a véletlen, vagy az állam, a társadalom befolyásán alapuljon. Tehát nem lehet egyenlőségi jelet tenni a népességpolitika és a családtervezés közé. A mi családtervezési po-

² Marx—Engels: A Kommunista Párt kiáltványa. Novi-Sad.

litikánk lényege a családalapításhoz szükséges feltételek önigazgatású döntéshozatallal való biztosítása, hogy a szülők szabadon dönthesse- nek a gyermek világrahozataláról, a születendő gyermekek számáról, fel- neveléséről.

A családtervezéssel kapcsolatos alkotmányos jog szerves tartozéka szocialista önigazgatású társadalmunk építésének. Megvalósításához gazdasági, jogi egészségügyi, pedagógiai stb. jellegű társadalmi összefogásra, akcióra van szükség. Főként arra, hogy a társult munka keretében a munkásosztály részt vegyen az anyagi és szellemi eszközök és erők mozgósításában. Ebben az igazi emberi szabadságért folyó küzdelemben nemcsak a munkások, a polgárok, a szülők és a leendő szülők mint egyé- nek érdeke található meg, hanem egyidőben a társadalom érdeke is. A családtervezési jog gyakorlati meg- valósulása sokban függ az önigazga- tás fejlettségétől.

N. Petrić a családtervezési jogot főként társadalmi-politikai aspektus- ból vizsgálta, miközben rámutatott azokra a filozófiai, szociológiai, gazdasági, egészségügyi, demográfiai, lélektani, etikai és pedagógiai prob- lé mákra, amelyek további tudomá- nyos méretű kimunkálást igényel- nek. Ezt a komoly munkát valóban el kell végeznünk, hogy az ember- nek ez a joga — ami szabadságának egyik lényeges tényezője — a gya- korlatban is beteljesüljön.

Hazánk sokat tett annak érdeké- ben, hogy a fentiekben értelmezett családtervezés nemzetközi méretek- ben is kibontakozzon. Jugoszlávia ugyanis tagja és aktív résztvevője a Családtervezési Tanács Nemzetközi Szervezetének (International Planned Parenthood Federation). Ezt a szer- vezetet az Egyesült Nemzetek Gaz- dasági-szociális Tanácsa 1965-ben mint tanácsadó testületet hivatalosan is elismerte.

A mű foglalkozik a családtervezési mozgalom külföldi eseményeivel is, ami csak növeli értékét.

A nemek egyenrangúságára való nevelés

A mi családtervezési politikánk megvalósításának egyik jelentős feltételét képezi a nemek közötti humanus viszonyra való nevelés és a gyermekneveléshez szükséges teljes mértékű felelősségtudat kialakulása. A pedagógiának és a nevelés gyakorlatának még nem sikerült felszámolnia a letűnt társadalomban kialakult nemek közötti magatartási formákat és a szexualitás tabu jellegét. A vadasági iskolák nevelési terve ugyan szól a nemek közötti egyenrangúságra való nevelés feladatairól, de több oka van annak, hogy a realizálás még késik. Egyik ok, hogy a nemek közötti humanus viszonyra való nevelést szinte „kiszakítjuk” a nevelési folyamat egészéből. És nem lehet ezt a feladatot egy-két felvilágosító előadással, kampányszerűen „elintézni”. Azonkívül az a nevelő, aki megpróbálkozik e kérdéssel foglalkozni, az főként az ismeretközlésre, általános elvek hangoztatására szorítkozik. Az alapvető nehézségek a fiatalok körében nem ebből származnak. A tömegkommunikációs eszközök (a sajtó, a rádió, a film, a televízió) sokat tesznek az információnyújtás, a progresszív nemi nevelés terén. Az ismeretek, az elvek minden fiatal számára hozzáférhetőek. A fő problémát az etikai vonatkozások képezik. Hiányoznak a megfelelő modellek, értékszempontok, a helyes szülői és nevelői attitűdök, a gondolkodásra, az új erkölcsi normák szellemében történő viselkedésre való készítés.

Szocialista öngazgatású társadalmunk érdeke, hogy a fiatalok szabad emberként tudjanak élni alkotmány adta családtervezési jogaikkal, hogy

a család hiánytalanul betölthesse funkcióit, hogy a házastársak kibontakoztathassák teljes személyiségüket, hogy kapcsolatuk stabil legyen, hogy mély felelősségtudattal vállalják az örömmel várt gyermekük egészséges és harmonikus környezetben történő felnevelését.

A szülői szerepre a fiatalokat fel kell készíteni. Nem bízhatunk semmilyen „szülői, anyai ösztönben”. A gyermekek vállalása, azok felnevelése nem alapulhat ösztönös viselkedésen, hanem tudatos, társadalmilag befolyásolható készségen, képességen. Ilyenek egyebek között: a gondoskodási és segítőkészség, az alkalmazkodási készség.

Összegezősként: Nevenka Petrić négyszázhetven oldalas igen izléses kivitelezésű könyve jelentős értékű tudományos munka. Véleményem szerint fontos mű a marxista világnézetre való nevelés szempontjából.

A nemek közötti egyenrangúságra való nevelésben régebben sok volt a tisztázatlan kérdés, igen bizonytalank voltunk, hogy a marxista világnézet hogyan viszonyul a szexualitáshoz, a nemi erkölchöz, a nemi élethez. Ez a mű, amely a családtervezést társadalmi-politikai szempontból tudományos alapossággal vizsgálja, határozott, marxista iránymutató a világnézeti nevelés kérdésében. Az ember szabadsága, a családtervezés, az öngazgatás olyan szoros összefüggésben van egymással, hogy a mű elolvasása után szilárd meggyőződés, hogy ezt a kérdéskört az ifjúság eszmei-politikai képzésének tantervi anyagaként kellene boncolgatni. Ez a téma a tudományos világnézetre való nevelésben nemcsak társadalmi szempontból jelentős, hanem elősegítheti az emberibb, szabadabb személyiség totális kibontakozását, valamint a nemek közötti együttélés szabadabb, humanusabb társadalmi formáinak kialakulását.

Újhelyi Zoltán

Hans Mayer

KÍVÜLÁLLÓK

Hans Mayer *Kívülállók* című könyve különös témájánál, terjedelménél, összetett módszertanánál és kihívó téziseinél fogva méltán kellett feltűnést a nyugatnémet irodalomkritikai berkekben.

Mayer esszéje, mely a polgári társadalomról, annak ellenlábásairól, ellentmondásairól tudósít, még egy bizonyítéka annak a mindmáig érvényes gondolatnak, miszerint az irodalom továbbra is a legrelevánsabb társadalmi folyamatok felismerését adja.

A felsorakoztatott művek, szerzők, szereplők közös vonása, hogy valamilyen formában mindannyian a kívülállók, az elkülönültek táborába tartoznak. Mayer a kívülállók három csoportját különbözteti meg: nőkre, homoszexuálisokra és a zsidókra osztja őket. Nemcsak irodalmi jelenségként vizsgálja a kívülállás problematikáját, hanem az európai történelem utóbbi két évszázadának egyik központi kérdésének is tekinti. Hiszen annak ellenére, hogy a társadalmi és kulturális környezet, a társadalmi és eszmei tudat koronként változik, a kívülállók sora szinte mindenkor azonos. Mayer szerint a kívülállás ténye korunk progresszív filozófiájának a megkérdőjelezése is egyben. Horkheimer, és Adorno a felvilágosodás dialektikájáról vallott tézise szerint a felvilágosodás valóságos és gondolati síkon is meghűsült. Mayer könyvének is ez a kiindulópontja.

A polgári felvilágosodás fennkölt eszméi (jószág, igazságosság, egyenlőség) ellentmondásokkal telítettek. Mayer az említett eszmék humanitását vonja kétségbe, ugyanis a felvilágosodás hagyományait követő gondolkodók (Marx és Bloch is) *minden* ember boldogságáról és jogairól be-

szélnek és figyelmen kívül hagyják azok helyzetét, akik nem olyanok, mint a „többiek”, akik minden igyekezetük ellenére sem tartozhatnak a többséghez.

Bloch ugyan szenvedélyesen szól a megaláztatásról, a sértésről, de a közös sorsra gondol, míg az egyén, a kívülálló különös esetei nem foglalkoztatják. Mayer Bloch filozófiájában nemcsak a szubjektum felfedezésének hiányát, hanem Montaigne filozófiája iránt tanúsított érdektelenséget is bírálja.

A felvilágosodásnak a kívülállók a „monstrumai” (Montaigne kifejezése) esetében kellett volna továbblépnie, hiszen gyengeségei ezen a ponton jutottak leginkább kifejezésre.

A szerző a továbbiakban az egzisztenciális és az intencionális kívülállókról tesz említést. Egzisztenciális kívülállóknak vagy monstrumoknak nevezi azokat, akik fizikai, etnikai vagy pszichikai adottságaiknál fogva nem lehetnek olyanok, mint a nagy többség, míg az intencionális kívülállók azok, akik akaratuknál vagy intellektuális elkötelezettségükönél fogva átlélik a társadalmi normákat. Az irodalom fejet hajt a különösség kategóriája előtt. Ez nemcsak az alkotói személyiségre, hanem a forma és tartalom különösségére is vonatkozik. Minduntalan kivételeket ábrázol. Példa erre a görög művészet megismételhetetlen jellege. A görög tragédia és komédia világa egyben a kívülállók világa is.

A görög dráma kívülállóihoz csatlakoznak majd Marlowe és Shakespeare hősei, doktor Faustus, Hamlet, Shylock stb. Marlowe — aki maga is átlépi a társadalmi normákat — drámai életműve az intencionális és egzisztenciális kívülállás tragédiájának a megjelenítése. Shake-

spare férfi szereplői a szekularizált világ sajátos polgári képviselői, öszszetűzéseik jórészt a kívülállás, a kirekesztettség problémája köré szövődnek, különcök, monstnumok, akik magányosan, pőrén állnak a többséggel szemben. Magatartásuknak igen lényeges jegye a melankólia és a mizantrópia, az elidegenedés.

Minden bizonnyal Mayer legérdekesebb álláspontja az, amikor a nőket is az egzisztenciális kívülállók kategóriájába sorolja. Érvelése ket-tős, egyrészt utal a női emancipáció sikertelen próbálkozásaira a 18., a 19. és 20. században, másfelől a szerző szerint a női hősnék a polgári forradalomtól napjainkig nem található elfogadható irodalmi példája. A 18., 19. és 20. század regényeinek és drámáinak hősnői vagy öngyilkosak lesznek (Hedda Gabler, Anna Karenina) vagy az idegen, a kívülálló szerepét töltik be, jellemző tulajdonságaik Delila és Judit típusában sűrűsödnek.

Elérhetetlenek, kiismerhetetlenek és ebbéli tulajdonságaikban rokonai egymásnak Wedekind LuLuja, Wilde Saloméja, Maeterlinck Melisandéja, Hofmannstahl Elektrája. Mind-ez azt igazolja, hogy a polgári világ már kezdetektől fogva a humanizmus, a reneszánsz és a reformáció idején egyenesen megfertőződött a női kívülállás felfedezésével. Judit és Delila is a világi poklot jelentik, következésképp természetes, hogy a Judit-képek sem keltenek csodálatot a női hősök iránt, hanem egy monstrumtól való irtózat megnyilvánulásai.

A női kívülállás feloldhatatlan el-lentmondásossága tükröződik Jeanne D'Arc alakjában is, aki megsértette az adott kor tabujait. Falusi lány, harcos, hú katolikus, aki lemond a házasságról, az anyaságról.

Shakespeare és Voltaire nemigen tudott mit kezdeni alakjával. Shake-speare kegyetlen és obszcén nő-

személyként kezelte, Voltaire-nél alakja tele van korlátokkal, gótikus babonákkal. Nyilvánvalóan az or-leánsi leány és az európai felvilágo-sodás két eltérő fogalom, melyek eleve kizárják egymást. Schiller már méltósággal ábrázolja a tragikus heroína alakját, aki a lehetőségek mér-legelésének figurájává lesz. Schiller élesen elválasztja a polgári társada-lom valóságát annak lehetőségeitől, ezzel szemben Pascal valóság és le-hetőség kibékítésére törekszik.

Shaw, Anouilh, Brecht már más-ként tekint Jeanne D'Arc történeté-re. Shaw olyan anyagok birtokában volt, amellyel igazolni tudta az an-gol uralkodó körök brutalitását, s ki-emelhette a női gondolkodás tudatos megfontolt jellegét. Shaw és Brecht kivételnek tekintik Jeanne D'Arc-ot, s ez a tény a politikai, vallási és familiáris gyakorlatnak minden tri-viális jogát megcáfolja.

A Judit a polgári heroína című fejezetben Mayer a Judit típusú kívülállók kérdésével foglalkozik. Judit monstrozitása nem társadal-mi jellegű, kívülállása az örökölt és tabuizált nemi jelleggel magyarázha-tó (özvegy, de érintetlen, nő és gyil-kos). Típusa a polgári világban vá-lik igazi kívülállóvá. Mayer pszicho-lógiai és szociológiai szempontokkal indokolja kívülálló voltát. A 19. század polgári társadalmá a női egyenjogúság komolysága folytán kényelmetlennek érzi a Judit típusú nő sorsát és cselekedetét. Ugyanis a fegyverviselés nem tartozik a nők hatáskörébe. S szolgálhat bár hős-tette erkölcsi megtisztulást, nevelési mozzanatokot, alakja továbbra is, idegen, érthetetlen, embertelen, para-doxon marad. A férfi eszményekhez való ragaszkodás vagy a férfias vi-selkedés átvétele a polgári társada-lomban vagy nem nőies, vagy vég-zetes, s ennél fogva a kispolgár a nő öngyilkosságát is elítélendő cseleke-

detnek tartja, megvetéssel sújtja. Ez a sorsa Hedda Gablernak is, aki a modern polgári világ közepette a női kívülállás tipikus képviselőjévé válik, aki még halálával is botrányt okoz, pontosabban éppen halálneme az, ami megbotránkoztatásra ad okot. Hedda Gabler igazi tragédiája abban rejlik, hogy nő léte férjéhez illő módon szeretne beszélni, érezni és cselekedni, tehát olyan életforma szerint, mely az adott társadalomban csak a férfiaknak engedélyezett.

A női kívülállás továbbgondolása során a szerző lehetőségként említi a polgári életformát, s elsőként a viktoriánus erkölcsről beszél. A viktoriánus időszak csúcán ismét a biblia áll, világosan megfogalmazza a nőkkel szemben támasztott elvárásokat. A parlament is katolikus intézmény. A kívülállók nem sok jóban reménykedhettek. Byron Shelly példája elítélendő, Judit és Delila nem lehettek témái a viktoriánus irodalomnak. Mayer a viktoriánus időszakra nem úgy tekint, mint angol sajátosságára, hanem mint a polgári felvilágosodás válságos szakaszára, melynek szép számban akadnak képviselői. George Eliot és George Sand a kettős meghasonlás példái az irányított botrány meghasonlását jelentik. Viselkedésük egyfajta hiányból fakad, magatartásuk felemás jellegű, s a meghasonlott emancipáció megnyilvánulása.

A 19. század végének közeledtével a polgári heroinák is eltűntek a történelem süllyesztőjében. Delila, aki a fennálló társadalmi normák figyelmen kívül hagyásával az önállóan döntő nőtípus szinonimája, most polgári vampként lép színre. Wedekind Lulu című drámájának azonos nevű hősnője a felvilágosodásellenesség fenotípusa is egyben, polgári Delila. Lulu nem filiszter, nőiessége idegen-

séget áraszt, a földi pokol megtestesítője, akárcsak Carmen. A hozzájuk hasonló nők tudatlansága egzisztenciális jellegű.

A kívülálló Delila a polgári világon belül is szótlanúságára kárhoztott, akárcsak H. Pinter Hazatérés című drámájának hősnője Ruth, aki ugyan nem kapja meg a válási engedélyt (férje jól szituált értelmiségi), de kap lakást egy másik városban, és persze lehetősége nyílik erotikus adottságai értékesítésére. Mayer szerint ez nem egyéb mint munkamegosztás és a férfiak által irányított világba történő beépülés. Hasonló következtetésre adhat okot Marilyn Monroe esete is, aki a személyről alkotott klisé és valóságos énje közti ellentétet öngyilkossággal oldotta fel. S ezzel nem személyisége nyert igazolást, hanem az a hollywoodi mítosz, mely kommerciális jellegénél fogva az egzisztenciális kívülállás táplálója.

Mayer könyve következő terjedelmesebb részében a homoszexuálisokról és a homoszexuális irodalom jellegzetességeiről szól. A társadalomban uralkodó kettős erkölcs már az antik időkben is jelenlévő kategória. A görögöknél Arisztotelész beszél róla, mint elítélendő dologról a Nikomakhosz etikájában. A feudális abszolutizmus kettős erkölce két síkon jut kifejezésre. Az adott társadalmi alakulatban a feudális osztály erkölce nem túlzottan szigorú és *elsőbbségi jogának* a velejárója a még fiatal polgári osztály erkölce pedig egyenlőségre törekszik, s ezáltal a homoszexuálisokat is kettős életre kényszeríti.

A homoszexualitás jelensége első ízben Marlownál válik irodalmi témává. A felvilágosodás tehetetlen a homoszexualitás tényével szemben, felvázolta ugyan az egyenlőség elvét egyműiek számára is, de érzelmi téren nem tudta kicsikarni. A szodo-

mista dialógus identitás nélküli, akár a felfegyverzett nők, a vampok, akár az asszimilálódott Shylock.

Érthető tehát, hogy a homoszexualitásról tudósító irodalom egyértelműen a gyilkosságok és botrányok irodalmává lesz. Christopher Marlowe a II. Edward király zűrzavaros uralkodása és siralmas halála című drámájában nem is epizódszerűen, de központi témaként dolgozza fel a férfiak közti szerelmet. Shakespeare-nél már tudatosan, szándékosan marad epizódtéma.

A német klasszicizmus ideológusa a művészettörténész Winckelmann homoszexualitása is tragikus véget ért. Triesztben gyilkosság áldozata lett. Halálának polgári botránya nem foglalkoztatja különösképpen a szerzőt. Inkább a műveiben és szellemi arculatában fellelhető homoszexuális vonások érdeklik. Vizsgálódásának eredményeként Mayer megállapítja, miszerint Winckelmann Olaszországba való áttelepülése is szándékos, hiszen itt teljes anonimitásban hódolhatott szenvedélyének. Ugyanakkor Winckelmannnak az antik szobrokhoz és az antik szépséghez való ragaszkodása is végeredményben visszafojtott vágyainak a lecsapódása. Tehát a polgári világ egyenlőséget követelt a polgári erkölcsi törvény előtt, ami egyszersmind a kettős élet vállalását jelentette, mely a képmutatásban, a normákhoz való alkalmazkodásban jutott kifejezésre.

Hasonlóan indokolja a szerző Goethe reagálását is, aki minden tekintélyét latba vetve küzdött azért, hogy hangsúlyozza Winckelmann férfiasságát s ezáltal megakadályozza a más udvari botrányokkal való azonosítást.

Heinrich Heine és August von Platen polémija képezi a könyv egyik legerőteljesebben megformált részét. Mindketten kívülállók. Heine zsidó származása miatt, Platen ho-

moszexualitása folytán. Vitájuk irodalmi síkon indult, azonban hamarosan személyes leszámolássá fajult. A viszály során Heine is Platen is olyan érvekkel támadta egymást, mely az adott társadalmi alakulat sajátja, s amely mindkettőjüket kívülállóvá tette. A polémia paradox volta éppen abban rejlik, hogy az egyébként haladó nézeteket valló Heine vitájuk során lényegében annak a társadalomnak az előítéleteit táplálja, mely egyaránt nem tűri a homoszexuálisokat, de a zsidókat sem.

A kettős erkölcs egzisztenciális modellje három lehetőséget hozott felszínre: a homoszexuális egyéneknek a polgári társadalom normáival való azonosítását: ezt példázza Csajkovszkij és Hans Christian Andersen élete. Andersen egész életében a leleplezéstől rettegett Mayer szerint fennkölt stilizálás révén hol a rút kis kacsa, hol a csonka ólomkatona alakjába rejtette magát. A második lehetőség a homoszexualitásnak nyilvános botrányként való manifesztálódása: Verlaine és Rimbaud kapcsolata ilyen formában jutott kifejezésre; míg a harmadik lehetőség a halált váró, a halára készülő magatartás, melyre II. Lajos bajor király élete szolgál például.

Az adalék a homoszexuális irodalom tipológiájához című fejezetben elsőként Oscar Wilde Dorian Gray arcképe című regényével foglalkozik a szerző, amely megjelenésének nagy feltűnést és botrányt keltett gátlástalan életélvezetet hirdető filozófiájával. Az első következetesen megformált homoszexuális regény, mely egyszersmind igazolja azt az állítást, miszerint a homoszexuális kívülálló egzisztenciája a 19. század polgári társadalmában csak esztétikai egzisztenciaként képzelhető el. Csak a homoszexuális művész volt szerepjátszásra kárhoztatva. Wilde műve

mellett André Gide Pénzhamisítók című regényében is az önéletrajzi vonások félreérthetetlenek. A homoszexuális regény a férfiak zárt világát ábrázolja a nőt csak kontraszt szereplőként ismeri.

Klaus Mann és Maurice Sachs homoszexuális írók a politikai mozgalmakkal való integrálódást választották. Sachs és K. Mann is elfogadják egzisztenciális kívülállásukat. Megtagadják a példás erotika élvezeteit, mely szükségszerűen hozza magával a titkos erők felszabadítását, a komédiázás képességeit, mert ez az erosz nem ismeri a holnapot, az erotikus gyakorlat állomásokkal teli darabbá minősül.

Fordulópontot jelent e téren Jean Genet, aki az írás révén tudott megszabadulni a külső kényszerektől, s így nyerte el identitását. Sartre szerint, Genet a homoszexuális egzisztencia sajátos példáját képviseli a polgári társadalomban, akinek kívülállói egzisztenciáját írásai révén semlegesítette a polgári társadalom.

A zsidókkal foglalkozó fejezetben nem a zsidókról van szó, hanem egyetlen zsidóról, mint kívülállóról. A zsidó emancipáció meghasonlásának fenotípusa nem a halhatatlan Ahasvérus, hanem egy drámaíró művészi hőse Shylock, a Velencei kalmár Shakespeare-hőse a többi emberhez hasonló, csak egy valamiben tér el a többitől, kívülálló. Mayer itt ismét visszatér a felvilágosodás eszméire és a polgári társadalom gyakorlatára. A zsidók iránt táplált irracionális gyűlölet okait, nemcsak a középkor óta meglévő atavisztikus gyűlöletben keresi, hanem a felvilágosodás ellentmondásai következményeként kezeli, amely arra lett volna hivatva, hogy végérvényesen megoldja kérdésüket.

Mayer élesen bírálja Lessingnek a zsidók emancipációjáról vallott nézetét és a származás és átalakulás

dialektikájának nevezi, amely során az etnikai csoportnak vallási közösséggé kellene válnia. Az említett emancipáció kiküzdésének két lehetőségéről beszél, Lessing, amely a zsidók oktatása és gazdagsága révén nyer társadalmi elismerést.

Az oktatás és gazdagság egybefonódása ellen Mayer nemcsak etikai okok miatt nem vitázik, de a 19. és 20. század történelmi következményei is azt igazolták, hogy emancipálódni úgy-ahogy csak a gazdag zsidó tudott.

A polgári Shylock-típusok jellegzetes képviselőinek áttekintése során Mayer említést tesz Benjamin Dislaieriről, aki lemond etnikai hovatartozásáról, hogy államelnökké válhasson. Ferdinand Lassalle zsidóságát politikai tevékenységbe szublimálja, a Rothschild bankárcsalád esetében a polgári vonások túltengése során a túl gazdag zsidó képe bontakozik ki előttünk.

A kívülállók sorát Trockij személye zárja, aki mint Mayer írja Sztálin antiszemita intézkedéseinek vált áldozatává. A sztálinizmus sem tudta leküzdeni az örökölt zsidókérdést. Trockij alakjában a szerzőt az irodalmár, a zsidó és az idealista forradalmár foglalkoztatja.

A könyv utolsó Auschwitz vagy Izrael című fejezetében az Izraelt ért támadásokban Mayer szerint kollektív zsidóellenesség tükröződik, mely nem az egyénre, hanem a zsidó közösségre irányul.

Mayer műve minden kétséget kizáróan gondolatmozdító olvasmány, a felsorakoztatott alkotók és alkotásaik felől faggatózó ember elmélkedése, mely olyan kérdéseket taglal, amelyeket nem lehet megkerülni, megválaszolatlanul hagyni. A felvilágosodás eszméinek kilátásai és kudarcai hihetetlen pontossággal tükröződnek az egyes irodalmi művek tematikájában, az alkotók életérzésé-

ben. A teljes elkülönültség életterében vergődő hősök magatartása, kívülállásuk kérdései mélyen beivódnak azokba a pszichológiai össze-

függésekbe, melyek a művész és korának társadalmát közt fennállnak.

Agoston Pribilla Valéria

ESZMÉNYI NŐ — SZABVÁNYRA

A női lapok mint sajátos sajtóforma és mint specifikus társadalmi fenomén megkülönböztetett figyelmet és sokoldalú, tüzetes elemzést érdemelnek. Írásunkban azokat a témákat és kidolgozásokat vesszük górcső alá, amelyekkel az említett lapok foglalkoznak. Ebből a szemszögből kérdőjelezzük meg szerkesztési politikájukat és társadalmi szerepüket. Kérdés továbbá, hogy kihez és miként szólnak, milyen értékrendszert és tudatot formálnak, s hogy milyen szerepet szánnak a nőnek a társadalomban és a családban.

I.

A női lapok vizsgálatát egy rövid történelmi és társadalmi visszapiillantással kezdjük. Mi a hatvanas években honosítottuk meg ezt a sajtóterméket. Ekkor tártuk ki kapuinkat a világ előtt, ekkor kezdett tért hódítani független és el nem kötelezett politikánk. Szemmel láthatólag emelkedett a dolgozók és polgárok életszínvonalára, de ugyanakkor a kiskapun már belopakodott a fogyasztói mentalitás és a szubkultúra is, amely az előbbinek szinte törvényszerű kísérője. Ez az új mentalitás azután több csatornán át jutott el a tömegekhez, többek között a giccs közvetítésével is. Az új öngazgatású társadalmi viszonyok és a szociokulturális átalakulás határvonalán az újnak és réginek, a korszerűnek és a patriarchálisnak, a haladóknak és a kispolgárinak számtalan

hibridje keveredett. Az új társadalmi és kulturális igények kielégítését szolgálta a nagyobb számú sajtótermék is. Ekkor kezdtek gyökeret ereszteni hazánkban az ún. szórakoztató lapok és kiadványok, amelyeket azonnal szakosítottak, illetve nemhez, életkorhoz stb. idomítottak. Nos, ekkor kapta kézhez olvasótáborunk a külföldi újságok és folyóiratok mintájára készült női lapokat is. Itt azonban azonnal megjegyezzük, hogy az elmúlt húsz esztendő alatt a példaként szolgáló lapok szinte kivétel nélkül jelentős változáson és fejlődésen mentek át, csak a miénken nem tapasztalható semmilyen minőségi változás vagy javulás. A mi lapjaink „gondolkodásmódja” és jellege állandóan a „régire”. Ezeket — a piacon kívül — semmilyen külső hatás sem érezhető.

II.

Női lapjaink főként a férjezett nőkhöz szólnak, a munkaviszonyban levőkhöz és a háztartásbeliekhez egyaránt. Sokuknak ez az egyetlen és legfőbb olvasmánya. Ez a sajtó tehát jelentős szerepet játszik az értékítésben, az érdeklődési kör és az ízlés kialakításában. Kedvében jár az olvasónak, s amilyen tudatot és mentalitást kialakít, az híven tükröződik magán a lapon is. Ez egyébként a szórakoztató kiadványok mindegyikére érvényes. Az átlagolvasónak szánják őket, tisztelőben tartva, illetve meg nem bolygatva annak

megrögzött szokásait, érdeklődését és óhajait.

Hogyan néznek ki tehát a proklamált értékek, a valóságban? Miként befolyásolja a piac a szerkesztési politikát, és mennyiben tükrözik az említett lapok olvasóik tudatát?

Minden jelentős dokumentumunk és törvényünk fundamentális elvként emlegeti az emberi (női és férfi) szabadságot, az egyenjogúságot, a döntéshozatali jogot — s mindennek egyetlen előfeltételként a gazdasági függőség megszüntetését. Ez deklaratív módon valamennyi női lap első oldalán is megtalálható. Gyakorlatilag azonban ezek a lapok is azt az elavult, de továbbra is domináló nézetet és felfogást sugallják, hogy a család, az otthon, a ház kizárólag a nő gondja. Sajnos, ezt a „hagyományt” nemcsak a női lapok, de valamennyi napilap is következetesen ápolja, mert az ún. „Lányok, asszonyok” rovatok rendszerint mindenütt egyformák: divat, szépségápolás, egészség, receptek, hasznos tudnivalók, gyermeknevelés stb. Ezzel szemben egyetlen „férfilap” sem foglalkozik háztartással és gyermekneveléssel! Hibridkultúránk ékes bizonyítékai tehát éppen a női lapok. Első oldalukon a női emancipációt, az egyenlőséget, a munkára való jogot, a nőnek a szocialista társadalomban elfoglalt új helyét és szerepét hangoztatják, a kongresszusokra, a törvényekre és egyéb dokumentumokra hivatkozva, a többi oldalukon viszont szinte kizárólag a „nőiesség” kultuszát hirdetik. Ez a kultusz pedig annak a tömegkultúrának a része, amelynek legfőbb célja hagyományos szerepébe kényszeríteni és egy olyan térbe zárni a nőt, amelyből csak a szerelmes regények valótlanságába vezető kiút marad számára. Objektíve ez a szerkesztési politika a nőt továbbra is a „kedves, meleg otthonba” barikádozza el, émelgős és felületes romantikával

traktálja, és eközben egy percre sem engedi megfélemlíteni az évezredek óta rákényszerített szerepéről: szépitkezzen, hogy tessék; gondos háziasszony és anya legyen; főzzön és horgoljon — és mindezek után ábrándozzon a szerelemről!?

A szociológiai kutatómunkához és a politikai elemzéshez kiváló anyagot szolgáltatnak azok a női lapokban meghirdetett pályázatok, amelyek az év asszonya, illetve az eszményi nő után kutatnak. Az eszményi jugoszláv nő pályázati feltételei, hogy férjezett legyen; hogy szépségben a legújabb fotómodelllel, házi munkában és ügyességben pedig az öreganyjával vetekedjen. Ugyancsak az említett részvételi feltételek közé tartozik még az általános műveltség, a nőnek a társult munkában betöltött szerepe, az általános honvédelmi ismeretek elsajátítása, az ételkészítés, a kötés és hímzés, valamint a virágrendezés.

Az eszményi nő elő- és közép-döntői területi, majd köztársasági szinten zajlanak le, s ezekben minden benevezett részt vesz. A szervező egy bizonyos lap, a védnök egy jól gazdálkodó vállalat, amely a versenyt is termékei vagy gyártmányai hírverésének tekinti, a házigazda pedig egy ismert üdülőhely hangzatos nevű szállodája. Mi ezúttal eltekintünk a pályázat és a verseny üzleti részétől, s inkább a társadalmi vetületével foglalkozunk. A versenyszámok ugyanis főként a patriarchális társadalom hagyományait hivatottak ápolni és szorgalmazni. Igaz, hogy van egy kis öngazgatási mellékzük is, de ezzel nemhogy jobb és kedvezőbb társadalmi helyzetbe kerültek volna a nők — amelyben az új emberek nemcsak önmagukat, de az életmódjukat is változtatják —, hanem a társadalmi feladatokkal és szereppel még nagyobb terhet róttunk rájuk. Tipikus példája ez annak, ahogyan hazánkban elképzel-

tük a nőnek a társadalmi életbe való felzárkózását, anélkül, hogy bármit is változtattunk volna a divattól a konyháig relációján. Ezt mutatja a női lapok szerkesztési politikája, és ez igazolja azt is, hogy a kérdés sohasem kerül társadalmi-politikai témáink homlokterébe.

III.

A női lapoknak, mint a tömegkultúra alkotórészeként tanulmányozásakor szólnunk kell azokról a kispolgári és fogyasztói jegyeiről, amelyeket a művelődés egyéb területén rendszerint célba vesz vagy kipellengérez a kritika. Eszmei-politikai szempontból mi sem volna egyszerűbb, mint lebecsülni társadalmi, művelődési jelentőségüket. Csakhogy a probléma sokkal bonyolultabb. Először is pontosan meg kell határozni, hogy milyen pozícióból vizsgáljuk a témát. Kritikánk célja nem a nőiség háttérbe szorítása vagy mellőzése, amire már a saját történelmünkben, de még inkább az adminisztratív szocializmusban bőven van példa, s nem is a női és férfi funkciókat akarjuk felcserélni a társadalomban és a családban. Semmi kifogásunk tehát a nőiség, a divat, a szépségápolás, a család s az anyaság ellen. Mi az ellen lázadunk *ahogyan* ezt teszik, s azon viszonyok ellen, amelyek az ilyen hozzáállásból származnak.

A probléma orvoslása ugyanis olyan társadalmi és művelődési kérdések felszínre vetését sürgeti, amelyek nemcsak a női lapokat, de mindennapjainkat, értékrendszerünket és személyes életszínvonalunkat is érzékenyen érintik. Szocializmusunkban és öngazgatásunkban ugyancsak fontos szerepet játszanak, de nem hanyagolhatók el társadalmi-gazda-

sági életünkben sem, mert ezekhez kötődnek mind a termelési, mind pedig az emberek (s ezzel a férfi és nő) közötti új viszonyok is.

Hazánk a háborút követő nyomor és nincstelenség után olyan álláspontot képviselt, hogy a szocializmus nem párosul kötelezően a szegénységgel és lemondással. A boldogabb jövő építését tűztük ki célul, de arra törekedvén, hogy a munkás se rekedjen kívül az életörömkön. Sajnos, ebben az igyekezetünkben nyomor követett bennünket a fogyasztói és kispolgári mentalitás is. Ezek bírálatok pedig gyakran vakvágyányra futunk és az árubőségben meg a piacra termelésben keressük a bűnbakot. Holott a szocializmusnak nem az árutermelés, hanem az áru-fetizmus ellen lehet csak kifogása. A fogyasztói mentalitás elítélésekor nem az áru ellen emelünk szót, hanem a hozzá való viszonyulást, illetve a tőle való függőséget tesszük kérdésessé. Ez az, ami idegen öngazgatású rendszerünkötől. Így válik a kritika tárgyává a divat, a kozmetika, a női szépség stb. Mert ahelyett, hogy mindezek a nő szolgáltatába állnának, a fordítottja történik, a nő válik rabjukká. A kispolgári és patriarchális mentalitásban sem az anyaságot és a családi közösséget éri bírálat, hanem a nőkhöz és az anyához való elévült viszonyulást. A dogmatikus recepteket azonban úgyszintén el kell utasítanunk, mivel ezek egyáltalán nem veszik tekintetbe a nő és a férfi fizikumából eredő különbségeket, s minden tekintetben kiegyenlítik őket.

Építő jellegű vitát csak úgy kezdetünk erről a témáról, ha előrebocsátjuk, hogy öngazgatásunk nem az ismert társadalmi-politikai rendszerek keresztezése (hibridje), hanem történelmileg egy új és autentikus társadalmi folyamat. Ennél fog-

va szokványos és bejáródott megoldásai sem lehetnek, nemhogy a női lapok esetében, de egyéb téren és kérdésekben sem. Ennek tudatában, és ennek szem előtt tartásával pedig talán nem is lesz olyan nehéz új utat

törnünk és a sajtóságainknak megfelelő értékrendet kialakítanunk.

Dunja Blažević

(Književne novine, 1980.

március 29.)

Fordította *Tumbász Erzsébet*

MUNKATÁRSAINK

Lektor: Tumbász Erzsébet

A szerbhorvát nyelvű szövegeket magyarra fordították: Sirkó Ilona, Garai László, Hornok Ferenc, Tumbász Erzsébet, Berta Máttyás

Német nyelvű összefoglalók: Szenes György

Angol nyelvű összefoglalók: Azucki Lívía

Francia nyelvű összefoglalók: Pekár Erzsébet

Korrektorok: Smit Júlia, Kardos Julianna

SZÁMUNK SZERZŐI

*dr. Blaženka Despot,
Žarana Papić,*

filozófus, a Zágrábi Állatorvosi Kar filozófia tanára
szociológus, az Egyetemista Kiadóközpont (Studentski cen-
tar) munkatársa, Belgrád

Lydia Sklevicky,

szociológus, a Munkásmozgalmi Intézet (Institut za istoriju
radničkog pokreta) munkatársa, Zágráb

*dr. Rada Iveković,
Gabrić Molnár Irén,*

indológus, a Zágrábi Bölcsészeti Kar filozófia tanára
a politikai tudományok magisztere, a Szabadkai Közgazda-
sági Kar tanársegéde

Biacsi Mária,

szociológus, a Társadalmi Tevékenységek Ünigazgatói Ér-
dekközösségei Közös Szolgálatának munkatársa, Szabadka
újságíró, Dolgozók, Újvidék

*Mirnicš Zszusa,
Kovács Teréz,*

szociológus magiszter, az Újvidéki Bölcsészeti Kar tanár-
segéde

*Slobodan Drakulić,
dr. Szöllösy Vágó
László,*

szociológus, Rijeka

*Nancy Huston,
Fekete Elvira,
Beszédes Valéria,*

a pszichológia doktora, a Magyar Szó művelődési rovatának
újságírója, Szabadka

Anglia

újságíró, Dolgozók, Újvidék

*dr. Dušan Bilandžić,
Ferge Zszusa,*

népírajzos, az Észak-Bácskai Múemlékvédelmi Intézet munka-
társa, Szabadka

szociológus, Zágráb

Nadežda Tomić,

szociológus, a Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai
Kutató Intézetének munkatársa, Budapest

dr. Bajagić Veronika,

az Aktuelna pitanja socijalizma című nyolc nyelven meg-
jelenő folyóirat munkatársa, Belgrád

a politikai tudományok doktora, a Szabadkai Közgazdasági
Kar docense

*Újhelyi Zoltán,
Ágoston Pribilla*

a Pedagógiai Akadémia tanára, Szabadka

*Valéria,
Dunja Blažević,
Arokszállási Borza
Gyöngyi,*

magyar nyelv és irodalom szakos tanár Szabadka
művészettörténész, a Belgrádi Televízió munkatársa

közügazdász, a Létünk szerkesztője

létünk

— társadalmi, tudományos, kulturális folyóirat. — Alapító: Vajdaság Dolgozó Népe Szocialista Szövetségének Tartományi Választmánya. — Kiadja a Forum Lap- és Könyvkiadó és Nyomdaipari Munkaszervezet, 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić utca 1. — Szerkesztőség: 24000 Subotica, Trg slobode 1/2., Tel.: 024/26-819. — Szerkesztőségi fogadóórák: mindennap 10-től 12 óráig. — Megjelenik kéthavonta. — Előfizethető a 65700-603-6142-es folyószámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a LÉTÜNK nevét. — Előfizetési díj belföldön egy évre 140 dinár, egyes szárn ára 25, kettős szám ára 40 dinár, külföldre egy évre 280 dinár; diákok és egyetemisták csoportos előfizetése egy évre 100 dinár. — Készült a Forum Nyomdájában Újvidéken.

